

ઘષ્ટફલ સિદ્ધિ પ્રકરણ

પ્રકાશક

મેહુલ જૈન મિત્ર મંડળ

૪, સત્યં શિવં સુંદરં સોસાયટી,
જવાહરનગર, પાલડી,

અમદાવાદ-૭.

॥ श्री शंभेश्वर पार्श्वनाथाय नमः ॥
॥ श्री प्रेम-भुवनभानु-जयधोषसूरिभ्यो नमः ॥

दृष्टव्य सिद्धि प्रकरणम्

वास्तव अर्थ सूचक
शास्त्रपाठो - आम्रवचनो

संकलनकार
पैयावच्य प्रेमी प. पू. पंन्यासश्री
पन्नसेनविजयशु म.सा.

वि.सं. २०५४
ई.स. २००८

आवृत्ति : ३७
किंमत : ८०/-

प्रकाशक અને પ્રાપ્તિસ્થાન : મેહુલ જૈન મિત્ર મંડળ
૪, સત્યં શિવં સુંદરં સોસાયટી, જવાહરનગર, પાલડી, અમદાવાદ-૭

COMPOSING : MAHAVIR PRINTER, Bhattha, A'bad # 98254 76871, 92283 90217
PRINTED BY : YES PRINTRI, Narol, Ahmedabad

પ્રાપ્તિ સ્થાન

દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ
૩૬, કલીકુંડ સોસાયટી
મફલીપુર ચાર રસ્તા,
કલીકુંડ-ધોળકા

દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ
વાસુપૂજ્ય બંગલોઝ :
રામદેવનગર ચાર રસ્તા
સેટેલાઈટ, અમદાવાદ

શ્રેયસ્કર અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ
શ્રી આદિપાર્શ્વ જીનાલય
ઈર્લાબ્રીજ, એસ.વી.રોડ,
મુંબઈ-૪૦૦૦૫૬

પ્રકાશકીય

તત્ત્વ જિજ્ઞાસુઓ દ્વારા બીજી આવૃત્તિનો સારો પ્રતિસાદ મળતાં અમને આનંદ થયો. તેમની વધારે નકલોની આવશ્યકતાને પૂર્તિ કરવા ત્રીજી આવૃત્તિના વિચારો ચાલુ કર્યા. વિદ્વાન મુનિ ભગવંતોની સલાહ પૂછતાં ધર્મશાસ્ત્રના શુદ્ધ પ્રરૂપકોને અનેકાન્તવાદના શુદ્ધ સંસ્કારો દઢ બનાવવા તથા એકાન્તવાદના કદાગ્રહમાંથી મુક્ત બનવા દિવ્યદર્શનના લેખો ખૂબ જ ઉપયોગી નીવડશે તેવા સૂચનો મળતાં એકાન્તવાદ સામે લાલબત્તી, ઈષ્ટકલ સિધ્ધિનો શાસ્ત્રીય અર્થ આદિ દિવ્યદર્શનના લેખો શ્રમણોપાસકની મતિ શુદ્ધ કરવામાં સહાયરૂપ નીવડશે એવા શુદ્ધ આશયથી પૂજ્યશ્રીએ ફરીથી સુધારા-વધારા સાથે આ પુસ્તક સંકલન કરી આપીને અમારા ઉપર ખૂબ ઉપકાર કર્યો છે. અમે તેમનો જેટલો આભાર માનીએ તેટલો ઓછો છે.

શ્રી સોલા રોડ શ્વે.મૂ.જૈન સંઘ (લલ્હિવિક્રમનગર, સોલા રોડ, અમદાવાદ) તરફથી આ પુસ્તકના પ્રકાશનમા જ્ઞાનનિધિમાંથી સુંદર સદ્વ્યય કરવામાં આવેલ છે. તે બદલ તે સંઘનો ખુબ આભાર માનીએ છીએ. સહર્ષ અભિનંદન. આ પુસ્તક દ્વારા સૌ જીવો શાસ્ત્ર અને સત્યને સમજે તે જ શુભેચ્છા

- મેહુલ જૈન મિત્ર મંડળ

: આર્થિક લાભાર્થી :

શ્રી આદિનાથાય નમઃ

વિક્રમ સંવત ૨૦૬૨માં શ્રી સોલા રોડ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘની પર્યુષણ મહાપર્વની આરાધના માટેની વિનંતી શ્રી પ્રેમ-ભુવનભાનુસૂરીશ્વર સમુદાયના ગચ્છાધિપતિ શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજાના વિનેય શિષ્ય પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજય જયસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજાને કરતાં તેમને પોતાના શિષ્ય પૂ. મુનિ સુધારસ વિજયજી આદિ ઠાણાને પર્યુષણની આરાધના કરવા અમારા શ્રી સંઘમાં મોકલેલ. તે દરમ્યાન ખૂબ જ ભાવોલ્લાસપૂર્વક શ્રી સંઘમાં આરાધના થયેલ. તે દરમ્યાન થયેલ જ્ઞાનની ઉપજમાંથી આ પુસ્તક પ્રકાશન કરવાની ભક્તિનો લાભ અમને મળતાં અમને ખૂબ જ આનંદ થાય છે.

લિ. શ્રી સોલા રોડ શ્વે.મૂ.જૈન સંઘ

લલ્હિવિક્રમનગર, સત્યમ્ એપાર્ટમેન્ટ પાસે, સોલા રોડ, નારણપુરા, અમદાવાદ

❖ अनुक्रमणिका ❖

पाठ नं.	ग्रंथनुं नाम	पृ.नं.
१	नाश पंचमी कलाओ श्लो. ४८८ थी ४८४	१
२	सम्यक्त्व सप्ततिका पृ. ७५, श्लो. २६	२
३	धर्मपरीक्षा पृ. ८०	३
४	धर्मपरीक्षा पृ. १३३	४
५, ६, ७	योगबिंदु श्लो. १४०-१५८-१६३	४
८	आभ्यानक मणिकोश पृ. ३१३ श्लो. ७८	५
९	धर्मरत्नप्रकरण श्लो. ७३	६
१०	ज्ञानसार (टो) श्लो. २	७
११	अनेक शास्त्रोमां आवतो श्लोक	७
१२, १३	योगदृष्टिसमुच्चय श्लो. १०१-१२३	७
१४	श्रीपाण्यरित्र (पू. रत्नशेखरसू. म.) श्लो. ५५८	८
१५	सिरिवाल कला. पृ. ७८/२, श्लो. ४१०-४११	८
१६	सिरिवाल कला. श्लो. ७७१-७७२	८
१७	श्रीपाण रास षंड-३ ढाण-५ कडी -८	८
१८	षोडशक (१२) श्लो. ८ पू. हरिभद्रसूरि	१०
१९, २०,		
२१, २२	उपमिति (त्मा-१) पृ. ४२, ३४ श्लो. ५६१	१०
२३	पुष्पमाला (उपदेशमाला) श्लो. ७१	११
२४, २५, २६,		
२७, २८	पुष्पमाला श्लो. ८०, २७७, ४७१, ४७२, ४७४	१२
२९, ३०, ३१,		
३२, ३३	उत्तराध्ययन सूत्र/अध्ययन श्लो. १०, १३, १८	१४
३४	उत्तराध्ययन सूत्र (नेमीचंद्रिय) श्लो. ४४	१६
३५	उत्तराध्ययन सूत्र (कमलसंयमोपाध्याय)	१६
३६	यउपन्नपुरिसयरिअं पृ. ३०	१६
३७	श्राद्धविधि-धर्मसंग्रह	१७
३८	योगशास्त्र (प्रकाश-१) श्लो. १०	१७
३९	योगशास्त्र (प्रकाश-१) श्लो. १५	१८
४०	उपदेशतरंगिणी पृ. २६४	१८
४१	भरतेसरवृत्ति (आर्द्रकुमारयरित्र)	१८

પાઠ નં.	ગ્રંથનું નામ	પૃ.નં.
૪૨	સુકૃતસાગર શ્લો. ૭૦ થી ૮૨	૧૯
૪૩	વીતરાગસ્તોત્ર (૨૦મો પ્રકાશટીકા)	૨૦
૪૪	ત્રિષષ્ટિ દેશના સંગ્રહ	૨૦
૪૫	કલ્પસૂત્ર (સુભોધિકા) પ્ર.વ્યા.	૨૦
૪૬	લલિતવિસ્તરા	૨૧
૪૭	લલિતવિસ્તરા (પંજિકા)	૨૧
૪૮	યોગશાસ્ત્ર ૩/૧૨૪	૨૧
૪૯	સંઘાચારવૃત્તિ	૨૧
૫૦	પંચાશક ૪/૩૩ પૃ. ૧૩૬	૨૧
૫૧	શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય (ભા-૧) પૃ. ૭૫/૧	૨૨
૫૨	ધર્મસંગ્રહ પૃ. ૧૬૩	૨૨
૫૩	પ્રશ્રયિતામણી	૨૨
૫૪	વૃંદારુવૃત્તિ પૃ. ૫૪	૨૨
૫૫	પ્રતિમાશતક શ્લો. ૮૫	૨૩
૫૬	અષ્ટકશાસ્ત્ર ૮મું શ્લો. ૮	૨૩
૫૭	આત્મપ્રબોધ પૃ. ૪૨	૨૪
૫૮	દ્વાત્રિશદ્-દ્વાત્રિશિકા-૧૩ શ્લો. ૨૦-૨૧	૨૫
૫૯	પંચાશક (૧૯) શ્લો. ૨૬	૨૬
૬૦	પંચાશક (૧૯) શ્લો. ૪૨-૪૩	૨૬
૬૧	સૂયગડાંગસૂત્ર (શ્રુ-૧/૨/ગા.૩) શ્લો. ૧૫	૨૭
૬૨	ચેઈઅવંદણ મહાભાસ શ્લો. ૮૬૨	૨૮
૬૩	પઉમચરિઅં (ભા-૨) પૃ. ૪૭૫ થી ૪૭૯, શ્લો. ૫૨-૫૩-૫૪	૨૮
૬૪	ઉપદેશ પદ પૃ. ૧૧૯/૭૬	૨૯
૬૫	ઉપદેશ પદ (ભા-૧) પૃ. ૧૭૪/૨, શ્લો. ૨૪૧-૨૪૨	૨૯
૬૬	ઉપદેશ પદ (ભા-૧) પૃ. ૧૧૭/૨, શ્લો. ૨૪-૨૫	૨૯
૬૭	ઉપદેશ પદ (હરિભદ્રસૂ. મ.) શ્લો. ૯૪૯ થી	૨૯
૬૮	પાંડવચરિત્ર પૃ. ૨૯૬-૨ શ્લો. ૨૭૮	૩૦
૬૯	હીરસૌભાગ્ય (સર્ગ-૧) પૃ. ૩૫	૩૧
૭૦	વસુદેવહીડી (ખંડ-૧) પૃ. ૫૨-૫૩	૩૧

પાઠ નં.	ગ્રંથનું નામ	પૃ.નં.
૭૧	પર્વકથા સંગ્રહ (જ્ઞાનપંચ) શ્લો. ૬૦-૬૧	૩૨
૭૨	૪૫ આગમની પૂજા (ફળપૂજા)	૩૨
૭૩	સમ્યક્ત્વકૌમુદી પૃ. ૨૧૦ શ્લો. ૧૨૩-૧૨૪	૩૩
૭૪	સમ્યક્ત્વકૌમુદી શ્લો. ૧૫૪	૩૩
૭૫	સમ્યક્ત્વકૌમુદી પૃ. ૧૩૨ શ્લો. ૧૦૯	૩૪
૭૬	શાંતિનાથચરિત્ર પ્રસ્તાવ (૧) પૃ. ૩ શ્લો. ૬૩ થી ૭૪	૩૪
૭૭	શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણસૂત્ર શ્લો. ૪૦ થી ૫૦, ૬૩	૩૫
૭૮	કલ્પસૂત્ર (સુબોધિકા) વ્યા. ૪ શ્લો. ૭૨	૩૫
૭૯	કૂપદંષ્ટાન્તવિશદીકરણ	૩૫
૮૦	સવાસોગાથાસ્તવન	૩૬
૮૧	ઉપદેશરહસ્ય શ્લો. ૯૮	૩૬
૮૨	ઉપદેશરહસ્ય શ્લો. ૨૧	૩૭
૮૩	ગૌતમસ્વામીરાસ	૩૭
૮૪	ઉપદેશપ્રસાદ (સ્તંભ ૨૯) વ્યા. ૩૫૩	૩૭
૮૫	મણોરમા કહા. પૃ. ૩૨૮ શ્લો. ૧૦૬૭	૩૮
૮૬	મણોરમા કહા. પૃ. ૩૨૯ શ્લો. ૧૦૮૨	૩૮
૮૭	મણોરમા કહા. શ્લો. ૧૦૯૪	૩૮
૮૮	મણોરમા કહા. પૃ. ૩૩૨ શ્લો. ૧૦૨૭	૩૮
૮૯	પરમતેજ પ્રસ્તાવના (આ. મુક્તિચંદ્ર સૂ.)	૩૯
૯૦	શાસ્ત્રવાર્તા સમુ. પૃ. ૬૩ થી ૬૬ સ્ત. ૧	૪૦
૯૧	મોટીશાંતિ	૪૧
૯૨	જયાનંદકેવલી ચરિત્ર પૃ. ૨/૧, શ્લો. ૨૬, ૨૭, ૨૮	૪૨
૯૩	ઉપમિતિ (ભા-૧) પૃ. ૧૧૯, શ્લો. ૫૨ થી ૫૮	૪૨
૯૪	અજિતશાંતિ શ્લો. ૬	૪૪
૯૫	કહારયણકોસ પૃ. ૧૪૬/૨	૪૪
★	દેવદ્રવ્યાદિ સિધ્ધિ - લે. પૂ. આ. લબ્ધિ સૂ. મ. સા.	૪૫
૯૬	પ્રશ્નોત્તર કર્ણિકા (ખંડ-૧) પૃ. ૩૬૦-૩૬૧	૪૬
૯૭	વિવિધ પ્રશ્નોત્તર પૃ. ૧૩૮	૪૮

પાઠ નં.	ગ્રંથનું નામ	પૃ.નં.
૯૮	ધર્મરત્નાપ્રકરણ ટીકા ભાગ-૨	૫૦
૯૯	પરિશિષ્ટ : બે આચાર્ય મ.સા.નું માર્ગદર્શન	૫૧
૧૦૦	ઉપદેશ રત્નાકર	૫૪
૧૦૧	નવપદ પ્રકરણ મૂ.ગા. ૧૧ની ટીકામાં	૫૫
૧૦૨	આચારાંગસૂત્ર અ.૧ ઉદ્દે-૪	૫૬
૧૦૩	પંચાશક ટીકા ૨/૩૦-૨૧	૫૬
૧૦૪	લાલિત વિસ્તરા-શ્રુતસ્તવ	૫૭
૧૦૫	આવશ્યક નિર્યુક્તિ ભા-૩ અધ્ય-૩૨	૫૮
૧૦૬	ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ-પ્ર.૬	૫૮
૧૦૭	મહાનિશિથ અધ્ય. ૨, પૃ. ૪૭	૫૮
૧૦૮	ત્રિષષ્ટિ-પર્વ-૧૦, સર્ગ-૧૧, શ્લો. ૩૫૬	૫૮
૧૦૯	ઉપદેશમાલા શ્લો. ૧૭૦	૬૦
૧૧૦	ઉપમિતિ ભવ, ભા-૧, પૃ. ૨૫૬	૬૨
૧૧૧	સિરિસિરિવાલ કહા શ્લો. ૧૮૮ પૃ. ૪૫	૬૨
૧૧૨	(a) ત્રિ.શ.પુ. પર્વ-૫, સર્ગ-૧, શ્લો. ૪૫૮	૬૨
	(b) ત્રિ.શ.પુ. પર્વ-૫, સર્ગ-૨	૬૩
૧૧૩	ત્રિ.શ.પુ. પર્વ-૧૦, સર્ગ-૬	૬૪
૧૧૪	ભવભાવના શ્લો. ૫૦૦	૬૪
★	સિધ્ધચક્ર - લે. પૂ. સાગરાનંદસૂરિ મ.સા.	૬૫
૧૧૫	આવશ્યક નિર્યુક્તિ - ભાગ-૨	૬૬
૧૧૬	ધર્મભિન્દુ	૬૬
૧૧૭	ધર્મ સંગ્રહ	૬૬
૧૧૮	યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય ભાગ-૧ (પ્રસ્તાવના)	૬૭
૧૧૯	યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય ભાગ-૨ (પ્રસ્તાવના)	૧૦૮
૧૨૦	મનના મિનારેથી મુક્તિના કિનારે (પ્રસ્તાવના)	૧૧૭
૧૨૧	એકાન્તવાદ સામે લાલબત્તી (દિવ્ય દર્શન ઉધ્ધૃતલેખો માંથી)	૧૨૩
૧૨૨	ઈષ્ટ ફલ સિધ્ધિનો શાસ્ત્ર પાઠ સિધ્ધ અર્થ (લેખાંક ૧ થી ૭)	૧૭૩
૧૨૩	ધર્મ શા માટે કરવાનો (લેખાંક ૧/૨)	૨૦૨

૧. શ્રી મહેશ્વરસૂરિ વિરચિત પ્રાચીનતમ

'નાળપંચમીકહાઓ' પૃષ્ઠ ૭૫/૭૬ શ્લોક ૪૮૮ થી ૪૯૪

‘અહ સનિયાણં એયં તવ ચરણ પંચમીએ સંબદ્ધં,
સંસાર પવહ્નયં કાણં જુજ્જએ કહં ગૃ ॥૪૮૮॥

અર્થ (પ્રશ્ન) : પંચમી સંબદ્ધ આ તપશ્ચર્યા (સૌભાગ્યાદિ ઉતુથી દર્શાવેલી) નિયાણાવાળી (સાંસારિક લાલસાવાળી) હોવાથી સંસારવર્ધક છે. તો કઈ રીતે ઉચિત ગણાય ?

એવં પિ હુ અજુત્તં, જં મણિયં સુટ્ઠુ દુટ્ઠુ રુદ્દેહિં ।
જમ્હા પવિત્તિ હેહં, નિદ્દિટ્ઠં એવમાહ્યં ॥૪૮૯॥

ઉત્તર : દુષ્ટ અને રુષ્ટ લોકોએ આવું (ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું તેવું) જે કહ્યું (કે સાંસારિક લાલસાવાળો તપ ન કરાય) તે અત્યંત અચુકત છે. કેમકે (ધર્મમાં) પ્રવૃત્તિ કરાવવા માટે આવા પણ તપો કહ્યા છે, (અર્થાત્ સાંસારિક લાલસાથી પણ તપ કરવાના બતાવ્યા છે.)

પઢમં સનિયાણાઓ વયાઓ જેનેત્થ હોહ લોયાણં ।
સવ્વપવિત્તિ ધમ્મે પાણં તેણ ન હુ દોસો ॥૪૯૦॥

કેમકે પ્રથમ તો સનિદ્ધાન (યાને સાંસારિક લાલસાવાળા) વ્રતથી જે પ્રાયઃ લોકોની સર્વ પ્રવૃત્તિ ધર્મમાં થતી હોય છે. માટે કોઈ દોષ નથી. (શું સાંસારિક અપેક્ષાવાળો તપ ધર્મ શ્રેય કરે ?)

સનિયાણં પિ હુ સેયં તવ ચરણં ભાવસુદ્ધિ સંજણયં ।
પારંપરેણ મણિયં સુદ્ધત્તમિમસ્સ ત્વિ સુયંમિ ॥૪૯૧॥

(૧)

(હા,) સનિદાન (યાને સાંસારિક અપેક્ષાવાળું)
પણ તપશ્ચરણ પરંપરાએ ભાવશુદ્ધિજનક હોવાથી શ્રેયરૂપ છે.
શ્રુતમાં તેનું શુદ્ધપણું કહેવાયું છે.

સુ (? મુ) દ્વતણેણ લોઓ સણિયાણં તાવ ચેવ પહિવજ્જે ।

સત્થા (હ્દા)ઇ વહ્દણેહિ કો વિ હુ તત્તંપિ પચ્છાઓ ॥૪૯૨॥

લોકો મુગ્ધપણાને કારણે તો (શરૂમાં) સનિદાનને
પણ અપનાવે; પાછળથી શ્રદ્ધાદિ-વૃદ્ધિ થવાથી કોઈ તત્ત્વ
પણ અપનાવે.

અન્નેસુ વિ કજ્જેસુ પાણં સુ(મુ)દ્ધઓ હંહં લોઓ ।

અહ્ગહ્ણમ્મિ વિચિત્તે કિં પુણ ધમ્મસ્સ કજ્જમ્મિ ॥૪૯૩॥

અન્ય કાર્યોમાં પણ પ્રાયઃ લોકો મુગ્ધ હોય છે. તો
પછી અતિગહન અને વિચિત્ર એવા ધર્મ-કાર્યને વિષે તો
પૂછવું જ શું ?

इय नाउण एवं अवमन्निय दुव्वियइढवयणाइं ।

कायव्वा खलु एसा पंचमिया सुद्धभावेणं ॥४९४॥

એમ સમજીને, અર્ધદગ્ધોના વચનો અવગણીને આ
(કથાત્રયમાં દર્શાવેલ) પંચમી તપ શુદ્ધ ભાવથી (શંકા-
કુશંકા કર્યા વિના) કરવો....

૨. ‘સમ્યક્ત્વ સપ્તતિકા’ પૃષ્ઠ-૭૫ શ્લોક ૨૬ સટીક

तित्थंकर-चलणाराहणेण, जं मज्झ सिज्झइ न कज्जं ।

पत्थेमि तत्थ नन्नं, देव-विसेसेहि वयसुद्धि ॥२६॥

યન્મમ તીર્થંકર ચરણારાધનેન-જિનપદસેવનેન અર્થાપત્યા
મનોઽભીષ્ટોઽર્થો ન સિદ્ધચતિ, ન પરિપૂર્ણો ભવતિ, તત્ર-તસ્મિન્
પ્રયોજને, અન્યં દેવાન્તરં ન પ્રાર્થયે, ન સ્તુતિરૂપેણ યાચે ।

(૨)

કૈરિત્યાહ - દેવવિશેષૈઃ - હરિ - હર - વિરઙ્ચિ સ્કન્દાદિભિઃ ।
 ઇતર સુરવર્ણને સમ્યક્ત્વમાલિન્યં અતસ્તીર્થકૃતપ્રાર્થનામેવ કરોમિ
 ઇતિ વચઃ શુદ્ધિરિતિ ગાથાર્થ ॥૨૬॥

અર્થાત્ તીર્થકર-ચરણની સેવાથી મારે જે મનને
 અભીષ્ટ અર્થ સિદ્ધ ન થાય, તે પ્રયોજન માટે ખીજા કોઈ
 હરિ-હર, બ્રહ્મા-વિષ્ણુ વગેરે દેવો પાસે યાચના કરું નહિ.
 કારણકે ખીજા દેવોની સ્તુતિ કરવાથી સમ્યક્ત્વ મલિન થાય.
 માટે તીર્થકરને જ પ્રાર્થના કરું. આને વચનશુદ્ધિ કહેવાય.
 (આનાથી એ સ્પષ્ટ ફલિત થાય છે કે સમકિતી જીવે કોઈ
 પણ સાંસારિક-અનિદ્ય કાર્યસિદ્ધિ માટે મિથ્યાત્વી દેવ-દેવીઓ
 પાસે યાચના નહિ કરતાં વીતરાગ દેવ પાસે જ તેની યાચના
 કરવી જોઈએ)

૩. ધર્મપરીક્ષા (ઉ. યશો વિ. મ.) પૃ. ૮૦

અપિ ચ 'મનાગપિ હિ તન્નિવૃત્તૌ તસ્યાઽપુનર્બંધકત્વમેવ
 સ્યાદ્' ઇતિ (યોગબિન્દુ શ્લો. ૧૮૩ વૃત્તિ) વચનાત્ મનાગપિ
 સંસારાસંગનિવૃત્તૌ જીવસ્યાઽપુનર્બંધકત્વં સિદ્ધચતિ તન્નિવૃત્તિશ્ચ
 મુક્ત્યદ્વેષેનાઽપિસ્યાત્, તસ્ય ચ ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તવ્યવધાનેઽપિ
 મોક્ષહેતુત્વમુક્તમ્ ।

વળી 'થોડી પણ ભવાસક્ષિતની નિવૃત્તિ થયે છતે તે
 જીવમાં અપુનર્બંધકપણું જ આવે' આ 'યોગબિન્દુ' શાસ્ત્રની
 વૃત્તિના વચનથી થોડીપણુ સંસારાસક્ષિતની નિવૃત્તિ થયે છતે
 જીવમાં અપુનર્બંધકપણું સિદ્ધ થાય છે. અને સંસારાસક્ષિત-
 નિવૃત્તિ મુક્ષિતના અદ્વેષથી પણ કંઈક થઈ શકે છે. અને તે
 મુક્ષિત-અદ્વેષને ચરમપુદ્ગલ પરાવર્તના વ્યવધાનથી પણ
 મોક્ષહેતુ કહ્યા છે.

૪. ધર્મપરીક્ષા પૃ. ૧૩૩ (ઉ. યશો વિ. મ.)

કિં ચ માર્ગાનુસાર્યનુષ્ઠાનમાત્રમેવ સકામનિર્જરાયાં વીજમ્, અવિરતસમ્યગ્દષ્ટ્યનુરોધાત્, ન તુ તપોમાત્રમેવેતિ ન કાપ્યનુ-પપત્તિઃ । અતઃ એવ સ્ફુટે મોક્ષાભિલાષિત્વેડપિ મિથ્યાદ્દશાં પ્રવલાડસદ્ગ્રહવતાં તદભાવવતામાદિ ધાર્મિકાણામિવ ફલતો ન સકામનિર્જરા । કોઈપણ માર્ગાનુસારી અનુષ્ઠાન સકામ-નિર્જરાનું બીજ છે. કારણ કે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિમાં પણ તે હોય છે. નહિ કે તપ માત્ર જ; તેથી કોઈ અનુપપત્તિ (અસંગતતા) નથી; એટલે જ પ્રગટ મોક્ષાભિલાષ હોવા છતાં પણ પ્રબળ અસદ્ગ્રહવાળા મિથ્યાદષ્ટિએને, પ્રબળ અસદ્ગ્રહ વિનાના આદિ ધાર્મિકોને હોય છે એવી કૃપાની અપેક્ષાએ જોતાં સકામ નિર્જરા હોતી નથી. કારણકે તે અસદ્ ગ્રહવાળામાં માર્ગાનુસારી અનુષ્ઠાન હોતું નથી. તદભાવેડપિ ચ સ્વાભાવિકાનુકમ્પાદિગુણવતાં મેઘકુમાર જીવ હસ્ત્યાદીનાં ફલતઃ સાડ્વાધિતેતિ વિભાવનીયમ્ ત્યારે પ્રબળ અસદ્ ગ્રહ વિનાના જીવોમાં મોક્ષાભિલાષ ન હોવા છતાં, સ્વાભાવિક અનુકંપા વગેરે ગુણોવાળા મેઘ-કુમારના પૂર્વભવના જીવ હાથી વગેરેની જેમ પરિણામે સકામનિર્જરા અબાધિત હોય છે. આ ઉંડાણથી વિચારવું....

૫. યોગબિંદુ શ્લો. ૧૪૦-૧૫૯-૧૬૩

નાસ્તિ યેષામયં તત્ર તેડપિ ઘન્યા પ્રકીર્તિતાઃ ।

ભવબીજ પરિત્યાગાત્ તથા કલ્યાણભાગિનઃ ॥૧૪૦॥

જેઓને આ મુક્તિનો દ્વેષ નથી તેઓને પણ ઘન્ય કહ્યા છે કેમકે એમણે ભવબીજનો પરિત્યાગ કર્યો હોવાથી તેવા પ્રકારના કલ્યાણલાગી છે.

૬. મુક્ત્યદ્વષણ મનાગ્ મુક્ત્યનુરાગણ વા

શુભભાવલેશસંગમાત્ ॥૧૫૬॥

યોગિષિંદુમાં શ્લો. ૧૫૬ માં તદ્દેતુ અનુષ્ઠાન શુભ-
ભાવલેશના યોગથી જણાવ્યું છે અને એમાં માત્ર મુક્તિના
અનુરાગ રૂપ શુભભાવ હોય તો જ તદ્દેતુ અનુષ્ઠાન એમ
નથી કહ્યું, પણ મુક્તિનો અદ્વેષ હોય તો પણ તદ્દેતુ અનુ-
ષ્ઠાન થવાનું કહ્યું છે.

૭. તદ્દેતુનામકમ્ પ્રાયેણ-બાહુલ્યેન જ્ઞેયમસ્ય ચરમાવર્તમાજ
આદિ ધાર્મિકસ્ય મહાત્મનઃ પ્રશસ્તભાવસ્ય અનાભોગાદિભ્યઃ
કદાચિદન્યથાપિ સ્યાદિદમ્ इति પ્રાયો ગ્રહણમ્ ॥૧૬૩॥

ચરમાવર્તવર્તી આદિ ધાર્મિક જીવને પ્રાયઃ ચોથું
(તદ્દેતુ) અનુષ્ઠાન હોવાનું કહ્યું છે અને કદાચિત્ અનાભો-
ગાદિ કારણે અન્ય પ્રકારનું હોવાનું કહ્યું છે; પણ ભવાભિષ્વંગના
કારણે વિષ-ગરલ અનુષ્ઠાન હોવાનું કહ્યું નથી...

૮. આખ્યાનકે મણિકૈશ (વૃત્તિકાર-આમ્રદેવ સૂ. મ.)

પૃ. ૩૧૩. શ્રી નેમનાથ ભગવાનની દેશના.

ધમ્મો અત્યો કામો મોક્ષો ચત્તારિ હૃતિ પુરિસત્થા ।

ધમ્માઓ જેણ સેસા તા ધમ્મો તેસિ પરમતરો ॥૭૬॥

ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષ-આ ચાર પુરુષાર્થ છે. ધર્મથી જ
બાકીના ત્રણ સિદ્ધ થાય છે. માટે ધર્મ એ બધામાં અતિ
શ્રેષ્ઠ છે.... [આ ઉપરાંત ઉપમિતિ ઉત્તરાધ્યયન ટીકા વગેરે
અનેક શાસ્ત્રોમાં ધર્મને પ્રધાન પુરુષાર્થ હોવાનું જણાવ્યું
છે; નહિ કે મોક્ષને]

૬. ધર્મરત્ન પ્રકરણુ ૨લોક ૭૩ સ્લોપક ટીકા

ઉવસમસાર વિચારો વાહિજ્જઇ નેય રાગદોસેહિં ।

મજ્જત્થો હિયકામી અસગ્ગહં સવ્વહા ચયઇ ॥૭૩॥

ઉપશમ- કષાયાનુદય, તત્સાર- તત્પ્રધાનં વિચારયતિ ધર્માદિ સ્વરૂપં યઃ સ ઉપશમસારવિચારઃ ભાવ શ્રાવકો ભવતિ । કથં પુનરેવંવિધઃ સ્યાત્ ? ઇત્યાહ યતો વિચારં કુર્વન્ 'બાધયતે' = અભિભૂયતે નૈવ રાગદ્વેષાભ્યામ્ । તથાહિ મયાઽયં પક્ષ કક્ષીકૃતો બહુલોકસમક્ષં, બહુભિશ્ચ લોકૈઃ પ્રમાણીકૃતઃ તત્કથમિદાનીમ- પ્રમાણિ કરોમિ ?' ઇત્યાદિ ભાવનયા સ્વપક્ષાઽનુરાગેણ ન જીયતે । તથા મમૈષ પ્રત્યનીકો મદીયપક્ષદૂષકત્વાત્ । તદેનં જનમધ્યે ઘર્ષયામીતિ સદસદૂષણોદ્ઘટ્ટનાક્રોશદાનાદિ પ્રવૃત્તિ- હેતુનાદ્વેષેનાઽપિ નાભિભૂયતે, કિતુ 'મધ્યસ્થ' = સર્વત્ર તુલ્યચિત્તો, હિતકામી = હિતાભિલાષી, સ્વસ્ય પરસ્ય ચોપકારમિચ્છન્ 'અસદ્ગ્રાહ' = અશોભનાભિનિવેશં સર્વથા ત્યજતિ = મુઞ્ચતિ મધ્યસ્થ ગીતાર્થગુરુવચનેન ।

ભાવ શ્રાવકનું એક લક્ષણુ આ-ઉપશમ એટલે કષાયનો ઉદય ન હોવો તે. તેને મુખ્ય કરીને ધર્માદિનું સ્વરૂપ વિચારે તે 'ઉપશમસાર વિચારવાળો' ભાવશ્રાવક હોય છે. કઈ રીતે એ આવો હોય ? તે કહે છે કે વિચાર કરતી વખતે રાગ- દ્વેષથી પીડાય નહિ. તે આ રીતે કે 'મિ' અમુક પક્ષ ઘણા લોકોની સમક્ષ માન્યો છે, ઘણા લોકોએ એને પ્રમાણુ- ભૂત ગણ્યો છે; હવે હું મારી જાતને અપ્રમાણુભૂત શેનો ઠરાવું ?' ઇત્યાદિ ભાવના વડે સ્વપક્ષના અનુરાગથી અભિ- ભૂત ન થાય તથા 'આ તો મારો દુશ્મન છે કારણકે મારા પક્ષને દોષિત ઠરાવી રહ્યો છે. માટે એને લોકોની વચ્ચે હલકો પાડું' એવાં છતાં-અછતાં દૂષણો પ્રગટ કરીને

આક્રોશ વરસાવવાની પ્રવૃત્તિ કરાવે એવા દ્વેષથી પણ (ભાવ શ્રાવક) પીડાય નહિ. પણ સર્વત્ર સમાન ચિત્તવાળો હિતને ઇચ્છતો એટલે પોતાનું અને બીજાનું ભલું ઇચ્છતો તે ગીતાર્થ શુરુના વચનથી ખોટા કદાચહનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે.

૧૦. જ્ઞાનસાર (ટો) માધ્યસ્થ અષ્ટક શ્લોક-૨

મનોવત્સો યુક્તિગત્રીં મધ્યસ્થસ્યાનુધાવતિ ।

તામાકર્ષતિ પુચ્છેન તુચ્છાગ્રહ મનઃ કપિઃ ॥૨॥

મધ્યસ્થ પુરુષોનું મનરૂપી વાહરડું યુક્તિરૂપી ગાયની પાછળ દોડે છે. તુચ્છ આગ્રહવાળા પુરુષોનો મનરૂપી વાંદરો તેને પુંછડા વડે ખેંચે છે. (જ્યાં યુક્તિ હોય ત્યાં મધ્યસ્થનું ચિત્ત આવે.... અને કદાચહીનું ચિત્ત યુક્તિની કદર્થના કરે એ અર્થ છે.)

૧૧. અનેક શાસ્ત્રોમાં આવતો નીચેનો શ્લોક

આગ્રહી વત નિનીષતિ યુક્તિ તત્ર યત્ર મતિરસ્ય નિવિષ્ટા ।

પક્ષપાત રહિતસ્ય તુ યુક્તિઃ યત્ર તત્ર મતિરેતિ નિવેશમ્ ॥

આગ્રહી પુરુષ જ્યાં પોતાની મતિ ખૂંચેલી હોય ત્યાં યુક્તિને તાણી જવા ઝંખે છે. પક્ષપાત વગરના પુરુષની મતિ ત્યાં ઠરે છે, જ્યાં યુક્તિ હાજર હોય છે.

૧૨. યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય શ્લોક ૧૦૧-૧૨૩

આગમેનાનુમાનેન યોગાભ્યાસરસેન જ્ઞ ।

ત્રિધા પ્રકલ્પયન્ પ્રજ્ઞાં લભતે તત્ત્વમુત્તમમ્ ॥૧૦૧॥

આગમ-અનુમાન અને (વિહિતાનુષ્ઠાનના સેવનરૂપ) યોગાભ્યાસનો રસ એમ ત્રણ પ્રકારે બુદ્ધિને વાપરવાથી ઉત્તમ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. [માત્ર આગમથી નહિ.]

૧૩. આદર: કરણે પ્રીતિરવિઘ્ન: સમ્પદાગમ: ।

— જિજ્ઞાસા તન્નિસેવા ચ સદનુષ્ઠાનલક્ષણમ્ ॥૧૨૩॥

ઈષ્ટ કૃત્યમાં આદર, તેના આચરણમાં પ્રેમ, નિર્વિઘ્નપણું, તે આચરવાથી પુણ્યના પ્રભાવે સંપત્તિનું આગમન, ઈષ્ટ કૃત્ય સંબંધી જિજ્ઞાસા અને તે ઈષ્ટાદિનું આસેવન, આ બધા સદનુષ્ઠાનનાં લક્ષણ છે.... (ભલે કદાચ એ સંસારઉત્તુએ કરતાં હોય.)

૧૪. શ્રીપાળ ચરિત્ર (પૃ. રત્નશેખર સૂ. મ.)

આચરણમુનિ ઉપદેશ શ્લોક નં. ૫૫૬

મો મો મહાણુભાવા ! સમ્મં ધમ્મં કરેહ જિણકહિઅં ।

જહ વંછહ કલ્લાણં ઇહલોણ તહ ય પરલોણ ॥૫૫૬॥

રે રે મહાનુભાવો ! આલોકમાં અને પરલોકમાં જો કલ્યાણ સુખને ઈચ્છતાં હો તો જિનેશ્વર ભગવાને કહેલા સમ્યગ્ ધર્મને આચરો. (આમાં સ્પષ્ટ સૂચવ્યું છે કે આ જન્મમાં પણ સુખની ઈચ્છા હોય તો એના માટે ધર્મ કરો.) કલ્યાણ શબ્દ શાસ્ત્રોમાં અનેક જાતના સુખ માટે આવે છે. જ્યારે આલોક અને પરલોક શબ્દ ભેગો હોય ત્યારે સર્વત્ર કલ્યાણ શબ્દનો અર્થ લગભગ 'આલોક અને પરલોકના સુખો' એવો થાય છે. કલ્પસૂત્રની ટીકામાં પણ કલ્યાણ શબ્દનો સમૃદ્ધિ વગેરે અર્થ કહ્યો છે.

૧૫. સિરિવાલ કહા પૃ. ૭૮/૨ શ્લોક ૪૧૦-૪૧૧

નિજ્જામણસુ નિયનિયપવહ્ણ વાવારકરણપવણેસુ ।

કય નવપય જ્ઞાણેણં મુક્કા હક્કા કુમારેણ ॥૪૧૦॥

ખલાસીએ પોતપોતાની વહાણચાલનની- લંગર છોડવાની પ્રવૃત્તિમાં તત્પર હતા, ત્યારે શ્રીપાળકુમારે નવપદ

ધ્યાન કરી હાંક મારી.

સોઝુણ કુમર હવ્કં સહસા સા ચુદ્દ દેવયા નદ્દા ।

ચલિયાઈં પવહણાઈં વદ્ધાવણયં ચ સંજાયં ॥૪૧૧॥

કુમારની આ હાંક સાંભળીને ક્ષુદ્ર-દેવતા એકદમ જ ભાગી અને વહાણ ચાલુ થયાં, અને ત્યાં વધામણું ચાલ્યું.

ધવળશેઠના વહાણ ચલાવી આપવા શ્રીપાળકુમારે નવ-પદનું સ્મરણ કર્યું અને વહાણ ચલાવી આપ્યા.... (લૌકિક કાર્ય માટે નવપદસ્મરણ ધર્મ કયો) તેમ આગળ

૧૬. ચિતેઈ તઓ કુમરો કહ પિક્લિસ્સં કુઝહલં ઇયં ?

અહવા નવપય જ્ઞાણં ઇત્થ પમાણં કિમન્નેણં ? ॥૭૭૧॥

इअ चित्तिऊण सम्मं नवपयज्जाणं मणंमि ठवित्ता ।

तह ज्ञाइऊं पवत्तो कुमरो जह तक्खणा चैव ॥७७२॥

શ્રીપાળકુમાર વિચારે છે કે આ કૌતુક હું કેવી રીતે જોઈશ ? અથવા મારે ચિંતાનું શું કામ છે ? આમાં તો નવપદધ્યાન જ પ્રમાણભૂત છે. એ સિવાય બીજા ઉપાયની મારે શી જરૂર છે ? એમ ચિંતવીને કુમાર મનમાં નવપદધ્યાન લાવીને એવું ધ્યાવવા માંડ્યો કે એ તક્ષણ ત્યાં પહોંચી ગયો.

ગુણસુંદરી રાજકુમારીનું કૌતુક જોવા માટે શ્રી સિદ્ધચક્રના સ્મરણને જ ઉપાદેય ગણે છે તેમ જણાવેલું છે. વળી

૧૭. શ્રીપાળ રાસ ખંડ-૩ ઢાળ પ કડી-૮

સિદ્ધચક્ર મુજ એહ મનોરથ પૂરશે હો લાલ...

એહિજ મુજ આધાર વિધન સવિ ચૂરશે હો લાલ....

થિર કરી મન વચ કાય રહ્યો ઈકે ધ્યાન શું હો લાલ....

તનમય તત્પર ચિત્ત થયું તસ ગ્યાન શું હો લાલ....

(૯)

આમાં પણ કુમારીના કૌતુકને જોવા માટે તથા વિદ્વના નાશ માટે સિદ્ધચક્રનો આધાર માન્યો અને આરાધન તન્મય થઈ કચું...

૧૮. ષોડશક (૧૨) શ્લોક-૯ પૂ. ઉરિલદ્રસૂરિણ

કોતિ આરોગ્ય ધ્રુવપદ સમ્પ્રાપ્તેઃ સૂચકાનિ નિયમેન ।

નામાદિન્યાચાર્યા વદન્તિ તત્તેષુ યતિતવ્યમ્ ॥૧॥

પૂર્વાચાર્યો નામ (દીક્ષા વખતે નામકરણ) આદિને કીર્તિ-આરોગ્ય-મોક્ષ પ્રાપ્તિના અવશ્ય સૂચક કહે છે. તેથી નૂતન દીક્ષિતનું નામ આદિ શુભ રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો. (સાધુનું નામસ્થાપન એ ધર્મનું જ એક અંગ છે અને એ કીર્તિ આદિ યાવત્ મોક્ષ માટે પણ અવશ્ય કરવાનું કહ્યું છે.)

૧૯. ઉપમિતિ ભાગ-૧ પૃષ્ઠ ૪૨ (પૂ. સિદ્ધર્ષિગણિ મ.)

અર્થકામૌ હિ વાઙ્છતામપિ પુરુષાણાં ન ધર્મવ્યતિરેકેણ સંપચેતે, ધર્મવતાં પુનરતર્કિતાં સ્વત એવોપનમેત્તે । અતોઽર્થ-કામાર્થિભિઃ પુરુષૈઃ પરમાર્થતો ધર્મઃ ઉપાદાતું યુક્તઃ તસ્માત્ સ એવ પ્રધાન ઇતિ -

અર્થ અને કામ ઇચ્છતા માણસોને પણ ધર્મ સિવાય એ મળતાં નથી, ત્યારે ધર્મસંપન્ન માણસોને એ ન ધાર્યા સ્વયં આવી મળે છે. માટે અર્થ-કામના અર્થી પુરુષોએ પણ વસ્તુગત્યા ધર્મ જ કરવો યોગ્ય છે. અને તેથી (ત્યારે પુરુષાર્થમાં) ધર્મ જ પ્રધાન છે.

૨૦. ઉપમિતિ ભાગ-૧ પુસ્તક પૃ. ૪૨ આગળ જણાવે છે કે

ધર્માસ્થ્ય પુરુષાર્થોઽયં પ્રધાન ઇતિ ગમ્યતે ।

પાપગ્રસ્તં પશોસ્તુલ્યં ધિગ્ ધર્મ રહિતં નરં ॥

એટલે ધર્મ એ પ્રધાન પુરુષાર્થ જણાય છે....પાપઅસ્ત
પશુ જેવા છે...ધિક્કાર છે તે ધર્મ પુરુષાર્થરહિત માનવને....

૨૧.

શ્લોક-૫૬૧

મોક્ષકાઙ્ક્ષૈકતાનસ્ત્વં તદર્થ ધર્મ સાધકઃ ।

સંસારાદ્વિરતોઽત્યન્તમર્થકામ પરાહમુખઃ ॥૫૬૧॥

૫૨ પુરુષના વર્ણનમાં સાધુઓને ઉત્તમ અને શ્રાવકોને
મધ્યમ ગણાવ્યા છે. ઉત્તમના લક્ષણોમાં 'મોક્ષકાઙ્ક્ષૈકતાન'
અને 'તદર્થ ધર્મસાધકઃ' તથા સંસારથી વિરક્ત અને અર્થ-
કામથી અન્યથા પરાહમુખ કહ્યો છે. પણ મધ્યમના વર્ણનમાં
એવું કહ્યું નથી તે જાણવું. વળી

૨૨. ઉપમિતિ ભાગ-૧ પૃષ્ઠ-૩૪

સનમર્ગ દેશનાના અધિકારમાં 'ધર્મ જ અતિવત્સલ
હૃદયવાળો પિતા છે.... ધર્મ જ ગાઢ સ્નેહવાળી માતા છે.
ધર્મ જ અભિન્ન હૃદયાભિપ્રાયવાળો ભાઈ છે...વગેરે ઘણું
ઘણું કહીને ધર્મનો મહિમા વર્ણવી કહે છે કે અતો યદિ
ભવતોઽસ્તિ સુખાકાંક્ષા, તતો અયમનુષ્ઠાતું ચતુર્વિધોઽપિ
યુજ્યતે ભવતા । તેથી જો તને સુખની આકાંક્ષા હોય
તો તારે આ ચારેય પ્રકારનો ધર્મ કરવા યોગ્ય છે.
યેન તે સંપદ્યન્તે નિઃસંશયમિહામુત્ર ચ સકલકલ્યાણાનિ ઇતિ ।
કે જેથી નિઃશંકપણે તને અહીં તથા પરલોકમાં સકલ
કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય.

૨૩. પુષ્પમાલા (પૂ. મદલધારી ઉમચંદ્ર સૂ. મ.)

ગાથા ૭૧ સટીક

સમયપસિદ્ધં ચ તવં વાહિરમન્ભિતરં ચ વારસહા ।

નારુણ તહા વિરિયં કાયવ્વં તો સુહૃત્થીહિ ॥૭૧॥

(૧૧)

કૈ: કર્તવ્યમિદમિત્યાહ સુખાર્થિભિ આનુપજ્ઞિક પ્રાર્થિત
 સ્વર્ગપવર્ગ સુખાર્થિભિ: / ન તુ ભવાભિનંદિભિ: , આગમ-પ્રસિદ્ધ
 બાર પ્રકારના બાહ્ય-અભ્યંતર તપ અને પોતાની શક્તિ બાણી સમ
 બને સુખાર્થિએ તે કરવું જોઈએ. કેણુ કરવું જોઈએ ?
 તે કહે છે કે સુખાર્થિઓ એટલે કે આનુષંગિક ધર્મિષ્ઠ
 સ્વર્ગ કે અપવર્ગ (મોક્ષ)ના સુખના અર્થિઓએ....
 નહિં કે ભવાભિનંદીઓએ. (અર્થાત્ અચરમાવર્તી જીવો
 અથવા ભવમાં રખડવામાં જ મજા માનનારા જીવો તપ ન
 કરે તે સારું, 'આનુષંગિક સુખોનું વર્ણન તો માત્ર મહિમા
 દર્શાવવા માટે જ છે, નહિ કે એ માટે તપ કરાવવાં.' આવું
 જોલનારાઓએ આ શ્લોકની ટીકાનું ખાસ મનન કરવું.
 યોગિન્દુ શ્લોક ૮૬માં અચરમાવર્તમાં રહેલા જીવોને
 ભવાભિનંદી કહ્યા છે....)

૨૪. પુષ્પમાલા ગાથા ૮૦ સટીક

પત્યઈ સુહાઈ જીવો, રસગિદ્ધો કુળઈ ને ય વિડલ તવં ।

તંતુહિ વિણા પડયં, મગ્ગઈ અહિલાસમિત્તેણં ॥૮૦॥

સર્વોડપિ સંસારી જીવો કામભોગાદિ સમ્ભવીનિ સુખાનિ
 તાવત્ પ્રાર્થયતે । અથ ચ રસેસુ-મધુરાદિસુગૃહ્ણસ્તત્કારણભૂતં ન
 કરોતિ વિપુલં તપ: સ ચૈવંવિધ: સન્ કથંભૂતો દષ્ટવ્ય ઇત્યાહ
 સ નૂનં કારણભૂતૈસ્તન્તુભિવિનાડભિલાષમાત્રેણૈવ પટં મૃગયતે ।
 હૃદમત્ર હૃદયં-યથા સ્વકારણસ્ય તન્તુસંઘાતસ્યાભાવે પટો ન
 ભવતિ એવં સુખાન્યપિ સ્વકારણભૂત તપોવિરહિતાનિ ન
 સમ્ભવન્તિ, અત: તદર્થિના તત્રૈવ યતિતવ્યમ્ ॥૮૦॥

લગભગ બધા સંસારી જીવો કામભોગજનિત સુખોને
 પ્રાર્થતા હોય છે. પરંતુ મધુરાદિ રસોમાં લુપ્થ બનેલા તેઓ
 તે સુખના કારણભૂત વિપુલ તપને આચરતા નથી. તે જીવો

કેવા જાણવા તે કહે છે. કારણભૂત તંતુઓ વિના જ ઇચ્છા માત્રથી વસ્ત્ર મળી જવાની આશા કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે જેમ વસ્ત્રના કારણભૂત તંતુસમૂહ વિના વસ્ત્ર બને નહિ, તેમ (ઉપરોક્ત) સુખો પણ પોતાના કારણભૂત તપશ્ચરણુ વિના પ્રાપ્ત થતા નથી. માટે તો સુખોના અર્થીઓએ તપશ્ચરણુમાં જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૨૫. પુબ્ધમાલા ગાથા-૨૭૭ પૂર્વાર્ધ

‘તો જિણસુ ઈંદિયાઈ હણસુ કસાણ ય જઈ સુહં મહસિ ।’
ટીકા : યદિ સ્વર્ગપવર્ગસુખં વાંછસિ ।

જે તને સ્વર્ગ કે મોક્ષના સુખની ઇચ્છા હોય તો તું ઇન્દ્રિયોને જીત, કષાયોનો વિજય કર, તથા-

૨૬. પુબ્ધમાલા શ્લોક ૪૭૧

વરવિસયસુહં સોહગ્ગ સંપયં પવરરુવં જસકિત્તિ ।

જઈ મહસિ જીવ, નિચ્ચંતા ધમ્મે આયરં કુણહ ॥૪૭૧॥

હે જીવ ! જે તું ઉંચીકોટિના વિષયસુખ-સૌભાગ્ય-સંપત્તિ-સુંદર રૂપ-સારો યશ, સારી કીર્તિ (પ્રતિષ્ઠા) ચાહતો હોય તો ઉંમેશા ધર્મમાં પ્રયત્ન કર (આમાં સ્પષ્ટ વિષય-સુખની ઇચ્છાથી પણ ધર્મ જ કરવાનું કહ્યું છે.)

૨૭. પુબ્ધમાલા શ્લોક ૪૭૨-૪૭૪

ધમ્મેણ વિણા પરિચિંતિયાઈ જઈ હંતિ કહવિ એમેવ ।

તા તિહયણંમિ સયલે ન હુજ્જ ઇહ દુક્ખિઓ કોઈ ॥૪૭૨॥

જે ધર્મ વિના પણ એમને એમ મનઈચ્છિત (ઉત્તમ વિષય સુખ સૌભાગ્યાદિ ઉપરોક્ત) મળતાં હોત તો અહીં સમસ્ત ત્રણ જગતમાં કોઈ દુઃખી ન હોત.

૨૮. તા જઇ મળોરહાણ વિ અગોચરં ઉત્તમં ફલં મહસિ ।

તા ઘણમિત્તુવ્વ દહં ધમ્મે ત્તિચચ આચરં કુણહ ॥૪૭૪॥

જે તું મનોરથને પણ અગોચર એવા ઉત્તમ ફળને ઈચ્છતો હોય, તો 'ધનમિત્ર'ની જેમ ધર્મમાં જ આદર કર. [ધન અને કુટુંબથી નષ્ટ થયેલા ધનમિત્રને કેવળજ્ઞાનીએ કહ્યું 'આ તારી પૂર્વની ધર્મવિરાધનાતું' ફળ છે. માટે હવે ઉત્તમ સુખો ઈચ્છતો હોય તો ધર્મ કર.' (અહીં સાંસારિક પ્રયોજન માટે ધર્મ જ કરવાતું સ્પષ્ટ બતાવે છે.)]

૨૯. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ૭ શ્લોક-૨૩

કુસમ્મિત્તા ઇમે કામા સંનિરુદ્ધમિ આરુપે ।

કસ્સહેઉં પુરાકાઉં જાંગકલેવં ન સંવિદે ॥૨૩॥

અહીં જે આયુષ્ય અતિ ટુંકું છે, તો સ્વર્ગના મહા-સાગર જેટલા સુખની અપેક્ષાએ અહીંના ધાસના અંત્રભાગે રહેલા પાણીના ટીપા જેટલા ભોગસુખને આગળ કરીને કયા કારણે સંયમભવનને સમજતો નથી. (અર્થાત્ મોટા ભોગ સુખનો ઈચ્છક હોય તો પણ અહીંના અત્યલ્પ સુખ ત્યજીને સંયમધર્મનો આદર કરવા કહ્યું.)

૩૦. ઉત્તરાધ્યયન અધ્યયન ૭ શ્લોક-૨૩ ટીકા

(વાદિવેતાલ શાંતિસૂરિ મ.)

તત્ત્યાગતો વિષયાભિલાષિણાપિ ધર્મં એવ યતિતવ્યમ્ ।

અહીંના તુચ્છ ભોગોનો ત્યાગ કરીને, વિષયાભિલાષીએ (અર્થાત્ દેવતાઈ સુખના અર્થીએ) પણ સંયમધર્મમાં જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (લગભગ દરેક ટીકામાં આવો અર્થ આપેલો છે.)

૩૧. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન ૧૦ પૃ. ૧૫૫/૨

નેમીચંદ્રીય ટીકા

મયવં પિ ધમ્મં કહેઈ—

ધમ્મો અત્થો કામો પુરિસત્થા તિન્નિ હોંતિ લોગમ્મિ ।

ધમ્માઓ જેણ ઇયરે તમ્હા ધમ્મો પહાણો ડ ॥૧॥

ગૌતમસ્વામી મહારાજની દેશનામાં અર્થ—કામ અને ધર્મ એ ત્રણ પુરુષાર્થ બતાવી ધર્મને જ પ્રધાન પુરુષાર્થ બતાવ્યો છે.

૩૨. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અધ્યયન-૧૩ ગાથા ૩૨ ટીકા

(ભાવ વિ. નેમીચંદ્રીય. કમલસંયમોપાધ્યાય.)

જઈ તંસિ ભોગે ચઈડં અસત્તો, અજ્જાઈ કમ્માઈ કરેહિં રાય ।
ધમ્મઢિઓ સવ્વપયાણુકંપી તો હોહિંસિ દેવો ઇઓ વિઝવ્વી ।૩૨

યદિ ત્વમસિ ભોગાંસ્ત્યક્તુમશક્તઃ તત્ કિમિત્યાહઃ
આર્યાણિ શિષ્ટજનોચ્ચિતાણિ કર્માણિ, કાર્યાણિ કુરુ, હે રાજન્!
'ધર્મે' પ્રકમાદ્ ગૃહસ્થ ધર્મે, સમ્યગ્દૃષ્ટયાદિ આચાર લક્ષણે
સ્થિતઃ સન્ સર્વં પ્રજાનુકંપી સમસ્તપ્રાણીદયાપરઃ, તતઃ કિ
ફલમ્ ? ઇત્યાહ તત્ આર્યકર્મકરણાદ્ ભવિષ્યસિ દેવો
વૈમાનિક, 'ઇતો' અસ્માત્ મનુષ્ય ભવાદનન્તરં વિઝવ્વીત્તિ
વૈક્રિયશરીરવાન્ ઇતિ સૂત્રાર્થ ।

જો તું ભોગસુખોને ત્યજી ન શકતો હોય તો તું શિષ્ટ
પુરુષોને યોગ્ય કાર્યો કર ! હે રાજન્ ! સમ્યગ્દર્શનાદિ
આચારધર્મમાં રહી તું સર્વ જીવો પર દયાવાળો બન્યો
રહે. તો આ ધર્મથી તું અહીંથી વૈમાનિક દેવ થઈશ....
(વૈમાનિક દેવ થવાનું દેખાડી ધર્મમાં પ્રવૃત્ત રહેવાનું-થવાનું
આમાં દેખાડ્યું છે.)

(૧૫)

૩૩. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર : અધ્યયન-૧૮ (ભાવ વિ. મ. ટીકા)

અથ યદ્યપિ તે વાઙ્છા ભોગેષ્વેવ તથાપિ હિ ।

ધર્મમેવાચરાભીષ્ટ દાયિનં સુરશાશ્વત્ ॥૪૩॥

૩૪. નેમીચંદ્રીય ટીકા :

જહ વિ તુમં ભોગત્થી તહાવિ સદ્ધમ્માણુદ્દાણં ચેવકરેસુ

જતો ધણતો ધણત્થિયાણં કામત્થીણં સવ્વ કામ કરો ।

સમ્માપવગ્ગ સંગમ હેઝ જિણ દેસિઓ ધમ્મો ॥૪૪॥

૩૫. કમલસંયમોપાધ્યાય ટીકા :

અસિ યદ્યપિ ભોગાર્થી તથાપિ સુકૃતં કુરુ ।

વિશિષ્ટ સુકૃતાદ્ ભોગ યોગો મોક્ષોઽપિ સિદ્ધતિ ॥

લંપટ સોનીના દૃષ્ટાંતમાં જ્યારે એ હાસા અને પ્રહાસા માટે બળી મરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે એનો મિત્ર (શ્રાવક) નાગિલ એને એજ કહે છે કે જો કે તું લોગનો અર્થી છે, છતાં પણ ધર્મનું જ અનુષ્ઠાન કર; કેમકે એ (ધર્મ) જ ધનના અને કામના અર્થીઓને અર્થ-કામ આપનારો છે.... વગેરે.... (આમાં પણ સ્પષ્ટ લોગની ઇચ્છાથીય ધર્મ કરવાનું કહ્યું છે.)

૩૬. અઉપન્ન પુરિસચરિઅં પૃષ્ઠ. ૩૦

(ઋષભ-ભરત ચરિત્ર)

તા મિત્ત । વચ્ચસુ સિગ્ધં તિણ સમીવં ! સા તુમં દટ્ઠુણ ણિયાણાણુબંધં કરિસ્સઈ ત્તિ ।' એવં ભણિઠ્ઠુણ ગઓ હંદ સામાણિઓ ણિયયવિમાણં । લલિયંગઓ ય દાઠ્ઠુણ ઉવઓગં અંબરતિલયં પવ્વય વરં । દિટ્ઠા ણિણ્ણામિયા અણસણ ટ્ઠિયા, દંસિયા દેવ-રિદ્ધિ, કઓ ણિયાણાણુબંધો તયા । તઓ અણસણ વિહિણા

(૧૬)

खविऊणमाऊयं उववण्णा ललियंगस्स सयंप्रभा णाम महा
देवित्तणेण ।

नियाणुं करीने अनामिका आह्वाणी वत-नियम-अणुसणु
धर्मथी ललितांगदेवनी स्वयंप्रला देवी थवानुं भागी ले छे,
ने ते प्रभाणु स्वयंप्रला देवी थाय छे.

३७. श्राद्धविधि (आ. रत्नशेखर सू. म.)

धर्मसंग्रह (७. मान वि. म.)

समुदित क्रयविक्रयादि प्रारंभे चाऽविघ्नेनाभिमत लाभा-
दिकार्यं सिद्धयर्थं पञ्चपरमेष्ठिस्मरणं श्री गौतमादि नामग्रहण
कियत्तद्वस्तु श्री देवगुर्वाद्युपयोगित्वकरणादि कर्तव्यम् धर्म-
प्राधान्येन सर्वत्र साफल्यभावात् ।

भोटा समूहमां अरीही के वेयाणु करवाना प्रारंभे
अेभां निर्विघ्ने षष्ट (षष्ठित) लाल आदि कार्यं सिद्ध
करवा भाटे पंचपरमेष्ठि (नवकार) स्मरणु करवुं. श्री गौतम-
स्वामी आदिनुं नाम लेवुं अने अेनी केटलीक वस्तु श्री
देव-गुरुने लेटणामां धरवी वगेरे.... करवुं कारणु के सर्वत्र
सङ्गता धर्मने आगण (मुज्य) करवाथी भजे छे.

३८. योगशास्त्र प्रकाश-१ श्लोक १० नी टीका.

कलिकालसर्वज्ञ उभयद्राचार्य श्लोक १४७थी आगण
प्रणम्य तौ विज्ञपयाम्बभूवतुरितिप्रभुम् ।

आवयोर्नापरः स्वामी स्वामिन् राज्यप्रदो भव ॥१४७॥

नमि-विनमि (तद्भवमुक्तिगामी) अने लगवान
श्री ऋषलदेवनी पासे सेवालकित अराअर करीने रोज रान्य-
वैलवादि मांजे छे. पणु तेअेने कोछं नुकशान थयुं नथी.

૩૯. યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ-૨ શ્લોક ૧૫ની ટીકા.

ક. સ. ઉભયંદ્રાચાર્ય

પञ्चभिर्લक्षणैर्लिङ्गैः परस्थं परोक्षमपि सम्यक्त्वं सम्यगुपलक्षयते
સમ્યક્ત્વના લક્ષણોમાં કહ્યું છે કે શમ-સંવેગાદિ ૫ લક્ષણો
હોય તો સમ્યક્ત્વ જરૂર હોય પણ, સમ્યક્ત્વ હોય તો એ પાંચે
લક્ષણો હોય જ એવો કાંઈકો નથી. [અર્થાત્ સંવેગ=મોક્ષની
ઈચ્છા વગેરે લક્ષણો તત્કાલ ન હોય તો પણ કોઈ જીવમાં
સમ્યક્ત્વનો નિષેધ ન થઈ શકે.] માટે જ ઉપા. યશો વિ.
મ. તત્ત્વાર્થ સૂત્રની ટીકામાં એ પાંચેયને નિશ્ચયનયના સમ્ય-
ક્ત્વના લક્ષણો કહ્યા છે. [ધર્મસંગ્રહમાં પણ આમ જ છે.]

૪૦. ઉપદેશતરંગિણી : પૃ. ૨૬૪

लज्जातो भयतो वितर्कवशतो मात्सर्यतः स्नेहतः
लोभादेव हठाभिमान विनय शृङ्गार कीर्त्यादितः ।
दुःखात् कौतुक विस्मय व्यवहृते भावात् कुलाचारतो ;
वैराग्याच्च भजति धर्ममसमं तेषाममेयं फलम् ॥

લજ્જાથી, ભયથી, વિતર્કથી, ઈર્ષ્યાથી, સ્નેહથી, લોભથી,
હઠથી, અભિમાનથી, વિનયથી, શ્રંગારથી (ખહાર સારા
દેખાવાની ઈચ્છાથી), કીર્તિ આદિ મળે એ હેતુથી, દુઃખથી,
કૌતુકથી, વિસ્મયથી, વ્યવહારથી, ભાવથી, કુલાચારથી કે
વૈરાગ્યથી જે નિરૂપમ (અર્થાત્ સર્વાસકથિત જૈન) ધર્મને
સાધે છે તેમને અમાપ ક્ષણ મળે છે. (આંની ટીકામાં એક
એક હેતુ ઉપર દૃષ્ટાંતો આપ્યા છે. જેમાં બતાવ્યું છે કે
લજ્જાથી...ભયથી ધર્મ કરનાર દુર્ગતિમાં રૂપી નથી ગયા
પરંતુ લગભગ સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ અધિક ધર્મી બન્યા છે
કે બનશે.)

૪૧. ભરતેસર વૃત્તિ (આદ્રકુમાર ચરિત્ર) પુણ્યનંદનસૂરિ
મ. ના ઉપદેશમાં આ જ શ્લોક છે....

લજ્જાતો ભયતો વિકર્કવિધિતો માત્સર્યતઃ સ્નેહતો
લોભાદેવ હઠાભિમાન વિષયા શૃંગાર કીર્ત્યાર્દિતઃ ।
દુઃખાત્ કૌતુક વિસ્મય વ્યવહૃતે ભાવાત્ કુલાચારતો
વૈરાગ્યાચ્ચ ભજંતિ ધર્મમમલં તેષામમેયં ફલમ્ ॥

લજ્જાથી....ભયથી.... કે વૈરાગ્યથી જે નિર્મળ એવા
ધર્મને લજે છે. તેમને અમાપ ક્ષણ મળે છે....

૪૨. સુકૃત સાગર શ્લોક ૭૦ થી ૮૨

તત્પીડિતાનાંપિત્રોકઃ ! પ્રાણમદ્ ભુક્તિ મુક્તિદઃ ।
શ્રી પાર્શ્વ ! સ્તમ્ભનાધીશ ! ભવતઃ કૃપયા યદિ ॥૭૦॥
સંકટાદિકટાદસ્માચ્છુટ્ટિષ્યામિ વિના ધનમ્ ।
તર્હિ ત્વામર્હયિષ્યામિ સર્વાઙ્ગ સ્વર્ણ ભૂષણઃ ॥૭૧॥
શ્રી સ્તમ્ભનજિનસ્યૈવ માનયિત્વોપયાચિતમ્ ।
સુષ્વાપ સ નિશિ ધ્યાયન્નુપસર્ગહરસ્તવમ્ ॥૭૨॥
સ તદા યદ્ધે ધ્યાનં લીનત્રિકરણો જિને ।
સ્યાત્તદ્યદૈહિકાશંસામુક્તં તન્મુક્તિમાપ્નુયાત્ ॥૭૩॥
ઘટયિત્વા ચ સૌવર્ણ - માસુરાભરણોચ્ચયમ્ ।
ગત્વા સ્તમ્ભપુરે તેનાઽઽનર્ચ શ્રી પાર્શ્વ વિશ્વવપમ્ ॥૮૨॥

‘કેદમાંથી છુટીશ તો હે સ્તંભનાધિપતિ પાર્શ્વનાથ
લગવાન ! હું તમને સર્વાંગ સુવર્ણના અલંકારથી પૂજીશ.’
આવી માનતા પેથડશાના પિતા દેદાશાહે કરી....અને
ઉવસગ્ગહરના ધ્યાનમાં લીન થયા...

૪૩. વીતરાગસ્તોત્ર ૨૦ મો પ્રકાશ ટીકા : પ્રભાનંદાચાર્ય

શ્રી હેમચંદ્રપ્રભવાત્ વીતરાગસ્તવાદિતઃ ।

કુમારપાલ ભૂપાલઃ પ્રાપ્નોતુ ફલમીપ્સિતં ॥૬॥

ઈપ્સિતં મનોઽભિલષિતમેહિકામુષ્મિકં ચ

ફલં પ્રાપ્નોતુ લભતામ્ ।

આમાં 'ધરિષ્ઠત ક્ષલ'થી ઐહિક-પારલૌકિક ક્ષણની પ્રાપ્તિ કહે છે. (અહીં કવિએ વીતરાગસ્તવના ધર્મથી રાજાને ઐહિક સાંસારિક લાભ થવાના આશીર્વાદ દીધા છે.) (કલિકાલસર્વજ્ઞ કુમારપાળને સુવર્ણસિદ્ધિ આપવા તૈયાર થયા હતા તે યાદ રાખવું)

૪૪. ત્રિપષ્ટિદેશના સંગ્રહ આચાર્યનો રાજાને ઉપદેશ.

વિદ્યાધર નરેન્દ્રત્વં ધર્મણૈવ ત્વમાસદઃ ।

અતોઽપિ ઉત્કૃષ્ટલાભાય ધર્મમેવ સમાશ્રયઃ ॥

(હે રાજાનું !) તું વિદ્યાધર-ચક્રવર્તીપણું પામ્યો એ ધર્મથી જ પામ્યો છે. માટે, આનાથીય ચઢિયાતા લાભો માટે તું ધર્મનો જ આશ્રય કર. (આમાં ચક્રવર્તીપણાથી વધુ ચઢિયાતા દેવેન્દ્રત્વ આદિ બધા પ્રકારના લાભ માટે ધર્મનો આશ્રય કરવાનું કહ્યું છે.)

૪૫. કુદૃપસૂત્ર પ્રથમ વ્યાખ્યાન (સુબોધિકા ટીકા)

સ ચ અપરમાત્રાસ્ત્યન્તં પીડયમાનો મિત્રાય સ્વદુઃખં કથયામાસ, સોઽપિ ત્વયા પૂર્વજન્મનિ તપઃ ન કૃતં તેનૈવ પરાભવં લભસે इत्युपदिष्टवान्, તતોઽસૌ યથાશક્તિ તપો નિરતઃ આગામિન્યાં પર્યુષણાયાં અવશ્યં અષ્ટમં કરિષ્યામીતિ મંતસિ નિષ્ચિત્ય તૃણકુટિરે સુષ્વાપ ।

આમાં નાગકેતુને પૂર્વલવમાં અક્રમ કરવાનો લાભ

उतो ते स्पष्टपण्ये अपमान-टोण्डुद्वि द्वर करवा माटेनो उतो,
 (छतां ये उत्तम मनुष्यलव पाभ्या ने जनमता अकूम करवा
 पाभ्या. तद्याण मोक्षनी धन्धिनो आशय नडि डोवा छतां
 दुर्गति न थध परंतु सद्गति अने मुक्ति थध छे.) मित्रे
 सदाड पण्ये 'धर्म' नथी कथी माटे तुं परालव पाभ्यो छे'
 એમ આપી છે.

'ઇષ્ટ ફલસિદ્ધિ'ના અર્થ માટે પૂર્વાચાર્યોના પાઠ

૪૬. લલિતવિસ્તર.

'ઇષ્ટફલસિદ્ધિઃ' અવિરોધિફલનિષ્પત્તિઃ અતો હીચ્છા-
 વિધાતાભાવેન સૌમનસ્યમ્ તતો ઉપાદેયાદરઃ । ન તુ અયમન્ય-
 ત્રાડનિવૃત્તૌત્સુક્યસ્યેત્યયમ્ અપિ વિદ્વજ્ઞનવાદઃ ।

૪૭. પંચિકા :- અતો હોત્યાદિ, અતઃ ઇષ્ટફલસિદ્ધિઃ
 હિ યસ્માત્, ઇચ્છાવિધાતાભાવેન-અભિલાષભંગનિવૃત્ત્યા કિ
 મિત્યાહ 'સૌમનસ્યમ્-ચિત્તપ્રસાદઃ તતઃ સૌમનસ્યાદ્, ઉપા-
 દેયાદરઃ, ઉપાદેયઃ દેવપૂજનાદૌ, આદરઃ પ્રયત્નઃ, અન્યથાપિ-
 કસ્યચિદયં સ્યાદિત્યાશંકયા 'ન તુ'— ન પુનઃ, અયં ઉપાદેયા-
 દરઃ, અન્યત્ર જીવનોપાયાદૌ, અનિવૃત્તૌત્સુક્યસ્ય-અવ્યાવૃત્તા-
 કાંક્ષાતિરેકસ્યેતિ તદોત્સુક્યેન ચેતસો વિહ્વલીકૃતત્વાત્ ।

૪૮. યોગશાસ્ત્ર :- ૩/૧૨૪ તથા 'ઇષ્ટફલસિદ્ધિઃ'
 અભિમતાર્થનિષ્પત્તિ રિહલૌકિકી યયોપગૃહીતસ્ય ચિત્તસ્વાસ્થ્યં
 ભવતિ, તસ્માચ્ચોપાદેયપ્રવૃત્તિઃ ।

૪૯. આ જ રીતે સંધાચાર વૃત્તિ માં પણ બાણુબું.

૫૦. પંચાશક ટીકા- ૪/૩૩ પૃ. ૧૩૬ : ઇષ્ટફલ-
 સિદ્ધિઃ અભિમતાર્થ નિષ્પત્તિઃ યયોપગૃહીતસ્ય ચિત્તસ્વાસ્થ્યં
 ભવતિ તતશ્ચ ધર્મે પ્રવૃત્તિઃ સ્યાદિતિ ।

૫૧. શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ભાગ ૧ પૃ. ૭૫/૧ 'ઇષ્ટફલ-
સિદ્ધિ:' ऐहिकार्थनिष्पत्ति: ययोपगृहितस्य चित्तस्वास्थ्यं भवति ।

૫૨. ધર્મશંક્રાહ : પૃ. ૧૬૩ 'તથા ઇષ્ટફલસિદ્ધિ
રભિમતાર્થ નિષ્પત્તિ: ऐहलौकिकी ययोपगृहितस्य चित्तस्वास्थ्यं
भवति, तस्माच्चोपादेय प्रवृत्ति: ।

૫૩. પ્રશ્ન ચિંતામણિ : પ્રશ્ન : જયવીયરાય મધ્યે 'ઇષ્ટ-
ફલસિદ્ધિ' इति वाक्येन किं मुक्तिफलं मार्गितं वान्यदिति ?

उत्तर : वृंदारूवृत्त्यादि अनुसारेण ज्ञायते धर्मानुष्ठाना-
चरणनिर्विघ्न हेतु भूतमिहलोकनिर्वाहकरं द्रव्यादिसुखं
मार्गितमिति ।

૫૪. વૃંદાવૃત્તિ : પૃ.૫૪ પ્રણિધાનવ્યાખ્યા :
'ઇષ્ટફલસિદ્ધિ:' ऐहिकार्थनिष्पत्ति ययोपगृहितस्य चित्त-
स्वास्थ्यं भवति ।

‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં વીતરાગ ભગવાન પાસે ગણુધર
દેવોએ ‘ઇષ્ટફલસિદ્ધિ’ ખાસ મંગાવી તેમાં અનેક ધુરંધર
વિક્ષાન આચાર્યદેવોએ ‘ઇષ્ટફલ’ એટલે ઇચ્છિત આલોકના
પદાર્થની જ માંગણી કરવા કહ્યું છે. શું વીતરાગ આગળ
આલોકનું કાંઈ મંગાય ? એના ઉત્તરમાં ‘મંગાય’ એવું ઉપર
કહેલા ૯ શાસ્ત્રો કહે છે. તેમજ આલોકના ઇચ્છિતની
માંગણીને પણ પંચાશકળ શાસ્ત્રમાં મોક્ષના અંગ રૂપે જ
કહી છે. નહિ કે સંસારના અંગ રૂપે. ‘ઇષ્ટફલ’-અભિમતં
इहलौकिकम्’ આની માંગણી શો માટે ? તો કહે છે કે યયા
चित्तस्वास्थ्यं भवति तेन धर्मं प्रवृत्ति:स्यात्’ (આ પાઠો સ્પષ્ટ
જણાવી રહ્યા છે કે ભલે ચિત્તસ્વસ્થતા માટે પણ ‘ભગવાન
પાસે આલોકનું કશું મંગાય જ નહિ’ એ કહેવું શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે.)

૫૫. પ્રતિમાશતક શ્લોક ૮૫ સટીક (ઉ.ચશો.વિ.મ.)

ગુડજિહ્વકયા સ્વર્ગાદીચ્છાયા: અપિ સપેયમોક્ષેચ્છાઽવ્યા-
ઘાતકત્વેન અદોષત્વાત્ । ગુડજિહ્વિકા ન્યાયે સ્વર્ગાદિની
ઈચ્છા પણ સાધ્યમોક્ષની ઈચ્છાની બાધક નથી, માટે દોષરૂપ
નથી. (ગુડજિહ્વિકા ન્યાય એટલે નાના બાળકને કડવી દવા
પાવી હોય ત્યારે માતા પહેલાં એની જીભ પર ગોળનો લેપ
કરે છે. એના પર પાયેલી કડવી દવા બાળક પી જાય છે.
ત્યાં એ લેપ દોષરૂપ નથી. એમ અહીં જીભ પાસે પહેલાં
સ્વર્ગાદિની ઈચ્છાથી પણ ધર્મ કરાવાય. તે ધર્મ પછીથી
મોક્ષની ઈચ્છાથી કરાતા ધર્માચરણને રોકતો નથી. માટે એ
(સ્વર્ગાદિ ઈચ્છાથી કરાતો ધર્મ) દોષરૂપ નથી. (આમાં મોક્ષ
સિવાય બીજી કોઈ ઈચ્છાથી ધર્મ કરાવાય જ નહિ એ વાત
ઉડી જાય છે.)

૫૬. અષ્ટકશાસ્ત્ર ૮ મું અષ્ટક શ્લોક ૮ મો.

દ્રવ્ય પ્રત્યાહ્યાનં કિમનર્થકમેવ ? ન: इत्याह :-

जिनोक्तमिति सद्भक्त्या ग्रहणे द्रव्यतोऽप्यदः ।

बाध्यमानं भवेद्भाव प्रत्याह्यानस्य कारणम् ॥૮॥

(અપેક્ષાદિયોગેન દ્રવ્યતો ગૃહીતમ્)

શું દ્રવ્ય પરચક્રખાણુ અનર્થકારી છે ? ના.... કહે છે કે
'જિનેશ્વર ભગવાને આ કહેલું છે.' એમ હૈયામાં જિનભક્તિ
(જિનેશ્વર ભગવાને પર બહુમાન) લાવીને આ પરચક્રખાણુ
દ્રવ્યથી અર્થાત્ લૌકિક અપેક્ષાથી પણ ગ્રહણ કરાય. તે આગળ
જતાં બાધ્યમાન બનતું, એટલે કે અપેક્ષાદિ ભાવો નિવૃત્ત
થતાં થતાં ભાવ પરચક્રખાણુનું કારણ બને છે. (આમાં સૂચવ્યું
કે પરચક્રખાણુદિ ધર્મ ભલે લૌકિક યાને સાંસારિક વસ્તુ કે
કાર્યની અપેક્ષાથી કર્યો. પરંતુ 'જિનેશ્વર ભગવાને આ તપ

કહ્યો છે માટે કરું' એમ હૈયામાં જિનલક્ષિત વિશેષ લાવીને તપ કરે છે. માટે એ તપ નિંદ્ય નથી. અનર્થકારી નથી. કેમકે એ જ આગળ ઉપર ભાવપચ્ચકખાણું કારણ બનશે. આમ કહીને દુન્યવી વસ્તુની ઇચ્છાથી પણ જિનોક્ત તપ આદિ ધર્મ લાલકારક હોવાનું સૂચવ્યું. નહીં કે ધર્મને બદલે મિથ્યા ધર્મ પ્રવૃત્તિ કે પાપપ્રપંચ કરવાનું.)

૫૭. આત્મપ્રબોધ પૃ. ૪૨

સુલસા પ્રાહ : 'हे नाथ ! वाञ्छितार्थसिद्धये अन्यं देवसमूहं जीवितान्तेऽपि नाराधयामि, परं सर्वेषुसिद्धि करणे श्रीमतामर्हतामाराधनं करिष्ये पुनराचाम्लादितपः प्रभृतीनि विशेषतो धर्मकृत्यानि विधास्ये ।' एवं क्रियत्यपि काले गते ईन्द्रसभायां धर्मकर्मतत्परत्वे सुलसायाः प्रशंसाऽभूत् ।

સુલસા પોતાના પુત્રાર્થી પતિ નાગરથિકને કહે છે.... હે નાથ ! ઇચ્છિત પદાર્થની સિદ્ધિ માટે બીજા દેવસમૂહની પ્રાણુન્તે પણ આરાધના નહિ કરું, પણ સર્વ પ્રકારના ઇંદ્રની સિદ્ધિ કરવા માટે શ્રી અરિહંત લગવાનની જ આરાધના કરીશ. વળી આંબેલ તપ વગેરે ધર્મકૃત્યો વિશેષ પ્રકારે કરીશ.' કેટલોક કાળ ગયા પછી એકવાર ઇન્દ્રસભામાં ધર્મકાર્યમાં પરાયણ તરીકે સુલસાની પ્રશંસા થઈ....(આમાં સ્પષ્ટ છે કે મહાસમકિતી સુલસા માને છે કે 'આલોક-પર-લોકના સર્વ ઇચ્છિતોની સિદ્ધિ માટે અરિહંત લગવાનની જ આરાધના કરાય.' અને સમ્યગ્દષ્ટિ ઇન્દ્રે એના ધર્મ-કૃત્યોની પ્રશંસા કરી. સુલસાના ધર્મકૃત્યો વિષક્રિયારૂપ હોત તો ઇન્દ્ર એની પ્રશંસા કરે ?)

साप्यूचे जीवितान्तेऽपि नान्यद्देवकदम्बकम् ।

मनसा वचसाङ्गेनाऽऽराधयामीप्सिताप्तये ॥१४॥

(૨૪)

परमाराधनं कान्तं ! करिष्ये स्वेष्टसिद्धये ।

अर्हतामर्हणीयाना मचिन्त्य महिमौकसाम् ॥१५॥

तपोभिराचाम्लाद्यैः पावयन्ति निजं वपुः ।

विशिष्ट धर्मकृत्यानि विधास्ये ब्रह्मसेविनी ॥१६॥

(सुલસાનેા પતિ :) કારણ કે તું મારા ખીજ શરીર અને જીવનતુલ્ય છે. માટે દેવતાઓની માનતા માનીને તું જ પુત્રને જન્મ આપ.

સુલસાએ કહ્યું : પ્રાણુ-ને પણ હું અન્ય (મિથ્યાત્વી) દેવી-દેવતાઓના સમૂહની વાંછિત સિદ્ધિ માટે મન-વચન કે કાયાથી ઉપાસના નહિ કરું. પણ હે નાથ ! આપણા ઇષ્ટની (પુત્રની) સિદ્ધિ માટે આરાધના કરવા યોગ્ય અને અચિંત્ય મહિમાના ભંડાર એવા અરિહંતોની ઉપાસના કરીશ તથા આંખેલ વગેરે તપ દ્વારા મારા શરીરને પાવન કરતી (બ્રહ્મ-ચારિણી) હું વિશેષ ધર્મકૃત્યોને આરાધીશ. (ભગવાને જેની પ્રશંસા કરી તે દૃઢસમ્યક્ત્વધારી સુલસાનેા આ નિર્ધાર કે ઇહલૌકિક કાર્યની (પુત્રની) સિદ્ધિ માટે ખીજ દેવ-દેવીની નહિ પણ શ્રી અરિહંતની અને તેમના ભાષેલા ધર્મકૃત્યોની જ આરાધના કરીશ; આ વાત ઉપર આજના કાળમાં વિશેષ ભાર મૂકવાની જરૂર છે કે સમ્યક્દષ્ટિ જીવ ઇહલૌકિક પ્રયો-જનોની સિદ્ધિ માટે ખીજ પાપપ્રવૃત્તિઓ ન વધારતાં જિન ધર્મની જ આરાધના કરે.)

પટ. દ્વાત્રિંશદ્દ્વાત્રિંશિકા-૧૩ શ્લોક ૨૦-૨૧

(ઉ. યશો વિ. મ.)

अपि बाध्यफलापेक्षा सद्गुष्ठानरागकृत् ।

सा च प्रज्ञापनाधीना मुक्त्यद्वेषमपेक्षते ॥

(૨૫)

સૌભાગ્યાદિ કૃળની અપેક્ષા = આશંસા પણ જો બાધ્ય-કોટિની (અર્થાત્ પાછળથી બાધિત થઈ જનારી) હોય, તો તે સદ્અનુષ્ઠાન (અમૃત અનુષ્ઠાન)નો રાગ કરાવનારી છે, અને તે અપેક્ષા ઉપદેશાધીન અર્થાત્ પાછળથી (કાયમી) ઉપદેશ-સમજૂતી દ્વારા નિવૃત્ત થાય એવી છે. એમાં મુક્તિનો અદ્વેષ અપેક્ષિત છે. (આમાં જીવને જો મોક્ષ પ્રત્યે દ્વેષ-અરૂચિ ન હોય તો સૌભાગ્યાદિ લૌકિક કાર્ય કે વસ્તુની ઈચ્છાથી ધર્મ કરાય તેનો નિષેધ ન કર્યો પણ તેને સદ્અનુષ્ઠાનરાગકારક ગણ્યો.... કેમકે લૌકિક કૃળની આશંસા તો આગળ ઉપર ગુરુના ઉપદેશથી ઉડી જવાની.)

૫૯. પંચાશક (૧૯) ગાથા-૨૬

જત્ય કસાયનિરોહો બંમં જિણપૂયણં અણસણં ચ ।

સો સવ્વો ચેવ તવો વિસેસઓ મુદ્ધલોયંમિ ॥૨૬॥

જ્યાં જ્યાં (૧) કષાયનો નિરોધ છે (૨) બ્રહ્મચર્ય પાલન છે (૩) જિનપૂજ છે (૪) અનશન (ભોજનનો ત્યાગ) છે તે બધો જ તપ ધર્મ છે.... વિશેષે કરીને મુગ્ધલોકોમાં આ કર્તવ્ય તપધર્મ છે. [આમાં ભલે સૌભાગ્યાદિની લૌકિક આશંસાથી પણ જિનેશ્વરનો કહેલો તપ કરે છે; પણ એમાં કષાયનિરોધ આદિ પાળે છે માટે એને તપસ્વરૂપ ગણ્યો...]

૬૦. પંચાશક (૧૯) ગાથા ૪૨-૪૩

વિસયસરુવણુવંધેહિ તહ ય સુદ્ધં જઓ અણુટ્ટાણં ।

નિઠ્ઠવાણંગં મણિયં અણ્ણોહિ પિ જોગમર્ગંમિ ॥૪૨॥

એય ચ વિસયસુદ્ધં એગંતેણેવ જં તઓ જુત્તં ।

આરોમ્મ બોહિલામાહ પત્થણાચિત્ત તુલ્લંતિ ॥૪૩॥

બીજાએ પણ યોગમાર્ગમાં વિષયશુદ્ધ, સ્વરૂપશુદ્ધ,

અને અનુબંધશુદ્ધ, એમ ત્રણ પ્રકારે શુદ્ધ એવા અનુષ્ઠાનને મોક્ષનું અંગ કહ્યું છે. (તો જિનેશ્વર લગવાન કહે એમાં નવાઈ શી ?) આમાં લખ્યું છે કે વિષયશુદ્ધ અનુષ્ઠાન દા. ત. તીર્થંકર-દીક્ષા આદિને ઉદ્દેશીને કરાતો તપ, (પછી ભલે તે લૌકિક આશંસાથી કરાતો હોય.)

(૨) સ્વરૂપ શુદ્ધ : ઉપર મુજબ (આશંસાવાળો પણ) કષાયનિરોધ, બ્રહ્મચર્ય, જિનપૂજન, અનશન આદિથી સંપન્ન તપ;

(૩) અનુબંધ શુદ્ધ : પરિણામ ટકી રહે અને ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષને પ્રાપ્ત થાય તેવો તપ. આ નિર્વાણનું અંગ છે.

સૌભાગ્યાદિ પૂર્વે કહેલા તપો સકલદોષમુક્ત શ્રી જિનેશ્વર દેવો સંબંધી શુદ્ધવિષયને અનુસરતાં હોવાથી એકાંતે યુક્ત જ છે. ભલે તે પ્રાર્થનાગર્ભિત હોય. કારણ કે તે આરોગ્ય-બોધિલાલની પ્રાર્થના જેવા જ છે.

૬૧. સૂયગડાંગસૂત્ર શ્રુતસ્કંધ-૧ અધ્યયન-૨ ઉદ્દેશક-૩
ટીકા. ગાથા-૧૫

ધર્મેણાર્થો ધર્મૈવ વાડર્થઃ, પરમાર્થેન અન્યસ્ય અનર્થરૂપત્વાત્

ધર્મ એ જ અર્થ છે, કેમકે પરમાર્થથી બીજા બધા (અર્થ-કામ) અનર્થરૂપ છે. (જ્યાં 'અર્થસ્તુ મોક્ષ એવંકઃ' એમ કહ્યું છે, ત્યાં જો અર્થ-કામ સાથે ધર્મની પણ પુરુષાર્થમાંથી બાદબાકી કરવાની હોય, તો પછી અહીં જે ધર્મથી અન્ય પુરુષાર્થોને અનર્થરૂપ કહ્યા છે. એમાં અર્થ-કામ સાથે મોક્ષને પણ અનર્થ ગણી લેવો પડે ! માટે અર્થ-કામ અનર્થરૂપ અને ધર્મ-મોક્ષ અર્થરૂપ એવું તાત્પર્ય સમજવું જ જોઈએ.)

૬૨. ચેદ્યઅવંદણુ મહાભાસ (આ. શાંતિસૂ. મ.) પુસ્તક
ગાથા ૮૬૨

સારીર માણસાણં દુક્ખાણ સ્વઓ ત્તિ હોઝ દુક્ખસ્વઓ ।
નાણાવરણાઈણં કમ્માણ સ્વઓ ડ કમ્મસ્વઓ ॥૮૬૨॥

‘જ્યવીયરાય’ સૂત્રમાં ‘દુકખકખઓ’ની માગણી છે, તેમાં શારીરિક અને માનસિક દુઃખોનો ક્ષય એવો અર્થ કરેલો છે....એ ભગવાન પાસે માગી શકાય છે.

૬૩. પઉમચરિચ ભા-૨ પૃ. ૪૭૫ થી ૪૭૯
શ્લોક ૫૨-૫૩-૫૪

સત્તુગ્ધ ! ઇહપુરીએ ચડસુ વિ ય દિસાસુ સત્તરિસિયાણં ।
પડિમા ડ ઠવેહિ લહું હોહી સન્તી તઓ તુજ્જંત ॥૫૨॥
અજ્જ પખીઈએ ઇર્હે જિણપડિમા જસ્સ નત્થિ નિયય ઘરે ।
તં નિચ્છિણ મારી મારિહિર્હે મયં વ જહ વગ્ધી ॥૫૩॥
અંગુટ્ઠ પમાણા વિહુ જિણપડિમા જસ્સ હોહિહ ઘરમ્મિ ।
તસ્સ ભવણા ડ મારી નાસિહિહ લહું ન સંદેહો ॥૫૪॥

અહીં મથુરામાં ક્રાંતી નીકળેલા રોગચાળાની શાંતિ માટે સાત ચારણુ ઋષિઓ ઘેર ઘેર શ્રી જિનપ્રતિમા રાખવાનો ઉપદેશ ત્યાંના રાજા (પ્રધુમ્ન)ને કરે છે.

૬૪. ઉપદેશપદ પૃ. ૧૧૯/૭૯

જહા-હંહોં ધમ્મો નિચ્ચં રમ્મો જમ્મખૂમીસુહાણં ।
સદ્ધા-સુદ્ધો સમ્મં વુદ્ધો પંડિણં જણેણ ॥

વજ્રસ્વામીના દૃષ્ટાંતમાં શ્રી ગૌતમસ્વામીની દેશનામાં ‘ધર્મ એ ઉરુભેશ રમ્ય છે’, એમ કહ્યું છે....

૬૫. ઉપદેશપદ ભા-૧ પૃ. ૧૭૪/૨ ગાથા ૨૪૧-૨૪૨

કિરિયામેત્તં તુ ઇહં જાયતિ લદ્ધાદવેન્નકયાણ્ણવિ ।

ગુહ-લાઘવાદિ સન્નાણ વજ્જિયં પાયમિયરેસિ ॥૨૪૧॥

एतो उ निरणुबंधं मिम्मियघड सरिसओ फलं णेयं ।

कुलडादि य दाणाइसु जहा तथा हंत एयं पि ॥२४२॥

આમાં લખિધ આદિની અપેક્ષાએ (આશંસાથી) થતી ધર્મ ક્રિયા નિરનુબંધ કહી છે, (પાપાનુબંધી કે પુણ્યાનુબંધી કહી નથી.)

૬૬. ઉપદેશપદ ભા-૧ પૃ. ૧૧૭/૧ શ્લોક ૨૪-૨૫

(વજ્રસ્વામીની દેશના પશુ)

कुसदलसलिललवाउवि चंचलं जीवियं मुणह मणुया ।

सध्धम्मा करण जलणेण भवतह जल मिलाइ इमो ॥२४॥

सव्वायरेण तह उज्जमेह एयं इहावि सुहलाभो ।

सव्वसुह रयणखाणी परमत्थ निव्वुहपयं च भवे ॥२५॥

जो पुण खमापहाणो परूविओ पुरिसपुंडरिएहि ।

सो धम्मो मोक्खोच्चिय जमक्खओ तप्फलं मोक्खो ॥

પુરુષોમાં પુંડરીક તુલ્ય તીર્થંકર ભગવંતોએ ક્ષમા-પ્રધાન જે ધર્મ પ્રરુપ્યો છે તે તો મોક્ષ જ છે, કારણ કે તેનું અક્ષતક્રૂણ મોક્ષ છે. (આ વિદ્યાનથી ક્ષલિત થાય છે કે વજ્રસ્વામી મહારાજે શ્રી કેવલિભાષિત ધર્માનુષ્ઠાનને કિંપાકક્રૂણતુલ્ય કહ્યું જ નથી. હિંસાદિથી ભરચક ધર્મોને જ કિંપાકક્રૂણ તુલ્ય કહ્યા છે.)

૬૭. ઉપદેશપદ (હરિભદ્ર સૂ.મ.) શ્લોક ૯૪૯થી મતાંતરે

સતતાભ્યાસ, વિષયાભ્યાસ, ભાવાભ્યાસ એમ ત્રણ અનુષ્ઠાનનું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં પહેલા એમાં ભવવૈરાગ્ય આદિ

કોઈ ભાવ ન હોવાનું જણાવ્યું છે, છતાં પણ તે વ્યવહાર-
નયથી, અપુનર્બંધકાદિ જીવો માટે બરાબર-યોગ્ય હોવાનું
કહ્યું છે.

એનાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અપુનર્બંધકાદિ દશામાં
જીવમાં ભવવૈરાગ્યાદિ હજુ પ્રગટવા ન હોય તો પણ એ
વિષયાભ્યાસરૂપ એટલે કે મુક્તિમાર્ગના સ્વામી અરિહંતાદિ
પ્રશસ્ત વિષયોના પૂજા વગેરે અભ્યાસરૂપ અનુષ્ઠાનો તેને
મોક્ષમાર્ગે પ્રગતિ કરાવનારા, એક પછી એક સોપાન આગળ
વધારનારા હોવાથી યોગ્ય છે, અયોગ્ય નથી.

આપણે ચોક્કસ જાણતા નથી કે આપણી પાસે આવેલા
જીવો અલ્પ જ છે, અથવા તો અચરમાવર્તવર્તી જ છે.
અથવા તો અપુનર્બંધક દશાથી ઘણા વેગળા જ છે, માટે
આપણે તો એ જીવો કઈ રીતે વિષયાભ્યાસાદિરૂપ અનુષ્ઠાનમાં
વધુ ને વધુ જોડાય તે જ વિચારવું જોઈએ. એ ત્યારે શક્ય
બને કે જ્યારે ધર્માનુષ્ઠાનોની આપણે ખૂબ ખૂબ પ્રશંસા
કરીએ, મહિમા ગાઈએ. ભૂતકાલિન પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોના
દરેક ઉપદેશ ગ્રંથમાં એ પ્રશંસા દેખાય છે, પણ કયાંય
ધર્માનુષ્ઠાનની નિંદા-ટીકા-ટીપ્પણ વગેરે આવતી નથી.

સારાંશ; સાંસારિક પ્રયોજનથી થતાં કોઈ પણ ધર્માનુ-
ષ્ઠાનને ‘મહાભૂંડુ’.... ‘રીખાવી રીખાવીને મારે....’ વગેરે
કહેવાને બદલે તે જીવની સાંસારિક આશંસા કેમ દૂર થાય
અને તે કેમ વધુ ને વધુ ધર્માનુષ્ઠાનોમાં જોડાય, તેવો ઉપદેશ
આપવો જોઈએ.

૬૮. પાંડવ ચરિત્ર પૃ. ૨૬૬-૨ ૨લોક-૨૭૮

સ્વભાવતો મમાદેશાદુપદેશાદપિ પ્રમોઃ ।

બભુવ ધર્મકર્મક-સજ્જો દ્વારવતી જનઃ ॥૨૭૮॥

(દ્વૈપાયનના ઉપદ્રવથી બચવા લોકોએ વિશેષ ધર્મકૃત્યો કર્યા તે ભગવાન શ્રી નેમનાથના ઉપદેશથી કર્યા એમ કહ્યું છે....) (કૃષ્ણ જરાકુમારને છેલ્લે કહે છે કે,) સ્વભાવથી, મારા આદેશથી તેમજ ભગવાનના ઉપદેશથી પણ દ્વારકાના લોકો ધર્મકાર્યમાં સજ્જ થયા....

૬૯. હીરસીલાગ્ય મહાકાવ્ય (સ્વોપજ્ઞ.) સર્ગ-૧ શ્લોક ૩૫

ગિરાથ નેમેરરવિન્દનાભિ રૂપાસ્ય પદ્માપ્રિયમષ્ટમેન ।

આનાયયત્તેન જિનં તમાત્મ-દ્વિષજ્જયં મૂર્તિમિવાશ્રયન્તમ્ ।૩૫

ટીકામાં :-

યદા જરાસંઘ પ્રયુક્તવિદ્યા બલેન જાતં સ્વબલં જરાતંમ્ ।
તદા મુદા નેમિગિરા મુરારિ પાતાલતસ્ત્વાં તપસા નિનાય ।
તવ પ્રભોઃ સ્નાત્રજલેન સિક્તં રોગૈર્વિમુક્તં કટકં વભૂવ ।

જરાસંઘની જરાવિદ્યાના દુષ્પ્રભાવથી કૃષ્ણના સૈન્યને બચાવવા માટે શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિના અભિષેક જળનો છંટકાવ કરવાની ભગવાન ખૂદ શ્રી નેમિનાથ ભગવાને કરેલી આ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે.

આ બધા માત્ર દૃષ્ટાંતો જ નથી. પરંતુ વિષયસુખના અર્થીઓએ પણ ધર્મમાં જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રીય વિદ્યાનાત્મક સિદ્ધાંતો પણ છે જ. અને આ દૃષ્ટાંતો એ વિદ્યાનોનું લારોભાર સમર્થન કરે છે....

૭૦. વસુદેવહીંડી ખંડ-૧ અંશ-૧ ધમ્મિલહીંડી

પૃ. નં. ૫૨-૫૩

ધમ્મિલસ્સ તવાસેવણં તવફલ પત્તીયઃ મમ પુણ માઝ-
પિઝ-વિભવવિઓગ-વિહુરિયસ્સ દુક્ખિયસ્સ ડવાયં સાહિઝં
પસીયહ, જેણ અહં વિભવં પાવેમિ, અવિતિપ્પહકામભોગો ઇહલો-

इय सुहाइं इच्छामि त्ति । ततो तेण लवियं अत्थि जिण-
सासणे बहवे उपाया दिट्ठा, विज्जाफल-देवयप्पसाया ये ।
तत्थ देवयाओ उववासिंहि भत्तीए य आराहियाओ, जह्वाचित्तिअं
फलं देति विज्जाओ य पुरचरण-बलिविहाणेहिं सिज्जसंति
उववासविहीओ य बहुविहप्पयारो, जा इहलोए परलोए य
फलं देति, तत्थ पुण अमोहं उववासं साहुणो भणंति, जो
छम्मासे आयविलं करेइ तस्स इहलोइया इच्छियफलसंपत्ती
होइ त्ति...तेण भणियं-भयवं ! अहमायं विलं करेमि त्ति ।

अहीं साधु लगवंत, माता-पिता वैभवना वियोगथी
पीडाता धम्मिलने, आलोकना शुभ भाटे स्पष्ट धर्म करवानो
७ उपदेश करे छे.

७१. पूर्वकथा संग्रह (ज्ञानपंचमी कथा) कनककुशल गण्डि.

श्रेष्ठिता च गुरुः पृष्ठः कथयतां भगवन् ! मम ।
कथमस्या प्रयास्यन्ति रोगाः सर्वेऽपि देहतः ॥६०॥
गुरुणाऽभाणि भो श्रेष्ठिन् ! ज्ञानाऽऽराधनतः सुखम् ।
सर्वं संपद्यते जन्तोरसुखस्य निवर्त्तनम् ॥६१॥

वरदत्त अने गुणुमंजरीनो पूर्वभव सांलज्या पछी
ज्यांरे ऐमना माता-पिता पूछे छे के लगवन् ! उवे आमना
ज्या रोग (भूंगापण्डु) वगेरे केम इर थाय ? त्यारे ऐना
उपाय तरीके उपदेशमां आचार्य मडाराज ज्ञाननी आराधना
करवानुं ७ इरभावे छे.

७२. ४५ आगमनी पूजा (इणपूजा)

हुडो : ज्ञानाचार्ये वरततां ज्ञान लडे नरनार,
जिन आगमने पूजतां इणथी इण निरधार.

ઢાળ : ઢો સાહિબજી ! પરમાતમ પૂજાનું કૂળ મન આપો
 ઢો સાહિબજી ! લાખેણી પૂજા રે શે કૂળ નાપો ?

ઉત્તમ ઉત્તમ હું કૂળ લાવું, અરિહાની આગળ મૂકાવું
 આગમવિધિ પૂજા વિરચાવું, ઉભો રહીને લાવના લાવું....૧
 જિનવર જિનઆગમ એક રૂપે સેવંતા ન પડો લવકૂપે
 આરાધન કૂળ એહના કહીએ, આ લવમાં હે સુખીયા થઈએ....૨
 પરલવ સુરલોકે તે જાવે.... ઇંદ્રાદિક અપહર સુખ પાવે
 તિંહા પણ જિનપૂજા વિરચાવે, ઉત્તમકૂળમાં જય ઉપજાવે....૩
 તિંહા રાજઋદ્ધિ પરિકર અંગે આગમ સુણતાં સદ્ગુરુ સંગે
 આગમશું રાગ વળી ધરતાં જિન આગમની પૂજા કરતાં....૪
 સિદ્ધાંત લખાવીને પૂજે તેથી કર્મ સકળ દૂરે ધુળે :
 લહે કેવળ ચરણધર્મ પામી શુભવીર મળે જો વિશરામી....૫
 આમાં ઇંદ્રલૌકિક-પારલૌકિક અનેક કૂળોનું વર્ણન
 પણ છે....

૭૩. સમ્યકત્વ કૌમુદી પૃ. ૨૧૦ (જિનહર્ષગણિ.)

ધર્માર્થકામમોક્ષાસ્તે ચત્વારઃ પ્રથિતાઃ સતામ્ ।

કિન્ત્વર્થકામમોક્ષાણાં નિદાનં ધર્મ એવ હિ ॥૧૨૩॥

તસ્માત્સર્વપુમર્થાનાં ધર્મો બીજમિતિ ધ્રુવમ્ ।

મન્વાનૈરમલજ્ઞાનૈઃ જનૈઃ સેવ્યોઽયમાદરાત્ ॥૧૨૪॥

ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ કહ્યા છે. પણ
 ધર્મ એ જ અર્થાદિ ત્રણેયનું કારણ હોવાથી આદરપૂર્વક તેનું
 સેવન કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે.

૭૪. વળી ત્યાં જ સમ્યકત્વ કૌમુદી માં આગળ

વિવેકી તુ સૃજેદ્ધર્મં દુઃખે જાતે વિશેષતઃ ॥૧૫૪॥

વિવેકી પુરુષોએ દુઃખ આવે ત્યારે વિશેષ રીતે ધમ કરવો જોઈએ....તથા

૭૫. સમ્યક્ત્વ કૌમુદી પૃ. ૧૩૨ ગાથા-૧૦૯

દાતવ્યં ગૃહિણા દાનં પુણ્યપુણ્યપ્રસૂતયે ।

અથવા દુઃખ શાન્ત્યર્થમિતિ તત્ત્વવિદાં ગિરઃ ॥૧૦૯॥

તત્ત્વજ્ઞાનીઓના વચનો છે કે ગૃહસ્થે પુણ્ય (સુખકારી) ક્રમાવા માટે અથવા દુઃખ નિવારણ માટે દાન કરવું જોઈએ.

૭૬. શાંતિનાથચરિત્ર : પ્રથમ પ્રસ્તાવ પૃ.૩ (ભાવચંદ્ર સૂરિકૃત) શ્લો. ૬૩ થી ૭૪ (અજિતપ્રભસૂરિકૃત)

ઉજ્જૈની મહાનગરી.... વૈરિસિંહ રાજા.... સોમચંદ્રા-શાણી... ધનદત્ત શેઠ.... સત્યભામા પત્ની.... પુત્ર નહોતો... પુત્રચિંતાથી સ્થાન મુખકમળવાળા પતિને જોઈ સત્યભામા એ પૂછ્યું :-

હે કાન્ત ! કિં તે દુઃખસ્ય કારણ ? તદા શ્રેષ્ઠિ યથા-તથં વમાવે । તદ્વચઃ શ્રુત્વા શ્રેષ્ઠિની પુનરપિ આહઃ હે પ્રાણ-નાથ ! ચિન્તયા અલમ્ । ઇહલોકે પરલોકે ચ [નૃણાં સમી-હિતાર્થદાયકો ધર્મ એવ । અતઃ કારણાદ્ સ એવ વિશેષેણ સેવનીયઃ સુખેન (સુખૈષિણા) ।.... સર્વશર્મકૃદ્ધર્મકર્મ કુર્વતઃ શાસનાધિષ્ઠાયિની દેવી સંતુષ્ટા પુત્રવરં પ્રત્યક્ષીભૂય દદૌ ।

હે નાથ ! તમારા દુઃખનું કારણ શું છે ? શ્રેષ્ઠીએ તેણીને સાચીવાત કરી. શેઠાણીએ કહ્યું. 'સચું' આ ચિંતાથી, કેમકે ધર્મ જ માણસોને આલોક પરલોકમાં સુખ આપનારો બને છે. તેથી સુખેચ્છુએ વિશેષ પ્રકારે ધર્મને જ સેવવો જોઈએ. [આલોક-પરલોકના સુખથી અહીં સમ્યક્ત્વાદિ

લેવાના ? કે પુત્રપ્રાપ્તિ ? એ અંશના શબ્દોથી સૂચિત થાય છે.]

૭૭. શ્રાઘ્ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર અર્થદીપિકા અતિથિસંવિભાગ
આ. રત્નશેખરસૂરિ મ. શ્લોક ૪૦ થી ૫૦ તથા-૬૩

ધર્માદ્ધનં, ધનત એવ સમસ્તકામાઃ, કામેભ્ય એવ
સકલેન્દ્રિયજં સુખં ચ ।

કાર્યાર્થિના હિ ક્ષલુ કારણમેષજીયં, ધર્મો વિધેય
इति तत्त्वविदो विदन्ति ॥૧૦॥

તથા ... વિશિષ્ય પાત્ર દાનાદૌ યતનીયં ધનાર્થિના ।

નાડદત્ત લભ્યતે ક્વાડપિ નાનુપ્તમપિ લૂયતે ॥૬૩॥

ગુણાકર અને ગુણધરની કથામાં ધર્મદેવ નામના ગુરુને નમનપૂર્વક પૂછ્યું : ‘પ્રભો ! મારા ઈષ્ટ એવા ધનની પ્રાપ્તિ કયા ઉપાયથી શીઘ્ર થશે ?’ મુનિ કહે છે કે ‘ધર્મ’ ધન વગેરેનું અમોઘ સુખ્ય કારણ છે.... ધનના અર્થીએ વિશેષે કરીને સુપાત્રદાનાદિમાં ઉદમ કરવો જોઈએ. કારણ કે કયાંય આપ્યા વિના મળતું નથી. વાવ્યા વિના લણાતું નથી....

૭૮. કલ્પસૂત્ર (સુખોદિકા) વ્યા. ૪ સૂ. ૭૨ ની ટીકા

दुःस्वप्ने देवगुरुन् पूजयति करोति शक्तितश्चतयः ।

सततं धर्मरतानां दुःस्वप्नो भवति सुस्वप्नः ॥

કલ્પસૂત્રના વ્યાખ્યાનમાં ખરાબ સ્વપ્નું આવ્યું હોય તો તેને નિષ્ક્રમ બનાવવા માટે ખાસ જિનપૂજાદિમાં ઉદમ કરવાનું કહ્યું....

૭૯. કુપદ્રષ્ટાન્ત વિશદીકરણ (ઉ. યશોવિ.મ.)

‘न च सर्वाऽपि जिनपूजाऽप्राधान्येनैव द्रव्यरूपा, अपूर्वत्व-

પ્રતિસંધાન વિસ્મય-ભવભયાદિવૃદ્ધિ-ભાવાભાવાભ્યાં દ્રવ્ય
ભાવેતર વિશેષસ્ય તત્ર તત્ર પ્રતિપાદનાત્ ।

બધી જ જિનપૂજા અપ્રધાનદ્રવ્યરૂપ જ હોય એવું કાંઈ
નથી. અપૂર્વતાનું અનુસંધાન (ઓહો! આવું તો મેં કયા-
રેય અનુભવ્યું નથી) વિસ્મય, ભવભયાદિની વૃદ્ધિ....આ
કોઈપણ હોય તો તે જિનપૂજા ભાવરૂપ બને છે. [એટલે
એક માત્ર મુકિતની ઈચ્છા એ જ ભાવ એવું નથી.]

૮૦. સવાસો ગાથા સ્તવન (ઉ. યશો વિ. મ.)

તે કારણ લગ્નલલિતક થી પણ શીલધરે જે પ્રાણીજી
ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય કૃતારથ મહાનિશીથે વાણીજી....

આમાં શીલધર્મ લગ્નલલિતકથી પણ પાળે એને ધન્ય-
વાદ નિશીથે આપ્યા અને એને પુણ્યકારી કહ્યા.

૮૧. ઉપદેશરહસ્ય શ્લોક ૯૮ ની ટીકા (ઉ. યશો વિ. મ.)

સંકિજ્જયાસંકિયભાવભિવ્ત્તુ વિમજ્જવાયં ચ વિયાગ-
રિજ્જા ! ભાસાદુઅં ધમ્મસમુટ્ઠિતેહિં વિયાગરેજ્જા સમતા-
સુપણ્ણે ।' ભિક્ષુઃ સાધુવ્યાખ્યાનં કુર્વન્ નર્વાગ્દાશિત્વાદર્થનિર્ણયં
પ્રતિ અશંકિત ભાવોઽપિ....વિમજ્જવાદઃ સ્યાદ્વાદસ્તં સર્વત્રાસ્થ-
લિતં વદેત્, તમપિ ભાષાદ્વિતયેન બ્રૂયાદ્ ઇત્યાહ ।

સુયગડાંગ સૂત્રની સાક્ષી આપી કહે છે કે વ્યાખ્યાન
કરનારો સાધુ (અતિશય જ્ઞાની ન હોવાથી) કોઈ અર્થના
નિર્ણયમાં પોતાને શંકા ન હોય તો પણ સાશંકપણે
બોલે અને 'હું જ આ વાત બરાબર જાણું છું ખીચું કોઈ
નહિ.' એવા અભિમાનનું પ્રદર્શન ન કરે. અસ્ખલિત
સ્વાદ્વાદગભિત પ્રરૂપણા કરે.

૮૨. ઉપદેશ રહસ્ય શ્લોક ૨૧ ની (અવતરણીકા)

નન્વેવં તથાવિધોપયોગ શૂન્યો ગૃહસ્થાનાં દ્રવ્યસ્તવો
નિષ્ફલ એવ સ્યાત્, અથાત્રેષ્ટાપત્તિરેવ આજ્ઞારાગાભાવાદાવસ્ત-
વાહેતુત્વેન તન્નદ્રવ્યત્વાભાવાત્, સદ્વિષયગામિત્વેન ભોગવિશેષ-
હેતુત્વેપિ તસ્ય મોક્ષહેતુત્વાભાવેનાપ્રધાનત્વેનૈવ દ્રવ્યત્વવ્યવ-
સ્થિતેઃ ।

ભોગાદિ ક્ષલાકાંક્ષાવાળા ધર્માનુષ્ઠાનને મોક્ષફળ આશ્રયીને
અપ્રધાન કહ્યું છે. છતાં કુચ્છવિરહ સંપાદન આદિ આશ્રયીને
પ્રધાન દ્રવ્યક્રિયા કહી છે. (પ્રધાન=ભાવસાધક)

૮૩. ગૌતમસ્વામી રાસ (વિનયપ્રભોપાધ્યાય)

પરધર વસતાં કાંઈ કરીને દેશદેશાન્તર કાંઈ ભમીને
કવણ કાજ આયાસ કરો ? પ્રહ ઉઠી ગૌતમ સમરીને
કાજ સમગ્ગહ તતપિણુ સીઝે નવનિધિ વિલસે તાસ ઘરે...”

આમાં પોતાના સમગ્ર કાર્યો (પ્રયોજનો) માટે દેશ-
દેશાન્તર ભ્રમણ કરવાને બદલે કે પારકાને ઘેર ચાકરી કર-
વાના બદલે સવારે ઉઠીને ગૌતમસ્વામી ભગવાનનું સ્મરણ
કરવાની સ્પષ્ટ પ્રેરણા કરી છે.

૮૪. ઉપદેશ પ્રાસાદ : સ્તંભ ૨૯ વ્યા. ૩૫૩.

અથૈકદા કૃષ્ણસ્ય કૈનચિદ્ ભૂપેન જાત્યાશ્ચઃ પ્રાભૃત્તિકૃતઃ
તદા શાંબપાલકૌ દ્વૌ કુમારાવેત્ય પ્રોચતુઃ અયમશ્વો મહ્યં
દીયતાં કૃષ્ણોઽવક્ દ્વયોર્મધ્યે યઃ કલ્યે શ્રી નેમિનાથં પ્રથમં
પ્રણંસ્યતિ તસ્માયશ્વો મયા દાસ્યતે તતઃ પાલકો રાત્ર્યાશ્ચ-
રમે પ્રહરે સમુત્થાયૌચ્ચૈઃ શબ્દં કુર્વન્ સ્વભૃત્યાન્ સજ્જીકૃત્યે
પ્રભાતે પ્રભુ નત્વા વ્યાધુશ્ય પિતૃપાશ્વૈ યાચ્તે સ્મ । કૃષ્ણેનોક્તં
'પ્રમુંપૃષ્ટવા દાસ્યતે' ઇતો મધ્યરાત્ર્યતિક્રમે શાંબઃ પાપભીરુઃ

સ્વસ્થાનકસ્થ એવ પ્રભું નનામ પ્રભાતે સમવસરણે સર્વે પ્રભું પાશ્વે ગતાઃ । પ્રભું પ્રણમ્ય કૃષ્ણોઽવાક્ 'અદ્યપ્રભોઃ ત્વં પ્રથમં કેન વન્દિતઃ ?' પ્રભુઃ પ્રાહઃ 'દ્રવ્યવંદનેનાહં પ્રથમં પાલકેન વંદિતઃ ભાવવન્દનેન તુ જાત્રિન પ્રાગ્' ઇતિ કૃષ્ણેન શાંવાય અશ્વો દત્તઃ ।

શાંખ-પાલકની કથામાં કૃષ્ણ જ્યારે જાત્યશ્વ માટે બેના અગડાના ઉકેલ માટે કહે છે કે 'કાલે સવારે જે ભગવાનને પહેલી વંદના કરે તેને આ અથ આપીશ.' તેની લાલચ બંનેને છે. પણ પાલકની લાલચ (અભવ્યપણાના કારણે) ઉચકોટિની છે. તેથી એણે તો બીજે દિવસે સવારે હોહા કરી મૂકી. વહેલો દોડીને વંદન કરી આવ્યો. શાંખને લાલચ હતી સાથે વિવેક પણ હતો એટલે ઘેર રહીને જ વંદના કરી અને સવારે બંને જણા કૃષ્ણ પાસે અથ માંગવા આવ્યા ત્યારે કૃષ્ણે કહ્યું : 'ભગવાનને પૂછીને આપીશ....' ભગવાન પાસે સહુ ગયા. ભગવાનને કૃષ્ણે પૂછ્યું. તો પ્રભુએ ખુલાસો કર્યો 'દ્રવ્યથી પહેલું વંદન પાલકે કર્યું', પણ ભાવથી પહેલું વંદન શાંખે કર્યું.'

(અહીં ઘોડાની લાલચ છતાં ભાવવંદના છે. કારણ વિવેક ભેગો છે. માટે સાંસારિક વસ્તુની લાલચ હોય ત્યાં ભાવ હોય જ નહિ એવો એકાન્ત નથી.)

૮૫. મણોરમા કહા પૃ. ૩૨૮ શ્લો. ૧૦૬૭

જઈ મો સુહેળ કજ્જં ઉમયમ્ભવેસુપિ તો પયસેળ ।

તદ્દયં પાવટ્ટાણં દૂરં દૂરેણ વજ્જેહ ॥૧૦૬૭॥

ઉભયલોકમાં સુખ જોઈતું હોય તો ત્રીજા ચોર્યા પાપ-સ્થાનનો પરિહાર કરો.

૮૬.

પૃ. ૩૨૬ શ્લોક ૧૦૮૨

જઈ ઇચ્છહ સુહસંગં અમિયપરિગ્ગહ પનાણ રુવં તુ ।
પંચમં પાવટ્ટાણં તો વજ્જહ ગુરુપયત્તેણં ॥૧૦૮૨॥

સુખસંગ અને અમિત પરિગ્રહ પ્રમાણની ઈચ્છા હોય તો પાંચમું પરિગ્રહ પાપસ્થાનક છોડવા કહ્યું છે.

૮૭. જઈ કિત્તીએ કજ્જં અત્થિ વિણય કમ્મેણ ।

સત્તમ પાવટ્ટાણં માણં મેલ્લહ તો દૂરે ॥૧૦૯૪॥

જો કીર્તિનું કાર્ય હોય તો સાતમું માન પાપ સ્થાનક છોડવા કહ્યું છે.

૮૮. મણોરમા કહા પૃ. ૩૩૨ શ્લોક ૧૧૨૭

જઈ ઇચ્છહ ધ્વણરિદ્ધિ સોક્કસમિદ્ધિ જયમ્મિ સુપસિદ્ધિ ।
બારસ પાવટ્ટાણં તો કલહો નેવ કાયવ્વો ॥૧૧૨૭॥

ધનઋદ્ધિ-સુખસમૃદ્ધિ અને વિશ્વપ્રસિદ્ધિની ઈચ્છા હોય તો બારમું પાપસ્થાનક કલહ-કલ્યાને છોડવાનું કહ્યું છે.

૮૯. પરમતેજ પ્રસ્તાવના (લેખક : આ. મુક્તિચંદ્ર-
સૂરિભ મ.)

કેટલાક અજ્ઞાની માણસો એમ માને છે કે ‘ભગવાન તો વીતરાગ-નિરંજન-નિરાકાર’ એ તો સાંસારિક સુખ સગવડ આપે જ નહિ. માટે એ આપણા સાંસારિક સુખ સગવડમાં ઉપયોગી નહિ જ. આલું માનનારાએ અજિતશાંતિની છેલ્લી ગાથા ખૂબ જ વિચારવા જેવી છે,

જઈ ઇચ્છહ પરમપયં અહવા કિંત્તિ સુવિત્થંદં ભુવણે ।
તા તેલુક્કુદ્ધરણે જિણવયણે આયરં કુણહ ॥૪૦॥

(૩૯)

જે તમે પરમપદની ઈચ્છા રાખતા હો, અથવા સુવિસ્તૃત કીર્તિની અભિલાષાવાળા હો તો ત્રણલોકના ઉદ્ધાર કરનાર જિનવચનનો આદર કરો.

આ ગાથા ખૂબ જ ગંભીર છે. એનો ભાવ પણ ઘણો ગંભીર છે. પરમપદની પ્રાપ્તિ માટે જેમ આ ગાથા જિનવચનના આદરનું ફરમાન કરે છે. તેમજ સુવિસ્તૃત કીર્તિના અર્થીને પણ જિનવચનના આદરનું ફરમાન કરે છે.

(આગળ આજ પ્રસ્તાવનાકાર ફરમાવે છે કે.)

અહીં એક એ વાત પણ સમજવા જેવી છે, કે ધર્મપ્રેમી કોઈ જીવ આપત્તિમાં આવ્યો હોય અને આપત્તિ ટળે એવી કામનાથી પણ ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય, છતાં કામના કરતાં પણ ભક્તિને શ્રેષ્ઠ માનતો હોય તો તેને મિથ્યાત્વ લાગતું નથી. એમ લલિતવિસ્તરના લેખક સૂરિપુરંદર હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ તેમના અષ્ટકલમાં સ્પષ્ટપણે ફરમાવે છે. દમયંતીએ જંગલમાં અનેક આપત્તિઓ ટાળવા વારંવાર નવકારમંત્ર યાદ કરેલો. એને મિથ્યાત્વ લાગેલું એમ શાસ્ત્ર કહેતું નથી.

૯૦. શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય પૃ. ૬૩ થી ૬૬ સ્તબક ૧

નન્વેવમ્ અવિરતસમ્યગ્દશાં કથં તિપિદ્ધકર્મણિ પ્રવૃત્તિઃ ?

અર્થ :- અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો શાસ્ત્રનિષિદ્ધ કાર્યોમાં કેમ પ્રવૃત્તિ કરે છે ? આ પ્રશ્નના પૂર્વપક્ષીય જે ઉત્તરો આપ્યા છે, એ બધાની સમીક્ષા કર્યા પછી ઉ. યશો વિ. મહારાજ પોતાનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે સત્યમ્ મોહ પ્રાબલ્યદોષમહિમ્નૈવ પારદાર્યાદિ ફલેચ્છા વિષાતસ્ય તત્ર

बलवद् द्वेषस्य चानुदयाद् रागान्धप्रवृत्युपपत्तोः । तदुक्तं:
जाणिज्जइ चित्तिज्जइ जम्मजरामरणसंभवंदुक्खं । न य
विसयेसु विरज्जइ, अहो सुबद्धो कवडगंडी ।

બરાબર છે. સમ્યગ્દષ્ટિ અવિરત પુરુષને મોહની પ્રબ-
ળતા રૂપ દોષના કારણે નિષિદ્ધ કર્મના આચરણથી પ્રાપ્ત
થનારા ફલ (તાત્કાલિક સુખાનુભવ) ની ઇચ્છાનો વિદ્યાત થતો
નથી. અથવા તો એમાં બળવાન દ્વેષ જાગતો નથી તેથી
રાગાંધ બને ત્યારે તેની નિષિદ્ધ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ હોઈ શકે
છે. કહ્યું છે કે “જન્મ જરા અને મરણના દુઃખ જાણીએ
છીએ, વિચારીએ છીએ છતાં પણ વિષયોમાં વિરાગ થતો
નથી. અહો ! મોહની ગાંઠ નેરદાર બંધાયેલી છે. [આ
સંદર્ભથી ક્લિત થાય છે કે અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિની બધી
જ પ્રવૃત્તિ મોક્ષ માટે જ હોય એવો કોઈ જ નિયમ નથી,
મોહની પ્રબળતાના કારણે વિષયોમાં બળવાન દ્વેષ-વૈરાગ્ય
ન હોવાથી નિષિદ્ધ કર્મોમાં પણ તેની પ્રવૃત્તિ થાય છે. પાપ
બપાવવા માટે જ તે વિષયલોગ કરે એવું પણ નથી.]

૯૧. મોટી શાંતિ.

‘વિદ્યા સાધન પ્રવેશનિવેશનેષુ સુગૃહીતનામાનો જયંતુ તે
જિનેન્દ્રા:’

વિદ્યાની સાધના કે ગામ વગેરેમાં પ્રવેશ કે પ્રસ્થાન
સમયે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના નામનું સ્મરણ સુગૃહીત
કહ્યું છે. [નહીં કે દુર્ગૃહીત] [જો પ્રવેશાદિ નિર્વિઘ્ન રહે
તે માટે શ્રી જિનેશ્વરોના નામનું સ્મરણ અધમરૂપ હોત તો
અહીં તેને સુગૃહીત નહી પણ દુર્ગૃહીત કહ્યું હોત. પણ એવું
કોઈ સુવિહીત શાસ્ત્રકારો કહેતા નથી.]

૯૨. જ્યાનંદ કેવલી ચરિત્ર - (પૂ. મુનિસુંદરસૂ.મ.)

૩૧:

પૃ. ૨/૧ પ્રત.

ક્રિયાઽનૃતોપ્યથો ધર્મધિયૈવાઽસૈઃ ક્રિયેત યૈઃ ।

તે પુદ્ગલપરાવર્તાન્તિર્ભવ્યાઃ શિવગાઃ સ્મૃતાઃ ॥૨૬॥

જે અજ્ઞાની લોકો ખોટી પણ ક્રિયા ધર્મબુદ્ધિથી કરે છે તે ભલ્યો એક પુદ્ગલપરાવર્તમાં મોક્ષે જનારા કહ્યા છે.

મુહૂર્તમપિ યે સમ્યગ્દર્શનં તુ સ્પૃશન્ત્યપિ ।

તે પુદ્ગલપરાવર્તાદ્વિન્તિન્નિવૃત્તિ માપ્નુયુઃ ॥૨૭॥

દૃષ્ટાઽદૃષ્ટસુખેષ્વેતે સર્વેઽપિ સ્પૃહયાલવઃ ।

તદુપાયાર્થિનો ધર્મોપદેશાર્હા યથાવિધિ ॥૨૮॥

જેઓ મુહૂર્ત (જે ઘડી) માત્ર પણ સમ્યક્ત્વનેસ્પર્શે છે. તેઓ અર્ધા પુદ્ગલ પરાવર્તમાં મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. એ બધા દૃષ્ટ કે અદૃષ્ટસુખની સ્પૃહાવાળા હોય છે. તેના ઉપાયને શોધતા હોય છે. અને તેઓ વિધિમુજબ ધર્મોપદેશને લાયક છે.

૯૩. ઉપમિતિ ભવપ્રપંચ કથા ભાગ-૧ પૃ. ૧૧૬

શ્લોક પર થી ૫૮

શત્રુમર્દન રાજનો પ્રશ્ન :-

ભગવન્નત્ર સંસારે નરેણ સુખકામિના ।

કિમાદેયં પ્રયત્નેન સર્વસમ્પત્તિ કારણમ્ ॥૧૨॥

હો ભગવન્ ! આ સંસારમાં સુખના કામી મનુષ્યે સંપત્તિનું કારણ હોય એવું શું યત્નપૂર્વક આદરવું જોઈએ ?

આચાર્ય ભગવંતનો જવાબ :-

આદેયોઽત્ર મહારાજ ! ધર્મઃ સર્વજ્ઞભાષિતઃ ।

સ એવ ભગવાન્ સર્વ પુરુષાર્થ પ્રસાધકઃ ॥૧૩॥

સોડનંતસુખસંપૂર્ણે મોક્ષે નયતિ દેહિનામ્ ।

અનુષઙ્ગેણ સંસારે સ હેતુઃ સુખપદ્ધતેઃ ॥૧૪॥

હે મહારાજ ! અહીં સર્વજ્ઞભાષિત ધર્મજ આદરવા યોગ્ય છે. એ જ ભગવાન સર્વ પુરુષાર્થોનો સાધકતમ છે. એ ધર્મ અનંત સુખપૂર્ણ મોક્ષમાં ભવને લઈ જાય છે. સંસારમાં આનુષંગિક સુખપરમ્પરાનો પણ એ હેતુ છે.

રાજા પૂછે છે કે જો એમ જ છે તો

કસ્માત્ સર્વે ન કુર્વન્તિ તં સર્વં સુખ સાધનમ્ ।

ધર્મઃ સંસારિણા કિવા ક્લિશ્યન્તે સુખ કામ્યયા ॥૫૫॥

બધા સંસારી ભવે શા માટે સર્વ સુખના સાધન-ભૂત ધર્મ કરતાં નથી ? શા માટે સુખની ઈચ્છાથી જ કલેશ અનુભવી રહ્યા છે.

આચાર્ય ભગવંતનો જવાબ :-

સુખાભિલાષઃ સુકરો, દુષ્કરોઽસૌ નૃપોત્તમ !

યતો જિતેન્દ્રિયગ્રામસ્તં સાધયતિ માનવઃ ॥૫૬॥

અનાદિ ભવકાન્તારે પ્રાપ્તાનિ પરમં વલમ્ ।

દુર્મેઘોભિર્ન શક્યન્તે જેતું તાનીન્દ્રિયાણિ વં ॥૫૭॥

તેનૈવ જન્તવો મૂઢાઃ સુખમિચ્છન્તિ કેવલમ્ ।

ધર્મ પુનઃ સુદ્ધરેણ ત્યજન્તિ સુખકારણમ્ ॥૫૮॥

હે ઉત્તમ રાજા ! સુખની ઈચ્છા બહુ સહેલી છે પણ ધર્મ દુષ્કર છે. ઈન્દ્રિયોનો જય કરે તે તેને સાધી શકે છે. અનાદિ ભવાટવીમાં ઈન્દ્રિયો એટલી બધી બલવાન બની ગઈ છે કે દુષ્ટુદ્ધિવાળા લોકો તેને જીતી શકતા નથી. તેથી જ મૂઢ ભવે ક્ષત સુખને ઈચ્છે છે પરંતુ સુખના કારણભૂત ધર્મને બહુ દૂરથી ત્યજ દે છે.

[આ સંદર્ભથી એ સ્પષ્ટ છે કે (૧) જીવ કોઈ પણ સુખનો ઉપાય પૂછે તો તેને ધર્મ જ દેખાડવો જોઈએ.... (૨) અને દુન્યવી ચીજ વસ્તુ માટે ધર્મ કરવાનું કહીએ તો બધા એ માટે જ ધર્મ કરતા થઈ જાય એવો ભય રાખવાની જરૂર નથી, કારણ કે બધાને સુખની ઈચ્છા હોય તો પણ ધર્મ કરવો બહુ દુષ્કર છે....]

૯૪. અજિતશાંતિ

પુરિસા જહ્નુ દુઃખવારણં જહ્નુ ય વિમગ્ગહ સુખકારણં ।
અજિતં સંતિ ચ ભાવઓ અભયકરે સરણં પવ્વજ્જહા ॥૬॥

હે પુરુષો ! જો તમે દુઃખનું વારણ અને સુખનું કારણ શોધતા હો તો અભયદાતા અજિતનાથ ભગવાન અને શાંતિનાથનું ભાવથી શરણ ગ્રહણ કરો.

૯૫. કહાર્યાણુકોસ [દેવભદ્ર સૂ. મ.] પૃ. ૧૪૬/૨

કદાચહ ત્યાગના અધિકારમાં વિમલ નામનો મંત્રી પોતાની (કદાચહગર્ભિત) માન્યતા રજુ કરે છે.

જિણપૂયણાહ વિ પરં કમ્મવ્વસય ગોયરં ચિય વિસિદ્ધં ।
ઘણ-પુત્તાહિનિમિત્તં તંપિ હુ મિચ્છત્તમવસેયં ॥૬॥

જિન પૂજાદિપણુ કર્મક્ષયના ઉદ્દેશથી હોય તો જ બરાબર, ઘન-પુત્રાદિ નિમિત્તે કરે તો તે (જિનપૂજાદિ) પણ મિથ્યાત્વ જાણવું...

વિમલમંત્રીના આ કદાચહનું ખંડન કરતાં દિવાકર નામના મુનિવર પૃ. ૧૪૮/૧ માં કહે છે કે

જંપિ 'ઇહલોયત્યેણ તિત્થયરવંદણાહ્યં અસવ્ભૂય ભાવા-
રોવણા ઓ મિચ્છતં' તિ તંપિ અજુત્તં, કો હિ ન યાણહ્ જહા
જિણા નિવ્વુહ્ગયા ન કસ્સત્તિ કિં પિ દિંતિ અવણિતિ વા !

केवलं तद्बहुमाण भक्तिवसओ साभिस्संगत्तणेण य 'आरोग्गं बोहिलाभं समाहिवर मुत्तमं दितु' इइवयणं व तहाविहवत्थु-पत्थणं पि न दुट्ठं, विसिट्ठ गुणट्ठाण पगरिसहेउत्तणेण वागुर-सेट्ठिपमुहाणं व एयस्स विसयब्भासाओ ।

जे कहुं ते 'धुल्लोकना भाटे तीर्थंकर वंढनादि असङ्ग-भूतलावना आरोग्यपणुने कारणे भिथ्यात्व छे.' ते वात अयु-क्ता छे. कोणु नथी 'जलणुत्तुं' के जिनेश्वरो तो मोक्षमां गया. ते कोधने कांठ आपता नथी के वेता नथी. इत्त तेमना लज्जित अने अहुमानथी सालिष्वंगपणुने कारणे तथाविध (धुल्लौकिक) वस्तुनी प्रार्थना पणु 'आरोग्य-जोधिलास समाधिवर उत्तम आपो.' जेवा (लोगस्ससूत्र) प्रार्थना वयननी जेम दोषित नथी. जेमके ते वागुर श्रेष्ठि वगेरेनी जेम विषयाख्यास इप होवाथी विशिष्ट गुणस्थानकना प्रार्थना हेतुभूत छे.

देवद्रव्यादि सिद्धि - ले.पू.आ.लब्धिसू.म.सा. Pg. No. 111

तुम्हारे जैसे श्रद्धाबगैरके आदमीसे पुत्रादिसंसारिकामनाके निमित्त भी श्रद्धापूर्वक धर्मक्रिया के करनेवाले अच्छे हैं । हां, उनकी करणी मोक्षके निमित्त नहीं हो सकती परन्तु पापमयक्रिया नहीं है । मात्र ऐसा कहा जा सकता है कि जैनधर्मकी क्रिया करनी और उसमें संसारकी वाञ्छा रखना ठीक नहीं है, परन्तु ऐसे धर्म करनेसे पापबंधन होता है ऐसा उल्लेख कहाँ है ? यह बेचरदासको मूलआगमके किसी पाठसे दिखलाना चाहिये था । हां इतना कह सकते हैं कि- सांसारिक सुखकी लालसामें पड़ कर धर्मकरणीमें लगना सो चिन्तामणिको देकर पांवभर सुवर्ण लेने जैसा है । परन्तु सुवर्ण जितना भी लाभ तो रहाने ? पापागमका सिद्धांत कहाँसे आया ?

૯૬.

સમાધાનદાતા :

પૂ.આ.શ્રી વિજય રવિચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પ્રશ્નોત્તર કળિુકા ખંડ-૧ પાના નં. ૩૬૦-૩૬૧

પ્ર૦- લાલચ આપીને ધર્મ કરાય કે નહિ ? અથવા
લાલચથી ધર્મ થાય કે નહિ ?

ઉ૦- જે જીવો બાળ અને મુગ્ધ છે તેમને લાલચ
આપીને પણ ધર્મ કરાવી શકાય અથવા તેઓ પોતે લાલચ
થી ધર્મ કરતા હોય તો તેમને ચડવા માટેની તક છે. બાળ
અને મુગ્ધ સિવાયના સમજી જીવો જો લાલચથી ધર્મ કરતા
હોય તો તેઓને મોક્ષની અપેક્ષાએ પ્રાયઃ તાત્વિક લાભ
થઈ શકતો નથી.

મુગ્ધ તે છે કે જેનામાં હજી વસ્તુને સ્વયં સમજવા
માટેની એટલી શક્તિ જ નથી. આવા જીવો માટે ભાગે
કહ્યાગરા હોય છે. તેમનામાં થોડી સમજશક્તિ આવે તે
પછી તેમને કહેવામાં આવે કે ધર્મ મોક્ષ માટે જ થાય.
અને મોક્ષ માટે ધર્મ કરતાં વચમાં આનુષંગિક સાંસારિક
સુખ મળ્યા વગર રહે નહિ. તો તેઓ આ વાત કબૂલ કર્યા
વગર રહે નહિ. માટે આવા મુગ્ધ જીવો શરૂઆતમાં લાલચ
આદિ દ્વારા ધર્મ કરતા હોય તો તેમને તો ધર્મથી ઘણું

(૪૬)

કરીને લાલ જ થાય છે. અન્ય જીવોને ધર્મ પમાડવાની બુદ્ધિથી કોઈ પુણ્યાત્મા લાલચ સ્વરૂપથી પ્રભાવના આદિ કરે તો તે પ્રભાવના કરનારને તો લાલ જ થાય. શરત એટલી કે પ્રભાવના કરનારના હૃદયમાં પ્રભાવના દ્વારા લોકની વાહવાહ આદિ મેળવવાની કામના ન હોવી જોઈએ.

અન્ય જીવોને ધર્મ પમાડવા માટે પ્રભાવના વગેરે કરનારા પુણ્યાત્માઓને શાસ્ત્રે એક પ્રકારના પ્રભાવક કહ્યા છે. એટલે પૈસા ખરચીને ધર્મ કરાવનારા લાલ મેળવે. પણ પૈસાની લાલચથી ધર્મ કરનારા બધા લાલ મેળવે જ એવો નિયમ ઘડાય નહિ. જો અર્થ—કામ પ્રત્યે કદાચહના ધરનું આકર્ષણ હોય તો તેવા જીવો ધર્મ ન પામે. જે જીવોને અર્થ—કામ પ્રત્યે કદાચહના ધરનું આકર્ષણ નથી. તેવા જીવોને ધર્મ પામતા વાર પણ ન લાગે. આ છે જૈન શાસન ના અનેકાંતવાદની ખૂબી !

ધર્મ કરનાર કે ધર્મ કરાવનાર જો કેવલ કષાયના જોરથી ધર્મ પ્રવૃત્તિ કરતા હોય તો તેઓ ધર્મ પ્રવૃત્તિથી જેમ પુણ્ય બાંધે છે તેમ તે કાળમાં રહેલ કષાયના જોરથી કષાયો પણ જોરદાર બાંધે છે. તેથી જ્યારે તે પુણ્ય ઉદયમાં આવે છે ત્યારે તેની સાથે તે કષાયો પણ ઉદયમાં આવે છે. ને બળવાન કષાયના ઉદયકાળમાં તે પુણ્ય ખરાબ માર્ગમાં જ વપરાય છે. તેથી તે કાળમાં ભયંકર પાપ બાંધી સંસારમાં ભટકવા ચાલ્યો જાય છે. માટે અપ્રશસ્ત કષાયના જોર વગર થતો ધર્મ જીવને ધર્મ પામવામાં મદદ કર્યા વગર રહે નહિ.

વિવિધ પ્રશ્નોત્તર : ૧. દાનસૂરિ મ.

પ્રશ્નોત્તર નં. ૧૩૮

પ્ર૦ ‘જેને મોક્ષની શ્રદ્ધા જ નથી તેવા અલવ્ય પ્રાણીઓ પારમેશ્વરી દીક્ષા શા હેતુથી અહણુ કરતા હશે ?’

ઉ૦ અંતરગત શ્રદ્ધા નહિ હોવા છતાં દ્રવ્યાદિક અનેક દેખીતા અદુષ્ટ કિંવા દુષ્ટ હેતુઓથી પણ શુભાનુષ્ઠાનને સેવનારા જગતના ચોકમાં દષ્ટિગોચર થાય છે. એ જ સનાતન નિયમ પ્રમાણે અલવ્ય આત્માઓ પણ શ્રદ્ધા નહિ હોવા છતાં તપશ્ચર્યા કરવાથી જગતમાં સ્વશલાઘા, માનપૂજા વગેરે થાય છે તેને અર્થે તથા કેટલાક તે મોક્ષની નહિ પરંતુ પરલોકાદિકની શ્રદ્ધાવાળા દેવાદિકના સુખની પ્રાપ્તિને અર્થે પણ ચારિત્ર અહણુ કરે છે. આ સંબંધમાં શ્રી બૃહલ્લહ્-ભાષ્યની પીઠિકામાં લખેલ છે કે -

‘દઠુણ જિણવરાણં પૂયં અન્નેણ વાવિ કજ્જેણ ।

સુયલંભો ડ અભવ્વે, ઇવિજ્જ યંભેણ ડવનોં ઇ ।।’

સારાંશ - ‘અનિથ દેશે પ્રાપ્ત થયેલ અલવ્યજીવ શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માની દેવેન્દ્ર તથા નરેન્દ્રાદિકો વડે થતી પૂજા દેખીને ‘અહો, તપશ્ચર્યાથી જગતમાં કેવી પૂજા થાય છે,’ એવો વિચાર ઉત્પન્ન થવાથી પૂજાને અર્થે, અથવા કેટલાક પુણ્ય તેમજ પાપ કર્મો અને તેનાં ફળો પરલોકમાં પ્રાપ્ત થાય છે.’ ઇત્યાદિ શ્રદ્ધાવાળા તપશ્ચર્યાથી દેવલોકાદિકના સુખની પ્રાપ્તિને અર્થે પણ જિનદીક્ષા અંગીકાર કરે છે. આ દીક્ષાના પ્રતાપથી તે સામાયક ચતુર્વિંશતિસ્તવાદિ દ્રવ્યશ્રુતની પ્રાપ્તિ કરે છે. તેમજ દ્રવ્ય પણ શુદ્ધ ચારિત્ર ક્રિયાના પ્રભાવે તે ઐવેચકપણાના સુખને પણ પામે છે.’

આજે જે એમ કહેવાય છે કે 'જો શ્રદ્ધા વગેરે શુભ લાવ ન હોય તો જિનપૂજન, ગુરુવંદન, વ્યાખ્યાનશ્રવણ વગેરે શુભ ક્રિયાઓ શું કામ કરે ?' તે તદ્દન ગેરવ્યાજબી છે, તે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે. ચારિત્ર સુધીની ક્રિયાઓ પણ જ્યારે અન્ય ઇચ્છાઓથી ઉપર મુજબ કરનાર કરી શકે છે, તો પછી સાધારણ ક્રિયાઓ માટે પૂછવું જ શું ? એક વાત. બીજું—જેઓ ક્રિયાઓને ઠંલ તરીકે ગણી 'બધા જ દેખાવ ખાતર ક્રિયાઓ કરે છે,' એમ માને છે તેઓનું માનવું પણ ગેરવ્યાજબી છે. કારણ કે સઘળા એ પ્રમાણે કરનારા નથી હોતા, પરંતુ અલવિ અને અલવિ-તુલ્ય બીજા જેઓ લવાકાંક્ષી તથા ચારિત્રાદિક પામીને પણ સિદ્ધાંત માર્ગને આઘો મૂકી મનસ્વીપણે લૌકિક ઓધમાર્ગનું સેવન કરનારા હોય છે, તેઓ એ પ્રમાણે શ્રદ્ધા વગેરે નહિ હોવા છતાં દેખાવ વગેરે ખાતર ક્રિયાઓ કરનારા હોય છે. ત્રીજું 'લાવ વિના ક્રિયા કરવી નકામી છે, મેરુ સમ ઓધા મુહપત્તિ થયા, મન મુંડાવ્યા વિના માથું મુંડાવ્યું શું કામનું.' વગેરે બોલી જેઓ શુભક્રિયાઓને તથા સંયમના વિશિષ્ટ લિંગ અને આચારોને વખોડે છે, તેઓ પણ લયંકર ભૂલ કરે છે, કારણ કે દ્રવ્યક્રિયાઓ પણ લાવનું કારણ છે. ઘણા તે રીતે પામેલા પણ છે. તથા દ્રવ્ય ચારિત્ર તો અલવિ જેવાને પણ નવમા ઐવેયક સુધી લઈ જાય છે. શુભ લાવ લાવવા માટે યત્ન કરવો જોઈએ, પરંતુ તે વિના આ ક્રિયાઓને વખોડવામાં તો તેના ઉપરોક્ત અચિન્ત્યમહિમા પ્રત્યે કેવલ અખાડા જ કરવામાં આવે છે, કે જે વિક્કાનો માટે લેશ પણ પસંદ કરવા યોગ્ય ગણી શકાશે નહિ. આ ઉપરાંત ચોથી વસ્તુ એમાંથી સમજવાની છે તે એ કે અલવિ સંયમ લઈને જે એટલું પણ દ્રવ્ય-શ્રુત પામે છે. તથા પોતાના

આત્માને ઐવેયક સુધી ઉંચો લઈ જાય છે તે પણ સુવિહિત મુનિલિંગનો આદર કરવાથી, સુવિહિત ક્રિયાઓને નિરતિ-ચારપણે અનુસરવાથી, ચોકખું સંયમ પાળવાથી, અને શાસ્ત્રોક્ત શુદ્ધ દેશના દેવાથી જ, નહિ કે કુલિંગ ગ્રહણ કરવાથી, મનસ્વીક્રિયાઓ કરવાથી, અથવા ક્રિયાઓને ઉંચી મૂકવાથી, કંચન અને કામિનીના સંસર્ગથી, ચારિત્રને મલિત કરવાથી, કદાગ્રહ અને ક્રુશીલને આધીન થવાથી, તેમજ શાસ્ત્રથી વિપરીત અને અર્થ કામાદિકની દેશનાઓ આપવાથી !

જૈન નામ ધરાવનાર સૌ કોઈ આજે પોતાના આત્મ-હિતાર્થે આટલું સમજી લે એ ખાસ જરૂરી છે.

૯૮. ધર્મરત્ન પ્ર.ટીકા ભાગ ૨જો Pg.156 શ્લો.૫૩ નંદશ્રેષ્ઠિ કથાનકે પૂ. આ.શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિજી કૃત ટીકામાં જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ દ્વારા મુદ્રિત.

તો પઢિભણેઈ સિદ્ધી, ઘણત્થિણો જઈ તુમે તહાવિ ઇમં ધમ્મં કરેહ જં એસ દેહિણં કામધેણુસમો.

ત્યારે શેઠે જવાબ દીધો- યદ્યપિ તમે ધનના અર્થી છો છતાં પણ આ ધર્મ જ કરો કારણ કે ધર્મ જીવોને માટે કામધેનુસમાન છે.

- (ધર્મરત્નપ્રકરણ ટીકા ભાગ-૨)

૯૯. પરિશિષ્ટ - બે આચાર્ય મ.સા.નું માર્ગદર્શન

પ્રાપાલનગર, જૈન ઉપાશ્રય,
૧૨, જમનાદાસ ગઢેલા માર્ગ,
વાલકેલવર
સુંબઈ. ૪૦૦૦૦૬

૨૦૨૩ના શ્રાવણ સુદ ૧૫ ને રવિવાર

૧૨મી સ્થાપના પુલાવક સુલોચલા ગરજાધિપતિ વ્યાજવલ
વાચસ્પતિ પરમારાધ્યાપક પરમપુન્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્દા.ભા.વ
રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મધારાજ તરફથી :

વિનયાર્થે સુધુગણાલંકૃત આચાર્ય શ્રી વિનય.ભુખનભા.ગુ
સૂચિત્ત/

આદિ યોગ

અનુબંધના સુખરાતા સાથે જણાવવાનું છે. આપણા સમુદાયમાં
હેલ્થ કેરલાઈ રખવથા, ઠેરાના પદ્ધતિ તથા 'ઈષ્ટ કુલસિદ્ધિ'
૧૬ના પરમાર્થ સંબંધમાં પ્રવર્તતા મતભેદોનું નિરાકરણ લાવવાના
પ્રયત્નોનાં અંતે નિર્ણયરૂપે થયેલા લખાણની નકલ આ પાથે
વગારી જણા માટે મોકલેલ છે. તે મખ્યેથી પરોચ જણાવવા
લખામણ છે. રત્નમયીની ઉન્નયવળ આરાધનામાં અધિરત
ઉચ્ચમાણ બની. અને નિશ્ચયતી સૌને બનાવી ચલ-૧૨ની સુકિંતને
ખૂબ નળક બનાવો એ જ શ્રેષ્ઠની શ્રેષ્ઠ સદા માટેની શુભાભિલાષ

૬. મહોદયમૂરિના
વંદના/અનુવંદના.

: જૈન પ્રવચન :

વર્ષ-૩૯મું, અંક-૩૬, વિ.સં. ૨૦૨૫ રવિવાર તા. ૧૦-૧૧-૧૯૬૮

કીર્તિ કઈ સારી?....

તમે શ્રી જિન મંદિર બંધાવો, ઉપાશ્રય બંધાવો, દેવ-ગુરૂની ભક્તિના
મોટા મહોત્સવો કરો અને સાત ક્ષેત્ર તેમજ અનુકંપા અને જીવદયામાં
ધન વાપરો. એથી તમારી જે નામના થાય તે સારી નામના કહેવાય. એ
નામના ઈચ્છવા યોગ્યેય કહેવાય.

: 'ઈષ્ટકલસિદ્ધિ' તથા 'દેરાના પદ્ધતિ' વિષે
 દર્શનાપદેશકોને શાસ્ત્રાનુસારી મોક્ષદર્શન:

“આંતર્યામી ત્રિલોકનાથે શ્રી તીર્થેષ્ઠર ભગવતો ક્ષરમાયે છે કે - ત્વ-
 આનાદિકાપથે આ સંસારમાં જન્મ-મરણાદિ ક્રમોદેશ શીભાય છે. જોનો આંત-
 ર્યે ન આવે છે ત્વને સંસારબંધનથી છૂટી મોક્ષ પામે. સંસારબંધનથી છૂટી મોક્ષ
 પામવા માટે શ્રી ત્રિલોકેશ્વરેલોકે શુદ્ધ દર્શનાર્થની સ્થાપના કરી છે. આલોક-૪-૫૨
 લોકના સુખ માટે પણ ઉપાયબદ્ધ આ શુદ્ધદર્શ છે. શાસ્ત્રકારો વાસ્તવમાં આ
 સુખોને આનુચિંગિય ગણે છે, શુદ્ધ નહિ, કારણ કે દર્શનું શુદ્ધ રૂપ તે મોક્ષ છે
 માટે તે પ્રાર્થનાય છે અને તેની પ્રાર્થના મોક્ષાંગ છે. તેવી રીતે 'નચવાચરાય'
 સુખ વગેરેમાં પ્રાર્થિત “ભવનિર્વાદ = સંસારનો વિરાગ, આર્ગાનુસારિતા = મોક્ષ
 માર્ગનું અનુસરણ, ઈષ્ટકલસિદ્ધિ = આ લોક સંબંધી અભિગત અર્થની
 નિરૂપણ - જેના દ્વારા ઉપકૃત બનેલા આત્માને ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે
 અને એ થવાથી દર્શનમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, તથા લોકવિરુદ્ધત્વાંગ = સર્વજન-
 નિંદા વગેરે લોકમાં વિરુદ્ધ ગણાતાં કાર્યોનો ત્યાગ, ગુરુજનન પુનઃ = માતા
 પિતા-દર્શનાર્થોદિની પુનઃ, પરાર્થેષ્ઠરુપ = બાળના કાર્યોનું કરણ, શુભગુરુ
 શોભા = ઉત્તમ દર્શનાર્થનો સંબંધ, ભદ્રવચન સેવા = આ સંસારમાં જ્યાં સુધી
 રહેવાનું થાય ત્યાં સુધી તેવા શુભ ગુરુના વચનની અમંડ સેવા - સંપૂર્ણ સેવા
 થાઓ;” વગેરે તથા તેની પ્રાર્થનાઓ પણ મોક્ષાંગ છે.
 શાસ્ત્રમાં તે કોઈમાત્ર સંસારબંધનથી છૂટી મોક્ષ પામવા માટે આરાધના
 કરવાનો છે.

તે છતાં પણ જૈન શાસ્ત્રકારો મુદ્દ તથા આપક્રુવાના (બુદ્ધકલસિદ્ધિ-
 રેક્રુવાવાળા) તથાને નાચેનાં કારણોસર કૌલિક સુખ માટે પણ આ ત્રિલોક
 દર્શન કરવાનો નિરૂદ્ધ કરતા નથી.

એ તથા એ રીતે દર્શનપ્રવૃત્તિ કરવાથી પાપપ્રવૃત્તિથી વંધે છે. અને ત્યજનમાં
 શ્રી અરિહંતને મુખ્ય કરે છે. તેમજ સાંસારિક પ્રયોજનના લૌકિક આરાધવાણું
 પણ તે તથાનું એ દર્શન અનુકૂળન મુક્તિ અદ્વૈધનચ્છ સદનુકૂળના રાગવાણું
 કોવાથી ક્રમશઃ સમગ્રણ મપતાં એ તથાને સંસારિક આરાધ બાધિત થઈ
 નઈ શુદ્ધ મોક્ષના આરાધને પચાડનારું બને છે.

આ પ્રયોજન ત્યજનિર્વાદ વગેરે ઈષ્ટલૌકિક આરાધવાણું કોય લોચ
 એના માટે દર્શન ઉપાદેય છે, આમ કહેવામાં આવી શકેને આરાધ તે
 તથાને પાપમાંથી છોડાવી શુદ્ધદર્શનમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવાનો છે. એમાં કૌલિક
 પ્રયોજન સિદ્ધિ થવાથી તે ત્વ આર્જીવ્યાન - અસત્યાદિના પાપથી બચે
 અને સ્વસ્થચિત્તે દર્શનપ્રવૃત્તિ કરી શકે જેથી આગામ વધતાં જો શુદ્ધ
 મોક્ષના આરાધવાણો દર્શન આરાધી જાંતે મુક્તિ સુખ પામી શકે.

સમ્બાદકિર તથાં સંસારસુખને સર્વથા ક્ષેપ માનનારા કૌલિકો
 ચિત્તની અસત્યાદિ દુર કરવા પ્રસંગવશ સાંસારિક પ્રયોજનની સિદ્ધિ
 માટે પણ દર્શન કરે તો તે અહિલકર બનતો નથી. કારણ કે તેનો અંતિમ
 આરાધ તો મોક્ષ પામવાનો ન છે.

ઉપરોક્ત કારણના અભાવે, અબાદ્યકલસિદ્ધિવાળા, મુક્તિ પ્રત્યે
 દેશવાળા કે કદાગ્રહી તથા દેરા કૌલિક સુખો માટે કરતાં દર્શનુકૂળન
 વિશાનુકૂળન અને ગરાનુકૂળન કોઈનાં કોઈ જૈન શાસ્ત્રકારો તેને ક્ષેપ
 તરીકે ગણાવે છે.

ધારમાવર્તમાં કાપુતર્કદેવ વગેરે લલોનું ચલિત્કથિત સુકિલના
 ઉરાગાનન્દ અથવા સુકિલના કાશ્ચેયજન્ય સુલભાવલેરાથા થલું
 સુકલાન તે લદ્દદેલુ નામનું સદ્ધનુકલાન બને છે.

આ રીતે સુકિલસુખ પત્રાડવાનો પવિત્ર આશાજ દેશમાં શાખાને
 રોપદેશકોએ લલોના કુદયમાં સંસારસુખનો રાગ સર્વથા નષ્ટ થઈ
 કેલનો ઉત્કૃષ્ટ રાગ પ્રગટે તે રીતે કોવલિલ્પાષિતદર્શની પ્રવૃત્તિ
 રવાનો ઉપદેશ કરવાનો છે.”

૨૦૪૩ ના આશાકાલે ૨૨ ના ભુવનર
 વિનય કામદેવજી

શ્રીપદ્મનગર - ધુલઈ

આમ મુનગમનુજી

૧૧/૫/૨૦, સિદ્ધપુરા

૨૭મા ૧૨, ૧૯૧૩

‘જિનવાણી’ અને ‘દિવ્યદર્શન’માં સુકલાની મોંઘ:

‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ તથા ‘દેશના પદ્ધતિ’ વિષે

દર્શોપદેશકોને શાસ્ત્રાનુસારી માર્ગદર્શન :

[શ્રી જિનશાસનની દેશના પદ્ધતિ અંગે તથા
 શ્રી પ્રાર્થના (‘જલવાચરાચ’) સૂત્રમાંના ‘ઈષ્ટ
 ફલ સિદ્ધિ’ પદના પરમાર્થ સંબંધમાં, ઉપદેશક
 મહાત્માઓને તથા તત્ત્વજિતાસુ પ્રદેહાભુઓને
 શાસ્ત્રીય માર્ગદર્શન આપતો એક નિર્ણય,
 નિર્ણયના નામે સહી કરનાર બંને પુનઃવચરોન
 સૂત્રમાંનુસાર પ્રગટ કરીએ છીએ. સં.]

પર્યુષણા બાલ

તા. ૨૦/૧૧/૨૦ - રવિવાર

નિમ્નમાલું સંપ્રદાય

પરો.

નેરવેના શતિમાલ્યા

પ્રગટ કરીએ છીએ.

અથૌષધચતુર્ભઙ્ગીદૃષ્ટાન્તેન વિધ્યવિધિધર્મવિચારમાહ-

દોષ૧ગુણો૨ભય૩ગુણ્ય૪ જહ કુજ્જા ઓસહં તહા ધમ્મો ।

મિચ્છત્તં ૧ અનિઆણો ૨ સનિઆણો ૩ ભાવસુત્તો ૪ અ ।।૧ ।।

સનિઆણો ત્તિ- નિદાનં તપઃફલપ્રાર્થનં તેન સહિતઃ સનિદાનો-
ઽધિકારાત્ સર્વજ્ઞપ્રણીત એવ ધર્મઃ, સ ચ દોષં ગુણં ચેત્યુભયં કરોતિ ।।

અત્રાહ કશ્ચિત્- નનુ મિથ્યાત્વક્રિયાધર્મફલસ્ય રાજ્યાદેરનન્તરભવે
દુર્ગતિહેતુત્વેન દોષત્વં પ્રાક્ પ્રત્યપાદિ, ઇહ તુ દાનધર્મફલસ્ય રાજ્યાદેસ્તથૈવ
દુર્ગતિહેતુત્વેઽપિ ગુણત્વં- તત્ર કો વિશેષઃ ? ઉચ્યતે- મિથ્યાદૃક્તપસાં
તથાવિધવિવેકરહિતત્વેન પ્રાયઃ પાપાનુબન્ધિત્વાત્ તત્ફલરાજ્યાદેસ્તપ્રાપ્તિમતાં
નૃપાદીનાં ધર્મવૈમુખ્યમહારમ્ભાદિપ્રવર્ત્તકત્વેનૈવ કૈષાઞ્ચિદ્ધર્માભિમુખે ચ
હિંસાદિમયયજ્ઞાદિમિથ્યાત્વક્રિયૈકરુચિતત્પ્રવર્ત્તકત્વાદિભિશ્ચ દુર્લભબોધિતાકરણેન
દોષરૂપત્વમ્ । સનિદાનજિનમતીયત-પઃફલરાજ્યાદિ પુનઃ સ્વપ્રાપ્તિમતાં
નૃપાદીનાં સર્વવિરત્યાદિવિશેષધર્મા-નુપલમ્ભકત્વેઽપિ જિનધર્માનુરાગાદેર્ધર્મસ્ય
યથાર્હ પ્રાપ્તકત્વેન ભવાન્તરે સુલભબોધિતાકરણાત્ ગુણત્વમિતિ । વિશેષજ્ઞૈર્હેત્વન્તરં
વા યથાયુક્ત્યત્ર વાચ્યમિતિ તૃતીયો ધર્મપ્રકારઃ ।

હવે ઔષધના ચાર ભાંગાના દૃષ્ટાંત વડે વિધિ અવિધિ રૂપ ધર્મનો વિચાર
કરે છે. (૧) દોષ (૨) ગુણ (૩) ઉભય (૪) અનુભય. જેવી રીતે ઔષધ છે.
તેવીરીતે ધર્મ છે. (૧) મિથ્યાત્વ (૨) અનિયાણું (૩) નિયાણા સહિત અને (૪)
ભાવ રહિત.

નિયાણા સહિતનો ધર્મ :- તપફલની માગંણી પૂર્વક કરેલો તપ, પ્રસ્તાવથી સર્વજ્ઞ ભગવાને જ બતાવેલો ધર્મ. તે દોષ અને ગુણ બન્ને કરે છે.

અહીંયા કોઈ પ્રશ્ન કરે છે :- મિથ્યાત્વક્રિયાના ધર્મના ફલરૂપ પ્રાપ્તથયેલ રાજ્યવિ. થી બીજા ભવે દુર્ગતિનું કારણ હોવાથી દોષપણું પહેલા કહ્યું છે. અહીંયા તો નિયાણા સહિત ધર્મના ફલરૂપ રાજ્યવિ. થી તે જ રીતે દુર્ગતિનું કારણ હોવા છતાં પણ ગુણપણું કહ્યું તેમાં શું તફાવત છે ?

તે કહે છે :- મિથ્યાદૃષ્ટિના તપનું ફળ, તેવા પ્રકારના વિવેકરહિતતાના કારણે પ્રાય: પાપાનુબંધી હોવાથી તેના ફલરૂપે પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા રાજ્યાદિથી રાજ્યવિ. ને ધર્મથી વિમુખ કરીને હિંસારૂપ મહાઆરંભ પ્રવર્તાવનારો હોવાથી તેમજ કોઈ કોઈને ધર્માભિમુખ હોવા છતાં હિંસાદિમય યજ્ઞાદિ મિથ્યાક્રિયામાં જ એક રુચિ અને તેને પ્રવર્તાવવા વિ. થી દુર્લભબોધિપણાનું કારણ હોવાથી દોષરૂપ છે.

સનિદાન :- જિનેશ્વર ભ. કહેલા તપનું ફળ રાજ્યાદિ વળી પોતાને પ્રાપ્ત કરનારા રાજ્યવિ. ને સર્વવિરતિવિ. વિશેષ પ્રકારનો ધર્મ પ્રાપ્ત ન થયે છતે પણ જિનધર્મના અનુરાગવિ. થી ધર્મનું યથાયોગ્ય પાલન કરવાથી ભવાંતરે સુલભબોધિ પણાનું કારણ હોવાથી ગુણપણું કહ્યું છે. અથવા એ પ્રમાણે પંડિતોએ બીજા પણ હેતુઓ યથાયુક્તિ અહીંયા કહેવા એ પ્રમાણે ધર્મનો ત્રીજો પ્રકાર થયો.

૧૦૧. નવપદ પ્રકરણ, મૂ.ગા.૧૧ ની ટીકામાં મિથ્યાત્વભાવના કથાનક,

(a) વ્યાસેનૈવમુપદિષ્ટમ્- “કામાર્થો લિપ્સમાનસ્તુ, ધર્મમેવાદિતશ્ચરેત્ ।
નહિ ધર્માદ્ ભવેત્કિંચ્ચિત્ દુષ્પ્રાપમિતિ મે મતિઃ ॥”

વ્યાસે આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો કે કામ અને અર્થને મેળવવાની ઈચ્છાવાળાએ ધર્મને જ શરૂઆતથી આચરવો જોઈએ. ધર્મથી કાંઈપણ દુષ્પ્રાપ્ય નથી આ પ્રમાણે મારી મતિ કહે છે.

(૫૫)

(b) मू.गा.१२८नी टीकामां श्री श्रेयांसकुमारना पूर्वभवमां दुःखी कन्या आचार्य भगवंतने पूछे छे.

कन्या :- केवलमस्य दुःखस्य प्रतीकारभूतमनुरूपं मद्योग्यताया ममाप्युपदिश किमपि धर्मानुष्ठानं यदासेव्याहं जन्मान्तरेऽपि नैवंविध-
दुःखभागिनी भवामि, ततो निवेदितानि सूरिणा तस्याः पञ्चाणुव्रतानि,
गृहितानि तया भावसारम् ।

कन्या कहे छे के मात्र आ दुःखना प्रतिकार स्वरूप मारी योग्यताने अनुरूप
मने पश उपदेश आपो. कोईक धर्म अनुष्ठान हुं सेवुं तो जन्मांतरमां पश आवा
प्रकारनी दुःखभागी न थाउ. पछी आचार्यभगवंते तेषीने पांच अशुव्रत देभाऽवा,
तेषीअे भावपूर्वक ग्रहण कर्या.

१०२. आचारांग सूत्रम्, (प्रत) (भाग-२ अ-१, उद्दे-४, Pg.No.624)

“तथाऽऽमुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिनाऽपि तपश्चरणादिका क्रियैव कर्तव्या,
मौनीन्द्रं प्रवचनमप्येवमेव व्यवस्थितं ।”

“तथा परलोकना इणनी प्राप्ति माटे पश तप, चारित्र वि. क्रिया ज करवी
शेछेअे.”

१०३. पंचाशक- २/३०-३१ टीका

किं यथाकथञ्चिदपि आत्मनिवेदनमुत्कृष्टदानधर्मो भवति ? नेत्याह-
- भावविशुद्ध्या = परिणामनिष्कलंकतया दृढं = अत्यन्तम्, परिणामकलंकं
च कीर्त्याद्यपेक्षेति । तर्हि भावशुद्ध्यभावे किं स्यादित्याह- इहारा विय
त्ति इतरथा = अन्यथा भावविशुद्धिव्यतिरेकेणेत्यर्थः। अपि चेति
पुनःशब्दार्थः। बीजमिव बीजं हेतुर्भवति इति। द्रव्यतोऽपि सदनुष्ठानस्य
प्रायो भावानुष्ठानकारणत्वादेतस्योत्कृष्टदानधर्मस्यात्म-निवेदनमिति
प्रकृतम् ॥३०॥

(५६)

શું જે તે રીતે કરેલું આત્મનિવેદન ઉત્કૃષ્ટ દાનધર્મ થાય છે ? ઉ. ના, અત્યન્ત નિષ્કલંક ભાવ વિશુદ્ધિથી કરેલું આત્મનિવેદન ઉત્કૃષ્ટ દાનધર્મ થાય છે. કીર્તિ વગેરેની કાંક્ષા એ પરિણામનું કલંક છે. જો ભાવ વિશુદ્ધિ ન હોય તો ? ભાવ વિશુદ્ધિ વગર પણ કરેલું આત્મનિવેદન ઉત્કૃષ્ટ દાનધર્મનું બીજ થાય છે. પ્રાયઃ દ્રવ્યથી પણ કરેલું સદનુષ્ઠાન એટલે કે આત્મનિવેદન ભાવવિશુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ દાનધર્મનું બીજ બને છે ॥૩૦॥

इदमुक्तं भवति- यद्याप्यात्मनिवेदनरूपो दानधर्मो विशुद्धभावाऽभावे विधीयमानोऽनुत्कृष्टो भवति तथाप्युत्तमचरितरूपत्वात्तस्योत्कृष्ट-तानिमित्तभूताया भावविशुद्धेर्जनकत्वादुत्कृष्टदानधर्मबीजं भवतीति ॥३१॥

કહેવાનું તાત્પર્ય એમ છે, “જોકે વિશુદ્ધ ભાવ વગર પણ થતું આત્મનિવેદન (રૂપ દાનધર્મ) ઉત્કૃષ્ટ થતું નથી છતાં પણ ઉત્તમ પુરુષના આચરણ રૂપ હોવાથી, ઉત્કૃષ્ટનું કારણ એવી ભાવવિશુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ દાનધર્મનું બીજ થાય છે. ॥૩૧॥”

૧૦૪. લલિતવિસ્તરા-શ્રુતસ્તવવ્યાખ્યાયામ્

विधिप्रतिषेधानुष्ठानपदार्थाविरोधेन च वर्तते— स्वर्गकेवलार्थिना तपोध्यानादि कर्तव्यम्

पंजिकायाम् :- विधिप्रतिषेधयोः-कषरूपयोः, अनुष्ठानस्य-छेदरूपस्य, पदार्थस्य च तापविषयस्याऽविरोधेन = पूर्वापराबाधया वर्तते, चकार उक्तसमुच्चयार्थः, अमुमेवाविरोधं त्रिकोटिपरिशुद्धिलक्षणं द्वाभ्यां वचनाभ्यां दर्शयति- ‘स्वर्गत्यादिना’ सुगमं चैतत्, किन्तु स्वर्गार्थिना तपोदेवता-पूजनादि, केवलार्थिना तु ध्यानाध्ययनादि कर्तव्यम् ।

વિધિ-પ્રતિષેધ-અનુષ્ઠાન અને પદાર્થના અવિરોધથી વર્તે દા.ત. સ્વર્ગ-કેવલ અર્થોએ તપ-ધ્યાન વગેરે કરવું.

પંજિકામાં :- ‘કષ’ વિધિ પ્રતિષેધ, છેદ-આચારક્રિયા, તાપ એટલે પદાર્થ-સિદ્ધાન્ત આ ત્રણમાં વિરોધ ન આવવો. અર્થાત્ આચાર-અનુષ્ઠાન વિધિ-પ્રતિષેધને બાધક ન હોય. એમ પદાર્થ-સિદ્ધાન્ત-વ્યવસ્થા વિધિ-પ્રતિષેધ કે આચાર-ક્રિયાની બાધક ન બનવી, એ કષ-છેદ-તાપ પરીક્ષામાં પાસ થયું ગણાય. આ જ વિરોધ વગરનું ત્રિકોટી પરિશુદ્ધ લક્ષણ બે વચનથી દેખાડે છે. સ્વર્ગના અર્થોઓએ તપ, દેવતા પૂજન વિ. અને કેવળજ્ઞાનના અર્થોઓએ ધ્યાન, અધ્યયન વિ. કરવું જોઈએ.

૧૦૫. આ.નિ.ભાગ-૩ પ્રતિ૦ અધ્ય૦૩૨ યોગસંગ્રહેષુ ૪થે, Pg.669

“તાહે સો દસન્નભદ્વો તં પેચ્છિઉણ ઇરિસા કઓ અમ્હારિસાણમિલ્હી? અહો કણ્ણલ્લઓડણેણ ધમ્મો, અહમવિ કરેમિ, તાહે સો પવ્વચ્છઈ,”

Pg.670 “અહ અવંતિસુકુમાલોત્તિ નાલિણિગુમ્મે દેવો આસિ, તસ્સ ઉસ્સુગ્ગો પવ્વચ્ચામિ।”

ત્યારે તે દશાર્ણભદ્રે તેને (ઈન્દ્રને) જોઈને વિચાર્યું અમારા જેવાની આવા પ્રકારની ઋદ્ધિ ક્યાંથી હોય ? અહો તેણે (પૂર્વભવમાં) ધર્મ કરેલો. તો હું પણ કરું ત્યારેતે પ્રવ્રજ્યા પ્રહણ કરે છે.

તથા પૃ.૬૭૦ - અવંતીસુકુમાલ નલિનીગુલ્મ વિમાનમાં દેવ હતો. તેની ઉત્કંઠાથી પ્રવ્રજિત થાય છે.

૧૦૬. ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ, પ્રબંધ-૬, વૃદ્ધવાદિ-સિદ્ધસેન પ્રબંધમાં

અવન્તીસુકુમાલઃ પ્રાહ સ્મઃ ઇદં (નલિની ગુલ્મ વિમાનં) કેનોપાયેન લભ્યતે ? આર્યેઃ (સુહસ્તિભિઃ) ભણિતમ્-ચારિત્રેણ ॥

(૫૮)

અવંતીસુકુમાલે પૂછ્યુ : આ (નલિની ગુલ્મ વિમાન) ક્યા ઉપાયથી મળે ? આચાર્ય સુહસ્તિ ભગવંતે જણાવ્યું કે ચારિત્રથી પ્રાપ્ત થાય. (જેઓ એમ કહેતા હોય કે સંસારી સુખ માટે ભગવાને કંઈ વિહિત કર્યું જ નથી. તેઓપૂર્વે આપેલા લલિતવિસ્તાર વગેરે આ પાઠો વિચારે.)

૧૦૭. મહાનિશિથ અધ્ય૦૨ પૃ.૪૭

एत्थं च गोयमा । जे इत्थीयं भएण वा, लज्जाए वा, कुलंकुसेण वा जाव णं धम्मसद्धाए वा तं वेयणं अहियासेज्जा नो णं वियम्मं समायरेज्जा से णं धण्णा, से णं पुण्णा, से य णं वंदा, से णं पुज्जा, से णं दट्ठव्वा, से णं सव्वलक्खणा, से णं सव्वकल्लाणकारया, से णं सव्वुत्तममंगलनिहि, सेणं सुयदेवता-सरस्सती- से णं अंबहुंडी अच्चुया, इंदाणी परमपवित्तुत्तमा, सिद्धि मुत्ती सासया सिवगईत्ति ।

લજ્જાથી, કુલના અંકુશથી કે ધર્મશ્રદ્ધાથી પણ શીલ(ધર્મ) પાળે તેઓ ધન્ય.

હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણે જે સ્ત્રીઓ ભયથી, લજ્જાથી, કુળના અંકુશથી માંડીને છેલ્લે ધર્મ શ્રદ્ધાથી તે સ્ત્રીવેદને સહન કરે અને વિપરીત કાર્યને આચરે નહિ, તેણી ધન્ય છે, તેણી પુણ્યશાળી છે, તેણી વંદનીય છે. તેણી પૂજનીય છે, તેણી દર્શનીય છે, તેણી સર્વલક્ષણથી યુક્ત છે, તેણી સર્વકલ્યાણને કરનારી છે, તેણી સર્વ ઉત્તમ મંગલનિધિ સમાન છે, તેણી શ્રુતદેવતા-સરસ્વતી, અંબા, અચ્યુતા છે, પરમપવિત્ર ઉત્તમ એવી ઈંદ્રાણી છે, સિદ્ધિ છે, મુક્તિ છે. શાશ્વત એવી શિવગતિ છે.

૧૦૮. ત્રિ.પર્વ-૧૦, સર્ગ-૧૧, શ્લો.૩૫૬

(a) भोगार्थो वाऽसि चेत् धर्मं तथाऽप्यार्हतमाश्रयेः ।

स ह्यर्थकामयोः कामधेनुः स्वर्मोक्षदोऽपि सः ॥

જો તું ભોગને ઈચ્છતો હોય તો પણ આર્હતધર્મનો આશ્રય કર. તે ધર્મ જ

(૫૯)

અર્થ કામ માટે કામધેનુ સમાન છે, અને સ્વર્ગ અને મોક્ષ આપનાર પણ તે જ છે.

સાધુઓએ શત્રુધ્નરાજાને સલાહ આપી. ત્રિ.શ.પુ.-પર્વ-૭, સર્ગ-૮

(b) ગૃહે ગૃહે ત્વં ગૃહિણાં કારયેર્વિમ્બમાર્હતમ્ । પુર્યામસ્યાં તતો
જાતુ વ્યાધિર્ભાવી ન કસ્યચિત્ ॥૨૩૬॥

તમે ગૃહસ્થોના ઘરે ઘરે અરિહંતની પ્રતિમા કરાવો તેથી આ નગરીમાં ચોક્કસ કોઈનેય પણ ક્યારેય વ્યાધિ થશે નહિ. ॥૨૩૬॥

૧૦૯. ઉપદેશમાલા :- શ્રી રામવિજયગણિકૃત, શ્લો.૧૭૦, Pg.267

(a) સંસારવંચણાં નવિ ગણંતિ સંસારસૂઅરા જીવા !

સૂમિણગણવિ કેઙ્, બુજ્ઙંતિ પુષ્પચૂલા વા ॥૧૭૦॥

વ્યાખ્યા :- રાજ્યોક્તં યાનિ મયા સ્વપ્ને દૃષ્ટાનિ સ્વર્ગસૌખ્યાનિ, તેષામસદ્ધ્યાતમપિ ભાગમેતાનિ નાર્હન્તિ ! પશ્ચાદર્ણિકાપુત્રમાહૂય પૃષ્ટં, તૈઃ સ્વપ્નદૃષ્ટસદૃશાન્યેવ સુખાનિ કથિતાનિ । રાજ્યા પૃષ્ટમેતાદૃશાનિ સુખાનિ કથં પ્રાપ્યન્તે ? ગુરુભિરુક્તં યતિધર્મપાલનેન ! તત્સર્વં ધર્મસ્વરૂપં જ્ઞાત્વા વૈરાગ્યમાદાય પુષ્પચૂલા ચારિત્રગ્રહણાર્થં પત્યુરાજ્ઞાં માર્ગયામાસ !

સંસારના ભૂંડ જેવા જીવો સંસારથી દઝાવા છતાં પણ ગણકારતાં નથી. ત્યારે કેટલાક સ્વપ્નમાં જોયેલ નરકાદિથી પુષ્પચૂલાની જેમ બોધ પામે છે. ॥૧૭૦॥

વ્યાખ્યા :- રાણી (પુષ્પચૂલાએ) કહ્યું મેં સ્વપ્નમાં જે સ્વર્ગનાસુખો જોયા તેના અસંખ્યાતમાં પણ ભાગને આ લાયક નથી. પછી અર્ણિકાપુત્રને બોલાવીને પૂછ્યું ત્યારે તેમણે પુષ્પચૂલાએ સ્વપ્નમાં જોયેલા સ્વર્ગસુખો જેવાં જ સુખોનું વર્ણન કર્યું.

ત્યારે રાણીએ (પુષ્પયૂલાએ) પૂછ્યું આવા સુખો કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? ગુરૂભગવંતે જણાવ્યું કે સંયમધર્મના પાલનથી આવા સુખો પ્રાપ્ત થાય. તે સર્વ ધર્મનું સ્વરૂપ જાણીને વૈરાગ્ય પામીને પુષ્પયૂલાએ સંયમગ્રહણ માટે પતિની આજ્ઞા માંગી.

(b) Pg.292 જાણઈ જહ ભોગિહિહિ-સંપયા સવ્વમેવં ધમ્મફલં । તહવિ દહમૂહહિયઓ ! પાવે કમ્મે જઓ રમઈ !!।।૨૦૩।।

વ્યાખ્યા :- “જાણઈ ઇતિ” જાનાત્યયં જીવઃ “જહ ઇતિ” યથા ભોગ ઇન્દ્રિયજનિતાનિ સુખાનિ, ઋદ્ધયો રાજલક્ષ્યઃ, સમ્પદો ધનધાન્યાઘાઃ, એતત્સર્વમ્, એવેતિ નિશ્ચયેન, ધર્મફલં ધર્મસ્ય ફલં કાર્યં, ધર્મકારણત્વાત્, એવં જાનાતિ, તથાપિ દૃઢમૂહહદયો દૃઢમત્યર્થ મૂઢમજ્ઞાનાવૃતં હૃદયં યસ્યૈતાદૃશો જનો લોકઃ ‘પાવે કમ્મે’ ઇતિ પાપકર્મણિ રમતે ક્રીડાં કરોતિ ઉત્સુકો ભવતીત્યર્થઃ, જાનન્નપિ અજાનાન ઇવ પ્રવર્તતે ઇત્યર્થઃ!!

જેમ ભોગ, ઋદ્ધિ, સંપત્તિ આ સર્વ ધર્મનું ફળ છે તેમ જીવ જાણે છે. છતાં પણ અત્યંત મૂઢ હૃદયવાળો જીવ પાપ કાર્યમાં રમે છે ! ॥૨૦૩॥

વ્યાખ્યા :- આ જીવ આ પ્રમાણે જાણે છે કે ભોગ એટલે કે ઈન્દ્રિયજનિત સુખો, રાજલક્ષ્મી વિ. ઋદ્ધિઓ, ધનધાન્યવિ. સંપત્તિઓ, આ બધું જ ધર્મનું ફળ છે. નિશ્ચયથી ધર્મનું કાર્ય છે. કારણ કે આ ભોગવિ.નું કારણ ધર્મ છે. આ પ્રમાણે જાણે છે. છતાંપણ ગાઢ અજ્ઞાનથી આચ્છાદિત હૃદયવાળા લોકો પાપ કર્મમાં ઉત્સુક બનીને ક્રીડા કરે છે. જાણવા છતાં પણ અજાણપણાની જેમ પ્રવર્તે છે. (ભોગ જોઈએ છે પણ ધર્મ કરવો નથી -એવા જીવોની નિંદા દ્વારા ભોગ માટે પણ ધર્મ જ કરવાની પ્રેરણા છે.)

૧૧૦. ઉપમિતિ ભવપ્રપંચ કથા, ભા-૧, પ્ર-૪ ષડ્દર્શનવર્ણનમ્, Pg.256

અત્ર જૈનદર્શને સ્વર્ગકેવલાર્થિના તપોધ્યાનાદિ કર્તવ્યં “સર્વે જીવા ન હન્તવ્યા” ઇતિ વચનાત્ !

ષડ્દર્શનના વર્ણનમાં જૈનદર્શનનાં વર્ણનમાં.

આ જૈનદર્શનમાં સ્વર્ગ અને મોક્ષના અર્થોઓએ તપ, ધ્યાન વિ. કરવું જોઈએ. કોઈ પણ જીવને મારવા નહીં- ઈત્યાદિ કથનથી.

૧૧૧. સિરિસિરિવાલ કહા, અવચૂર્ણિ- શ્રી ક્ષમાકલ્યાણવાચક,
શ્લો.૧૮૮, Pg.45

“તા પહુ કુણહ પસાયં, કિંપિ ઉવાયં કહેહ મહ પઙ્ગા ! જેનેસ દુટ્ઠવાહી, જાઙ્ઞ ખયં લોઅવાયં ચ !! 19૮૮ !!

અવચૂર્ણિ :- તસ્માત્ હે પ્રભો ! હે સ્વામિન્ ! યૂયં પ્રસાદં કુરુત, કમપિ ઉવાયં કથયત યેનોપાયેન મમ પત્યુઃ એષ દુષ્ટવ્યાધિઃ કુષ્ટરોગઃ ક્ષયં યાતિ ચ પુનઃ લોકવાદો-લોકાપવાદઃ ક્ષયં યાતિ!”

માટે, હે પ્રભુ કૃપા કરો મારા પતિને કોઈપણ ઉપાય જણાવો જેથી આ દુષ્ટ વ્યાધિ અને લોકવાદ ક્ષય પામે. 119૮૮11

વ્યાખ્યા :- તે કારણથી હે પ્રભુ ! હે સ્વામિ ! તમે કૃપા કરો, કોઈ પણ ઉપાય કહો, જે ઉપાયથી મારા પતિનો આ દુષ્ટ વ્યાધિ, કુષ્ટરોગક્ષય પામે, અને વળી લોક અપવાદ પણ નાશ પામે. (આચાર્ય મહારાજે પણ સાવધ ઉપાય નહીં દેખાડતા નિર્દોષ નવપદ આરાધનારૂપી ધર્મ ઉપદેશ્યો.)

૧૧૨. (a) ત્રિ.શ.પુ. પર્વ-૫, સર્ગ-૧, ચારણમુનિનો અમિતતેજ રાજાને
ઉપદેશ :-

જૈનધર્મ વિધાતવ્યો ન પ્રમાદો મનાગપિ । જિનધર્મ વિના નાન્યદુત્તરોત્તરકામદમ્ 118૫૮11

(૬૨)

જૈન ધર્મને વિશે લેશમાત્ર પણ પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ. જૈનધર્મ વગર અન્ય કોઈપણ ઉત્તરોત્તર ઈષ્ટને આપનાર નથી. ॥૪૫૮॥

(b) ત્રિ.શ.પુ. પર્વ-૫, સર્ગ-૨, શ્રીદત્તાએ પૂછ્યા બાદ સત્યયશમુનિનો ઉપદેશ

શ્રીદત્તા :- યદ્યપ્યસ્મિન્નયોગ્યાહં મંદભાગ્યા તથાપિ હિ । અમોઘં ત્વદ્ વચ્ચ ઇતિ શ્રેયસે કિંચિદાદિશ ॥૨૬૩॥ યથા ભવાંતરે ભૂયો નેદૃશી સ્યાં તથા કુરુ । ત્વાદૃશે ત્રાતરિ ત્રાતઃ કિં કિં ન સ્યાન્મનીષિતમ્ ॥૨૬૪॥ મુનિઃ ઇત્યાકર્ણ્ય વચસ્તસ્યા યોગ્યતાં ચ વિચાર્ય સઃ । ધર્મચક્રવાલં નામ તપોઽનુષ્ઠાતુમાદિશત્ ॥૨૬૫॥ દ્વે ત્રિરાત્રે ચતુર્થાનિ સપ્તત્રિંશદિહ ત્વયા । વિધાતવ્યાનિ ગુર્વર્હદારાધનનિલી-નયા ॥૨૬૬॥ પ્રભાવાત્તપસોઽમુષ્ય ન હિ ભૂયો ભવિષ્યતિ । અપત્યમિવ વાયસ્યાસ્તવેદૃક્ષં ભવાન્તરમ્ ॥૨૬૭॥

શ્રીદત્તા કહે છે જો કે આ બાબતમાં હું અયોગ્ય છું, મંદભાગ્યવાળી છું છતાં પણ તમારું વચન અમોઘ છે એ પ્રમાણે કરીને કલ્યાણ માટે કોઈક આદેશ કરો. ॥૨૬૩॥ જેથી ભવાંતરમાં ફરીથી આવા પ્રકારની પરિસ્થિતિ ન થાય તે પ્રમાણે કરો. તમારા જેવા રક્ષક હોતે છતે શું શું વાંછિત ન મળે ॥૨૬૪॥

મુનિએ આ પ્રમાણે તેણીનું વચન સાંભળીને અને યોગ્યતાને વિચારીને તેમણે ધર્મચક્રવાલ નામનો તપ કરવા માટે આદેશ કર્યો. ॥૨૬૫॥ દેવ-ગુરૂની આરાધનામાં લીન થઈને તારે બે અને ત્રણ રાત્રિના ક્રમથી ૩૭ ઉપવાસ કરવા. આ તપના પ્રભાવથી કાગડીનાં બચ્ચાની જેમ ફરીવાર તને આવો ભવ પ્રાપ્ત થશે નહિ. ॥૨૬૭॥

૧૧૩. ત્રિ.શ.પુ. પર્વ-૧૦, સર્ગ-૬, સુલસા અને તેના પતિદેવની વાતચીત :-

નાગઃ— ત્વં પ્રાણાસ્ત્વં પ્રતિવપુસ્ત્વં મન્ત્રી ત્વં ચ મે સખા । તદ્યતસ્વ
સુતાર્થેઽસ્મિન્નુપયાચિતકાદિભિઃ ॥ સુલસા— સુલસોચે કરિષ્યેઽહમર્હદારાધનાં
પ્રિય ! અર્હદારાધનૈવૈકા સર્વકાર્યેષુ કામધુક્ ॥૬૦॥

નાગરથ : તું પ્રાણ છે, તું મારું બીજું શરીર છે. તું મંત્રી છે, તું સખા છે.
તેથી માનતાઓ વિ. વડે આ પુત્ર માટે પ્રયત્ન કર.

સુલસા કહે છે કે હે પ્રિય ! હું અરિહંતના ધર્મને આરાધીશ આ આરાધના
જ સર્વકાર્યોમાં કામધેનુ સમાન છે.

૧૧૪. ભવભાવના, મૂળ શ્લો.૫૦૦

(a) અલમિત્થ વિત્થરેણં કુરુ ધમ્મં જેણ વંછિયસુહાઈં । પાવેસિ
પુરાહિવનંદણોવ્વ ધૂયા વ નરવણ્ણો ॥

આ વિસ્તારથી સર્યુ, ધર્મ કરો જેથી રાજાના પુત્ર અને રાજાની પુત્રીની જેમ
ઈચ્છિત સુખને પ્રાપ્ત કરો.

(b) મૂળ શ્લો.૫૦૦ની ટીકામાં નરપતિની દીકરીની કથા.

કન્યા સંવેગગયા પુચ્છઈ ભયવં ! કિંં એત્તિયં મજ્ઞ દુક્ખં
ચિય કેવલયં ? ગુરુ ! તઓ ગુરુ ભણઈ... તા ભદ્દે ઉવ્વિગ્ગા
જઈ દુક્ખાણં સુહાણિ અહિલસસિ । તા જિણવરિંદભણિં ધમ્મે
ચ્ચિય ઉજ્જમં કુણસુ ॥

સંવેગને પામેલી કન્યા પૂછે છે હે ભગવન્ ! શું મારે આટલું માત્ર દુઃખ
જ છે ! પછી ગુરુભગવંત કહે છે તેથી હે ભદ્ર ! જો દુઃખથી ઉદ્ધિગ્ન થયેલી તું
સુખોને ઈચ્છે છે. તો જિનેશ્વર ભગવંતે કહેલા ધર્મમાં ઉદ્યમ કર.

શ્રી સિદ્ધયક - (લે.પૂ.સાગરાનંદસૂરિ) વિ.સં. ૧૯૯૦

વર્ષ બીજુ અંક-૧૯

અન્ય ઉદ્દેશ કે ઉદ્દેશશૂન્યપણે થતી દ્રવ્યક્રિયાઓ પણ ઉત્તમક્રિયાનું બીજ છે. એક વખત પણ જેને દ્રવ્યઅનુષ્ઠાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેને થોડે કે ઘણે કાળે જરૂર ભાવધર્મ મળવાનો જ છે, અને આજ કારણથી ભગવાન્ હરિભદ્રસૂરિજી પંચવસ્તુપ્રકરણમાં સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે અનંતી વખત દ્રવ્યચારિત્ર આવ્યા પછી મુખ્યતાએ ભાવચારિત્ર આવે છે ને તે માટે તે દ્રવ્યચારિત્રો ભાવચારિત્રોનું કારણ છે. આજ કારણથી શીલાંકાર્ય મહારાજ પણ માનપૂજાની ઈચ્છાએ કે ઋદ્ધિગૌરવાદિની અપેક્ષાએ પણ કરાતી તપસ્યા અને સાધુક્રિયામાં ભવિષ્યની ઉત્તમ ક્રિયાનાં બીજ છે એમ જણાવે છે.

ધર્મક્રિયા કદાચ અન્યઉદ્દેશ કે ઉદ્દેશશૂન્યપણે કરવામાં આવે તોપણ તે ઉદ્દેશશૂન્ય કે અન્યઉદ્દેશપણે કરેલી ધર્મક્રિયા કાલાંતરે ભાવધર્મને જરૂર લાવનાર હોઈ તેવી ધર્મક્રિયાને ભાવધર્મના કારણ તરીકે જ ગણવી પડે. આજ કારણથી અભવ્યમિથ્યાદષ્ટિઓને પણ સામાન્યવ્રતની ક્રિયા, અશુવ્રતની ક્રિયા કે મહાવ્રતની ક્રિયામાં દોષભાગીપણું માન્યું નથી. જો દ્રવ્યક્રિયા માત્ર જીવોને દૂષિત કરનારી હોત તો ગુણઠાણની પરિણતિ વગરના અભવ્ય, દુર્ભવ્ય કે મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને તે તે દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ વિગેરેની ક્રિયાઓ કરવાથી ખોટો આડંબર ગણી દેવલોક વિગેરેની પ્રાપ્તિ સૂત્રકારો કહેત નહિ, પણ જેમ જેમ વધારે દ્રવ્યક્રિયા કરે તેમ તેમ વધારે ધૂર્તતાવાળો ગણાઈ અધિક દુર્ગતિએ જવાવાળો કહેવો જોઈએ, પણ તેમ નહિ થતાં અભવ્ય, દુર્ભવ્ય કે મિથ્યાદષ્ટિને પણ જેમ જેમ દ્રવ્યક્રિયાની વૃદ્ધિ હોય છે તેમ તેમ પુણ્યની વૃદ્ધિ માની ઉંચા ઉંચા દેવલોકની પ્રાપ્તિ માનવામાં આવે છે.

૧૧૫. આ.નિ. ભાગ-૨ નમસ્કાર નિર્યુક્તિ પૃ. ૪૩૬

સુંદરીનંદની કથામાં --

સાહુણા ભણિયં - થોવેણ ધમ્મેણ એસા પાવિજ્જતિ
તઓ સે ઉવગયં, પચ્છા પવ્વહ્ણઓ ।

સાધુએ કહ્યું થોડો ધર્મ કરીશ તો આ (સુંદરી) તને પ્રાપ્ત થશે. ત્યારે એને એ
વાત સાચી લાગી પછી દીક્ષા લીધી (= સુંદરીને પામવા દીક્ષા લીધી)

૧૧૫-એ. આ.નિ. ભા.૨ પૃ. ૪૫૪ ગાથા ૧૦૧૨ ટીકામાં

જિનદત્ત શ્રાવક ને ફાંસીનાં માંચડા પર હુંડિક ચોર તૃષ્ણાથી “પાણી-પાણી”
કરતો દેખાયો ત્યારે જિનદત્ત શ્રાવકે કહ્યું

“જઈ ણમોક્કારં પઢિજ્જા તો આણેમિ પાણિયં, જહ્ણ વિસ્સારેહિસિ તો
આણીયંપિ ણ દેમિ, સો તાણ લોલયાણ પઢહ્ણ”

જો નવકાર ગણીશ તો પાણી લાવુ અને ગણવાનું બંધ કરી દઈશ તો લાવેલુ
પાણી પણ નહીં આપું. પછી ચોર પાણીની લોલતાથી નવકારનો પાઠ કરવા
લાગ્યો... છેલ્લે પાણી આપ્યું ... મરીને વ્યંતર થયો...

૧૧૬. ધર્મબિન્દુ અ.૨ સૂ.૩૫

વિધિ-પ્રતિષેધૌ કષ ઇતિ ॥

ટીકા-વિધિ: અવિરુદ્ધકર્તવ્યાર્થોપદેશકં વાક્યં યથા.. સ્વર્ગ-કેવલાર્થિના
તપો-ધ્યાનાદિ: કર્તવ્યમ્.....

અર્થ : કષ પરીક્ષા એટલે વિધિ - પ્રતિષેધ. વિધિ એટલે અવિરુદ્ધ કર્તવ્ય ભૂત
કાર્યનો ઉપદેશ કરનારું વાક્ય - દા.ત. સ્વર્ગ અને કેવલજ્ઞાનના અર્થીએ તપ
અને ધ્યાન વગેરે કરવું જોઈએ.

૧૧૭. ધર્મસંગ્રહ : ભા.૧, વિ.૨, ગા.૫૯, પેજ - ૩૪૫, ૩૪૬

લેખક : પ.પૂ.આ.શ્રી ભંદ્રકરસૂરીશ્વરજી મ.સા.

જો કે ઉત્સર્ગથી શ્રી નવકારમંત્રનો વગેરેનો જાપ સમકિતદૃષ્ટિ આત્માઓએ કર્મની
નિર્જરા માટે જ કરવા ઉચિત છે. તો પણ તે તે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ રૂપ હોઈ તેવા
પ્રસંગે આ લોક કે પરલોકના લૌકિક હિતને ઉદ્દેશીને પણ ગણતા ઉપકાર થતો હોવાથી
શાસ્ત્રમાં એ માટે ગણવાનો ઉપદેશ કરેલો જણાય છે.

૧૧૮. યોગદ્રષ્ટિ સમુચ્ચય

ભાગ - ૧ (પ.પૂ.મુનીરાજશ્રી જયસુંદર વિ.મ.સા. લિખિત પ્રસ્તાવનામાંથી)

સકલ શ્રી જૈન સંઘના સદ્ભાગ્યે, તાર્કિક શિરોમણિ- જૈનશાસનના શણગાર પ. પૂ. આચાર્ય દેવ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજની ઉત્તમ પ્રસાદી જેવા 'યોગદ્રષ્ટિ સમુચ્ચય' નામના અદ્ભુત ગ્રન્થ ઉપર ન્યાયવિશારદ પૂજ્યપાદ આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે કરેલા માર્મિક વ્યાખ્યાનો ગ્રન્થારૂઢ થઈને જિજ્ઞાસુ- મુમુક્ષુ અભ્યાસી વર્ગના કરાલંકાર બની રહ્યા છે એ અસીમ આનંદની વાત છે.

શ્રી જૈનશાસન વિશ્વમાં અજોડ છે, અદ્વિતીય છે, અને અદ્ભુત પણ છે. એની એક એક વાતો એક બાજુ વિશ્વના ગૂઢ રહસ્યોનું અનાવરણ કરે છે, બીજી બાજુ અન્તઃચક્ષુને તેજસ્વી બનાવે છે, તો ત્રીજી બાજુ અંધારી અમાસના જેવી કલિકાલની રાત્રિમાં મુક્તિના પ્રવાસીને સચોટ અને સરળ માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે. કારણ, શ્રી જૈનશાસનમાં જે કાંઈ કહેવાયું છે તે વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માની પુણ્યવાણીની સરવાણી છે. એમાં કોઈ અઘૂરપ નથી, સંદિગ્ધતા નથી, અનિશ્ચિતતા જેવું કશું નથી. શ્રી જૈન શાસ્ત્રો અને જૈન શાસનની નીતિઓનો બારીકાઈ અને ઊંડાણથી અભ્યાસ કર્યા પછી 'દુનિયામાં જે કાંઈ અભ્યસનીય છે તે બધું જ આ મહાશાસનમાંથી પ્રસ્ફુરિત ઝરણાઓ જેવું છે' આવા નિષ્કર્ષ ઉપર આવ્યા વિના રહેવાતું નથી. એટલે જ શ્રીમદ્ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે અન્ય દર્શનની વાતોને, પરાર્થ (એક મોટી સંખ્યા) માં સોની સંખ્યાની જેમ, સમાવિષ્ટ કરી દેખાડતા ન આવડે તો સાચો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય નથી. (જુઓ અધ્યાત્મસાર ૨/૩૬). આ દ્રષ્ટિથી જોઈએ તો પૂ. હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે આ યોગદ્રષ્ટિ સમુચ્ચયમાં જૈનશાસનની સરણીને મુખ્ય ઈમારતરૂપે ચણીને આજુબાજુ અન્ય દર્શનની હકીકતો અને પરિભાષાઓના અંલકારોથી શણગારવાનું ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ કાર્ય પ્રસ્તુત કર્યું છે.

(૬૭)

જૈનદર્શનમાં યોગ :-

જૈન શાસ્ત્રોમાં ‘યોગ’ શબ્દ પ્રાચીન કાળથી જ વપરાતો આવ્યો છે. મન વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિને જીવના યોગ રૂપે ઓળખવામાં આવી છે. વિકાસક્રમના ૧૩માં ગુણસ્થાનક સુધી જીવને સયોગીરૂપે ઓળખવામાં આવ્યો છે, જ્યારે ૧૪મા ગુણસ્થાનકે અયોગીરૂપે ઓળખાવ્યો છે. જૈનશાસનની આ વાત ઘણી જ સૂચક અને મહત્વની છે કે ‘યોગ’ એ જીવનું ચરમ લક્ષ્ય નથી, પરંતુ ‘અયોગ’ અર્થાત્ તત્ત્વકાય અવસ્થા એ અંતિમ લક્ષ્ય છે. એ અવસ્થામાં પહોંચવા માટે અશુભ મન-વચન-કાયયોગનો નિરોધ અને શુભ પ્રશસ્ત મન-વચન-કાયયોગનું પ્રવર્તન અનિવાર્ય છે. અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમાં ‘અશુભ યોગનો નિરોધ’ એ અર્થમાં કાળ જતાં યોગ શબ્દ રૂઢ બની ગયો છે. પાંતજલ યોગસૂત્રમાં ચિત્તવૃત્તિ નિરોધને યોગ કહ્યો છે, એમાં પણ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ‘કિલષ્ટ ચિત્તવૃત્તિઓનો નિરોધ’ આવો મહત્વનો પરિષ્કાર સૂચવ્યો છે, શ્રી જૈનશાસનમાં યોગ શબ્દનો માત્ર ‘વૃત્તિનિરોધ’ એવો સંકુચિત અર્થ કરવામાં આવ્યો નથી કિંતુ ‘મોક્ષેણ યોજનાદ્ યોગઃ સર્વોપિ ધર્મ-વ્યાપારઃ’ એ ઉક્તિ વડે નીચેથી માંડીને ઉપરના પગથિયા સુધીના તમામ મોક્ષસાધક ધર્મવ્યાપારને ‘યોગ’ રૂપે ઓળખાવ્યો છે. એટલે શ્રી જૈનશાસનમાં ‘યોગ’ તત્ત્વને સાંગોપાંગ ઓળખવા માટે કોઈ એકાદ શાસ્ત્ર વાંચી લેવાથી કામ સરી જતું નથી, જુદા જુદા શાસ્ત્રોમાં યોગનું જુદી જુદી અનેક શૈલીથી નિરૂપણ કરાયેલું છે. પ્રાચીનમાં પ્રાચીન આવશ્યક નિર્યુક્તિ શાસ્ત્રમાં શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ જોગજ્ઞયણ (યોગાધ્યયન)માં સંગ્રહ કરવા યોગ્ય ૩૨ પ્રકારના યોગ દેખાડ્યા છે. શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ‘યોગવિંશિકા’ પ્રકરણમાં ‘સ્થાન-ઉર્ણ-અર્થ-આલમ્બન-નિરાલમ્બન’ પાંચ ભેદથી યોગપ્રક્રિયા દેખાડી છે. ‘યોગશતક’ ગ્રંથમાં તેઓએ સદ્જ્ઞાન-સદ્દર્શન-સચ્ચારિત્રના સંબંધને નિશ્ચય-દ્રષ્ટિથી અને એના હેતુભૂત ગુરુવિનયાદિને વ્યવહારદ્રષ્ટિથી યોગ કહ્યો છે. તેઓએ જ યોગબિન્દુમાં અધ્યાત્મ-ભાવના-ધ્યાન-સમતા-વૃત્તિસંક્ષય આ પાંચ ભેદથી યોગની પ્રરૂપણા કરી છે. તેઓએજ

‘યોગદ્રષ્ટિસમુચ્ચય’માં આઠ દ્રષ્ટિના ભેદથી યોગનું નિરૂપણ કર્યું છે, અને એના પ્રથમ શ્લોકના વિવરણમાં જ સૂચિત કર્યું છે કે વિસ્તારથી યોગનું નિરૂપણ ઉત્તરાધ્યયન-યોગનિર્ણયાદિમાં કરાયેલું છે. કલિકાલ-સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજે પોતાના યોગશાસ્ત્રમાં જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-રત્નત્રયીને યોગ કહ્યો છે, તથા પાંચસમિતિ-ત્રણ ગુપ્તિ આ આઠ પ્રવચનમાતાને પણ યોગરૂપે ઓળખાવી છે. આનાથી એ ફલિત થાય છે કે શ્રી જૈનશાસનમાં યોગ માત્ર ધ્યાન કે સમાધિ રૂપ જ નથી, પરંતુ તેનો અર્થ અને તેની પ્રક્રિયા ખૂબજ વ્યાપક છે. ટૂંકમાં એમ કહી શકાય કે મુક્તિપ્રાપક કોઈ પણ સાધનાનું નામ જ યોગ છે. જૈનેતર પાતંજલયોગાદિ ગ્રન્થોમાં જે યોગની પ્રક્રિયાનું દિગ્દર્શન છે તેના કરતાં જૈન ગ્રન્થોમાં યોગની પ્રક્રિયાનું દિગ્દર્શન કેટલું વિસ્તારથી, ઊંડાણથી અને વ્યાપકરૂપે કરાયેલું છે તેનો આ ઉપરથી સહેજે આછો ખ્યાલ આવી શકે છે.

સદ્ધ્યોગ વિના શાસ્ત્રો પણ સંસાર :

જૈન શાસ્ત્રોમાં જે વ્યાપક અર્થમાં ‘યોગ’ પદાર્થનું વિસ્તૃત વિવેચન ઉપલબ્ધ છે, તેના અભ્યાસ પછી પણ જો યોગાભ્યાસ જીવનના ક્ષેત્રમાં અમલી ન બને તો કોરી યોગચર્યાનું કાંઈ ફળ મળતું નથી. પૂ. હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે યોગબિંદુમાં ખૂબજ માર્મિક એક શ્લોક (૫૦૯)માં જણાવ્યું છે કે -

• ‘જેમ મૂઠ ચિત્તવાળા મનુષ્યો પુત્ર-પત્ની વગેરેનો સંસાર ઊભો કરે છે, તેમ શુદ્ધ યોગના અભ્યાસ વગરના વિદ્વાન, પંડિતો શાસ્ત્રમય સંસાર ઊભો કરે છે.’ આનાથી એ ફલિત થાય છે કે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ શુદ્ધ યોગાભ્યાસની સાધના માટે છે, નહીં કે તથ્યહીન વાદ-વિવાદની પરંપરા લંબાવવા માટે. અન્યથા એ પણ એક સંસાર જ બનીને રહી જાય છે. પતંજલિએ પણ કહ્યું છે કે અનિશ્ચિત વાદ અને પ્રતિવાદમાં પડ્યા રહેનારા, તલ પીલનારી ઘાણીના બળદની જેમ ક્યારેય તત્ત્વના રહસ્યને પામી શકતા નથી. એટલે સદ્ધ્યોગના અભ્યાસીઓ હંમેશા શાસ્ત્રોના તાત્પર્યને નજર સમક્ષ રાખીને,

• પુત્રદારાદિસંસારઃ પુંસા સંમૂઢચેતસાં । વિદુષાં શાસ્ત્રસંસારઃ સઘોગરહિતાત્મનામ્ ॥

તથા જે નયની પોતે પ્રરૂપણા કરે છે તેનાથી ભિન્નભિન્ન નયની પ્રરૂપણાઓ પ્રત્યે સાપેક્ષભાવ રાખીને જ શાસ્ત્રીય પદાર્થોની ચર્ચા કરે છે. ચર્ચા પણ માત્ર ખંડન-મંડનના આંતરિક રસને લીધે નહીં કિંતુ શુદ્ધ જિજ્ઞાસાભાવથી અથવા અજ્ઞોને સુજ્ઞ બનાવવાના શુભ આશયથી કરે છે. એનાથી એક લાભ એ થાય છે કે જે લોકોએ શાસ્ત્રોની માત્ર એકતરફી વાતો સાંભળી કે વાંચીને કેટલાક મજબૂત અભિપ્રાયો બાંધી લીધા હોય છે તે કદાચક્રમાં પરિણમે તે પૂર્વે જ તેઓને અન્ય તરફી શાસ્ત્રોની વાતો જાણવા મળવાથી પૂર્વબદ્ધ અભિપ્રાયોને પરિષ્કૃત કરી લેવાની તક મળે છે.

એક ઉદાહરણ આપું, વિ.સં. ૨૦૨૭માં અમારું સિરોહીમાં ચોમાસું હતું. ચોમાસું પૂરૂ થયા પછી ત્યાં પાટણથી પૂજ્યપાદ વિદ્વાન આચાર્યદેવ(તે વખતે પંન્યાસ શ્રી મુક્તિવિજયજી ગણિવર્ય) શ્રી વિહાર કરતા પધાર્યા. શાસ્ત્રોની વાતો કરતા કરતા મેં તેઓશ્રીને કહ્યું કે સાહેબ ! આપના વ્યાખ્યાનમાં મેં એક વાર સાંભળ્યું છે કે સાધુ જો સર્વવિરતિનો ઉપદેશ કર્યા વિના દેશવિરતિનો ઉપદેશ કરે તો તેને સ્થાવર જીવોની હત્યામાં અનુમતિનો દોષ લાગે જ.

પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું કે હા, બિલકુલ બરાબર છે. ઉપમિતિમાં એવો પાઠ પણ છે તેને આધારે ભારપૂર્વક હું આ વાત બોલું છું.

મેં કહ્યું સાહેબ ! એ વાત ઠીક છે પણ યોગશતક ગ્રન્થની સ્વોપજ ટીકામાં (આ ટીકા તે વખતે પહેલી વાર તાજી જ છપાયેલી અને મારા વાંચવામાં આવેલી, તેમાં) પૂજ્યપાદ શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ શ્લોક ૨૮ અને ટીકામાં ભારપૂર્વક પહેલાં દેશવિરતિનો ઉપદેશ કરવાનું જણાવે છે તથા ખુલાસો કરે છે કે સર્વવિરતિનો ઉપદેશ કર્યા પહેલાં જ દેશવિરતિના વ્રતો આપે તો પેલો દોષ લાગે પણ ઉપદેશ કરવામાં નહીં. - એનું શું ?

પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું કે ક્યાં છે ? લાવો આપણે જોઈએ ! એટલે મેં એ શ્લોક અને ટીકા એ ગ્રન્થમાંથી કાઢી દેખાડ્યા.

અથ કિમર્થ સુપ્રસિદ્ધમાદૌ સાધુધર્મોપદેશમુલ્લઙ્ઘ્યાસ્ય શ્રાવક-ધર્મોપદેશઃ? इत्याह-

तस्साऽऽसण्णत्तणओ

तम्मि दढं पक्खवायजोगाओ ।

सिग्घं परिणामाओ

सम्मं परिपालणाओ य ॥ २८ ॥

‘तस्य’ - श्रावकधर्मस्य आसन्नत्वाद् गुणस्थानकक्रमेण भावप्रतिपत्तिं प्रति प्रत्यासन्नाः, यथोक्तम् “सम्मत्तम्मि उ लद्धे पलियपुहत्तेण”(विशेषा० १२२२) इत्यादि, अत एव कारणात् तस्मिन् = श्रावकधर्मे दृढं = अत्यर्थं पक्षपातयोगात्=आसन्ने हि भावतस्तत्त्वभावसम्भवेन पक्षपातभावात् अत एव कारणात् ‘शिघ्रं’ = तूर्णं परिणामात् = क्रियया परिणमनात् तत्पक्षपाते तद्भावापत्तिरिति कृत्वा तथा ‘सम्यग्’ = यथासूत्रं ‘परिपालनातश्च’ परिणतिगुणेनेति । सुप्रसिद्धत्वं चाऽऽदौ साधुधर्मोपदेशस्याणुव्रतादिप्रदानकाल-विषयम्, अन्यथोक्तविपर्यये दोषः इति गाथार्थः ॥२८॥

पूज्यश्रीं आगण-पाण्ण बराबर संदर्भ तपासीने कहुं के तारी वात बराबर छे. पण आ मारे पडेलीवार ज वांयवामां आव्युं. अे पणी बीज् पण घणी शास्त्रोनी वातो थई.

टूंकमां कडेवानुं अेटलुं ज के शास्त्रोमां अेकतरङ्गी पाठो वांयिने के सांभणीने जे अत्तिप्राय बांधायो डोय ते शास्त्रोना बीज् तरङ्गना पाठो वांयवा-ज्जणवा मण्या पणी सुज्ज पुरुषो पडेला बांधेला अत्तिप्रायोने पकडी रापतां नथी पण तेमां परिष्कार करी ले छे.

आ रीते परस्पर विरुद्ध भासता भिन्न भिन्न नयोने अवलंबीने शास्त्रोमां प्रज्ञापयेला अनेक विधानोनी परस्पर सापेक्षतानो ओध थवाथी शास्त्रव्युत्पत्ति वधे छे, अने सारासारनो विवेक ज्ञगृत थाय छे. अेना बढले अन्य नयनी प्रज्ञापणाओनो सर्वथा तिरस्कार करीने ओटो ओछापोड के विवाह ओलो करवाथी आत्महित गुभाववानुं थाय छे, योगाभ्यास बाजु पर रङ्गी जय छे, ने बीज्जओने पण व्युद्भ्राहित अने अत्तिनिवेशित करवानुं थाय छे, तथा मानवज्जवन हारी जवाय छे. आ विचारणाने सदा लक्षमां रापनारा पूज्यपाठ

(७१)

ગુરુદેવશ્રીએ ‘યોગદ્રષ્ટિસમુચ્ચય’ જેવા અર્થગંભીર ગ્રન્થરત્ન ઉપર સર્વ નયને સાપેક્ષ રહીને કરેલા વ્યાખ્યાનો ચતુર જિજ્ઞાસુવર્ગને એક ઉત્તમ સ્વધ્યાયનું આલમ્બન પુરું પાડશે એમાં કોઈ શંકા નથી.

આ પૂર્વે પૂજ્યપાદશ્રીએ શ્રી ‘લલિતવિસ્તરા’ ગ્રન્થના વિવેચન રૂપે ‘પરમતેજ’ ભા. ૧-૨ તથા શ્રી ‘પંચસૂત્ર’ ગ્રન્થના વિવેચનરૂપે ‘ઉચ્ચ પ્રકાશના પંથે’ આ બે ગ્રન્થો શ્રી સંઘ સમક્ષ મૂકીને શાસનની ઉત્તમ સેવા બજાવી છે. એ બે ગ્રન્થોના સુજ્ઞ વાચકોએ નિષ્પક્ષપણે એની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી છે. વળી યોગદ્રષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રન્થની પીઠિકારૂપે એકવાર પૂર્વે પણ પૂજ્યશ્રીના પ્રવચનો પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે. આ ગ્રન્થોનાં વાચકોએ તેના સ્વધ્યાયથી જે નિર્જરા સિદ્ધ કરી છે, તેમાં પ્રગટ થતાં આ નવા ગ્રન્થથી અપૂર્વ વૃદ્ધિ થવાની પૂરી સંભાવના છે.

સ્વોપજ્ઞ ટીકા સહિત યોગદ્રષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રન્થ ઘણો સંક્ષિપ્ત તથા ગૂઢ હોઈને પ્રબુદ્ધ સંસ્કૃતજ્ઞોને પણ તેના સ્વાધ્યાયથી વંચિત રહેવું ન પડે એ માટે પૂજ્યપાદશ્રીએ આ ગ્રંથની ગૂઢગ્રંથિઓને આ વ્યાખ્યાનોમાં ખોલી આપીને મહાન ઉપકાર કર્યો છે. ક્વચિત્ પ્રશ્નોત્તરની શૈલીથી તો ક્વચિત્ વિધાનાત્મક શૈલીથી પૂજ્યશ્રીએ ગ્રન્થના ગૂઢ તત્ત્વોને ખૂબ જ સુંદર રીતે સમજાવ્યા છે. વળી ગ્રન્થના વિષયોને સમજવા માટે જ્યાં અન્ય અન્ય વિષયોની માહિતીની જરૂર હતી ત્યાં પૂજ્યશ્રીએ પ્રાસંગિક રીતે રજૂ કરવામાં ક્યાંય સંકોચ રાખ્યો નથી એનાથી વાચકોને મોટો લાભ એ થશે કે ગ્રન્થાન્તર્ગત વિષયો ઉપરાંત પણ જૈન-જૈનેતર શાસ્ત્રોના અન્ય પણ અનેક સિદ્ધાન્તોનું સચોટ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે, જે ગ્રન્થના વિષયોને સમજવા માટે પણ ઘણું જ ઉપયોગી બનશે. વાચકવર્ગને એક વિષયની જિજ્ઞાસા શમે કે તરત જ અન્ય વિષયોની જિજ્ઞાસા ઊભી થઈ રહે અને આગળ એનું સમાધાન પણ મળતું રહે એવી સુંદર વ્યાખ્યાનોની શૈલીથી ગ્રન્થના મર્મો પ્રગટ કરવામાં પૂજ્યપાદશ્રીએ ઉત્તમ કૌશલ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે એ ‘પરમતેજ’ વગેરે ગ્રન્થના વાચકોને તો અનુભવસિદ્ધ હશે જ, ઉપરાંત આ ગ્રન્થ વાંચીને પણ તેવો જ અનુભવ થશે એમાં કોઈ શંકા નથી. વાસ્તવમાં આ વ્યાખ્યાનગ્રન્થ અનેક બહુમૂલ્ય અનુભવો, ગૂઢ શાસ્ત્રચિંતન

અને શાસ્ત્રવિધાનોના આંતરિક રહસ્યોના પ્રગટ ખજાના જેવો બની ગયો છે. આમાં કોઈ અતિશયોક્તિ લાગતી હોય તો સ્વયં નિમ્નનિર્દિષ્ટ સ્થાનોનું અવલોકન કરવા વાચકોનું ધ્યાન દોરું છું.

વ્યાખ્યાનગ્રન્થની વિશેષતાઓ :-

શરૂઆતમાં જ બીજા પેજ ઉપર પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજના ‘આ ગ્રન્થની મૌલિકતા’ દેખાડનારી પૂજ્યશ્રીએ (૧) અને (૨) નંબરના પેરેગ્રાફમાં કરેલી રજૂઆત, એ પછી પેજ ૩ ઉપર ‘પાત્રને વિશિષ્ટ પમાડવાનું કામ સમર્થ’નું એ પેરેગ્રાફ.

પેજ ૬ માં શિષ્ટ પુરુષની વ્યાખ્યા. પેજ ૭માં બીજી કોલમમાં કર્મક્ષય સાધક શુભ અધ્યવસાયમાં આશ્રવ-સંવર અને નિર્જરા એ ત્રણ તત્ત્વોનો સમાવેશ કઈ રીતે થયો તે.

એ પછી પૃ. ૮ થી ૨૪ માં ધર્મકાય-કર્મકાય અને તત્ત્વકાય આ ત્રણ અવસ્થાઓનું વિવેચન ખૂબ જ હૃદયંગમ બન્યું છે. આ વિષયથી લગભગ ઘણા અપરિચિત છે અને તેઓને આનાથી ઘણું જ સુંદર જાણવા મળશે.

પૃ. ૧૦ માં ‘અધ્યાત્મદંભિઓની ભ્રમણા’ વાળો પેરેગ્રાફ. પૃ. ૧૨ માં ‘મોક્ષમાં ભવ્યત્વનો નાશ કેવી રીતે’ એની રજૂઆતમાં કર્મસંયોગ અને તથા ભવ્યત્વનો નાશ કઈ રીતે ? આ પ્રશ્ન અને એનું સમાધાન પૂજ્યશ્રીની અદ્ભુત પ્રતિભાનો પરિચય આપવા માટે પૂરતું છે.

પૃ. ૧૪ માં વરબોધિ જુદું કેમ ? આ રજૂઆત પણ ખૂબ જ માર્મિક છે. પૃ. ૧૬ માં તીર્થંકરપણાની પુણ્યાઈના કારણભૂત વીશ સ્થાનકનાં નામ સહેલાઈથી યાદ રાખવા માટે પૂજ્યશ્રીએ ખૂબ જ સુંદર રજૂઆત કરી છે. પૃ. ૧૮ માં તીર્થંકર ભગવાનના અનન્ય ઉપકારો અને જૈન ધર્મની આગવી વિશેષતાઓનું નિરૂપણ સુંદર છે. આવી અનેક વિશેષતાઓનાં, આ ગ્રન્થમાં ઠેરઠેર જિજ્ઞાસુઓને દર્શન થશે.

જૈન ઉપદેશકની કુશળતા

આ વિશેષતાઓ ઉપરાંત, કોઈપણ જાતની આ લોક-પરલોકની પૌદ્ગલિક આશંસા છોડાવવા માટે પૂજ્યપાદશ્રીએ કેવી કુશળતાપૂર્વક પ્રતિપાદન કર્યું છે તે નીચેના ફકરાઓ વાંચનારને બરોબર ખ્યાલમાં આવશે.- (જુઓ પેજ ૧૭૫) ચારિત્ર જ નહિ, પણ ગૃહસ્થપણાનીય દેવ-દર્શન-પૂજા વગેરે ધર્મક્રિયા પણ ઓઘદ્રષ્ટિ રાખીને ઐહિક કામનાઓથી કરી. દા.ત. “દેવદર્શન-પૂજા-આદિ ધર્મક્રિયા સારી રીતે કરીએ તો ધર્માત્મામાં ખપીએ, તો વેપારમાં શાખ સારી પડે, ધર્મા કુટુંબોની કન્યાઓ આપણાં દીકરાઓ વેરે આવે”... “ઘોડીયા-પારણું લઈએ તો ઘેર વહુને દીકરો જન્મે અને ઘોડીયા-પારણું બંધાય....” આમ વિષયરાગથી ધર્મક્રિયા થઈ...

(જુઓ- પેજ ૧૭૬) “સારાંશ, ઓઘદ્રષ્ટિથી રંગાયેલી ધર્મક્રિયાઓમાં ધર્મયોગોમાં દ્રષ્ટિ અને પ્રીતિ દુન્વયી વિષયો પર, કાયિક સુખો પર; પણ આત્માનાં- આત્મહિતોનો કશો વિચાર જ નહિ.”

આ રીતે પૂજ્યશ્રીએ યોગદ્રષ્ટિથી રંગાયેલી ધર્મક્રિયાઓ કરતાં ઓઘદ્રષ્ટિની ક્રિયાઓને સ્પષ્ટ અલગ પાડી બતાવી દીધી છે. એ સૂચવે છે કે તેઓ ધર્મક્રિયાઓનું જરાપણ અપમાન ન થાય અથવા ધર્મક્રિયાઓમાં કોઈને હેયબુદ્ધિ ન થઈ જાય તે રીતે પૌદ્ગલિક આશંસાઓની હેયતાનું સચોટ નિરૂપણ કરે છે.

તે છતાં પણ ત્યાં એમ કહેતા નથી કે “આવી સંસારમાં ઊભી થયેલી આપત્તિના નિવારણ યા જરૂરી કાર્યના સંપાદનના ઉદ્દેશથી કરેલી ધર્મક્રિયાઓ તમને સંસારમાં રખડાવી મારશે - નુકશાન કરશે, કે સાવ નકામી છે અને તે રીતે ન જ થાય.” એમ નહિ કહેવાનું કારણ એ છે કે શ્રાવક સંસાર-ઘરવાસમાં રહે તો પણ ધર્મને જ મુખ્ય કરનારો હોય છે. કેમ કે ધર્મ પર એને એવી શ્રદ્ધા છે કે ઠેઠ મોક્ષ સુધીના સમસ્ત વાંછિતો ધર્મથી જ સિદ્ધ થાય છે. માટે શ્રાવક વાતે વાતે ધર્મને જ આગળ કરે છે, ધર્મનું જ શરણું લે છે. તો પછી મોક્ષ સિવાયના બીજા કાર્ય માટે કે આપત્તિના નિવારણ માટે એ પોતે

(૭૪)

ધર્મનું જ શરણું લે, ધર્મસાધના કરે એમાં કાંઈ ભવના ફેરા વધતાં નથી પરંતુ ધર્મ શ્રદ્ધા વધે છે. પરિણામે દ્રઢધર્મી થાય છે.

પૂજ્યશ્રી એવું જરાય ઈચ્છતા નથી કે ધર્મશ્રદ્ધાળુ વર્ગ વૈરાગ્યાદિને ભૂલી જાય. તેથી જ તો પૃ. ૧૧૭ માં પહેલાં જ કહી આવ્યા છે કે -“દર્શન-પૂજા ત્રિભુવનચક્રવર્તી તીર્થંકર ભગવાનનાં કરવા છતાં વાસ્તવમાં પ્રભુ પાસેથી થોડો ય વૈરાગ્ય નથી લેવાતો, એટલે પ્રભુ પાસે તુચ્છ ચીજની ભિક્ષા મંગાય છે ! તેમ શ્રદ્ધાબળ નથી લેવાતું કે ‘અરિહંત પરમાત્મા અચિન્ત્ય પ્રભાવી છે, એટલે જગતનું ય સારું મળશે તો તે આ નાથના પ્રભાવે જ મળશે, એમના પ્રભાવે જરૂર મળશે, માટે ‘નમું તો આ નાથને જ, ભજું તો આ પ્રભુને જ, સ્મરું - જપું તો આ અરિહંતને જ’- આ શ્રદ્ધાબળ ન હોય એટલે પછી બજાર-વેપાર-ઈજ્જત વગેરે પર યા દોરા - ધાગા-મંતર-જંતર વગેરે પર શ્રદ્ધા કરાય છે !”

આ રીતે પૂજ્યશ્રી, સંસારમાં આવશ્યક કર્તવ્યપાલન કે આપત્તિ નિવારણના ઉપદેશથી કરાતી જિનોક્ત ધર્મક્રિયાથી મળતા ફળ દ્વારા ધર્મશ્રદ્ધા વધારવાના કારણે લોકો દોરા-ધાગા-મતર-જંતર યા મિથ્યા દેવદેવીની માન્યતાના અનિષ્ટથી બચતા રહે એ સારી રીતે સમજે છે. એટલે એને વિષક્રિયાનું લેબલ લગાડીને ક્યાંય વખોડી કાઢતા નથી. આ રીતે તેઓ પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોની વ્યાખ્યાનશૈલીને પણ પૂરેપૂરા અનુસરે છે. હજુ પણ આગળ જુઓ. (પૃ. ૨૪ કોલમ ૨) “હેયઉપાદેયના વિવેકીને જે કાંઈ કરવાનું રહે તે પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ શુદ્ધ તત્ત્વ પ્રગટ કરવા માટે જ કરવાનું હોય.” આ કીધા પછી તે સાવધાની આપે છે કે જોજો દરેક ધર્મપ્રવૃત્તિમાં માત્ર ચરમ લક્ષ્ય (પ્રયોજન) પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ (મોક્ષ) જ નજરમાં રાખીને અનંતર પ્રયોજનની ધોર ઉપેક્ષા નહિ કરતા, પરંતુ નિકટનું શુભ પ્રયોજન પણ ખાસ નજરમાં રાખજો.”

એટલે એ જ પૃષ્ઠમાં “એમ આધ્યાત્મિક જીવનમાં દયા-દાનાદિ આચાર પાળે એ શા માટે ? તો કે સમ્યક્ત્વરૂપી ફળ માટે. સમ્યક્ત્વ આવ્યું, હવે

એના ૬૭ આચાર શા માટે આરાધે ? તો કે બાર વ્રતની સાધના માટે. એ શા માટે કરે ? તો કે અંતરાત્મામાં દેશવિરતિના ભાવ પ્રગટાવવા, ને પંચમ ગુણસ્થાનકરૂપી ફળ માટે. એ ફળ પણ, એક દિવસ સંસાર-ત્યાગ કરી સાધુજીવન લઈ એની સાધના કરાય એ ફળ માટે. એ પણ અંતરાત્મામાં સર્વવિરતિ ભાવરૂપી ફળની પ્રાપ્તિ માટે અને એના સંવર્ધન માટે કરાય. એ પણ ઉત્તરોત્તર અપ્રમત્તભાવ, અપૂર્વકરણ વગેરે ફળ માટે, ને એ પણ અનાસંગયોગ અને વીતરાગભાવરૂપી ફળ માટે કરાય. એ પણ કેવળજ્ઞાન માટે, ને એ પણ અંતે અયોગ અને શૈલેશી રૂપ ફળ માટે છે. તેમજ એ પણ સર્વ કર્મક્ષય કરવા માટે છે. અને એ પણ સર્વથા શુદ્ધ અનંત - જ્ઞાન - સુખાદિમય - આત્મતત્ત્વ - આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવા માટે કરાય છે.”

(પૃ.૨૩ કોલમ ૧) “જીવનમાં આ ચરમ અને પરમ ફળસ્વરૂપ તત્ત્વકાય-અવસ્થાનું જો લક્ષ્ય બંધાઈ જાય તો એની પૂર્વના - પૂર્વે કહ્યા એ આત્મવિકાસનાં જ ફળ નિપજાવવાની લાલસા રહે, પણ તુચ્છ દુન્યવી સુખ-સન્માન વગેરેની લાલસા ન રહે. શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ સુધીના ફળની લાલસામાં દુન્યવી ફળની લાલસા મરી પરવારે.”

(પૃ. ૩૦ કોલમ ૨) ‘પ્ર.- તો શું રાગદ્વેષ ન ટળે ત્યાં સુધી સમ્યગ્જ્ઞાન નહિ ભણવાનું ? ધર્મક્રિયા નહિ કરવાની ?’

૩૦- સમ્યગ્જ્ઞાન જરૂર ભણવાનું, અને ધર્મક્રિયા પણ જરૂર કરવાની, પરંતુ તે રાગદ્વેષ ટાળવાના ઉદ્દેશથી કરવાની.

(પૃ. ૪૦ કોલમ ૧) “શુદ્ધ ધર્મ કરવાની ધગશ હોય, તો જ ઈચ્છાયોગની સાધનામાં આવી શકાય, નહિતર નહિ. જગતમાં સંમૂર્ધિમ ક્રિયા કરનારા હોય છે, વિષક્રિયા કરનારા હોય છે, પણ એ ઈચ્છાયોગમાં નહિ ગણાય, કેમકે એ શુદ્ધ ધર્મની સાચી ઈચ્છા નથી.”

આ બધા પ્રતિપાદનથી એક વાત નિશ્ચિત જ છે કે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી એવું જરાય નથી ઈચ્છતા કે ‘લોકો ભલે સંસારમાં જ રહે અને ધર્મક્રિયા કરતાં

રહે.' તથા એવું પણ ઈચ્છતા નથી કે 'મલીન આશયથી ધર્મક્રિયા કરીને સંસારમાં ભલે રખડ્યા કરે.' તેમજ એવું પણ ઈચ્છતા નથી કે 'પાપક્રિયાને બદલે માત્ર ધર્મક્રિયા કર્યા કરે, પછી ભલેને મોક્ષે ન જાય' ત્યારે 'પાપક્રિયાને બદલે જીવ ધર્મક્રિયા જ કરતા રહે' એવું તો જરૂર ઈચ્છે છે કે જેથી એ ધર્મક્રિયાથી પરંપરાએ તેમાં યોગ્યતા પ્રગટ થવા સાથે મોક્ષ માટે પ્રગતિ કરતા થાય.

કેવલિભાષિત શુભ ધર્મ- સાધનાઓનું જૈન શાસનમાં ઘણું ઘણું મહત્ત્વ છે. એના જેવી બીજી કોઈ શ્રેષ્ઠ સાધના નથી, શ્રેષ્ઠ ક્રિયા નથી. એમાં એવી શક્તિ પડેલી છે કે જે ચરમાવર્તવર્તી જીવોમાં યોગ્યતાદિના આધાન દ્વારા ભાવને પણ ખેંચી લાવનારી થાય છે. એટલે કે ક્રિયાનયની દ્રષ્ટિએ શુભ ક્રિયાઓનો સ્વતંત્ર મહિમા છે. એટલે જ જ્યારે જ્યારે એમ કહેવાય છે કે ભાવપૂર્વકની ક્રિયા મોક્ષ હેતુ છે ત્યારે તેનો અર્થ એ કરાય છે કે ભાવસંપાદન દ્વારા ક્રિયા મોક્ષહેતુ બને છે. નહિ કે ભાવપૂર્વકત્વરૂપે ક્રિયા મોક્ષમાં હેતુ છે. - જો ભાવપૂર્વકત્વરૂપે ક્રિયા મોક્ષમાં હેતુ માનીએ તો ઉપા૦ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ જણાવે છે તેમ-અન્યથાસિદ્ધ (અર્થાત્ અહેતુ) થઈ જાય. માટે મોક્ષ પ્રત્યે ક્રિયાની કારણતા ભાવપૂર્વકત્વરૂપે નહિ પણ સ્વતંત્ર શક્તિવિશેષરૂપે કહી છે. (જુઓ યોગલક્ષણ બત્રીસી ૧૦ મી શ્લોક ૨૭ ટીકા - કારણતા ચ તસ્યા: શક્તિવિશેષેણ ન તુ ભાવપૂર્વકત્વેનૈવ ભાવસ્યાઽન્યથાસિદ્ધિપ્રસંગાત્)

આ રીતે ચરમાવર્તવર્તી જીવોને મોક્ષમાર્ગે પ્રગતિ કરાવનારી હોવાથી ધર્મક્રિયાઓ ખૂબ જ મહત્ત્વની છે, અને તેથી જ શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ મોક્ષના આશય વિના પણ યથાકથંચિત્ તે લાયક જીવો દ્વારા કરાતી ધર્મક્રિયાઓને અવગણવાને બદલે આવકારી છે. કારણ, મોક્ષપુરુષાર્થની જેમ ધર્મપુરુષાર્થ પણ ઘણો ઘણો વખાણ્યો છે, પણ અર્થ-કામની જેમ એને વખોડ્યો નથી.

અહીં જો એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવે કે -

પ્રશ્ન - કલિકાલસર્વજ્ઞ પૂજ્યપાદ હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે ત્રિષષ્ટિશલાકાના દશમા પર્વના તેરમાં સર્ગમાં મોક્ષને જ વાસ્તવિક પુરુષાર્થ જણાવીને

(૭૭)

સંસારના કોઈપણ હેતુથી ધર્મ કરવાનો નિષેધ અને મોક્ષના હેતુથી ધર્મ કરવાનું વિધાન કર્યું છે એનું શું ?

ઉત્તર - તો આના ઉત્તરમાં પહેલા એ શ્લોકો ધ્યાનમાં લઈએ.

પુમર્થાં હિ ચત્વારઃ કામાર્થૈ ત્વ જન્મિનામ્ ।

અર્થભૂતૌ નામધેયાદનર્થૌ પરમાર્થતઃ ॥૧॥

અર્થસ્તુ મોક્ષ એવૈકો ધર્મસ્તસ્ય ચ કારણમ્ ।

સંયમાદિર્દશવિધઃ સંસારાશ્મોધિતારણઃ ॥૨॥

અનન્તદુઃખઃ સંસારો મોક્ષોઽનન્તસુખઃ પુનઃ ।

તયોસ્ત્યાગ-પરિપ્રાપ્તિહેતુર્ધર્મ વિના ન હિ ॥૩॥

માર્ગ શ્રિતો યથા દૂરં ક્રમાત્ પંગુરપિ વ્રજેત્ ।

ધર્મસ્થો ઘનકર્માઽપિ તથા મોક્ષમવાપ્નુયાત્ ॥૪॥

આ શ્લોકોમાં અર્થ અને કામને જેમ પરમાર્થથી અનર્થરૂપે જણાવ્યા તેમ ધર્મને અનર્થરૂપે જણાવ્યો નથી. એનાથી એ ફલિત થાય છે કે મોક્ષ જ એક પુરુષાર્થ છે એમ કહેવામાં અર્થ અને કામનો જ વ્યવસ્થેદ ઈષ્ટ છે, નહિ કે ધર્મનો પણ. વળી સંસ્કૃત ભાષાનો જાણકાર કોઈપણ આ ચાર શ્લોકો વાંચીને એવું કહેવાની હિંમત નહિ કરે કે આ શ્લોકોમાં મોક્ષ સિવાયના કોઈપણ હેતુથી ધર્મ કરવાનો નિષેધ કર્યો છે. ઊલટું ચોથા શ્લોકમાં જે કહ્યું છે --

“માર્ગ પર રહેલો પાંગળો પણ કમશઃ દૂર પહોંચી શકે છે એ રીતે ભારેકર્મી પણ ધર્મમાં રહ્યો હોય તો મોક્ષને પામી શકે છે.”

આનાથી તો ઊલટું એ ફલિત થાય છે કે મોક્ષનો આશય તત્કાળ ન હોય અને સંસારની વ્યથા નિવારવાનો હેતુ હોય તો પણ ચરમાવર્તવર્તી ભારેકર્મી જીવો ધર્મ માર્ગે ચાલે તો પરંપરાએ તેને પણ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. કારણકે ધર્મ એ મોક્ષના માર્ગરૂપ છે.

જો કલિકાલસર્વજ્ઞને મોક્ષ જ એક પુરુષાર્થ તરીકે ઈષ્ટ હોત અને ધર્મ ઈષ્ટ ન હોત, તો, વીતરાગ સ્તોત્રમાં ‘કુમારપાલ ધૂપાલઃ પ્રાપ્નોતુ ફલમીપ્સિતમ્’ આ વીતરાગ સ્તવનાથી કુમારપાળ રાજાને વાંછિતફળ પ્રાપ્ત થાઓ - આવો

ઐહિક-પાર-લૌકિક ફલપ્રાપ્તિનો આશિર્વાદ આપત ખરા ? ★

પ્ર૦ - અહીં કુમારપાળનું વાંછિત ફળ એટલે મોક્ષ જ હોય ને ?

ઉ૦ - પૂજ્યશ્રી પ્રભાચંદ્રસૂરિ મહારાજે આની ટીકામાં 'ઐહિક-પાર-લૌકિક' એવો જ અર્થ કર્યો છે. એટલે 'મોક્ષરૂપી જ વાંછિતફળ' નો આશિર્વાદ આપ્યો છે એવી રજુઆત શાસ્ત્રગર્ભિત કે કદાગ્રહ ગર્ભિત ? તદુપરાંત,

તુલ્યે ચતુર્ણાં પૌમર્થ્યે પાપયોરર્થકામયોઃ ।

આત્મા પ્રવર્તતે હન્ત, ન પુનર્ધર્મમોક્ષયોઃ ॥

આ શ્લોક દ્વારા અર્થ-કામને પાપપુરુષાર્થ દર્શાવી, જીવો ધર્મ-મોક્ષ પુરુષાર્થમાં નથી પ્રવર્તતા તેનો ખેદ દર્શાવે છે. વળી સ્વયંબુદ્ધ મંત્રીએ રાજાને કરેલા ઉપદેશમાં તેઓશ્રી

પુંસાં શિરોમળીયંતે ધર્માર્જનપરા નરાઃ ।

આશ્રીયન્તે ચ સંપદ્ભિર્લતાભિરિવ પાદપાઃ ॥

અર્થાત્ ધર્મનું ઉપાર્જન કરનારા (ધર્મપુરુષાર્થ આદરનારા) મનુષ્યો પુરુષોમાં શિરોમણિ ભાવને ધારણ કરે છે, અને જેમ વૃક્ષો વેલડીઓથી વિંટાય એ રીતે સંપત્તિઓથી વરાય છે.

આમ કહીને ધર્મપુરુષાર્થના શિરોમણિ ભાવને સ્પષ્ટ શબ્દોથી જણાવી રહ્યા છે. અહીં એમ નથી કહ્યું કે માત્ર મોક્ષપુરુષાર્થનું ઉપાર્જન કરનારા જ શિરોમણિભાવ ધરાવનારા છે. વળી એમાં જ આગળ

વિદ્યાધરનરેન્દ્રત્વં ધર્મેણૈવ ત્વમાસદઃ ।

અતોઽપ્યુત્કૃષ્ટલાભાય ધર્મમેવ સમાશ્રય ॥

આ શ્લોકમાં રાજાને મંત્રીએ કરેલા ઉપદેશમાં ફરમાવે છે કે ધર્મથી જ તને વિદ્યાધરોમાં નૃપપણું પ્રાપ્ત થયું છે હવે એનાથી પણ ચઢિયાતા લાભ માટે ધર્મનો જ આશ્રય કર.

★ આ વિષયમાં ઊંડાણથી જાણવા માટે મુનિશ્રી અભયશેખર વિજયજી આલેખિત "તત્વાવલોકન-સમીક્ષા" ગ્રન્થ અવશ્ય વાંચવો.

(૭૮)

અહીં નૃપત્વ કરતાં પણ ચઢિયાતા સ્વર્ગાદિ યાવત્ મોક્ષ સુધીના બધા લાભો છે અને તેના માટે ધર્મનો આશ્રય કરવાનું સ્પષ્ટ જણાવે છે. એનાથી ફલિત થાય છે કે ★ સાંસારિક પદાર્થના આશયથી પણ જીવો ધર્મમાં જોડાય તે તેઓને ઈષ્ટ જ છે કારણકે ચરમાવર્તમાં આવેલા જીવો ધર્મમાર્ગે આવીને જ મોક્ષમાર્ગે પ્રયાણ કરતા થાય છે. એટલે જીવો માટે ધર્મ પ્રવૃત્તિનો પુરુષાર્થ ખૂબ ખૂબ કર્તવ્ય છે, એવો જ્ઞાનીઓનો આશય છે.

એટલે ‘અર્થસ્તુ મોક્ષ એવૈકઃ’ એ વિધાનથી એકમાત્ર મોક્ષપુરુષાર્થની જ પ્રધાનતાનો એકાંત પકડી લઈને ધર્મપુરુષાર્થને ઉતારી પાડવાનો કાંઈ અર્થ નથી. આ તો કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવંતની વાત થઈ. કિંતુ બીજા પણ મહાપુરુષોને, જીવો સાંસારિક વસ્તુઓના આશયથી ધર્મ કરે તો પણ (પરંપરાએ મોક્ષ હેતુક ધર્મ તરફ વળે એ અભ્યન્તર આશયથી) કેટલું ઈષ્ટ છે તે હવે જોઈએ.

તદુપરાંત નવાંગી ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજના શિષ્ય આચાર્યશ્રી વર્ધમાનસૂરિજી મહારાજ વિરચિત ગ્રન્થ ‘મણોરમા કથા’ ના અષ્ટપ્રકારી પૂજાની કથાઓમાં પૃષ્ઠ૧૮૪ઉપર ઉપદેશકર્તા શ્રી પ્રિયંકરસૂરિ સમુદ્રદત્તને ગંધપૂજાના ઉપસંહારમાં કહે છે કે -

જइ इच्छह धणरिद्धिं गुणसंसिद्धिं जयम्मि सुपसिद्धं
तो गंधुधुरंधुवेहि महह जिणचंदबिंबाई ॥२३४॥

“જો ધન - ઋદ્ધિ અને જગતમાં સુપ્રસિદ્ધ ગુણ સંસિદ્ધિને ઈચ્છતા હો તો અતિશયિતસુગંધી ધૂપ વડે શ્રી જિનચંદ્ર બિંબોની પૂજા કરો.”

તથા પૃ. ૨૨૨ માં અક્ષત પૂજાના અંતે કહે છે

चक्रहरामररिद्धिं इच्छह जइ मोक्खसोक्खमखंडं ।
तो अखंडे विमले जिण-पुरओ अक्खए खिवह ॥४३२॥

★ ખાસ ધ્યાનમાં લેવાની વાત છે કે "સાંસારિક પદાર્થના આશયથી કરાતો ધર્મ" અને "સંસાર માટે કરાતો ધર્મ" આ બેમાં ઘણો ઘણો ફરક છે. કોઈપણ સુજ્ઞ શાસ્ત્રકારે આજ સુધી સંસાર માટે ધર્મ કરવાનું કહ્યું નથી. એ જ રીતે સુવિહિત ગીતાર્થ પ.પૂ.આ.શ્રી ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ.સા.પણ સંસાર માટે ધર્મ કરવાનું ક્યારે પણ કહેતા નથી. છતાં પોતાની નબળાઈઓ ઢાંકવા માટે અને લોકોની આંખમાં ધૂળ નાંખવા માટે કેટલાક લોકો તરફથી જાણી બુઝીને એવો આક્ષેપ થાય છે એ પાયા વગરનો છે.

જો ચકવર્તીની, દેવતાઓની ઋદ્ધિ કે અખંડ મોક્ષસુખને ઈચ્છતા હો તો ભગવાનની સમક્ષ નિર્મલ અખંડ અક્ષત સ્થાપો.

પુષ્પમાલા ગ્રન્થ મલધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજનો સટીક બનાવેલો છે. તેમાં જીવો ધર્મમાં સ્થિર થાય તે હેતુથી ધર્મસ્થિરતા દ્વારમાં કહ્યું છે કે

(શ્લોક ૪૭૫) કિંચ યદિ વિષયતૃપ્ત્યાદીનિ સુખાનિ
વાઙ્છસિ તથાપિ ધર્મ્મં એવોદ્યમં કુર્વિત્યુપદિશન્નાહ-
વરવિસયસુહં સોહગ્ગ- સંપયં, પવરુવજસકીત્તિં ।

જઈ મહસિ જીવ ! નિચ્ચં, તા ધમ્મે આયરં કુણસુ ॥

“હે જીવ ! જો તું ઉત્તમ વિષયસુખ, સૌભાગ્યસંપત્તિ, સુંદર રૂપ, યશ અને કીર્તિને ઈચ્છતો હોય તો ધર્મમાં જ આદર કર.”

આ રીતે શાસ્ત્રકાર ભગવંત વિષયસુખાદિ માટે પણ ધર્મનો આદર કરવાનું સિદ્ધાન્તરૂપે સ્પષ્ટ ફરમાન કરે છે. ત્યારે અહીં પણ ‘મોક્ષનો આશય હોય તેને જ ધર્મ કરવાનું ફરમાવ્યું છે’ એવો આડકતરી રીતે વિપરીત આશય યેન કેન પ્રકારેણ ઉદ્ભાવિત કરવો એ શાસ્ત્રકારના આશયની વિડંબના કરવા જેવું છે. વળી આ શ્લોકાર્થના પ્રકાશમાં ‘અજિત શાંતિ સ્તવ’માં ‘અહવા કિંતિં સુવિત્થં ભુવણે’ એ છેલ્લી ગાથાનો આશય પણ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. ત્યાં પણ ‘મોક્ષના આશયથીજ કીર્તિ માટે ધર્મમાં આદર કરે’ એવો આશય ફલિતકરવા જેવું તે ઝાંઝવાના નીરથી તરસ મીટાવવાની આશા રાખવા જેવું છે. હજુ પણ આગળ જોઈએ- શ્રાદ્ધવિધિગ્રન્થમાં આચાર્ય પુંગવ બહુશ્રુત શ્રી રત્નશેખરસૂરિ મહારાજે શ્રાવકે શું શું કરવું જોઈએ તે વિધાનોના નિરૂપણમાં એક પ્રસંગે જણાવ્યું છે કે-

સમુદિતક્રયવિક્રયાદિપ્રારમ્ભે ચાઽવિઘ્નેનાધિમત-

લાભાદિકાર્યસિધ્દ્યર્થં પઞ્ચપરમેષ્ઠિસ્મરણ- શ્રીગૌતમાદિ

-નામગ્રહણ- કિયત્તદ્વસ્તુશ્રીદેવગુર્વાદ્યુપયોગિત્વકરણાદિ

કર્તવ્યં ધર્મપ્રાધાન્યેન સર્વત્ર સાફલ્યભાવાત્ ।

અર્થ: ‘જથ્થા બંધ(અથવા અનેકની ભાગીદારીમાં) ખરીદ-વેચાણનો પ્રારંભ કરતા પૂર્વે નિર્વિઘ્નપણે ઈષ્ટલાભ-કાર્ય સિદ્ધિ થાય તે માટે પાંચ પરમેષ્ઠિ ભગવંતોનું સ્મરણ કરવું, શ્રી ગૌતમસ્વામી ભગવાનનું નામ લેવું, લાભમાંથી અમુક હિસ્સો દેવ-ગુરુને ઉપયોગી બને એવું કરવાનો સંકલ્પ વગેરે કરવું, કારણકે સઘળે ઠેકાણે સફળતા ધર્મને પ્રધાન કરવાથી મળે છે.’

આનાથી સ્પષ્ટ ફલિત થાય છે કે સંસારમાં ફસાયેલા શ્રાવકોએ પોતાની આજીવિકામાં સફળ થવા માટે ધર્મને આગળ કરીને પંચપરમેષ્ઠિ ભગવંતો આદિનું સ્મરણ કરે તે શાસ્ત્રકાર ભગવંતોને ઈષ્ટ છે.

કારણકે, જેને મોક્ષ પ્રત્યે દ્વેષ નથી, કે જે મોક્ષની શ્રદ્ધાવાળા છે, એટલે જ તેમને દેવાધિદેવ અરિહંત પ્રભુ પર અને તેમના અચિંત્ય પ્રભાવ પર શ્રદ્ધા છે, એ માનનારા હોય છે કે, ‘જિનભક્તે જે નવિ થયું, તે બીજાથી નવિ થાય રે’ એટલે હવે જીવનમાં નાના મોટા પ્રસંગમાં વીતરાગ પ્રભુને જ આગળ કરે છે. દા.ત. સવારે જાગ્યા તો પહેલું સ્મરણ ‘નમો અરિહંતાણં’નું. પહેલું કાર્ય શય્યાની બહાર નીકળી ૭-૮ નવકાર ઉચ્ચારણ દ્વારા પંચ પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર કરવાનું. કેમ વારુ ?

પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર એ મહાન ધર્મ છે; અને ધર્મ એ સર્વ પુરુષાર્થમાં પ્રધાન છે. (જુઓ ધર્મસંગ્રહમાં શ્રાવકની દિનચર્યા) માટે ધર્મપુરુષાર્થને સર્વ પુરુષાર્થમાં આગળ કરવાનો. એનાથી જ જીવનમાં મંગળ થાય, ઈષ્ટ-સિદ્ધિ થાય, અનિષ્ટો દૂર થાય. એટલે જ ખાતા-પીતાં-બધે જ પહેલું નવકાર-સ્મરણ કરાય. શ્રાવક ધંધાર્થે જવા નીકળે તો પહેલા નમસ્કારાદિ મંગળ કરીને નિકળે.

જીવનમાં ધર્મને પ્રધાન સ્થાન આપવા માટે જો ધર્માત્મા ધર્મને આગળ કરે તો એ સહજ છે. એ નિષ્પાપ પ્રવૃત્તિ છે. એને વિષક્રિયા ન કહેવાય. ધન-કમાઈ અર્થે પરદેશ જવા નિકળવું છે તો સારી રીતે ભગવાનની પૂજા-ભક્તિ વગેરે ધર્મ કરીને નિકળવાના દ્રષ્ટાંત શાસ્ત્રોમાં ભર્યા પડ્યા છે ! શું આ બધાએ વિષક્રિયા કરી ? કે ત્યાં મોક્ષ માટે જ ધર્મ કર્યો ?

સુલસા મહાશ્રાવિકાએ જોયું કે “પતિ પુત્ર વિના ચિંતાગ્રસ્ત રહે છે, ને પતિને ઘણું સમજાવવા છતાં એમની ચિંતા મટતી નથી. તેથી હવે પુત્ર થાય

તો જ ચિંતા મટે તેવી છે તો હું પુત્ર માટે શા માટે મેલા દેવદેવી વગેરેમાં ફાંફાં મારું ? હું ધર્મ જ વધારું, કેમ કે ધર્મ જ પિતા છે, માતા છે, બંધુ છે, સર્વદાતા છે” એમ વિચારી તેણે જીવનમાં ધર્મ વધાર્યો. અહીં સ્પષ્ટ છે કે અહીં તેણે અત્યારે ધર્મ વધાર્યો એ મોક્ષના જ હેતુથી નહીં પણ પુત્ર-પ્રાપ્તિ અર્થે; તો શું એણે વિષક્રિયા કરી ? મિથ્યાત્વ પોષ્યું ? ના, મોક્ષાર્થી જીવ જીવન-પ્રસંગોમાં ધર્મ પ્રધાન કરે, ધર્મને આગળ કરે, એ એના દિલની, ધર્મશ્રદ્ધાની, અરિહંત શ્રદ્ધાની વડાઈ છે.

શ્રી માનતુંગસૂરિજીનું પારખું કરવા રાજાએ એમને ૪૪ બેડીઓ પહેરાવી. ઓરડામાં પૂર્યા. એમણે એ બેડીઓ તોડવાના ઉદ્દેશથી ત્યાં નવીન જ અરિહંતની ભક્તિભર્યું ભક્તામરસ્તોત્ર રચ્યું અને બેડીઓ તૂટી ગઈ !

મનોરમા સતીએ પતિ સુદર્શન શેઠ પર ચડેલું ખોટું કલંક ઉતારવા અને શૂળીની સજા રદ કરાવવા જ કાઉસ્સગ્ગ લીધો, અને શાસન-દેવતાએ આવી ચમત્કાર સજાર્યો. શૂળીનું સિંહાસન કર્યું. ને આકાશવાણીથી રાણીનો પ્રપંચ જાહેર કર્યો. તો અહીં શું સતી મનોરમાએ કાઉસ્સગ્ગરૂપી ધર્મ આદર્યો, એ વિષક્રિયા કરી ?

મોતીશા શેઠના વહાણ દરિયામાં ક્યાંક અટવાઈ ગયા. શેઠે સંકલ્પ કર્યો કે ‘જો આ વહાણ ખેમ કુશળ આવી જાય તો એની બધી આવક જિનમંદિરમાં ખરચવી.’ આમાં વહાણ આવી જવાના ઉદ્દેશથી શ્રી જિનમંદિર માટે ખરચ કરવાનું કર્યું, તે શું વિષક્રિયા થઈ ?

ધવલના વહાણ વ્યંતરીએ અટકાવેલા. ધવલની વિનંતીથી શ્રીપાલકુમારે નવપદનું સ્મરણ કરી વહાણ ચલાવી આપ્યા. આ નવપદ-સ્મરણ દુષ્ટ દેવતાને હટાવવા તથા વહાણ ચલાવવાના ઉદ્દેશથી કરેલ, તો શું એ નવપદ-સ્મરણનો ધર્મ કોઈ વિષક્રિયા કહેવાય ?

શ્રેયાંસનો જીવ સ્વયંપ્રભાદેવી ગુજરી ગઈ ત્યારે પતિ ઋષભદેવ ભગવાનનો જીવ લલિતાંગ દેવ ઝૂરતો હતો, પછી સ્વયંપ્રભા મરીને અનામિકા બ્રાહ્મણી થયેલી, અને તેણે જૈન મુનિના ઉપદેશથી વ્રત નિયમ અને અનશન લીધેલું.

એની પાસે લલિતાંગદેવે આવીને ઓળખ આપી, ફરીથી સ્વયંપ્રભા થવા નિયાણું કરાવે છે, ને અનામિકા તેથી નિયાણું કરી મરીને ફરીથી સ્વયંપ્રભા દેવી થાય છે. આમાં અનશનનો પાછલો ભાગ સ્પષ્ટ દેવી થવાના ઉદ્દેશથી આરાધ્યો, છતાં એ વિષક્રિયા ન થઈ અને ભવનાં ભ્રમણ ન વધ્યા. વિષક્રિયા ન થવાનું કારણ, અનામિકાને સ્વર્ગના વિષયસુખની કામના ન હતી એમ નહીં, પરંતુ પતિ તરીકે લલિતાંગ એક ઉત્તમ ગુણિયલ પૂર્વપરિચિત આત્મા મળે છે, તો એના સથિયારાની લાલસા હતી. આ કાંઈ મોક્ષની લાલસા નહોતી, છતાં અનામિકા સ્વયંપ્રભા દેવી થઈ, ને લલિતાંગની સાથે ઠેઠ શ્રેયાંસના ભવે પહોંચી, જ્યાં લલિતાંગ એ ઋષભદેવ થયા છે.

જન્મીને તરતમાં અઢમ કરનાર નાગકેતુ પૂર્વભવમાં પટેલના દીકરા હતા. અને ઓરમાન મા એમને બહુ પીડતી. તેથી એણે શ્રાવક મિત્રને પોતાનું દુઃખ કહી શું કરવું એમ પૂછ્યું. ત્યારે મિત્ર કહે, ‘આ તેં પૂર્વ જન્મે તપ નથી કર્યો, તેથી અહીં પરાભવ પામે છે, ને અહીં પણ તપ નહિ કરે તો આગળ પર શું પામીશ ? એ વિચાર કરી જો. માટે તું તપ કર, માતા પર રોષ ન કરીશ.’ ખેડૂતપુત્રે મંજૂર કરી પજુસણમાં અઢમથી તપ શરુ કરવાનું નક્કી કર્યું. આ તપધર્મ કયા ઉદ્દેશથી ? કહો, ભવાંતરે અપમાન-ટોણાં-તિરસ્કારાદિ પીડા ન આવે એ ઉદ્દેશથી. છતાં એ વિષક્રિયા નહિ પણ એવી ઉત્તમ ધર્મક્રિયા બની કે બીજા ભવે જ જનમતાં અઢમ, નાગકેતુ તરીકે મહાશ્રાવકપણું, અને પુષ્પપૂજામાં કેવળજ્ઞાન તથા તદ્ભવે મોક્ષ પામ્યા !

જીવનમાં આવા આપત્તિના પ્રસંગ આવે કે ઈષ્ટ સિદ્ધિ કરવી હોય ત્યારે ધર્મનું શરણું લેવાય એની પાછળ દિલ જોવાનું છે કે દિલમાં ફક્ત ધર્મથી આ ફળ લઈ લઉં એવી ફળની ઘેલછા જ મુખ્ય છે. ? અને ધર્મને તો એનું માત્ર એક સાધન બનાવાય છે ? યા ધર્મ જ મુખ્ય છે, તેથી ફળની આકાંક્ષામાં પણ ધર્મનું જ શરણ ખપે છે ? દુન્વયી ઈષ્ટ સાધવા પુરતો જ ધર્મ પકડવો એ જુદી વસ્તુ છે, ને મારે તો બધે ધર્મ જ આધાર, તેથી ઈષ્ટ માટે પણ ધર્મનો જ આશરો લઉં, એ જુદી વસ્તુ છે. પહેલામાં અશુભ વિષક્રિયા છે, બીજામાં શુભ તદ્ભેતુ ક્રિયા છે. આ શુભ ક્રિયાવાળો ભવી જીવ મોક્ષ માટે તો ધર્મ કરે જ છે. પરંતુ દુન્વયી આફત નિવારવા

કે ક્યારેક ઈષ્ટ સિદ્ધિ કરવાના ઉદ્દેશથી ય ધર્મ કરે છે. એમાં અલબત્ત મોક્ષનો ઉદ્દેશ નથી છતાં એ વિષક્રિયા નથી, પણ ધર્મ-શ્રદ્ધાવર્ધક શુભ ક્રિયા છે. માટે તો 'જયવીરરાય' સૂત્રમાં પ્રભુ આગળ 'ઈષ્ટફળ સિદ્ધિ'ની માંગણી મૂકી છે.

પ્ર.- ભગવાન પાસે કે ધર્મ પાસે દુન્વયી ઈષ્ટ ફળ મંગાય ?

ઉ.- મંગાય, એ ઈષ્ટના અભાવમાં ચિત્ત ખિન્ન રહેતું હોય, દા.ત. આજીવિકાના સાંસા હોય, યા સખત શિરશૂળ હોય, ને તેથી ચિત્તને સમાધિ ન રહેતી હોય, આર્તધ્યાન થયા કરતું હોય, શાંતિથી દેવદર્શનાદિ ધર્મસાધના ન થઈ શકતી હોય, તો એ ઈષ્ટફળ સિદ્ધિ મંગાય. એ જ આશયથી ગણધર ભગવાને જયવીરરાય સૂત્રમાં એ માંગણી મૂકી છે. પ્રભુની પૂજા-સ્તવના કરીને આ માગે એમાં ઈષ્ટ તરીકે મોક્ષ નથી માગ્યો, સાંસારિક ફળ ઈષ્ટ વસ્તુ માંગી છે, છતાં ત્યાં ધર્મક્રિયા એ વિષક્રિયા નથી થતી. ધર્મશ્રદ્ધાળુ શ્રાવક સરકારી લફરામાં ફસાયો હોય, ત્યાં એમાંથી છૂટવા માટે ધર્મનો આશરો ન લે તો કોનો આશરો લે ? ધર્મનો આશરો લે એમાં શું એ ગુનેગાર થયો ?

વાંઢા ધર્મી યુવાનને કન્યા ન મળતી હોય, સંયમ કે જીવનભર બ્રહ્મચર્યની તાકાત નથી, ને દુરાચારના માર્ગે જવું નથી, વેદનો ઉદય બહુ પીડે છે, હવે એ પ્રભુની વિશિષ્ટ પૂજાભક્તિ-તપસ્યા કરીને પ્રભુ પાસે માગે કે 'પ્રભુ વેદનો ઉદય બહુ પીડે છે, સમાધિ રહેતી નથી, દુરાચારના માર્ગે નહિ જવાનો નિર્ધાર છે, તો મારા પર કૃપા કર.' આ જો માગે તો શું ગુન્હો કર્યો ? વિષક્રિયા કરી ?

દીકરાને ભૂત વળગ્યું હોય તે ઉતારવાના આશયથી શંખેશ્વર ભગવાનની બહુ ભાવનાથી પૂજા ભક્તિ કરે તો શું એમાં મહાપાપ કર્યું ? અને 'ના, વિષક્રિયા ન કરાય, ભગવાન પાસે આવું ન મંગાય,' એમ કરી એના બદલે બાવા ફકીર પાસે જાય અને બકરાનો બલી કરાવે તો એમાં શું એણે ઓછું પાપ કર્યું ?

દ્વારકાનો દાહ અટકાવવા માટે નેમનાથ પ્રભુએ જ આયંબિલાદિ તપસ્યાઓ જિનભક્તિ તથા જીવકરુણા વગેરે ધર્મ કરવાના કહ્યા. અહીં શું પ્રભુએ વિષક્રિયા બતાવી ? આ ધર્મ કરવા પાછળ મોક્ષનો આશય હતો એમ તો કહેવાશે નહીં.

(૮૫)

ધર્મને પ્રધાન કરવાથી સાંસારિક કાર્યમાં શ્રાવક સફળ થાય ત્યાં તેને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા-આદર-બહુમાન વગેરે વધે અને એ બધુ વધતાં ધીમે ધીમે છેક સંસારત્યાગના ધર્મ સુધી પહોંચી શકે, એવો શાસ્ત્રકાર ભગવંતોનો શુભ આશય છે. જો આ બરાબર ધ્યાનમાં લેવાય તો આજના કેટલાક તથ્યહીન વિવાદો ટાઢા પડી જાય.

‘ધર્મસંગ્રહ’ વિશાળ ગ્રન્થ કર્તા પૂ. ઉપાધ્યાયશ્રી માનવિજયજી મહારાજે પણ શ્રદ્ધવિધિના પાઠનું અનુમોદન કર્યું છે- અટલું જ નહિ શ્રાવકોમાં ધર્મશ્રદ્ધા વધે (અને ભાવીમાં મોક્ષાર્થી બને) એવા પવિત્ર આશયથી પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ સાંસારિક ઈષ્ટપ્રાપ્તિના આશયથી ધર્મક્રિયા કરનારાઓને પણ નિષેધ કરવાનું દુઃસાહસ કર્યું નથી.

જો પૂર્વાચાર્યો ભગવંતોના વિધાનોનું તાત્પર્ય એવું જ હોય કે ‘ધર્મક્રિયા સાંસારિક પદાર્થના આશયથી ન જ થાય; આવો જ ઉપદેશ સાધુઓએ કરવાનો હોય, અન્યપ્રકારનો નહીંજ’ તો ભરતેશ્વરબાહુબલિવૃત્તિ ગ્રન્થ તથા શ્રી ઉપદેશ તરંગીણી ગ્રન્થમાં ધર્મોપદેશના પ્રકરણમાં પૃષ્ઠ ૨૬૪ ઉપર ‘લજ્જાતો ભયતો..’ શ્લોક મૂકીને અને એમ ‘લજ્જા, ભય....’ વગેરે દરેક પદનું દ્રષ્ટાન્ત સાથે વિવેચન લખીને “શુદ્ધ અર્થાત્ જિનોક્ત ધર્મને લજ્જા, ભય, વિતર્ક, મત્સર, સ્નેહ, લોભ, હઠ, અભિમાન, વિનય, શ્રંગાર, કીર્તિ, દુઃખ, કૌતુક, વિસ્મય, વ્યવહાર, ભાવ, કુલાચાર, કે વૈરાગ્યથી જેઓ ધર્મ કરે છે તેઓને અમાપ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે” આવી લજ્જા વગેરેથી થતી ધર્મની પ્રશંસા મુદ્દલે ય ન કરી હોત. ઉપદેશતરંગીણીકારે તો આ એકેકના સ્પષ્ટ ઉદાહરણો પણ ત્યાંજ દર્શાવી દઈને છેલ્લે કહ્યું છે કે- “શું બહુ કહેવું- દરેક રીતે કરેલો ધર્મ મહાલાભ માટે થાય છે.” આનાથી એ સ્પષ્ટ છે કે આવા બધા પ્રશંસા વાક્યો જીવનને ધર્મમાં જ પ્રવર્તાવવા માટે છે, અને તે માત્ર મોક્ષના આશયથી જ પ્રવર્તાવવા માટે છે એમ નહીં કિન્તુ સાંસારિક પ્રયોજનથી પણ પ્રવર્તતા હોય તો તે માટે પણ કહેલા છે. પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીએ આજ સુધી જે કાંઈ લખ્યું છે તે ધ્યાનથી વાંચી જનારને તે વાતની પૂરી પ્રતીતિ થશે કે તેઓશ્રી બોલતી કે લખતી વખતે બીજાનયની માન્યતાની

તદ્દન ઉપેક્ષા થઈ જાય તેવું થવા દેતા નથી. એટલે જ તેઓશ્રીના વ્યાખ્યાનોમાં જ્યારે એક નયનું સમર્થન ચાલતું હોય ત્યારે બીજા નયની પ્રરૂપણાનો અવસર આવે ત્યારે એ નયની માન્યતાનું પણ સચોટ સમર્થન અને એને પણ પૂર્ણ ન્યાય મળેલો દેખાશે. એવું નહિ દેખાય કે એકવાર જે નયનું સમર્થન કર્યું હોય પછી કાયમ માટે એજ નયનો આગ્રહ બંધાઈ ગયો હોય અને એનું ને એનું જ સમર્થન અને પુષ્ટિ કર્યા કરતા હોય. ભિન્ન ભિન્ન નયોને ન્યાય આપવાના આ પ્રકારના વલણને કારણે તેઓશ્રીના વ્યાખ્યાનોમાં જુદે જુદે અવસરે સર્વ નયોની માન્યતાની પ્રરૂપણામાં એકરૂપતા જળવાઈ રહે છે અને પરસ્પર વિરોધને અવકાશ મળતો નથી.

પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોનો આશય વિચિત્ર અર્થાત્ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનો હોય છે. ક્યારેક તેઓ કોઈ એક નયથી વાત કરે તો ક્યારેક એની તદ્દન સામી બાજુના નયથી. એટલે જૈન શાસનમાં આરાધકો ક્યારેય પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોના વિધાનોમાંથી કોઈ એક જ નયને પકડી લેવાની ઉતાવળ કરતા નથી કિંતુ ઉભય નયને સમજીને ઉભયનય સમ્મત પદાર્થનો સ્વીકાર કરે છે.

શાસ્ત્રગ્રંથો ચરિત્ર-ગ્રંથોનો ગુરુગમથી અભ્યાસ કરનાર પણ એ જોઈ-જાણી શકે છે કે શાસ્ત્રોમાં પણ ઠેર ઠેર આપત્તિનિવારણ કે આવશ્યક પ્રાપ્તિ અર્થે ધર્મ કરનારને ઘણા ઘણા લાભ યાવત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત થયાના દ્રષ્ટાન્તો જોઈએ એટલા મળે છે, એથી ધર્મ કરનારને એકાન્તે નુકશાન જ થયાનું એમાં જાણવા મળ્યું નથી. પૂર્વે જે શાસ્ત્રકાર ભગવંતોના વિધાનો દર્શાવ્યા છે એનાથી હવે એ પણ સમજી શકાય તેમ છે કે ધર્મનો મહિમા બતાવવા, મોક્ષના અ-દ્વેષવાળા જીવોને ધર્મ કરતા મોક્ષ સિવાયના લાભ થયાના દ્રષ્ટાન્તો ઉપદેશમાં કહેવા તે એનો દુરુપયોગ નહીં પણ સદુપયોગ છે. “ઉપદેશતરંગીણી” શાસ્ત્ર અને ‘ભરતેશ્વરવૃત્તિ’ શાસ્ત્રમાં શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ જ લજ્જા વગેરેથી ધર્મ કરવાના વિધાનના સમર્થનમાં એ બધા દ્રષ્ટાન્તો ટાંકી દેખાડ્યા છે. માટે એ બધાના દ્રષ્ટાન્તો ના લેવાય એમ કહેવું તે પણ વ્યાજબી ઠરતું નથી. કારણકે તેમાં શાસ્ત્રકાર ભગવંતોની અવગણના થવા પૂરેપૂરો સંભવ છે.

અહીં શંકા થઈ શકે કે તો પછી પૌદ્ગલિક આશયથી થતી ધર્મક્રિયાને વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાન કેમ કીધી ?

આનો ઉત્તર ખૂબ જ શાંત ચિત્તે પૂર્વગ્રહરહિતપણે ઊંડાણથી વિચારવાની જરૂર છે. આ વિષાદિ અનુષ્ઠાનનો અધિકાર પૂજ્યપાદ આચાર્યશ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ આદિના ‘યોગબિન્દુ’ વગેરે ગ્રન્થમાં જોવા મળે છે માટે સૌ પ્રથમ એનો સંદર્ભ જોઈએ :-

૧. ગુર્વાદિપૂજનાન્નેહ તથા ગુણ ઉદાહૃતઃ ।

મુક્ત્યદ્વેષાદ્યથાત્યન્તં મહાપાયનિવૃત્તિતઃ ॥ ૧૪૯ ॥

ગુર્વાદિપૂજનાદુક્તરૂપાત્સકાશાત્ ન=નૈવ ઇહ=પૂર્વસેવાયામ્ તથા ગુણઃ= પૂજકોપકારઃ ઉદાહૃતો મતિમદ્વિભઃ । મુક્ત્યદ્વેષાદ્ ગુર્વાદિપૂજાઽભાવેઽપિ યથાત્યન્તમતીવ ગુણો, મહાપાયનિવૃત્તિતો=મહાપાયસ્ય સંસારનામકસ્યાઽપાયસ્ય પરાકરણાદ્=નિવૃત્તેઃ ॥ ૧૪૯ ॥

૨. એતદ્યુક્તમનુષ્ઠાનમન્યાવર્તેષુ તદ્ ધ્રુવમ્ ।

ચરમે ત્વન્યથા જ્ઞેયં સહજાલ્પમલત્વતઃ ॥ ૧૫૨ ॥

એતદ્યુક્તં-ભવાભિષ્વઙ્ગાનાભોગસંગતમ્, અનુષ્ઠાનં=ગુરુદેવાદિપૂજનરૂપમ્ અન્યાવર્તેષુ-ચરમાવર્તવિલક્ષણેષુ, તત્પૂર્વસેવારૂપતયોપન્યસ્તમ્ ધ્રુવં=નિશ્ચિતમ્, ચરમે તુ=ચરમે પુનઃ પરાવર્તે અન્યથાઽન્યપ્રકારં જ્ઞેયમ્, કુત ઇત્યાહ સહજાલ્પમલત્વતઃ સ્વાભાવિકકર્મબન્ધયોગ્યતાલક્ષણમલતુચ્છભાવાત્ ॥ ૧૫૨ ॥

૩. એકમેવ હ્યનુષ્ઠાનં કર્તૃભેદેન ભિદ્યતે ।

સરુજેતરભેદેન ભોજનાદિગતં યથા ॥ ૧૫૩ ॥

એકમેવ હ્યેકાકારમેવ અનુષ્ઠાનં દેવતાપૂજનાદિ કર્તૃભેદેન=ચરમાઽચરમા-વર્તવર્તિતયા કારકજન્તુનાનાત્વેન ભિદ્યતે=વિશિષ્યતે । દૃષ્ટાન્તમાહ સરુજેતર-ભેદેન, ભોજનાદિગતં-ભોજનપાનશયનાસનાદિગતં, યથા=યેન પ્રકારેણ એતસ્ય રોગવૃદ્ધિહેતુત્વાદન્યસ્ય ચ બલોપચયાર્થત્વાદિતિ ॥ ૧૫૩ ॥

૪. એતદેવ દૃઢયન્નાહ -

ઇત્યં ચૈતદ્યતઃ પ્રોક્તં સામાન્યેનૈવ પઞ્ચધા ।

વિષાદિકમનુષ્ઠાનં વિચારેઽત્રૈવ યોગિભિઃ ॥ ૧૫૪ ॥

(//)

इत्थम्=इदंप्रकारम् चकारः पूर्वोक्तभावनार्थः एतदनुष्ठानभेदलक्षणं वस्तु यतो=यस्मात् प्रोक्तम् सामान्येनैव न तु चरमाऽचरमावर्त्तभेदमपेक्ष्य पञ्चधा-पञ्चभिः प्रकारैः, विषादिकं विषगरादिभेदमनुष्ठानं प्रस्तुतमेव विचारे=पर्यालोचने अत्रैवाऽस्मिन्नेव योगमते पतञ्जलिप्रभृतिभिः योगिभिः ॥ १५४ ॥ इदमेव दर्शयति -

५. विषं गरोननुष्ठानं तद्धेतुरमृतं परम् ।

गुर्वादिपूजानुष्ठानमपेक्षादिविधानतः ॥ १५५ ॥

विषं-स्थावरजङ्गमभेदभिन्नम् ततो विषमिव विषम्, एवं गरोऽपि योजनीयः परं गरः-कुद्भव्यसंयोगजो विषविशेषः, अनुष्ठानं अनुष्ठानाभासम्, तथा तद्धेतुरनुष्ठानहेतुः, अमृतमिवामृतममरणहेतुत्वात् । परं प्रकृष्टं गुर्वादिपूजानुष्ठानम् प्रकृतमेव वर्तते । कुत इत्याह अपेक्षादिविधानतः=अपेक्षाया इहलोकपरलोकफलस्पृहानुरूपाया आदि-शब्दादनाभोगादेश्च यद्विधानं विशेषस्तरस्मात् ॥ १५५ ॥

विषादित्वमेव भावयन्नाह -

६. विषं लब्ध्याद्यपेक्षात इदं सच्चित्तमारणात्

महतोऽल्पार्थनाज्ज्ञेयं लघुत्वापादनात्तथा ॥ १५६ ॥

विषं लब्ध्याद्यपेक्षातो=लब्धिकीर्त्यादिस्पृहा-लक्षणायाः सकाशात्, इदमनुष्ठानं वर्तते कुत इत्याह सच्चित्तमारणात्=परिशुद्धान्तःकरणपरिणामविनाशनात् महतोऽनुष्ठानस्य अल्पार्थनाद् अतितुच्छलब्ध्यादिस्पृहणात्सकाशात् लघुत्वापादनं लघुभावाधानं तस्मात् । तथा इति हेत्वन्तरभावनार्थः । ज्ञेयमिदं विषमिति ॥१५६॥

७. दिव्यभोगाभिलाषेण, गरमाहुर्मनीषिणः ।

एतद्विहितनीत्यैव कालान्तरनिपातनात् ॥ १५७ ॥

दिव्यभोगाभिलाषेण=ऐहिकभोगनिःस्पृहस्य स्वर्गस्थानभवभोगाभिष्वङ्गरूपेण गरमनुष्ठानम् आहुर्मनीषिणः= मतिमन्तः एतद्= देवापूजाद्यनुष्ठानम् विहितनीत्यैव= सच्चित्तमारणादिरूपयैव, गरं कालान्तरनिपातनात् कालान्तरे=भवभवान्तररूपेऽनर्थसम्पादनाद् । आत्मनः किल विषं सद्य एव विनाशहेतुः गरश्च कालान्तरेणेत्येवमुपन्यस्तमिति ॥ १५७ ॥

८. अनाभोगवतश्चैतदननुष्ठानमुच्यते ।

सम्प्रमुग्धं मनोऽस्येति ततश्चैतद्यथोदितम् ॥ १५८ ॥

अनाभोगवतश्च=इहलोकपरलोकयोरपि संमूर्च्छनजतुल्यप्रवृत्तितया क्वचिदप्रणिहितमनसः पुनः पुंसः एतद्=गुरुदेवपूजाद्यनुष्ठानं तथाविधसमुदया-

(८८)

दिवशाद्विधीयमानमपि अननुष्ठानमुच्यते=अनुष्ठानमेव न भवतीत्यर्थः । कुत एतदित्याह सम्प्रमुग्धं=सं इति सर्वतः प्रकर्षेण मुग्धं सन्निपातोपहतस्येव मोहमनध्यवसायामात्ररूपमापन्नं मनः-अन्तःकरणं अस्य-अनाभोगवतः 'इतिः' पादपरिसमाप्तौ । यत एवं ततश्च मनःसम्प्रमोहादेव हेतोः एतत्प्रागुक्तम् यथोदितं=यथा निरूपितं तथैवेति ॥ १५८ ॥

९ एतद्रागादिदं हेतुः श्रेष्ठो योगविदो विदुः ।

सदनुष्ठानभावस्य शुभभावांशयोगतः ॥ १५९ ॥

एतद्रागात्-सदनुष्ठानभावबहुमानात् इदं आदिधार्मिककालभावि देवपूजाद्यनुष्ठानं क्रियमाणम् हेतुः=कारणम् श्रेष्ठो-उच्यते वर्तते एतद्योगविदो विदुः=जानते, कस्य हेतुरित्याह सदनुष्ठानभावस्य=तात्त्विकदेवपूजाद्याचारपरिणामस्या कुत इत्याह शुभभावांशयोगतः=मुक्त्यद्वेषेण मनागमुक्त्यनुरागेण वा शुभभावलेशसंगमात् ॥१५९॥

१०. जिनोदितमिति त्वाहुर्भावसारमदः पुनः ।

संवेगर्भमत्यन्तममृतं मुनिपुङ्गवाः ॥ १६० ॥

जिनोदितं-जिननिरूपितं 'इति तु'=अनेनैवाभिप्रायेण विधीयमानं आहुर्ब्रुवते भावसारं=शुद्धश्रद्धा-प्रधानम् । अदोऽनुष्ठानं पुनः तथा संवेगगर्भमन्तः-प्रवेशितनिर्वाणाभिलाषम् अत्यन्तमतीव अमृतममरणहेतुत्वादमृतसंज्ञम् मुनिपुङ्गवाः=गौतमादिमहामुनय इति ॥ १६० ॥

११. अथ प्रस्तुतमेवाधिकृत्याह -

एवं च कर्तृभेदेन चरमेऽन्यादृशं स्थितम् ।

पुद्गलानां परावर्ते गुरुदेवादिपूजनम् ॥ १६१ ॥

एवं चा-ऽस्मिंश्चानुष्ठानपञ्चविधत्वे स्थिते सति कर्तृभेदेना-ऽनुष्ठातृविशेषेण चरमेऽपश्चिमे अन्यादृशं मुक्त्यद्वेषादेः पूर्वपरावर्तकालभाविनो देवादिपूजनाद्विलक्षणम् स्थितं-प्रतिष्ठितम् पुद्गलानां परावर्ते गुरुदेवादिपूजनमुक्तरूपमेवेति ॥ १६१ ॥

१२. यतो विशिष्टः कर्तायं तदन्येभ्यो नियोगतः ।

तद्योगयोग्यताभेदादिति सम्यग्विचिन्त्यताम् ॥ १६२ ॥

यतः- यस्मात्कारणात् विशिष्टो-विलक्षणः कर्ता-देवपूजनादिनाम् अयं-चरमावर्तवर्ती जन्तुः तदन्येभ्यः प्राच्यपरावर्तवर्तिभ्यः कर्तृभ्यः, नियोगतो-नियमेन ।

કુત્ત્ ઇત્યાહ ‘તદ્યોગયોગ્યતાભેદાત્’ સ ચાસૌ યોગયોગ્યતાયાઃ યોગનિમિત્તભાવસ્ય
 ભેદો વિશેષસ્તસ્માત્ ઇતિ- એવમ્ સમ્યગ્વિચિન્ત્યતાં=વિમૃશ્યતામિતિ । પૂર્વં હ્યેકાન્તેન
 યોગાડયોગ્યસ્યૈવ દેવાદિપૂજનમાસીચ્ચરમાવર્તે તુ સમુલ્લસિતયોગયોગ્યભાવસ્યેતિ
 ચરમાવર્તદેવાદિપૂજનસ્યાન્યાવર્તદેવાદિપૂજનાદન્યાદૃશત્વમિતિ ॥ ૧૬૨ ॥

૧૩. એતેષુ ચ યચ્ચરમાવર્તે સ્યાત્તદાહ -

ચતુર્થમેતત્પ્રાયેણ જ્ઞેયમસ્ય મહાત્મનઃ ।

સહજાલ્પમલત્વં તુ, યુક્તિરત્ર પુરોદિતા ॥ ૧૬૩ ॥

ચતુર્થ=તુરીયમ્, એતદનુષ્ઠાનં=તદ્દેતુનામકમ્ પ્રાયેણ=બાહુલ્યેન જ્ઞેયમસ્ય
 =ચરમાવર્તભાજ આદિધાર્મિકસ્ય મહાત્મનઃ પ્રશસ્તભાવસ્ય, અનાભોગાદિભ્યઃ
 કદાચિદન્યથાપિ સ્યાદિદમિતિ પ્રાયોગ્રહણમ્ । એતદપિ કુતઃ, યતઃ સહજાલ્પમલત્વં
 તુ - સહજો જીવસમાનકાલભાવિત્વેનાલ્પસ્તુચ્છો મલો વક્ષ્યમાણરૂપો યસ્ય સ તથા
 તદ્ભાવસ્તત્ત્વં પુનઃ યુક્તિઃ- હેતુઃ અત્રાડસ્મિન્નર્થે પુરોદિતા=પ્રાગુપન્યસ્તેતિ ॥ ૧૬૩ ॥
 અથ મલમેવાધિકૃત્યાહ

૧૪. સહજં તુ મલં વિદ્યાત્ કર્મસમ્બન્ધયોગ્યતામ્ ।

આત્મનોડનાદિમત્ત્વેડપિ નાયમેનાં વિના યતઃ ॥ ૧૬૪ ॥

સહજં તુ=સહજં પુનઃ મલં વિદ્યાત્=જાનીયાત્ કામિત્યાહ કર્મસમ્બન્ધયોગ્યતાં=
 જ્ઞાનાવરણાદિકર્મ-સંશ્લેષનિમિત્તભાવમ્ કસ્યેત્યાહ આત્મનઃ=જીવસ્ય । કુત્ત્ ઇત્યાહ
 ‘અનાદિમત્ત્વેડપિ’ બન્ધસ્ય, ન=નૈવ, અયં=બન્ધઃ એનાં=યોગ્યતાં જીવસ્ય વિના=અન્તરેણ
 યતઃ=યસ્માત્કારણાત્ કિલાનાદિમાન્ ભાવો ગગનાદિર્ન કઞ્ચન હેતું
 સ્વસ્વભાવલાભેડપેક્ષતે, બન્ધશ્ચ પ્રવાહાપેક્ષયૈવાનાદિમાન્, તતો ન જીવયોગ્યતામન્તરેણૈષ
 ઉપપદ્યતે, અન્યથાડનેકદોષપ્રસઙ્ગાત્ ॥૧૬૪॥

યોગબિંદુ શ્લો. ૧૪૯માં મુક્તિ-અદ્વેષના પ્રભાવે ચરમાવર્તવર્તી જીવોના
 પૂર્વસેવારૂપ ગુરુ આદિ પૂજના અનુષ્ઠાનથી અત્યન્ત ગુણ થવાનું જણાવે છે.
 ત્યારપછી ૨ શ્લોક ૧૫૨-૧૫૩ માં સ્પષ્ટ જણાવે છે કે જૈન શાસનમાં એક જ
 અનુષ્ઠાન કર્તાભેદથી ભિન્ન ભિન્ન છે. અહીં આશયભેદને પ્રધાન ન કર્યો. અર્થાત્
 મોક્ષના આશય અને પૌદ્ગલિક આશયથી અનુષ્ઠાનભેદ ન કર્યો. કર્તાભેદે ભેદ

(૯૧)

કર્ચો. એમાં પણ કાળભેદને મુખ્ય કરતા ટીકામાં સ્પષ્ટ લખ્યું કે ચરમાવર્તવર્તી અને અચરમાવર્તવર્તીપણાથી કર્તાભેદ છે: આ રીતે એ સ્પષ્ટ ફલિત થયું કે સંસારના પદાર્થના આશયથી અચરમાવર્તવર્તી જીવ જે ધર્મક્રિયા કરે એના કરતાં ચરમાવર્તવર્તી જીવ કરે તે જુદા જ પ્રકારની છે. અહીં પ્રકારભેદમાં મુક્તિ-અદ્વેષની પ્રધાનતા જરૂર છે, પણ મોક્ષ પ્રાપ્તિની ઈચ્છાની નહીં.

આ સંદર્ભમાં તેઓશ્રીએ પાંતજલયોગ મતમાં પ્રસિદ્ધ સમગ્ર પાંચ અનુષ્ઠાન વિષાદિ શ્લોક ૧૫૫ થી ૧૬૦ માં કહ્યા. તેની શરૂઆત કરતાં પૂર્વે એમ કહ્યું કે (શ્લોક ૧૫૪ માં) પતંજલિ વગેરેએ આ ભેદો પૂર્વોક્ત કાળભેદને અનુલક્ષીને કહ્યા નથી. (જ્યારે જૈનશાસને તો કાળભેદને મુખ્ય કર્યો છે. જો કે જે પાંચ અનુષ્ઠાન દેખાડ્યા છે તે પાંતજલ યોગની જ પ્રક્રિયા છે એવું નથી.) ૧૬૦ શ્લોક સુધી પાંચ અનુષ્ઠાન દેખાડ્યા બાદ ૧૬૧મા શ્લોકમાં પુનઃ જૈનશાસનની નીતિ મુજબ આને કેવી રીતે સ્વીકારવા એનો વિવેક કરતાં કહ્યું કે - મુક્તિઅદ્વેષાદિના (આદિ પદથી કાંઈક મુક્તિનો રાગ વિકલ્પે લેવાનો છે.) પ્રભાવે અચરમાવર્તકાળભાવી દેવપૂજનાદિ અનુષ્ઠાન કરતાં ચરમપુદ્ગલ-પરાવર્તમાં તે જુદા જ પ્રકારનું સિદ્ધ થાય છે. આના જ સમર્થનમાં શ્લોક ૧૬૨ માં કહ્યું કે અચરમાવર્તવર્તી જીવો કરતા ચરમાવર્તવર્તી જીવ રૂપ અનુષ્ઠાનકર્તા અવશ્ય જુદો જ છે કારણ કે અચરમાવર્તમાં એકાન્તે યોગઅયોગ્ય દેવાદિપૂજન હતું જ્યારે ચરમાવર્તમાં યોગની યોગ્યતા ઉલ્લસિત=પ્રગટ થઈ છે. આ રીતે અહીં પણ કાળભેદે યોગ્યતા પ્રધાન કરી પણ મોક્ષની ઈચ્છાને નહીં. (કારણકે તે અવસ્થામાં સાંસારિક ચીજ-વસ્તુનો આશય સંભવે છે.)

“હવે આ ચરમાવર્તવર્તી જીવને ક્યું અનુષ્ઠાન હોય તેની સ્પષ્ટતા કરતાં શ્લોક ૧૬૩ માં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું છે કે-” “પ્રશસ્તભાવવાળા આ ચરમાવર્તવર્તી મહાત્માને સહજમલના ડ્રાસના સહજમલની અલ્પતાના પ્રભાવે (મોક્ષના આશયના પ્રભાવે એમ ન કહ્યું) મોટા ભાગે ચોથું તથ્યેતુ(કે જે ઉપાદેય છે) અનુષ્ઠાન હોય છે.’ અહીં ‘એ જ હોય છે.’ એમ નહીં કહેતાં ‘મોટા ભાગે’ એટલા માટે કીધું કે અનાભોગદિથી કદાચ તેને બદલે અન્ય અન્ય પણ હોઈ શકે. શ્લોક ૧૬૪માં સહજમલને કર્મસમ્બન્ધની યોગ્યતારૂપે ઓળખાવ્યો છે. ચરમાવર્તવર્તી

જીવને તે અલ્પ થઈ ગયો હોવાથી પ્રાય: યોથું અનુષ્ઠાન હોવાનું જણાવ્યું. (નહીં કે મોક્ષની જ ઈચ્છા પ્રગટી હોવાથી.)

આ મીમાંસાથી નીચે મુજબ નિષ્કર્ષ ફલિત થાય છે કે-

(૧) પાતંજલયોગમતની વિષાદિ પાંચ અનુષ્ઠાનની વિગતો સર્વાંશે જૈનશાસનને માન્ય નથી (કારણકે)

(૨) જૈન શાસનમાં માત્ર આશયભેદથી જ નહીં પણ કાળભેદથી ય અનુષ્ઠાન ભેદ છે. (અર્થાત્ વિષાદિ ત્રણ અનુષ્ઠાન અચરમાવર્તવર્તી જીવને હોય અને બાકીના બે તથ્ધેતુ અને અમૃત તે પ્રાય: ચરમાવર્તવર્તી જીવને હોય.)

(૩) અચરમાવર્તવર્તી જીવને જ મુક્તિ પ્રત્યે દ્વેષ ન હોવાના કારણે (મુક્તિનો સંપૂર્ણપણે રાગ ન પ્રગટ્યો હોય તો પણ) પ્રાય: તથ્ધેતુ નામનું યોથું અનુષ્ઠાન હોય, નહીં કે વિષાદિ, પછી ભલે ક્યારેક સંસારની વસ્તુના આશયથી ય ધર્મક્રિયા કરતો હોય. (ક્યા આશયથી કરે છે તેનું તે દશામાં વધારે પડતું મહત્વ નથી.)

(૪) સાંસારિક વસ્તુના આશયથી ધર્માનુષ્ઠાન કરનાર જીવ અચરમાવર્તવર્તી છે કે ચરમાવર્તવર્તી તે જાણ્યા વિના તેના અનુષ્ઠાનને પ્રાય: વિષાદિ અનુષ્ઠાનમાં ખતવી શકાય નહિ.

અહીં એટલું તો સમજી રાખવાનું છે કે ચરમાવર્તવર્તી જીવનું સાંસારિક વસ્તુના આશયથી પણ થતું ધર્માનુષ્ઠાન તથ્ધેતુરૂપ એટલા માટે છે કે તેનો જે તાત્ત્વિક અર્થાત્ કેવલિભાષિત એવો જિનપૂજાદિઆચારનો પરિણામ છે તે મુક્તિના અદ્વેષથી અથવા કંઈક મુક્તિ પ્રત્યે તે જીવને અનુરાગ પ્રગટ્યો હોવાથી શુભભાવથી ગર્ભિત છે તથા કેવલિભાષિત ક્રિયાઓ અને અનુષ્ઠાનો પ્રત્યે (એ અનુષ્ઠાનો કેવલિભાષિત છે કે નહીં તેની એને ખબર ન હોય તો પણ સહજ અલ્પમલતાના કારણે) બહુમાન-આકર્ષણ પ્રગટ થતું હોય છે. અર્થાત્ સાંસારિક પાપક્રિયાઓ કરતાં એમાં એને (મોક્ષની ઈચ્છા હોય કે ન હોય તો પણ) સહજ રુચિ જાગ્રત થઈ હોય છે.

કદાચ અહીં એવી શંકા થાય કે મુક્તિઅદ્વેષ માત્રથી જ ચરમાવર્તવર્તી જીવને તથ્યેતુ અનુષ્ઠાન સંભવિત હોય તો શ્રૈવેયક સુખ પ્રાપ્તિ માટે મુક્તિ-અદ્વેષથી અભવ્ય જે અનુષ્ઠાન કરે છે તે પણ તથ્યેતુ કેમ ન બને ?

એકાન્તવાદીઓની ચિરકાલીન રૂઢ- પ્રરૂઢ આ શંકાનો પ.પૂ. બહુશ્રુત ઉપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજે આજથી ૩૦૦ વર્ષ પૂર્વે સુંદર ખુલાસો કર્યો છે. તે જોઈએ -

મુક્તિ-અદ્વેષપ્રાધાન્ય નામની ૧૩મી બત્રીશીમાં શ્લોક ૨૦-૨૧ માં તેઓશ્રી જણાવે છે કે - અભવ્યને સ્વર્ગપ્રાપ્તિહેતુ મુક્તિ-અદ્વેષ હોવા છતાં તે સદનુષ્ઠાન-રાગનો (કિયારાગ) પ્રયોજક નથી. બાધ્યફલાપેક્ષારૂપ સહજારી હોય તો જ મુક્તિ-અદ્વેષ સદનુષ્ઠાન રાગ પ્રયોજક બની શકે. અભવ્યની જે ફલાપેક્ષા છે તે બાધ્યકોટિની નહીં કિન્તુ અબાધ્યકોટિની હોય છે.

બાધ્ય સ્વભાવવાળી ફલાપેક્ષા એટલે કે જે સાંસારિક ફલાપેક્ષા આગળ જઈને તત્વોપદેશથી નિવૃત્ત થાય એવી હોય. દા.ત. સૌભાગ્યાદિ ફલની અપેક્ષા હોય તો પણ એ સદનુષ્ઠાનનો રાગ જગાડનારી હોય અને જ્યારે એ 'વિષયો ભયંકર છે - ઝેર જેવા છે.' વગેરે ઉપદેશકોનો ઉપદેશ સાંભળે ત્યારે નિવૃત્ત થનારી હોય તે બાધ્ય કહેવાય. વિષયોની નિંદા સાંભળી તરત જ એની ઈચ્છા નાબૂદ થઈ જાય એવું નહીં, પણ 'વિષયો ભૂંડા છે.' આવું એને વારંવાર સાંભળવા મળે તો ધીમે ધીમે વિષય ફળની આકાંક્ષા ઢીલી પડતી જાય. કોઈકને એક ઝાટકે વિષયકાંક્ષા નાબૂદ થાય. કોઈકને એક ઉપદેશકથી તો કોઈકને બીજા ઉપદેશકથી, કોઈને એક વાર ઉપદેશ સાંભળવાથી તો કોઈકને વારંવાર ઉપદેશ સાંભળવાથી બને; આવો બધો અનેક પ્રકારનો સંભવ છે. પણ અહીં ખાસ એ ધ્યાન રાખવાનું છે કે ઉપદેશક વિષયની ભયંકરતા સમજાવીને તેની વિષયકાંક્ષા નાબૂદ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ નહિ કે વિષયકાંક્ષાથી થતાં ધર્માનુષ્ઠાનને ત્યાજ્ય દર્શાવીને કે ધર્માનુષ્ઠાનની ભયંકરતા દેખાડીને - આ ખાસ સમજવાનું છે. આ જ કારણથી પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીનું કોઈપણ પુસ્તક ખોલીને જોઈશું તો તેમાં વિષયોની ભારે નિંદા ઠેર ઠેર દેખાશે પણ વિષયકાંક્ષાથી થતાં ધર્માનુષ્ઠાનની નહીં - આટલું પ્રાસંગિક.

શ્લો. ૨૨ માં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મ. જણાવે છે કે અબાધ્ય ફલાપેક્ષા (અભવ્યાદિની, તે) મોક્ષાર્થક શાસ્ત્રશ્રવણ વિરોધી હોય છે. (અર્થાત્ એને તો મોક્ષાર્થકશાસ્ત્ર સાંભળવાનો પણ રસ ન હોય.) જ્યારે, ભવ્યજીવને મુક્તિ અદ્વેષ હોય અને ફલાપેક્ષા હોય તો પણ તે બાધ્ય કક્ષાની હોવાના કારણે તથા એનાથી ઉચિત યોગ્યતાના પ્રભાવે મોક્ષાર્થક શાસ્ત્રશ્રવણ કરવામાં જાગેલા રસના પ્રભાવે બુદ્ધિ માર્ગાનુસારી બને છે અને તીવ્રપાપક્ષય થવાથી સદનુષ્ઠાન રાગ જન્મે છે.

શ્લો. ૨૩ માં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જણાવે છે કે સૌભાગ્યાદિ - ફલાકાંક્ષાવાળાને શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ જ જે રોહિણી વગેરે તપ કરવાનું દેખાડ્યું છે તે મુગ્ધ જીવોને માર્ગપ્રવેશ કરાવવા માટે ગીતાર્થો સૂચવે છે. પણ 'એ તો સંસારના આશયથી થયું એટલે વિષાનુષ્ઠાન બની જશે' એવી ભ્રમણા દૂર કરવા પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું કે ફલાપેક્ષા બાધ્ય કોટિની હોવાથી એ અનુષ્ઠાન વિષાદિરૂપ બનતું નથી પણ તદ્દેતુરૂપ જ રહે છે.

આ રીતે પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ ગૂંચના સુંદર ઉકેલો દર્શાવ્યા હોવાથી કોઈ વિવાદને અવકાશ જ રહેતો નથી. ધર્મોપદેશના આજ કાલના શ્રોતાઓ બધાજ બુધ કક્ષાના કે મધ્યમ કક્ષાના હોતા નથી કિંતુ બહુધા મુગ્ધ કક્ષાના હોવાનો સંભવ વધુ છે. (હા, કોઈ ઉપદેશકની સભામાં વર્ષોથી એકના એક જ મોટાભાગના પ્રબુદ્ધ શ્રોતાઓ હાજરી આપતા હોય ત્યારે તે બુધ જીવોની કક્ષાનો જ ઉપદેશ કર્યા કરે તેમાં કોઈ વાંધો નથી.) એટલે જ પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ પુષ્પમાલાદિ શાસ્ત્રોમાં, મોક્ષ સિવાયના આશયથી પણ ધર્મ કરવાનું વિધાન કરેલું છે. મોટી શાંતિમાં પૂ.વાદિવૈતાલ શ્રી શાંતિસૂરિ મહારાજ જેવાએ પણ આશીર્વાદના શબ્દોમાં 'અક્ષીણકોષકોષાગારા નરપતયશ્ચ ભવન્તુ સ્વાહા' અર્થાત્ 'રાજાઓ અખૂટ કોશ અને કોષાગારવાળા થાઓ' એમ જે કહ્યું છે, તથા 'સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકાઓના રોગ-ઉપસર્ગ-વ્યાધિ-દુઃખ-દુકાળ-દુર્મનસ્કતા દૂર થાઓ' તથા 'શત્રુઓ પરાઙ્મુખ થાઓ', તથા 'શ્રી સંઘથી માંડીને સમગ્ર બ્રહ્મલોકમાં શાંતિ થાઓ' વગેરે વગેરે જે આશીર્વાદના સૂચક શબ્દો વાપર્યા છે તેમાં અખૂટ કોશ વગેરે શબ્દનો અર્થ આડકતરી રીતે મોક્ષ જ કરવો જોઈએ કે નહિ એવા કોઈ વિવાદને અવકાશ રહેતો નથી. તમામ ભવભીરુ પંચમહાવ્રતી મહાત્માઓની

(૮૫)

ઉપદેશપ્રવૃત્તિમાં ઊડે ઊડે એવો અભિપ્રાય તો રહેલો જ હોય છે કે જીવો આ રીતે પણ ધર્મમાં જોડાય, ધીમે ધીમે લેખયોની નિંદા સાંભળી વિષયાકાંક્ષા છોડે, ને મોક્ષની ઉપાદેયતા સમજીને ક્રમે કરી મુક્તિએ જાય. એવો ઉદ્દેશ અંતરમાં ન હોય તો તે વાસ્તવઉપદેશક જ કહી ન શકાય.

ઉપદેશકનું કર્તવ્ય :-

આ બધી ચર્ચાનો સાર એ છે કે શાસ્ત્રકાર ભગવંતોના ભિન્ન ભિન્ન આશયવાળી દેશનાઓમાંથી શ્રોતાઓ ક્યારેય પણ એકાન્ત ન પકડી જાય એ ઉપદેશ કરતી વેળા ઉપદેશકે ધ્યાનમાં રાખવાનું હોય છે. જો ધ્યાન રાખવામાં ન આવે અને કોઈ એક નયથી પ્રરૂપાયેલ એકબાજુની જ શાસ્ત્રવાતોને ઘુંટવ્યે રાખી હોય તો એનું અનિષ્ટ પરિણામ એ આવે છે કે જ્યારે એ શ્રોતાઓને કોઈ બીજા ઉપદેશકના ઉપદેશથી એનાથી સામેની બાજુની શાસ્ત્રવાતો જાણવા-સાંભળવા મળે ત્યારે એ શ્રોતાવર્ગમાં એવો ઉકળાટ આવી જાય છે, કે જે શાસ્ત્રોના આધારે એ બીજા બીજુની વાત થઈ હોય તે શાસ્ત્રો પર અને એની એ વાતો પર અનાદર કે અરૂચિ અથવા અવિશ્વાસ પ્રગટે છે, તેમજ તે શાસ્ત્રોની વાતો રજૂ કરનાર પ્રત્યે પણ દ્વેષ ભાવના વગેરે જાગૃત થાય છે ! પરિણામે બિનજરૂરી વિવાદનો વાવંટોળ જાગી ઊઠે છે. શાસ્ત્રીય વિધાનોમાં મુખ્યતા અને ગૌણતા પણ આપેક્ષિક હોય છે, પણ એકાન્તિક નથી હોતી, અર્થાત્ ભિન્ન ભિન્ન ઉચિત દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ-સ્થાન વગેરેનું ઔચિત્ય ધ્યાનમાં લઈને તે તે નયથી પ્રરૂપણા બીજા અન્ય નયને જરાય અન્યાય કરવાનો આશય ન આવી જાય તે રીતે કરવાની હોય છે, પણ આંખ મીચીને નહીં. નયભેદે દેશના થાય તેમાં પણ ઉપદેશક મહાત્માઓનો આશય પરમ્પરાએ જીવને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવાનો જ હોય, તો પછી પૂ. શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજે યોગદ્રષ્ટિ સજ્જાયમાં ચોથી ઢાળના ૨૦-૨૧ મી ગાથામાં જણાવ્યા મુજબ કોઈ ઝઘડાને અવકાશ રહેતો નથી - તે જુઓ,

“શિષ્યભણી જિનદેશનાજી કે (કહે) જન પરિણતિ ભિન્ન; કે (કહે) મુનિની નય દેશનાજી; પરમારથથી અભિન્ન. (૨૦) શબ્દભેદ-ઝઘડો કિસ્યોજી? પરમારથ જો એક; કહો ગંગા કહો સુરનદીજી, વસ્તુ ફિરે નહિ છેક. (૨૧) ધર્મ ક્ષમાદિક પણ મીટેજી, પ્રગટે ધર્મસંન્યાસ; તો ઝઘડાઝોંટા તણોજી, મુનિને કવણ અભ્યાસ ?” (૨૨)

આ રીતે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ મુનિઓની વિવિધ નયદેશનાને પરમાર્થથી અભિન્ન જણાવી એમાં ઝઘડો ન હોવાનું ખાસ જણાવે છે, તથા ક્ષાયોપશમિક ધર્મો પણ અંતે હેય હોવાથી મુનિઓને તેમાં ઝઘડા ન કરવાનું જણાવે છે.

પૂજ્યપાદ શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ પણ શ્રી યોગદષ્ટિ. ગ્રન્થના ૧૪૮ મા શ્લોકમાં જણાવે છે કે • ‘મુક્તિમાં ક્ષાયોપશમિક બધા ધર્મો છોડવાના છે, માટે મુમુક્ષુઓએ કોઈપણ બાબતમાં આગ્રહ રાખવો તે પરમાર્થથી અયુક્ત છે.’ નહીં તો પછી પૂ. આનંદધનજી મહારાજે કહ્યું છે તેમ ‘હેતુવાદે હો તર્ક પરમ્પરા, પાર ન પહોંચે કોય’ એવી દશા ઊભી થાય.

વર્તમાનકાળના શ્રોતાઓએ તો ખાસ ધ્યાન રાખવું પડશે કે ‘એક ઉપદેશક આમ કહે છે તો બીજા ઉપદેશકની વાત સાવ ખોટી’, - આવા કુવિકલ્પોમાં કે વિવાદમાં પડવાને બદલે શાંતચિત્તે, સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી, એકાગ્રતાપૂર્વક પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોના શાસ્ત્રીય વિધાનો અને તદનુરૂપ વર્તમાન ઉપદેશક મહાપુરુષોના વિધાનોમાં પરમાર્થથી કઈ રીતે ભેદ અને અભેદ છે તે તરફ લક્ષ લઈ જવું જોઈએ; નહીં તો સંભવ છે કે એક તરફી શાસ્ત્ર વાતોના આગ્રહથી ઉન્માર્ગ ભણી જવાનું થઈ જાય.

ખંડનમંડનનો આશય :-

ઉપરોક્ત ચર્ચા પણ પ્રસ્તાવનામાં એ જ આશયથી દાખલ કરી છે કે ભવભીરુ શાસ્ત્રમર્મજ્ઞ યથાર્થ ઉપદેશક મહાત્માઓની નયભેદે ભિન્ન ભાસતી દેશનાઓથી જરાય બુદ્ધિભેદ કોઈને ન થાય. રાગ-દ્વેષથી વેગળા રહીને શુદ્ધ આશયથી (નહીં કે એકબીજાના મલિન ખંડન-મંડનના આશયથી) શાસ્ત્રીય પદાર્થોની નયભેદે ઉગ્ર ચર્ચા થાય તે શ્રી જૈનશાસનનું દૂષણ નહીં પણ ભૂષણ છે. આ વાત પ્રબુદ્ધ શ્રોતાઓએ તો ખાસ ભૂલવી જોઈએ નહીં.

• ग्रहः सर्वत्र तत्त्वेन मुमुक्षूणामसंगतः । मुक्तौ धर्मा अपि प्रायस्त्यक्तव्याः किमनेन तत् ॥

અહીં એક એવી શંકા થાય કે જ્યારે એક નયથી પ્રતિપાદન કરનાર ઉપદેશક બીજા નયની માન્યતાનું ખંડન પણ કરતા હોય તો એમનું પ્રતિપાદન ન્યાત્મક કેમ કહેવાય, દુર્નયરૂપ કેમ ન કહેવાય ?

આ શંકાનો જવાબ પૂ.ઉપા૦ મહારાજે સુંદર આપ્યો છે તે જ જોઈએ - ‘ઉપદેશ રહસ્ય’શ્લોક ૫૩ ની ટીકામાં અંતે કહ્યું છે કે “પોતાના નયના વિષયનું પ્રાધાન્ય દર્શાવવા માટે બીજા નયના માન્ય અર્થનું નિરસન પણ સંગત છે; પરંતુ જો પોતે જે નયનું નિરૂપણ કરી રહ્યા છે તે નયનું પ્રાધાન્ય દર્શાવવાનો અભિપ્રાય નહીં રાખતા ખંડન કરવાનો જ ઉદ્દેશ રાખે તો તે દુર્નય બની જાય.”

તથા નયરહસ્યમાં પણ આ જ વાત બતાવી છે કે (જુઓ નૂતનમુદ્રિત પુસ્તકનું પૃષ્ઠ ૩૬) “વસ્તુના બીજા અંશનો પ્રતિક્ષેપ કરવાથી પ્રતિપાદન દુર્નય થઈ જતું નથી, એ બીજા અંશોનો પ્રતિક્ષેપ સ્વનયની પ્રધાનતા દર્શાવવામાં ઉપયોગી છે.” #

આનાથી એ ફલિત થાય છે કે એક ઉપદેશક બીજા ઉપદેશકના નયનું પોતાના અભ્યંતર ખંડનરસથી જ ખંડન કરે તો તે જરૂર દુર્નય બને; પણ માત્ર શ્રોતાઓની દૃષ્ટિ શાસ્ત્રાનુસારી બીજા નયના વિષયો ઉપર દોરીને તેનું પણ પ્રાધાન્ય સૂચવવા માટે આનુષંગિક બીજા નયના ઉપદેશકની વાતોનું નિરસન કરે, તો તે આહાર્ય અર્થાત્ કૃત્રિમ હોવાથી વાસ્તવમાં દુર્નયરૂપ નથી બનતું પણ વસ્તુ-વ્યુત્પાદક બને છે.”

‘ક્યા નયનો ઉપદેશ પ્રધાન કે અપ્રધાન એ બાબતમાં તો ઉપાધ્યાયજી મહારાજે’ (નયરહસ્ય પૃ. ૧૮૪ માં) સુંદર ખુલાસો કર્યો છે કે+ ‘નયોની બલવત્તા અને દુર્બલતા અપેક્ષાને આધીન છે.’

આનાથી એ ફલિત થાય છે કે શાસ્ત્રોના ભિન્ન ભિન્ન નયોના વિધાનોમાં ઉપદેશક મહાત્માએ ક્યા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ ભાવની અપેક્ષાએ ક્યા નયના

ન ચૈવમિતરાંશપ્રતિક્ષેપિત્વાદ્ દુર્નયત્વમ્
તત્પ્રતિક્ષેપસ્ય પ્રાધાન્યમાત્ર એવોપયોગાત્ ।

+ એતેષુ ચ બલવત્તાદિવિચારેષ્પેક્ષૈવ શરણમ્

પ્રતિપાદનને ગૌણ કે મુખ્ય બનાવવું તે પોતાના શ્રુતાનુસારી ક્ષયોપશમાદિથી બરાબર તપાસીને તે તે નયનું પ્રતિપાદન કરે તો કોઈ દોષ નથી તેમજ એમાં બીજા નયના પ્રતિપાદનની અવગણના પણ નથી..

કુતર્કો ભાવશત્રુ :-

મહાશ્રાવિકા સુલસા વગેરેનાં જ્યારે દષ્ટાન્તો અપાય છે ત્યારે ઘણા એમ કહે છે કે “ઝેર ખાઈને પણ કોઈ બચી ગયું હોય તો તેનો દાખલો લેવાતો હશે ? અગાસીમાંથી ભોંય ઉપર પડતું મેલીને પણ કોઈ બચી ગયું હોય તો જીવવા માટે આપઘાત કરો એમ કહી શકાય ? કોઈએ મરવા માટે તળાવમાં ઝુકાવ્યું છતાં ડૂબી જવાને બદલે બચી ગયો એટલે શું બચવું હોય તો તળાવમાં ભૂસકો મારવાનું વિધાન થાય ?

આવા બધા કુતર્કો કોઈ ગમે તેટલા કરે આનાથી ક્યારેય સત્ય છુપાતું નથી. ઝેર ખાઈને પણ જ્યારે કોઈ બચી જાય છે ત્યારે કોઈ અલ્પજ્ઞ પણ એમ નથી કહેતો કે તે ઝેરના પ્રભાવે બચ્યો. બધા જાણે છે કે ઝેર તો મારે જ, પણ આ તો એનું નસીબ પાંસરુ, અથવા દેવગુરુની કૃપા, અથવા તાત્કાલિક સદ્ભાગ્યે કોઈ ડોક્ટર મળી ગયા અને ઝેર ઓકી નખાવ્યું અથવા ઝેર જ નકલી હશે એટલે બચી ગયો; નહીં કે ઝેરના પ્રભાવે બચ્યો. જ્યારે અહીં તો સુલસા વગેરેને સાંસારિક વસ્તુ કે ઈષ્ટ કાર્યના આશયથી કરેલા ધર્મથી પણ જે મોક્ષમાર્ગે પ્રગતિ થઈ તે તો એ કરેલા ધર્મના પ્રભાવે થઈ છે તેનો કોઈ ઈન્કાર કરી શકે એમ છે? અને એટલે જ શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ એમના દાખલા ધર્મનો પ્રભાવ ગાવા માટે ટાંકી બતાવ્યા છે.

અગાશી પરથી પડતું મેલીને પણ કોઈ બચી જાય તો ત્યાં કોઈ અલ્પજ્ઞ પણ એમ નથી કહેતો કે એ ઉપરથી પડ્યો માટે બચ્યો. બચ્યો તો એના નસીબથી, ધર્મના પ્રભાવે, કોઈ નીચે માલ ભરેલા ખટારા જેવું વાહન આવી ગયું એટલે, નહીં કે પડ્યો માટે બચી ગયો. એ તો પડ્યો માટે બચી ગયો ત્યારે જ કહેવાય કે મકાનમાં ભયંકર આગ લાગી હોય અને એમાંથી બે ત્રણ માળ ઉપરથી કૂદી પડ્યો હોય. ત્યારે સાંસારિક કાર્યસિદ્ધિના આશયથી ધર્મ કરીને પણ જેઓ તરી ગયા ત્યાં કોઈને પણ પૂછો કે કેમ તર્યા તો એમ જ કહેશે કે ધર્મના પ્રભાવે.

(૯૯)

જ્યારે બંને બાજુની વાત જ સાવ જુદી છે ત્યારે આપણને ન ગમતી શાસ્ત્રીય વાતોનું ખંડન કરવા માટે આવા કુતર્કોનો આશરો લેવો એ ડાહ્યા માણસો માટે શોભાસ્પદ ન કહેવાય. તર્ક જ કરવા હોય તો એવા પણ થઈ શકે કે મરવાના આશયથી જ અમૃત પીધું હોય તોય માણસ બચી જાય અને અમર થઈ જાય ખરો કે નહીં? ભલેને ઘાસની ઈચ્છાથી અનાજ વાવ્યું હોય, તો પણ અનાજ ઉગે ખરું કે નહિં? ભલેને પોતાની સાજા રહેવાની ઈચ્છા ન હોય પણ બીજા કોઈ આશયથી આરોગ્યના નિયમો પાળે તો માણસ સારો થઈ જાય કે નહીં? બેભાનપણામાં પોતાને કોઈ સુધ-બુધ નથી, પણ બીજાઓ યોગ્ય ઉપચાર કરે તો તે હોશમાં આવી જાય ખરો કે નહીં? જ્યારે તર્ક જ કરવા હોય ત્યારે આવા સીધા તર્કો કરવાને બદલે કુતર્કોનો આશરો શા માટે લેવો? કોઈ પણ શાસ્ત્રકાર ભગવંતે દુન્યવી કાર્યસિદ્ધિ કે આપત્તિ-નિવારણના આશયથી થતા ધર્મને વખોડવા એવા ઉત્પટાંગ તર્કો દેખાડ્યા નથી, ને એવા કુતર્કોથી ધર્મને વખોડ્યો નથી, ઊલટું એવા દાખલાઓ ટાંકીને ધર્મથી એવા પણ જીવોને મુક્તિ સુધીના લાભો કેવા કેવા પ્રાપ્ત થયા એનું જ વર્ણન પરાપૂર્વથી શાસ્ત્રકાર ભગવંતો કરતા આવ્યા છે. જો સાંસારિક કાર્ય પ્રસંગમાં પણ ધર્મનું જ શરણું લેવાના આશયથી ધર્મ કરનારાઓને નુકશાન જ નુકશાન હોત તો શું ‘શ્રાદ્ધવિધિ’ શાસ્ત્રકાર વિષાદિ અનુષ્ઠાન વગેરે જાણતા નહોતા કે જેથી તેઓએ શ્રાવકોને ઉદ્દેશીને ધંધામાં ઉચિત લાભ મેળવવા માટે શ્રી પંચપરમેષ્ઠી ભગવંતનું તથા ભગવંત શ્રી ગૌતમ સ્વામી વગેરેનું ખાસ સ્મરણ કરવાનું વિધાન કર્યું?

જેઓ એમ માને છે કે રોહિણી વગેરે તપ કરવાનું શાસ્ત્રોકારોનું વિધાન માત્ર મુગ્ધબુદ્ધિવાળા જીવો માટે જ છે - તેઓએ શ્રી પંચાશક ★ શાસ્ત્રનો તે સંપૂર્ણ સંદર્ભ બરાબર ધ્યાનપૂર્વક ફરી એક વાર વાંચી જવાની જરૂર છે. જુઓ, જૈન તપના ૪ લક્ષણો :-

છેલ્લા પંચાશકમાં બાર પ્રકારના તપના વર્ણનમાં પહેલા કલ્યાણક તપ વગેરેનું વિધાન કર્યા બાદ શ્લોક ૨૩ માથી મુગ્ધ લોકોને હિતકારી રોહિણી આદિ

★પંચાશક શાસ્ત્રના સંદર્ભ માટે આ લેખ પૂરો થાય પછી જુઓ.

(૧૦૦)

શતપોનું વિધાન કર્યું અને કહ્યું કે આ રીતે લોકરૂઢ દેવના ઉદ્દેશથી કરાય તે પણ તપ જ છે. એના ઉપર શંકા થઈ આવી કે શું આ બધું પણ તપ ? (અહીં બાર પ્રકારના તપનું વર્ણન ચાલે છે.) એટલે એના જવાબમાં શ્લોક ૨૬માં તપ કોને કહેવાય એની ચોકખી દિવા જેવી વ્યાખ્યા આપી કે જે તપમાં (૧) કષાયનું દમન (૨) બ્રહ્મચર્ય પાલન (૩) જિન પૂજા અને (૪) ભોજન ત્યાગ (અનશન) આ ચાર અંગ વિદ્યમાન હોય તે બધું જ તપ કહેવાય, અને અહીં 'વિસેસઓ મુદ્ધલોયમિ' વિશેષે કરીને મુગ્ધ લોકો માટે તો ખાસ, એમ કહ્યું પણ "માત્ર મુગ્ધ લોકો માટે જ" એમ કહ્યું નહીં.- એનાથી એ સ્પષ્ટ ફલિત થાય છે કે આશય દુન્યવીકાર્યનો હોય (અલબત્ત અતિશય ભૂંડો લોકનિંદ્ર તો ન જ હોય) પણ જેમાં ઉપરોક્ત ચાર અંગ વિદ્યમાન હોય તો રોહિણી આદિ પણ સામાન્યતઃ દરેક વ્યક્તિ માટે તપ જ છે - વિશેષે કરીને મુગ્ધ લોકો માટે, કેમ આમ ? તો કે મુગ્ધ લોકો (અવ્યુત્પન્ન બુદ્ધિવાળા લોકો) પહેલાં એ રીતે પ્રવર્તે, બાદમાં અભ્યાસથી (નહીં કે એક જ ઝાટકે કોઈ કહી દે કે મોક્ષ સિવાયના બીજા કોઈ પણ કાર્ય માટે ધર્મ ન જ થાય એટલે તરત જ. કિન્તુ વારંવાર અભ્યાસ કરવાથી) કર્મક્ષયના ઉદ્દેશથી પણ પ્રવર્તે છે, પણ પહેલેથી જ કર્મક્ષય માટે જ તેને પ્રવર્તાવવાનું શક્ય નથી. જો સૌ કોઈને કાયમ કર્મક્ષયના ઉદ્દેશથી જ ધર્મ કરવાનો ઉપદેશ કરવાનો હોય તો પંચાશક-શ્રાદ્ધવિધિ-ધર્મસંગ્રહ વગેરે શાસ્ત્રોનાં વિધાન ક્યારે ઉપદેશવાનાં ?

હવે મુગ્ધ કોને કહેવાય એ પણ એક પ્રશ્ન છે - શ્લો. ૨૩ની ટીકામાં એનો અર્થ અવ્યુત્પન્નબુદ્ધિ એવો કર્યો છે. શ્લો. ૨૬ની ટીકામાં મુગ્ધ શબ્દનો અર્થ કર્યો નથી પણ મુગ્ધેતર લોકો કેવા હોય તેનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે સદ્બુદ્ધયસ્તુ... અર્થાત્ સદ્બુદ્ધિવાળા તો 'મોક્ષ માટે જ આ તપ વિહિત છે' એમ સમજીને તપસ્યા કરે છે. (ઉપદેશક કહે તે જુદી વસ્તુ છે અને વ્યક્તિ પોતે આમ સમજે એ જુદી વસ્તુ છે.) તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં કહ્યું છે કે 'વિશિષ્ટમતિવાળો ઉત્તમ પુરુષ મોક્ષ માટે જ પુરુષાર્થ કરે છે.'

આ રીતે એ સ્પષ્ટ થાય છે કે જેઓને 'આ મોક્ષ માટે જ વિહિત છે.' એવી

સદ્બુદ્ધિ છે તેઓ મુગ્ધેતર થયા. એનો વિશિષ્ટ ખુલાસો તત્ત્વાર્થસૂત્રની પંક્તિમાં કર્યો એમાં વિશિષ્ટમતિવાળા ઉત્તમ પુરુષની વાત કરી, એટલે વિશિષ્ટમતિવાળા ઉત્તમ પુરુષો એ મુગ્ધેતર થયા અને મધ્યમ-વિમધ્યમ વર્ગ બધો જ મુગ્ધકક્ષામાં આવી ગયો. આ વાતમાં હવે શંકા રહેતી નથી. એટલે જે લોકો ઉભયલોકહિતાર્થી અથવા માત્ર પરલોક હિતાર્થી છે તેઓ બધાના ખાસ હિત માટે શાસ્ત્રકારોએ રોહિણી આદિ તપનું વિધાન કર્યું. કોઈપણ વિચક્ષણ ભવ્યજીવ સમજી શકે તેમ છે કે લગભગ દરેક કાળમાં (ખાસ કરીને આજના કાળમાં) ઉપર કહ્યા એવા ઉત્તમ લોકો તો ઘણા ઓછા હોય કે જેઓ માત્ર મોક્ષ માટેજ પ્રયત્ન કરે, (મોટા ભાગેતો આવા સાધુમહાત્માઓ જ હોય.)તો પછી ઉપદેશકો સર્વ સામાન્ય સભામાં કઈ રીતે કહી શકે કે ‘ધર્મ મોક્ષ માટે જ થાય અને મોક્ષ સિવાય બીજા કોઈપણ આશયથી લેશમાત્ર થાય જ નહીં ?’

શ્રી પંચાશક શાસ્ત્રની શ્લો. ૨૭ ની ટીકામાં પણ એક ખૂબ જ સુંદર સ્પષ્ટતા કરી દીધી છે કે નિરુપસર્ગતા (સંસારમાં કોઈ ઉપદ્રવ ન આવે) ઈત્યાદિ આશયથી સાધાર્મિક દેવતા (રોહિણી-અમ્બા વગેરે)ને ઉદ્દેશીને જે કુશલાનુષ્ઠાન તરીકે તપરૂપ પ્રવૃત્તિ થાય છે તેના વડે કષાયદમન આદિની પ્રધાનતાથી મોક્ષ-માર્ગને અનુકૂળ અધ્યવસાય (કે જે પૂર્વે ન પણ હોય)પ્રાપ્ત થઈ અનેક મહાનુભાવો કેવલિભાષિત ચારિત્ર ધર્મનો લાભ પામી ગયા. જે શાસ્ત્રકાર ભગવંતો રોહિણી-અંબા આદિના ઉદ્દેશથી કરાયેલા કષાયત્યાગ-બ્રહ્મચર્ય-જિનપૂજા આદિની પ્રધાનતાવાળા તપથી અનેક મહાનુભાવોને ચારિત્ર-લાભ થવાનું જણાવતા હોય એ કોઈ દિવસ એવું વિધાન કરે ખરા કે ‘સાંસારિક લાભના આશયથી ધર્મ કરે તો સંસાર વૃદ્ધિ થાય ?’

શ્લો. ૨૮ થી સર્વાંગસુંદર આદિ તદ્દ્દન સાંસારિક લાભના પ્રયોજક તપ વગેરે દેખાડ્યા. ત્યાં પણ કોઈએ શંકા કરી કે ‘આ બધા તપ તો ‘સાત્ત્વિયંગ’ (સાંસારિક વસ્તુની આસક્તિવાળા) થતા હોવાથી મુક્તિમાર્ગ ન કહેવાય.’ તો આ શંકાનો ઉત્તર શ્લો. ૨૯ માં સ્પષ્ટ જણાવી દીધો કે માર્ગ પ્રાપ્તિના હેતુભૂત હોવાથી ઉપચારથી એ પણ માર્ગ જ છે. (આ રીતે મુક્તિમાર્ગ પ્રાપ્તતાના હેતુથી

ઉપચારથી માર્ગ કહીને એનું સમર્થન કર્યું, પણ વિષાદિ-અનુષ્ઠાન કહીને ત્યાજ્ય હોવાનું ન કહ્યું, એ કેટલું બધું માર્ગદર્શક છે ! કોઈની પણ મતિ શુદ્ધ કરવા પૂરતું છે.)

સર્વાંગસુંદર આદિ તપ એ નિયાણું નથી :-

વળી આગળ આ બધા સર્વાંગસુંદર તપો સનિદાન હોવાની કોઈએ શંકા કરી તો એના નિવારણ માટે અને આ તપોની પ્રવૃત્તિ પણ નિર્નિદાન છે એ દેખાડવા માટે શ્લો. ૪૧ ની ટીકામાં કહ્યું કે ‘આ બધી તપ:ક્રિયા ધર્મબહુમાનગર્ભિત હોવાથી નિર્નિદાન છે, બોધિબીજરહિત જીવોને બોધિબીજ-સંપાદક છે,....યાવત્ ભવવિરાગાદિનું નિમિત્ત છે.’

સમગ્ર આ સંદર્ભ શાંતચિત્તે પૂર્વગ્રહ મુક્તપણે વાંચી જનારને ખાતરી થશે કે સામાન્યતઃ મોક્ષના અ-દ્વેષી સર્વલોકથી, વિશેષતઃ મુગ્ધલોકોથી જીવનમાં ધર્મ જ એક શરણ્ય માની સાંસારિક પ્રયોજનવશ કરાતો ધર્મ અહિત કરનાર નથી. કારણકે ચરમાવર્તમાં આવી ગયા હોય તેઓને ચારિત્ર, યાવત્ મોક્ષ સુધીના લાભોનું કારણ છે.

જો સાંસારિક પ્રયોજનના આશયથી તપાદિ ધર્મ કરવાનું વિધાન માત્ર મુગ્ધ જીવોને જ ઉદ્દેશીને હોત તો શું શ્રી પુષ્પમાલાના રચયિતાને તથા શ્રી શ્રાદ્ધવિધિકારને એ ખબર ન હતી ? કે જેથી એમણે સર્વ શ્રાવકોને ઉદ્દેશીને ધંધો કરવા જતી વેળા સમુચિત ઈષ્ટ લાભના પ્રયોજક શ્રી પંચપરમેષ્ઠી સ્મરણાદિ કરવાનું વિધાન કર્યું ? શું એમને ખબર ન હતી કે સાંસારિક કાર્યોની લાલસા મારનારી છે ? શું એમને ખબર ન હતી કે જ્ઞાનીઓએ વિધાનુષ્ઠાન - ગરાનુષ્ઠાન અને અનનુષ્ઠાનને ‘અસદ્ અનુષ્ઠાનો’ તરીકે જણાવીને તેનો નિષેધ કર્યો છે ? શું એમને ખબર ન હતી કે અર્થકામ પરમાર્થથી અનર્થભૂત છે, એમ જ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે ? આ બધી ખબર હોવા છતાં તેઓએ શ્રાવકોને ઉદ્દેશીને ધંધામાં લાભ મેળવવા જતાં વગેરેમાં શ્રી પંચપરમેષ્ઠી ભગંવતનું સ્મરણ કરવા કેમ જણાવ્યું ?

જ્ઞાનીઓએ કરેલા જુદા જુદા નયને અનુસરતાં વિધાનો પ્રત્યે જ્ઞાનીઓએ આપેલાં દ્રષ્ટાંતોને ઉદ્દેશીને ‘કોઈ ઝેર ખાઈને બચી જાય એટલે ઝેર ખાવાનું

(૧૦૩)

કહેવાય ?' આવા આવા કુતર્કોનો ઉપયોગ કરવામાં શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રકારોની અવગણના થાય માટે એવા કુતર્કોનો ઉપયોગ નહિ કરવો જોઈએ.

પૂજ્યપાદગુરુદેવશ્રીની નિશ્ચામાં રહેવાથી આવી સુંદર જાણવા મળેલી શાસ્ત્રલક્ષી વાતો ખરેખર પૂજ્ય ગુરુવર્યશ્રીની સર્વનયોની સંમત વસ્તુ પ્રતિપાદન કરવાની કુશળતા તરફ લક્ષ ધોરી જાય છે.

આ યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય ગ્રન્થના પ્રારમ્ભમાંશ વ્યાખ્યાનોમાં તથા તે પછી પ્રગટ થનારા બીજા ભાગોમાં જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુઓને સ્વધ્યાયની સુંદર સામગ્રી મળશે, તેમજ મોક્ષમાર્ગે પ્રગતિ કરવા માટે નયગર્ભિત ઉત્તમોત્તમ પ્રેરણાઓ પ્રાપ્ત થશે, તેમાં કોઈ શંકા નથી.

પ્રાન્તે એકવાત પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજના શબ્દોમાં કહીએ તો (જુઓ નયરહસ્ય પૃષ્ઠ ૨૩૪) “દુર્બુદ્ધિઓની વાસના શાસ્ત્રમાંથી દૂષણો શોધી કાઢવામાં તત્પર બને છે, જ્યારે સદ્બુદ્ધિવાળા વાયક ઐદમ્પર્યના જાણકાર હોઈ (ગ્રન્થ વાંચનથી) આનંદિત થાય છે. તેવા જે કોઈ હોય તેઓને અમારા નમસ્કાર.”

શાસ્ત્રકારોનો એવો આમ્નાય છે કે ઉપદેશ કર્યા પછી તેમાં કદાચ કાંઈક અનાભોગથી કે ગેરસમજથી પણ જિનાજ્ઞા-વિપરીત કથન થઈ ગયું હોય તો છેલ્લે જરૂર મિચ્છામિ દુક્કડમ્ દઈ દેવો. સ્વ. પૂજ્યપાદ પરમ ગુરુદેવ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ પણ આ હકીકત ઉપર અવારનવાર ખૂબ ભાર આપતા કહેતા હતા કે પ્રરૂપણાશુદ્ધિ માટે એ પરમ આવશ્યક છે. હવે જો બોલું કે લખું હું અને એમાં કાંઈક વૈપરીત્ય હોય તે માટે બીજા મિચ્છામિ દુક્કડમ્ દે તો એનાથી મને કોઈ લાભ નથી.★- એ માટે તો મારે જ મિચ્છામિ દુક્કડમ્ માગવો જોઈએ. એટલે,

આ પ્રસ્તાવનાદિના આલેખનમાં જિનાજ્ઞા વિપરીત મારાથી કાંઈ પણ લખાયું હોય- વિચારાયું હોય, તો તે બદલ મિચ્છામિ દુક્કડં દેવા સાથે સજ્જનોને પ્રાર્થના કે એમાં જે કાંઈ વૈપરીત્ય હોય તે સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી તપાસીને તેનું પરિમાર્જન કરે.

★ વ્યાખ્યાનના અંતે સ્વયં મિચ્છામિ દુક્કડમ્ દેવાને બદલે પોતાનું વ્યાખ્યાન છપાવનાર એ માટે મિ.દુ.દે એવી ગલત પરમ્પરા ક્યાંક છેલ્લા ૫૦-૬૦ વર્ષથી શરૂ થવાનું જાણવા મળેલ છે.

पञ्चाशकशास्त्रसन्दर्भः

अण्णोऽवि अत्थि चित्तो तहा तहा देवयाणिओएण ।

मुद्धजणाण हिओ खलु रोहिणिमाई मुणेयव्वो ॥ २३ ॥

किंच-अण्णोऽवी त्यादि, अन्यदपि अस्ति विद्यते चित्रं तप इति गम्यते, तथा तथा =तेन तेन प्रकारेण लोकरूढेन देवतानियोगेन=देवतोद्देशेन मुग्धजनानां= अव्युत्पन्नबुद्धिलोकानां हितं खलु=पथ्यमेव विषयाभ्यासरूपत्वात्, रोहिण्यादिदेवतोद्देशेन यत्तद्रोहिण्यादि मुणेयव्वो त्ति ज्ञातव्यं, पुंलिंगता च सर्वत्र प्राकृतत्वात् । इति गाथार्थः ॥ २३ ॥

जत्थ कसायणरोहो बंभं जिणपूयणं अणसणं च ।

सो सव्वो चव तवो विसेसओ मुद्धलोयंमि ॥ २६ ॥

एवं पडिवत्तीए एत्तो मग्गाणुसारिभावाओ ।

चरणं विहियं बहवो पत्ता जीवा महाभागा ॥ २७ ॥

अथ कथं देवतोद्देशेन विधीयमानं यथोक्तं तपः स्यादित्याशंक्याह - जत्थे- त्यादि, यत्र तपसि कषायनिरोधो, ब्रह्म, जिनपूजनमिति व्यक्तं, अनशनं च = भोजनत्यागः सो ति तत् सर्वं भवति तपो, विशेषतः मुग्धलोके, मुग्धलोको हि तथा प्रथमतया प्रवृत्तः सन्नभ्यासात्कर्मक्षयोद्देशेनापि प्रवर्तते न पुनरादित एव तदर्थं प्रवर्तितुं शक्नोति, मुग्धत्वादेवेति । सदबुद्धयस्तु मोक्षार्थमेव विहितमिदमिति बुद्ध्यैव तपस्यन्ति, यदाह- मोक्षार्थमेव विहितमिदमिति बुद्ध्यैव तपस्यन्ति, यदाह-‘मौक्षायैव तु घटते विशिष्टमतिरुत्तमः पुरुषः’ इति, मोक्षार्थ-घटना चागमविधिनैव, आलंबनान्तरस्यानाभोगहेतुत्वात् । इति गाथार्थः ॥२६ ॥

न चेदं देवतोद्देशेन तपः सर्वथा निष्फलमैहिकफलमेव वा चरणहेतुत्वादपीति चरणहेतुत्वमस्य दर्शयन्नाह-एवमित्यादि, एवमित्युक्तानां सार्धमिकदेवतानां कुशलानुष्ठानेषु निरुपसर्गत्वादिहेतुना प्रतिपत्त्या तपोरूपोपचारेण तथा इतः- उक्तरूपकषायादिनिरोधप्रधानात्तपसः पाठान्तरेण एवमुक्तकारणेन = मार्गानुसारिभावात्=सिद्धिपथानुकूलाध्यवसायात् चरणं=चारित्रं विहितं=आप्तोपदिष्टं बहवः-प्रभूताः प्राप्ता-अधिगताः जीवाः=सत्त्वा महाभागा-महानुभावाः । इति गाथार्थः ॥ २७ ॥

पढियो तवो विसेसो अण्णेहिवि तेहि तेहिं सत्थेहिं ।

मग्गपडिवत्तिहेउ हंदि विणेयाणुगुण्णेणं ॥ २९ ॥

किमिति आह-पठितः=अधीतस्तपोविशेषः=तपोभेदः अन्यैरपि ग्रन्थकारैः
तेषु तेषु शास्त्रेषु नानाग्रन्थेष्वित्यर्थः । नन्वयं पठितोऽपि साभिष्वङ्गत्वान्न मुक्तिमार्ग
इत्याशंक्याह-मार्गप्रतिपत्तिहेतुः-शिवपथाश्रयणकारणं, यश्च तत्प्रतिपत्तिहेतुः स मार्ग
एवोपचारात् । कथमिदमिति चेद् ? उच्यते हंदीत्युपप्रदर्शने विनेयानुगुण्येन=
शिक्षणीयसत्वानुरूप्येण, भवन्ति हि केचित् ते विनेया ये साभिष्वङ्गानुष्ठानप्रवृत्ताः
सन्तो निरभिष्वङ्गमनुष्ठानं लभन्ते । इति गाथाद्वयार्थः ॥ २९ ॥

एएसु वट्टमाणो भावपवित्तिए बीयभावाओ

सुद्धासयजोगेणं अणियाणो भवविरागाओ ॥ ४१ ॥

विसयसरुवणुबंधेहिं तह य सुद्धं जओ अणुट्ठाणं ।

णिव्वाणंगं भणियं अण्णेहिवि जोगमग्गमी ॥ ४२ ॥

एयं च विसयसुद्धं एगंतेणेव जं तओ जुत्तं ।

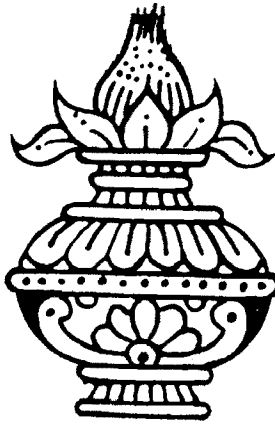
आरोग्गबोहिलाभाइपत्थणाचित्ततुल्लंति ॥४३ ॥

अथ सर्वाङ्गसुन्दरादितपस्सु सनिदान एव प्राणी प्रवर्तते ततोऽन्याय्यान्येतानीत्याशंका-
परिहारार्थमनिदानतामेषु प्रवृत्तस्य दर्शयन्नाह-एतेष्वनन्तरोक्ततपस्सु प्रवर्तमानो-
व्याप्रियमाणो जीवः 'एतेसुं बहुमाणा' इति पाठान्तरं व्यक्तं च, कया? भावप्रवृत्त्या-
बहुमानसार-क्रियया अनिदान इति योगः । कुत इति ? आह-बीजभावात्-बोधिबीज-
विकलस्य देहिनो बोधिबीजभवनेन, एतदेव कथमिति? आह शुद्धाशययोगेन
=शुभाध्यावसायसंबन्धेन, शुभाध्यवसायाद्धि बोधिबीजं स्यात् अनिदानो-निदानरहितः
स्यात्, तथा भवविरागात्-संसारनिर्वेदात्, यत् किल भवविरागादिनिमित्तं तन्निदानं
न भवति बोध्यादिप्रार्थनमिव, भावविरागादिहेत-वश्चोक्ततपांसि केषांचिदतो
निर्निदानानि ॥ इति गाथार्थः ॥ ४१ ॥

निर्निदानत्वादेवैतेषां निर्वाणांगतामाचार्यान्तरमतेनापि दर्शयन्नाह-विषयो-
गोचरः उक्ततपसामालंबनीयस्तीर्थकरनिर्गमादिः स्वरूपं-उक्ततपसामेव स्वभाव
आहारत्यागब्रह्मचर्यपूजासाधुदानादिलक्षणः अनुबन्धश्च-तत्परिणामाव्यवच्छेदतः
प्रकर्षयायिताऽतस्तेषु विषयस्वरूपानुबन्धेषु, तथाचेति समुच्चये, शुद्धं-निरवद्यं यतो-

यस्मात्कारणात् अनुष्ठानं-क्रिया निर्वाणांगं-मुक्तिकारणं भणितं - उक्तं अन्यैरपि -
तंत्रान्तरीयैः किं पुनर्जिनैः? योगमार्गे-अध्यात्मशास्त्रपथे, अतो विषयादिशुद्धतयैतेषां
निर्वाणाङ्गत्वात्त्रिनिदानतेति हृदयमिति ॥ ४२ ॥

एतच्च-एतत्पुनरनन्तरोक्तं तपः विषयशुद्धं=निर्दोषगोचरं सकलदोषमोषि-जिनपति-
विषयत्वात् एकान्तेनैव=सर्वथैव यद्=यस्मात् ततः-तस्माद्धेतोः युक्तं-संगतं प्रार्थनागर्भमपीदं
तपः, कुत ? इति आह आरोग्यबोधिलाभादीनां 'आरोग्यबोधिहाभं समाहिवरमुत्तमं
दितु' इत्येवंरूपा या प्रार्थना-याञ्चा तत्प्रधानं यच्चित्तं-मनस्तेन तुल्यं-समानं यत्
तदारोग्यबोधिलाभादिप्रार्थनाचित्ततुल्यं इति कृत्वा । इति गाथाद्वयार्थः ॥ ४३ ॥

૧૧૯. યોગદ્રષ્ટિ સમુચ્ચય ભાગ-૨

પ્રાક્કથનમાંથી ઉદ્ધૃત અંશો.

તાર્કિક શિરોમણિ પૂ.શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ પોતે પણ અનેકાન્તવાદ-ગર્ભિત શ્રી જિનશાસનને પામ્યા બાદ એકાન્તવાદની કુવાસનામાંથી મુક્તિનો અનુભવ કરતા હતા. તેઓશ્રીએ રચેલો આ યોગદ્રષ્ટિ-સમુચ્ચય ગ્રન્થ પણ એકાન્તવાદની વાસનાથી મુક્ત કરીને યોગસાધનામાં અત્યન્ત ઉપયોગી માર્ગદર્શન પૂરું પાડી રહ્યો છે.

અનેક શાસ્ત્રકાર ભગવંતો કહી ગયા છે કે ચાર પુરુષાર્થમાં અર્થ-કામ બે પુરુષાર્થો હેય છે, અને મોક્ષ પુરુષાર્થ એ ચરમ લક્ષ્ય છે. પણ એ ત્રણેની પ્રાપ્તિ કરાવનાર કોઈ પુરુષાર્થ હોય તો તે એક માત્ર ધર્મપુરુષાર્થ છે. તેથી, ભૌતિક-આધ્યાત્મિક તમામ સુખોના હેતુભૂત એવા એક માત્ર ધર્મની જ સાધના-ઉપાસના મનુષ્યજીવનનું નવનીત છે. ધર્મ જિનભક્તિ-સામાયિક-પ્રતિક્રમણાદિ અનેક ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોમાં વસેલો છે. માટે જેમ બને તેમ પાપપ્રવૃત્તિઓ છોડીને જીવનમાં જિનોક્ત-સામાયિકાદિ સદનુષ્ઠાનો દિન-પ્રતિદિન વધારતા જવું જોઈએ, આત્મસાત્ કરતા જવું જોઈએ, અને એ માટે જરૂરી સમ્યગ્જ્ઞાનનું પણ સમ્પાદન કરતા રહેવું જોઈએ. એ જૈનશાસનના ઉપદેશોનો સાર છે. પૂ. ઉપા. યશોવિજયજી મ.સા.જ્ઞાનસારમાં કહે છે કે એક પણ નિર્વાણપદ યાને મુક્તિસાધક સામાયિકાદિ-વચનનું વારંવાર જેનાથી ભાવન-નિદિધ્યાસન થાય એટલું જ્ઞાન પણ ઘણું છે, વધારે જ્ઞાનનો કોઈ આગ્રહ નથી.

પ્રાયઃ એવું બને છે કે મોટા ભાગના જીવો બીજાઓને જોઈને કે કુલાચારથી કે ગતાનુગતિકતાથી શરૂઆતમાં ઉચિત ઉપયોગ-શૂન્ય રીતે, કે ટાઈમ પાસ કરવા માટે, અથવા કાંઈક આશંસાથી પણ પચ્ચક્ષ્ણાણ વગેરે કરતા હોય છે. પરંતુ એવા ભવ્ય-યોગ્ય જીવોને જરાયે બુદ્ધિભેદ ન થાય એ રીતે ઉપદેશ કરનારા મહાપુરુષોનો ભેટો થઈ જાય ત્યારે એમની ઉપયોગશૂન્યતા-આશંસા વગેરે દોષો ટળી જાય છે. આ સંદર્ભમાં આ પ્રાક્કથન પૂર્ણ થયા પછી આપેલ 'નાણપંચમી કહાઓ'નો પાઠ અવશ્ય મનનીય છે.

(૧૦૮)

પૂ. હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે પણ પચ્ચક્રપાણ અષ્ટકના છેલ્લા શ્લોકમાં અવિધિ-આશંસા આદિ દોષોવાળું પણ પચ્ચ. ‘આ મારા ભગવાનનું કહેલું છે’ એવા સાદા ભાવથી, કંઈક આદરથી કરાતું હોવાથી ભવભ્રમણવર્ધક નહીં પણ શુભફલદાયક કહ્યું છે. જો આશંસાપૂર્વકનું અનુષ્ઠાન એકાંતે વિષ-ગરલમય જ બનતું હોત તો પૂજ્ય ઉપા. યશોવિજયજી મહારાજે મુક્તિ અદ્વેષ બત્રીશીમાં બાધ્યકક્ષાની ફલાશંસાપૂર્વકનું અનુષ્ઠાન પણ તદ્દેતુ અનુષ્ઠાનમય હોવાનું જે સમર્થન કર્યું છે, તે ન કર્યું હોત. તથા બાધ્ય કક્ષાની ફલાશંસા એટલે કે ધર્મસાધનામાં રાખેલી પૌદ્ગલિક ફલની એવી આશંસા કે જે પાછળથી ગુરુની સમજાવટ મળતાં બાધિત થઈ જાય ટળી જાય એવી હોય. માત્ર ‘મુક્તિની જ ઈચ્છા-આશંસાથી જે અનુષ્ઠાન કરાય તે જ તદ્દેતુ અનુષ્ઠાન’ આવો જો એકાન્તવાદ હોત તો પૂજ્ય હરિભદ્રસૂરિજી મ. આદિ અનેક શાસ્ત્રકારોએ યોગબિંદુ આદિગ્રન્થમાં મુક્તિ-અદ્વેષરૂપ શુભભાવલેશના યોગથી પણ તદ્દેતુઅનુષ્ઠાન હોવાનું કહ્યું છે તે ન કહ્યું હોત, સ્પષ્ટ વાત છે કે તદ્દેતુઅનુષ્ઠાનનું જે સ્વરૂપ શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ સ્વ-સ્વ ગ્રન્થોમાં બતાવ્યું છે, તેના ઉપર જો કદાગ્રહ છોડીને પૂરતું મનન થાય તો કોઈપણ ઉપદેશક બાધ્યકક્ષાની ફલાકાંક્ષાવાળા ચરમાવર્તવર્તી જીવના સામાયિકાદિ અનુષ્ઠાનોને વિષ-ગરલમાં ખતવવાની ગંભીર ભૂલ કરી બેસે નહિ. ઉપદેશકોનું ખરું કર્તવ્ય પણ એ જ છે કે બાધ્ય ફલાકાંક્ષાવાળા અનુષ્ઠાનો કરી રહેલા ભવ્ય જીવોને “તમે દુર્ગતિમાં રીબાઈ રીબાઈને મરવાના” વગેરે કહીને ભડકાવી મારવાને બદલે તેમનું એ તદ્દેતુ અનુષ્ઠાન ફલાકાંક્ષાના ત્યાગપૂર્વક અમૃત અનુષ્ઠાનમાં કેમ પરિણમે એ બાબત ઉપર ઉપદેશ દરમ્યાન પૂરતું લક્ષ અપાય. શ્રી જૈનશાસનમાં માત્ર વિષ કે ગર અનુષ્ઠાનની જ ઓળખ આપી નથી કિંતુ તદ્દેતુ અને અમૃતાષ્ઠાનનું પણ સુંદર નિરૂપણ છે, અને તેનું પણ વ્યાખ્યાન-લેખનાદિ દ્વારા જો સર્વત્ર પ્રતિપાદન થતું રહે તો ઘણા શુષ્ક વિવાદોનો અન્ત આવી જાય.

આજે ઘણા લોકોએ જાણ્યા-સમજ્યા વિના યોગના નામે અનેક મન માન્યા વ્યવહારો ઊભા કર્યા છે. એની મોહક પણ ભ્રામક જાળમાં અનેક જિજ્ઞાસુઓ સામાયિકાદિ પવિત્ર ધર્મક્રિયાઓ પ્રત્યે નફરત-અરુચિ ધરાવતા બનીને દુર્લભબોધિ બની જાય છે, એ કોઈપણ રીતે ઈચ્છનીય નથી.

અચરમાવર્ત્તકાળમાં અનંતવાર કરેલી ચારિત્ર ક્રિયાઓ ભલે નિષ્ફળ જતી હોય, પરંતુ ચરમાવર્ત્તમાં આવેલા ભવ્ય જીવો માટે ખાસ કરીને આ કલિયુગમાં સૌથી વધુ ઉપકારી હોય તો તે વીતરાગ-કેવલિભાષિત ધર્મક્રિયાઓ છે. કારણ કે એની આરાધનામાં જોડાવાથી જ મોટા ભાગે જીવો સત્પુરુષોના સમાગમમાં આવીને શુદ્ધધર્મની આરાધનાના માર્ગે પ્રગતિ કરતા થાય છે. શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિમહારાજે પણ ત્રિષષ્ટીઠ ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે ભારેકર્મી જીવો પણ ધર્મસાધનાના માર્ગે આવીને મોક્ષ તરફ પ્રયાણ કરનારા થાય છે. શાસ્ત્રગ્રન્થોમાં જેને ધ્યાન કહેવામાં આવ્યું છે તેના માટે પ્રાચીન ઘણા મહર્ષિઓ પણ કહી ગયા છે કે એ અતિદુષ્કર છે, અને આજે તો તેના મનોરથમાત્ર કરાય છે. એટલે જે કાળમાં સામાન્ય કક્ષાના લોકો એક બાજુ ભૌતિક સગવડો તેમજ ભૌતિક ભોગ-વિલાસોની પાછળ ગાંડાતૂર બન્યા હોય, એ કાળમાં થોડી ઘણી પણ ધર્મમાં શ્રદ્ધા કે રુચિ જેમની ટકી રહી હોય તેવાઓને કાયા વગેરેની સુખશીલતા પોષાય એવા ધ્યાનયોગ વગેરેનો ઉપદેશ કરવાને બદલે, જેમાં તન-મન-ધન બધાનો ભોગ દેવો પડે એવા વિવિધ ધર્માનુષ્ઠાનોમાં જોડાવા માટેનો ઉપદેશ દેવાય તે વધુ ઉચિત લાગે છે. ધર્માનુષ્ઠાનોમાં જોડાયા પછી પણ મોટાભાગના લોકો ‘ભાવોલ્લાસ જાગતો નથી, મન ઠેકાણે રહેતું નથી’ - એવી ફરિયાદ કરતા હોય છે. પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીએ આ ફરિયાદની નાબૂદી માટે પહેલેથી પોતાના વ્યાખ્યાનોનો ઝોક ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિ સાથે શુભક્રિયાઓમાં જગાડવા લાયક ઉત્તમ ભાવો ઉપર વધારે રાખ્યો છે.

તત્ત્વનું સાચું અવલોકન કરવા માટે, તથા પહેલાથી ૧૪મા ગુણસ્થાનકોમાં વ્યાપક ધર્મના સ્વરૂપનું સાચું દર્શન પ્રાપ્ત કરવા માટે અને ઉપદેશમાંથી એકાન્તવાદને ટાળવા માટે સતત નજર સમક્ષ રાખવા જેવા અનેક આપ્ત વચનોમાંથી થોડા નીચે અનુવાદ સહિત આપ્યા છે.

શ્રી મહેશ્વરસૂરિવિરચિત પ્રાચીનતમ ‘નાણપંચમી કહાઓ’ ગ્રન્થ પૃષ્ઠ ૭૫-૭૬ શ્લો. ૪૮૮ થી ૪૯૪

અહ સનિયાણં એયં તવચરણં પંચમીએ સંબદ્ધં ।

સંસારપવહ્ન્યયં કારુણં જુજ્જએ કહં ણુ ? ॥૪૮૮॥

(૧૧૦)

અર્થ : (સવાલ થાય છે કે-) પંચમી સંબંધ આ તપશ્ચર્યા (સૌભાગ્યાદિ હેતુથી દર્શાવેલી તપસ્યા) નિદાનયુક્ત હોવાથી સંસારવર્ધક છે માટે કઈ રીતે ઉચિત ગણાય ? (૪૮૮)

एवं पि हु अजुतं जं भणियं सुदुदुदुरुद्वेहिं ।

जम्हा पवित्तिहेउं निद्विउं एवमाईयं ॥४८९॥

અર્થ :- ઉત્તર આ છે કે દુષ્ટ અને રુષ્ટ લોકોએ આવું (ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું તેવું) જે કહ્યું તે અત્યન્ત અયુક્ત છે. કારણ કે (ધર્મમાં) પ્રવૃત્તિ કરાવવા માટે આવા પણ તપો કહ્યા છે. (૪૮૮)

पढमं सनियाणाओ वयाओ जेणेत्थ होइ लोयाणं ।

सव्वपवित्ति धम्मे पाएणं तेण न हु दोसो ॥४९०॥

અર્થ :- કારણ કે પ્રથમ તો સનિદાન વ્રતથી જ પ્રાય: લોકોની સર્વ પ્રવૃત્તિ ધર્મમાં થતી હોય છે. માટે કોઈ દોષ નથી. (૪૯૦)

सणियाणं पि हु सेयं तवचरणं भावसुद्धि-संजणयं ।

पारंपरेण भणियं सुद्धत्तमिमस्स वि सुयंमि ॥४९१॥

અર્થ :- સનિદાન પણ તપશ્ચરણ પરંપરાએ ભાવશુદ્ધિજનક હોવાથી શ્રુતમાં તેનું શુદ્ધ પણું કહેવાયું છે. (૪૯૧)

सु(?मु)द्धत्तणेण लोओ सणियाणं ताव चेव पडिवज्जे ।

सत्था(?ड्ढा)इवड्ढणेहिं को वि हु तत्तं पि पच्छाओ ॥४९२॥

અર્થ :- મુગ્ધપણાને કારણે લોકો (શરૂમાં) સનિદાનને પણ અપનાવે. પાછળથી શ્રદ્ધાદિ વૃદ્ધિ થવાથી કોઈ તત્ત્વ પણ અપનાવે. (૪૯૨)

अन्नेसु वि कज्जेसुं पाएणं सु(मु)द्धओ इहं लोओ ।

अङ्गहणम्मि विचित्ते किं पुण धम्मस्स कज्जम्मि ॥४९३॥

અર્થ :- અન્ય કાર્યોમાં પણ પ્રાય: લોકો મુગ્ધ હોય છે. તો પછી અતિગહન અને વિચિત્ર એવા ધર્મકાર્ય વિશે તો પૂછવું જ શું (૪૯૩)

इय नाउणं एयं अवर्मान्नय द्विवियड्ढवयणाडं ।

कायव्वा खलु एसा र चमिया सुद्धभावेणं ॥४९४॥

अर्थ :- એમ સમજીને, અર્ધદગ્ધોના વચનો અવગણીને આ (કથા ગ્રન્થમાં દર્શાવેલ) પંચમી તપ શુદ્ધભાવથી કરવો. (૪૯૪)

સમ્યક્ત્વ સપ્તતિકા મૂલ અને ટીકા પૃષ્ઠ ૭૫.

મૂલ - તિત્થંકરચલનારાહણેણં જં મજ્ઝા સિજ્ઝાદ્દ ન કજ્જં ।

પત્થેમિ તત્થ નન્નં દેવવિસેસેહિં વયસુદ્ધી ॥૨૬ ॥

ટીકા—યન્મમ તીર્થંકરચરનારાધનેન - જિનપદસેવનેન (યદ્ મમ) અર્થાપત્યા મનોહમીષ્ટોહ્યો ન સિધ્ધયતિ - ન પરીપૂર્ણો ભવતિ તત્ર - તસ્મિન્ પ્રયોજને ‘અન્યં’ દેવાન્તરં ન પ્રાર્થયે - ન સ્તુતિરૂપેણ યાચે । કૈરિત્યાહ-દેવવિશેષૈઃ - હરિ-હર-વિરઞ્ચિ-સ્કન્દાદિભિઃ । ઇતરસુરવર્ણને સમ્યક્ત્વમાલિન્યં અતસ્તીર્થકૃત્પ્રાર્થનામેવ કરોમીતિ વચ્ચ:શુદ્ધિરિતિ ગાથાર્થઃ ॥

અર્થ :- તીર્થંકરચરણની સેવાથી મારે જે (અર્થાપત્તિથી) મનને અભીષ્ટ અર્થ સિદ્ધ ન થાય, તે પ્રયોજને બીજા કોઈ હરિ-હર-બ્રહ્મા વિષ્ણુ વગેરે દેવો પાસે યાચના કરું નહિ, -કારણ કે બીજા દેવોની સ્તુતિ કરવાથી સમ્યક્ત્વ મલિન થાય. માટે તીર્થંકરને જ પ્રાર્થના કરું. -આ વચનશુદ્ધિ કહેવાય.

શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ ગ્રન્થ પૃષ્ઠ ૭૮

મન્ત્રઃ પ્રણવપૂર્વોહ્યં ફલમૈહિકમિચ્છુભિઃ ।

ધ્યેયઃ પ્રણવહીનસ્તુ નિર્વાણપદકાંક્ષિભિઃ ॥

અર્થ :- આ (નમસ્કાર મંત્ર)નું ઈહલૌકિકફલની કામનાવાળાએ ઓંકાર જોડીને ધ્યાન કરવું. મોક્ષપદના ઈચ્છનારાઓએ ઓંકાર જોડ્યા વિના એનું ધ્યાન કરવું.

પૃષ્ઠ ૭૯ ૩૫૨

जाए वि जो पढिज्जइ जेण जायस्स होइ फलरिद्धि ।

अवसाणे वि पढिज्जइ जेण मओ सुग्गइं जाइ ॥

आवइहिं पि पढिज्जइ जेण य लंधेइ आयइसयाइं ।

रिद्धिए वि पढिज्जइ जेण य सा जाइ वित्थारं ॥ श्री श्राद्धविधि ग्रन्थ पृष्ठ ७८ उपर

अर्थ : जन्मे त्यारे पश जे (नमस्कार मंत्र) गशाय छे के जेथी जन्मेलाने इल-
ऋद्धि प्राप्त थाय छे. मरशकाणे पश ते गशाय छे, जेथी मरेलो सद्गतिमां जाय
छे. आपत्तिओमां पश ते गशाय छे, जेथी सेंकडो आपत्तिओ ओणंगी जवाय;
तथा ऋद्धिमां पश ते गशाय छे, जेथी ऋद्धि विस्तारने पाभे.

श्री धर्मपरीक्षा पृष्ठ ८० (कर्ता. उपा. यशोविजय म.)

अपि च 'मनागपि हि तन्निवृत्तौ तस्याऽपुनर्बन्धकत्वमेव स्याद्' इति (योगिबन्धु
श्लो.१८३ वृत्ति) वचनात् मनागपि संसारासंगनिवृत्तौ जीवस्याऽपुनर्बन्धकत्वं
सिध्यति तन्निवृत्तिश्च मुक्त्यद्वेषेणाऽपि स्यात्, तस्य च चरमपुद्गलपरावर्तव्यवधानेऽपि
मोक्षहेतुत्वमुक्तम् ।

अर्थ :- वणी 'थोडी पश त्वासंगनी निवृत्ति थये छते तेनुं अपुनर्बन्धकपशु थई
जाय छे.' आ योगिबन्धुवृत्तिना वचनथी थोडा पश संसारासंगनी निवृत्ति थये
छते जवमां अपुनर्बन्धकपशुं सिद्ध थाय छे अने मुक्तिना अद्वेषथी पश कंईक
संसारासंगनिवृत्ति थई शके छे. अने मुक्ति-अद्वेषने चरमपुद्गलपरावर्तना
व्यवधानथी पश मोक्षहेतु कह्यो छे.

तथा धर्मपरीक्षा पृष्ठ १३३ उपर....

किंच, मार्गानुसार्थनुष्ठानमात्रमेव सकामनिर्जरायां बीजम्, अविरतसम्यग्दष्टचनुरोधात्,
न तु तपोमात्रमेवेति न काष्यनुपपत्तिः । अत एव स्फुटे मोक्षाभिलाषत्वेऽपि मिथ्यादृशां
प्रबलाऽसद्ग्रहवतां तदभाववतामादिधर्मिकाणामिव फलतो न सकामनिर्जरा,
मार्गानुसार्थनुष्ठानाऽभावात्, तदभावेऽपि च स्वाभाविकानुकम्पादिगुणवतां
मेघकुमारजीवहस्त्यादीनां फलतः साऽबाधितेति विभावनीयम् ।

અર્થ :- કોઈપણ માર્ગાનુસારી અનુષ્ઠાન સકામનિર્જરાનું બીજ છે. કારણ કે અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિમાં પણ તે હોય છે. નહિ કે તપમાત્ર જ, તેથી કાંઈ અયુક્તતા નથી. એટલે જ પ્રગટ મોક્ષાભિલાષ હોવા છતાં પણ પ્રબળ અસદ્ગ્રહવાળા મિથ્યાદષ્ટિઓને, પ્રબળ અસદ્ગ્રહ વગરના આદિધાર્મિકોને હોય છે એવી સકામનિર્જરા પરિણામે હોતી નથી. કારણકે તેમનું માર્ગાનુસારી અનુષ્ઠાન હોતું નથી. મોક્ષાભિલાષ ન હોવા છતાં સ્વાભાવિક અનુક્રમ્યા વગેરે ગુણોવાળા મેઘકુમારના પૂર્વભવના જીવ હાથી વગેરેને પરિણામે સકામનિર્જરા અબાધિત હોય છે. આ ઊંડાણથી વિચારવું.

યોગબિન્દુ શ્લો. ૧૪૦

નાસ્તિ યેષામયં તત્ર તેઽપિ ધન્યાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।

ભવબીજપરિત્યાગાત્ તથા કલ્યાણભાગિનઃ ॥૧૪૦॥

અર્થ :- જેઓને મુક્તિના વિશે દ્વેષ નથી તેઓને પણ ધન્ય કહ્યા છે અને ભવબીજનો પરિત્યાગ કર્યો હોવાથી કલ્યાણભાગી કહ્યા છે.

આખ્યાનકમણિકોશ - વૃત્તિકાર આત્રદેવસૂરિમહારાજ પૃ. ૩૧૩ માં નેમનાથ ભગવાન દેશનામાં કહે છે-

ધમ્મો અત્થો કામો મોક્ષો ચત્તારિ હંતિ પુરિસત્થા ।

ધમ્માઓ જેણ સેસા તા ધમ્મો તેસિ પરમતરો ॥૭૯॥

અર્થ :- ધર્મ-અર્થ-કામ-મોક્ષ આ ચાર પુરુષાર્થ છે. ધર્મથી જ બાકીના બધા મળે છે માટે ધર્મ એ બધામાં શ્રેષ્ઠ છે.

આ ઉપરાંત ઉપમિતિ-ઉત્તરાધ્યયનટીકા વગેરે અનેક શાસ્ત્રોમાં ધર્મ જ પ્રધાન પુરુષાર્થ હોવાનું જણાવાયું છે.

ધર્મરત્નપ્રકરણ શ્લો. ૭૩ સ્વોપજ્ઞ ટીકા (ભાવશ્રાવકનાં લક્ષણો)

ઉવસમસારવિચારો વાહિજ્જહ્નેય રાગદોસેહિં ।

મજ્ઝત્થો હિયકામી અસગ્ગહં સવ્વહા ચયહ્ ॥૭૩॥

(૧૧૪)

ઉપશમ:- કષાયાનુદયઃ, તત્સારં-તત્પ્રધાનં વિચારયતિ ધર્માદિસ્વરૂપં યઃ સ 'ઉપશમસારવિચારઃ' ભાવશ્રાવકો ભવતિ । કથં પુનરેવંવિધઃ સ્યાત્ ? ઇત્યાહ-યતો વિચારં કુર્વન્ 'બાધ્યતે' - અભિભૂયતે નૈવ રાગ-દ્વેષાભ્યામ્ । તથા હિ 'મયાડયં' પક્ષઃ કક્ષીકૃતો બહુલોકસમક્ષં, બહુભિશ્ચ લોકૈઃ પ્રમાણીકૃતઃ તત્કથમિદાનીમપ્રમાણી-કરોમિ' ઇત્યાદિભાવનયા સ્વપક્ષાનુરાગેણ ન જીયતે । તથા મમૈષ પ્રત્યનીકો મદીયપક્ષદૂષકત્વાત્ । તદેનં જનમધ્યે ધર્ષયામીતિ સદસદ્દૂષણોદ્દટ્ટનાક્રોશદાનાદિ-પ્રવૃત્તિહેતુના દ્વેષેનાઽપિ નાભિભૂયતે, કિં તુ 'મધ્યસ્થઃ' - સર્વત્ર તુલ્યચિત્તો 'હિતકામી' - હિતાભિલાષી, સ્વસ્ય પરસ્ય ચોપકારમિચ્છન્ 'અસદ્ગ્રાહં' - અશોભનાભિનિવેશં સર્વથા 'ત્યજતિ' - મુચ્ચતિ મધ્યસ્થગીતાર્થગુરુવચનેન ।

અર્થ :- (ભાવશ્રાવકનું એક લક્ષણ)

ઉપશમ એટલે કષાયનો ઉદય ન હોવો તે. તેને મુખ્ય કરીને ધર્માદિનું સ્વરૂપ વિચારે તે 'ઉપશમસાર વિચારવાળો' ભાવશ્રાવક હોય છે. કઈ રીતે એ આવો હોય ? તો કહે છે કે વિચાર કરતી વખતે રાગદ્વેષથી પીડાય નહિ. તે આ રીતે કે "મેં અમુક પક્ષ ઘણા લોકોની સમક્ષ માન્યો છે. ઘણા લોકોએ એને પ્રમાણભૂત ગણ્યો છે. હવે હું મારી જાતને અપ્રમાણભૂત શેનો ઠરાવું?" ઈત્યાદિ ભાવનાવાળા સ્વપક્ષના અનુરાગથી અભિભૂત ન થાય. તથા - 'આ તો મારો દુશ્મન છે કારણ કે એ મારા પક્ષને દોષિત ઠરાવી રહ્યો છે, માટે એને લોકોની વચ્ચે હલકો પાડું' એવા છતાં-અછતાં દૂષણો પ્રગટ કરીને આક્રોશ વરસાવવાની પ્રવૃત્તિ કરાવે એવા દ્વેષથી પણ (ભાવશ્રાવક) પીડાય નહીં. પણ સર્વત્ર સમાન ચિત્તવાળો હિતને ઈચ્છતો એટલે પોતાનું અને બીજાનું ભલું ઈચ્છતો તે મધ્યસ્થગીતાર્થ ગુરુના વચનથી ખોટા કદાગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે.

જ્ઞાનસાર (ટબો) - માધ્યસ્થ્યાષ્ટક શ્લો. ૨

મનોવત્સો યુક્તિગર્વી મધ્યસ્થસ્યાનુધાવતિ ।

તામાકર્ષતિ પુચ્છેન તુચ્છાગ્રહમનઃકપિઃ ॥૨॥

અર્થ :- મધ્યસ્થ પુરુષનો મનરૂપ વાહરડો યુક્તિરૂપ ગાયની પાછળ દોડે છે. તુચ્છ આગ્રહવાળા પુરુષનો મનરૂપ વાંદરો તેને પૂંછડા વડે ખેંચે છે. જ્યાં (૧૧૫)

યુક્તિ હોય ત્યાં મધ્યસ્થનું ચિત્ત આવે અને કદાગ્રહીનું ચિત્ત યુક્તિની કદર્થના કરે - એ અર્થ છે.

(આપણા ઘણા શાસ્ત્રોમાં નીચેનો એક શ્લોક આવે છે.)

આગ્રહી બત નિનીષતિ યુક્તિં યત્ર તત્ર મતિરસ્ય નિવિષ્ટા ।
પક્ષપાતરહિતસ્ય તુ યુક્તિર્યત્ર તત્ર મતિરેતિ નિવેશમ્ ॥

અર્થ :- આગ્રહી પુરુષ જ્યાં પોતાની મતિ ખુંચેલી હોય ત્યાં યુક્તિને તાણી જવા ઝંખે છે. પક્ષપાતવગરના પુરુષની મતિ ત્યાં ઠરે છે જ્યાં યુક્તિ હાજર હોય છે.

આગમેનાનુમાનેન યોગાભ્યાસરસેન ચ ।

ત્રિધા પ્રકલ્પયન્ પ્રજ્ઞાં લભતે તત્ત્વમુત્તમમ્ ॥૧૦૧॥ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શ્લો. ૧૦૧

અર્થ :- આગમ, અનુમાન અને વિહિતાનુષ્ઠાનાસેવનરૂપ યોગાભ્યાસરસ એમ ત્રણ પ્રકારે બુદ્ધિને વાપરવાથી ઉત્તમ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આદરઃ કરણે પ્રીતિરવિઘ્નઃ સમ્પદાગમઃ ।

જિજ્ઞાસા તન્નિસેવા ચ સદનુષ્ઠાનલક્ષણમ્ ॥

યોગદૃષ્ટિ. શ્લોક. ૧૨૩

અર્થ :- ઈષ્ટકૃત્યમાં આદર, તેના આચરણમાં પ્રેમ, નિર્વિઘ્નપણું, તે આચરવાથી પુણ્યના પ્રભાવે સમ્પત્તિનું આગમન, ઈષ્ટકૃત્યસંબંધી જિજ્ઞાસા અને ઈષ્ટોદિત સેવા, આ બધા સદનુષ્ઠાનના લક્ષણ છે.

(કદાગ્રહમુક્ત ઉપદેશકોને શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતાં કરતાં આવા અનેક આપ્તવચનો મળી આવશે)

સુખમાં કે દુઃખમાં
ધર્મ જ કરાય

પાપ ન કરો
ધર્મ જ કરો.

૧૨૦. મનના મિનારેથી મુક્તિના કિનારે

(પ.પૂ.મુનીરાજશ્રી જયસુંદર વિ.મ.સા. લિખિત પ્રસ્તાવનામાંથી)

મહાઋષિ આર્દ્રકુમાર એટલે જૈન શાસનના બગીચાનું એક મધમધતું પુષ્પ, આત્મોત્થાનનું અપ્રતિમ સૂરીલું સંગીત, પતન પછીના ઉત્થાનનો ભવ્ય ઈતિહાસ.

કોઈપણ જાતનો તર્ક-વિતર્ક કર્યા વિના બુદ્ધિધન શ્રી અભયકુમારે, લાભનું કારણ જાણીને અનાર્ય રાજપુત્ર આર્દ્રકુમારને સુંદર શ્રી જિનમૂર્તિની ભેટ પાઠવી. જિનમૂર્તિ એક એવી ભવ્ય ચિનગારી છે કે જે યોગ્ય ભૂમિકામાં આવેલા આત્માઓની અંતરગુફામાં પ્રકાશનો ઝળહળતો દીપ પેટાવી જાય. કેટલાય ભવ્યાત્માઓ એના દર્શનથી સમ્યક્ત્વ, દેશ-વિરતિ, સર્વ વિરતિ કે માર્ગાનુસારિતાને પામી ગયા છે. શ્રી શત્રુંજય માહાત્મ્ય શાસ્ત્રમાં તો ત્યાં સુધીનું દ્રષ્ટાન્ત આવે છે કે દેરાસરમાં ચોરી કરવા ગયેલો એક ચોર ચોરીના નિમિત્તે (ચોરીથી પરભવમાં અનર્થ તો ઘણો ભોગવ્યો પણ તે બહાને) એને થયેલા જિનમૂર્તિના દર્શનના પ્રભાવે બહુકાળ પછી એ લાભને ખાટી ગયો. એમ આગળ પર જ્ઞાનીએ ખુલાસો કર્યો છે. વાહ ! કેવું અનંત કલ્યાણરૂપ આ જૈન શાસન ! યોગ્ય ભૂમિકામાં રહેલો જીવ, ચોરી જેવા અત્યંત નિંદ્ય આશયથી દેરાસરમાં પ્રવેશે, અને જિનમૂર્તિને દેખે પરંતુ એ જિન-દર્શનના પ્રભાવે ભવાન્તરમાં લાભ ખાટી જાય ! ધન્ય છે આ જિન મૂર્તિને ! (ગમે તે બહાને શ્રી જિનમૂર્તિના દર્શન કરનારાને મહાલાભ થવાની સંભાવના છે- આવી સીધી વાત પકડવાને બદલે "જિનમંદિરમાં ચોરી કરવા માટે જવાય" એવો ઊંધો અર્થ અહીં કોઈએ પકડી લેવાની જરૂર નથી..... તેમજ અહીં એ પણ સમજવાનું છે કે "મલિન આશયથી કરેલા શ્રી જિનમૂર્તિના દર્શન આદિ ધર્મ ક્રિયાઓ મહાભુંડી- રીબાવી રીબાવીને મારે....." ઈત્યાદિ વિચારો-વિધાનો પણ કેટલાય જૈન શાસ્ત્રોને ઓળવનારા છે, અને ભોળા જીવોને ધર્મસાધનાથી વંચિત રાખનારા છે.)

એ શ્રી જિનમૂર્તિએ આર્દ્રકુમારમાં આત્મિક ઉત્થાનના પ્રાણ ફૂંક્યા. મોહનિદ્રાનું ઘેન ઉડાડી દીધું. સંયમના પંથે પ્રયાણના શ્રીગણેશ મંડાઈ ગયા.

(૧૧૭)

એની અજબ કહાણી આ પુસ્તકમાં માર્મિક સ્થળોની અનેક વિશિષ્ટતાઓ સાથે રજૂ થઈ છે.

એ વિશિષ્ટતાઓના પ્રકાશક છે એકાન્તવાદતિમિરભાનુ પ. પૂ. ગુરુદેવ આ.શ્રી વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ.સા. જેઓ વૈરાગ્યની પ્રચંડ પ્રતિભા અને શાસ્ત્રગ્રન્થોના નિર્મળ વિવેકથી શ્રી જૈન શાસનના અભૂતપૂર્વ પ્રભાવને પ્રસારી રહ્યા છે. શ્રી સંઘમાં સૌ કોઈ તેમને તત્ત્વશ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ધ્યાન વૈરાગ્ય-તપ-સહિષ્ણુતા-ઉગ્રવિહારીપણુ-સદ્બોધ પ્રદાન વગેરે અનેક જીવતા જાગતા સંયમધર્મને અજવાળે એવા સદ્ગુણોના સુભગ મિલન સ્થાનરૂપે ઓળખે છે. તેમની વાણીમાંથી વૈરાગ્યનું એવું અમૃત વહે છે કે જે દરેક જુદી જુદી ભૂમિકામાં રહેલા જીવોના હૈયાને અપૂર્વ ટાઢકનો અનુભવ કરાવી જાય છે. હા, વિવિધ શાસ્ત્રોનાં વચનો પર શ્રદ્ધા ન હોય એને ન થાય એ બનવા જોગ છે.

નવસારીના ચાતુર્માસમાં "ભરતેશ્વર- બાહુબલી" ગ્રન્થ ઉપર અપાયેલા વ્યાખ્યાનોમાં આર્દ્રકુમાર મહર્ષિની કથાએ ધર્મનો કોઈ ગજબનો રંગ જમાવ્યો. પછી એ વ્યાખ્યાનો અનેકોનું માનસ શુદ્ધ કરનારા "દિવ્યદર્શન" નામના સાપ્તાહિકમાં છપાયા, એનાથી, જૈનાચાર્યોએ જીવનમાં જે પાપ-પ્રવૃત્તિઓ શક્ય એટલી ઓછી કરી ધર્મ- પ્રવૃત્તિને સાડું સ્થાન આપવા પર પહેલો ભાર મૂક્યો છે, એને સાડું સમર્થન મળ્યું અને ધર્મ પ્રવૃત્તિ નહિ કરનારાઓ ગામેગામ દિવ્યદર્શન વાંચી વાંચી ધર્મ પ્રવૃત્તિમાં લાગતા ગયા. અલબત્ત "જીવનમાં ધર્મ મુખ્ય નહિ, પરંતુ આશય જ મુખ્ય" સમજનારને આ ન ગમે, ને તેથી વિરોધ કરે એ સહજ છે. બાકી અનેક શાસ્ત્રોથી સમર્થિત દેશનાના પરિણામે ઘણા ઘણા તે તે પ્રકારની ભૂમિકામાં આવેલા જીવોના હૃદયમાં આશ્વાસન મળ્યું અને શાસ્ત્રોથી વિરુદ્ધ જતા અનેક પ્રતિપાદનોથી ઊભા થયેલ અજૈન મતના વાદળ વિખરાવાથી, સાચો ધર્મ-માર્ગ સ્વચ્છ અને સ્પષ્ટ દેખાતો થયો.

શાસ્ત્રોને ઓળવવાથી મહાપાપ થાય એવી ચિંતા ન હોય તેઓનો પહેલો તો પ્રશ્ન જ એ હતો કે "લજ્જાતો ભયતો....." વાળો શ્લોક તમે ક્યાંથી ઉઠાવી લાવ્યા ?

જ્યારે એ શ્લોકને અંગે બીજા પણ શાસ્ત્રગ્રન્થની સાક્ષી આપી અને બતાવ્યું કે આ ઉપદેશ બાળ જીવોને યેન કેન રીતે પાપ છોડાવી ધર્મમાં જોડાવા દયાળુ આચાર્ય મહર્ષિઓ આપે છે, ત્યારે આ શાસ્ત્ર-મર્મની અજ્ઞાનતામાં સભાને એવું કહેવાયું કે "દુન્યવી મામલામાં બહુ બુદ્ધિમાન તમને લોકોને 'બાળ' કહેનારા બેવકૂફો આજે પાટે ચડી બેસે છે" એમ પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ શ્રી ઉપર બેવકૂફ વગેરે અપશબ્દોનો વરસાદ વરસાવાનું ચાલુ થયું. પરંતુ નક્કર શાસ્ત્રો-પાઠોના અનુસારે જ દેશના દેનારને એથી શું કલંક ચડવાનું હતું? અગ્નિ પરીક્ષામાં જેમ સાચું સોનું વધારે ચમકી ઊઠે એ રીતે વર્ધમાન તપોનિધિ પૂ. ગુરુદેવશ્રીની શાસ્ત્રનિષ્ઠા, સસૂત્રપ્રરૂપણા અને ક્ષમાનું તેજ ઓર ખીલી ઊઠ્યું અને કેટલાય ભ્રમમાં પડેલા પણ કંઈક સાચું સમજવાની વૃત્તિ ધરાવનારા યોગ્ય જીવો પોતે સેવેલા ભ્રમનો અને સમજ વગરના વિરોધનો પસ્તાવો કરવા લાગ્યા.

ખરેખર, આ પ્રસંગ પૂજ્યશ્રીની શાસ્ત્ર-નિષ્ઠા અને શાસ્ત્રના તથ્યભૂત મર્મોને નીડરપણે પ્રકાશન કરવાની પૂજ્યશ્રીની હિંમતનો યથાર્થ પરિચય આપી ગયો.

ખરૂં જોતાં એ શ્લોક અને એના વ્યાખ્યાન સામે સાચા વિદ્વાનોને કોઈ વિરોધ કરવાનું મન થાય તેવું છે જ નહીં, કિન્તુ જેઓ એવી દૈન્યપૂર્ણ મનોદશાથી પીડાતા હતા કે- 'આપણે લાંબા કાળથી જે કહેતા આવ્યા છીએ તેનું આમાં ખંડન થઈ જાય છે.' તેઓએ પોતાના માનભંગની કનિષ્ઠ લાગણીથી પ્રેરાઈને, છતાં શાસ્ત્રોપાધોને 'એનો તો ભાવ જુદો છે' એમ કહી એ શાસ્ત્રોને ઓળવવાનું કામ શરૂ કર્યું. પછી એમણે 'લજજાતો ભયતો..' વાળા શ્લોકના સંસ્કૃત ભાષાની મર્યાદા મુજબની અન્વયપદ્ધતિ અંગે પોતાના અવ્યુત્પન્નપણાને ખૂલ્લું કરવા માડ્યું ત્યારે એમની સામે શ્રી ઉપદેશતરંગિણીકારે એ જ શ્લોકોની આપેલી વ્યાખ્યા પ્રત્યે પણ તેમની સમન્વયબુદ્ધિ પર કાટ ચઢ્યો. એટલે એ શ્લોકોની એ વ્યાખ્યા ઉપર પણ 'અવલોકન'નો ગર્વ ધરાવનારાઓએ જાતજાતની શંકા- કુશંકા પ્રગટ કરવા માંડી. પૂર્વાચાર્યભગવંતોના વચનોમાંથી કઈ રીતે સંગત અર્થ કાઢવો એની અજ્ઞા-આવડત એમાં છતી થઈ ગઈ. એનો એક નમૂનો જોવો હોય તો આ છે-

‘હકથી ધર્મ કરનારને લાભ થાય છે’ એ બાબતમાં બાહુબલીનું દષ્ટાન્ત આપીને ઉપદેશ-તરંગિણીકારે ‘ધમ્મો મણ્ણ હુંતો.....’ ઈત્યાદિ ઉપદેશમાલાના શ્લોકની સાક્ષી આપી. એ વાંચીને એના અર્થની સંગતિ કરવાનું જે લોકોને ન આવડ્યું તે લોકોએ એના ઉપર ઘણા ઘણા તર્ક-વિતર્ક ચલાવ્યા; પણ કાંઈ હાથ ન લાગ્યું. ત્યાગી-વૈરાગી- તપસ્વી સદ્ગુરુના ચરણની ઉપાસના કરનારને આવી કોઈ મુંઝવણ થતી નથી, ને કેવો સુંદર ઉકેલ મળી જાય છે તે જુઓ, -

ઉપદેશમાળાકારનું તાત્પર્ય આ છે કે ધર્મ યાને ચારિત્ર ધર્મ જો મદથી થતો હોય તો બાહુબલજીએ યુદ્ધભૂમિ પર ચારિત્ર લઈને આટલા બધા કષ્ટ વધાવી લેવાનું ન કર્યું હોત, કિન્તુ ચારિત્ર લઈને એમણે કેવળજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી આરામથી પોતાના દેશમાં વિચરવાનું રાખ્યું હોત. પરંતુ એમણે એમ ન કરતાં ૧૨-૧૨ મહિના સુધી ચોવિહાર ઉપવાસ સાથે ખડા ખડા કાયોત્સર્ગ ધ્યાને રહેવાના અને બધી ઋતુની કડકાઈમાંથી પસાર થવાનાં કષ્ટ સહન કરવાનું રાખ્યું, એવું કષ્ટો ઉપાડવાનું શા માટે રાખ્યું ? તો કે પોતે સમજે છે કે “કેવળ જ્ઞાન જોઈએ છે તો એ માટે સમસ્ત ઘાતી કર્મોનો નાશ કરવો પડે. એ જંગી કર્મનાશ કષ્ટમય ચારિત્ર-ધર્મની આરાધનાથી જ થાય. ઋષભદેવ ભગવાને ૧૦૦૦ વર્ષ બહુધાકાયોત્સર્ગ, એકલપંડે વિહાર.... વગેરે કષ્ટમય ચારિત્ર આરાધનાથી જ ઘાતી-કર્મક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન ઉપાર્જીલ. માટે મારે આ કષ્ટ ઉપાડવા જોઈએ.”

પ્ર - તો પછી બાહુબલજીને અભિમાન તો આવ્યું જ હતું, અને દીક્ષા લઈ પ્રભુ પાસે ન જતાં કાઉસસગ્ગ ધ્યાને ઊભા તો રહ્યા જ હતા; તો એ ધર્મ - કષ્ટ શું મદથી ઉપાડ્યા ન કહેવાય ?

ઉ૦- અહીં વિવેક કરવાની જરૂર છે. આભિમાનથી તો દીક્ષા લઈ તરત પ્રભુને ભેગા ન થતાં કેવળજ્ઞાનની રાહ જોતાં ત્યાં જ રોકાઈ જવાનું કર્યું એટલું જ; જો પ્રભુને ભેગા થઈ જાય તો કેવલજ્ઞાની નાનાભાઈ સાધુઓ પ્રભુની સાથે હોવાથી એમને વંદન કરવું પડે. પરંતુ આ વાત ટાળવાનું તો પ્રભુથી છેટા રહી ચારિત્રમાં વિહરવાથી થઈ શકતે. એમાં ઉગ્ર કષ્ટો સહવાનું

(૧૨૦)

શું કામ હતું ? માટે કહો, (૧) કષ્ટો સહવાનું રાખ્યું એ ઘાતી-ક્ષય પૂર્વક કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિની ઈચ્છાથી; અને (૨) ત્યાં રોકાઈ ગયા એ મદથી. ત્યારે અહીં સવાલ આ આવે છે કે તો પછી-

પ્ર૦- ઉપદેશ તરંગિણિકારે હઠથી ધર્મ કરવામાં દષ્ટાન્ત બાહુબલજીનું મૂકીને એમ કેમ સૂચવ્યું કે બાહુબલીજીએ હઠથી ધર્મ કર્યો એનું એમને અમાપ ફળ મળ્યું ?

ઉ૦- અહીં એક શાસ્ત્રવચનને બીજા શાસ્ત્રવચન સાથે સંગત કેમ કરવું એ આવડત હોય તો આ પ્રશ્નનું સમાધાન સરળ છે. ઉપદેશતરંગિણી શાસ્ત્રનો અભિપ્રાય આ છે કે બાહુબલજીએ પહેલી હઠ પકડી કે ભાઈ ભરતને મારવા ઉપાડેલી મુઠ્ઠિ અલબત્, હવે મારવી તો નથી જ, તેથી એને પાછી ખેંચી લેવી જોઈએ, પરંતુ ઉપાડેલી મુઠ્ઠિ નિષ્ફળ કેમ જવા દેવાય ? એમજ પાછી ખેંચી લેવા જતાં બહાર નાનમ થાય કે “જોયું ? મુઠ્ઠિ મારવા તો દોડ્યા હતા, પરંતુ કશી બીક લાગી તે એને પાછી ખેંચી લીધી!” એના કરતાં તો મુઠ્ઠિ ઉપાડી તે ઉપાડી, એનાથી લોચ જ કરી દેવો. એમ હઠપૂર્વક લોચ-ધર્મ અને ચારિત્ર-ધર્મ ગ્રહણ કર્યો, ને તે પરિણામે અમાપ ફળ- કેવલજ્ઞાન આપનાર બન્યો.

બીજી રીતે હઠથી ધર્મ આ, કે ચારિત્ર લીધા પછી હઠમાં રહ્યા કે ‘કેવળજ્ઞાન પામ્યા વિના પ્રભુ પાસે ન જાઉં, જેથી કેવળજ્ઞાની નાના ભાઈ મુનિઓને વંદન ન કરવું પડે,’ અને એ હઠથી ત્યાં જ ચારિત્ર ધર્મ શરૂ કર્યો આમ હઠથી ધર્મ પ્રારંભ્યો. છતાં એ આગળ પર વર્ષનાં અંતે હઠ મદ અભિમાનાદિ હટી જઈને અમાપફળ માટે બન્યો.

આમ, હઠથી ધર્મ કરેલો પણ અમાપ ફળ આપનારો છે, એથી ‘લજજાતો ભયતો.....’ વાળા શ્લોકનું પ્રતિપાદન યથાર્થ ઠરે છે.

પ્ર.- તો પછી ઉપદેશમાળાકારના ‘જો ધર્મ મદથી થતો હોય તો બાહુબલજીને એટલા કષ્ટ સહન કરવાનું ન થયું હોત,’ એ વચનથી તો બાહુબલજીએ ધર્મ મદથી, હઠથી નહિ પણ કષ્ટ વેઠવાની તૈયારીથી કર્યો એ અભિપ્રાયનું શું ?

(૧૨૧)

૩૦- ઉપદેશમાળાકારનો અભિપ્રાય આ છે, કે બાહુબલમુનિએ વર્ષભર કષ્ટ સહન કર્યે રાખ્યા તે કષ્ટમય આરાધનાની બુદ્ધિથી કર્યા, ત્યારે ઉપદેશતરંગિણીકારનો અભિપ્રાય આ છે કે બાહુબલમુનિએ ચારિત્ર ધર્મનો પ્રારંભ કર્યો તે હઠથી મદથી કર્યો; પણ પછી કષ્ટ સહવાની ભાવના ધીમે ધીમે શુદ્ધ થતી ગઈ તે અમાપ લાભ માટે થઈ. આમ બંનેમાં કોઈ પરસ્પર વિરોધ નથી. અસ્તુ.

પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીએ જૈનાગમ-પ્રકરણ તથા જૈન- જૈનેતર ન્યાય શાસ્ત્રોનો જે ગહન અભ્યાસ કરી શ્રી સંઘને એકાન્તવાદની ખતરનાક ઊંડી ગર્તામાં તણાતો બચાવી લઈને અનેકાન્તવાદના ઉન્નત શિખર પર આરોહણ કરતો કર્યો છે, તે અતિ આનંદની વાત છે.

મહાઋષિ આર્દ્રકુમારને પણ એકાન્તવાદીઓએ પોતપોતાના મતમાં તાણવા માટે ઘણી ઈન્દ્રજાળ આજમાવેલી પરંતુ અનેકાન્તવાદના અંજનથી દિવ્યદર્શન પામેલા આર્દ્રકુમાર તેમાં ફસાયા નહિ. ટૂંકમાં, ‘એકાન્તવાદ ખૂબ જ ભયંકર અને ભૂંડો છે’ આ મહાન સત્યની પિછાણમાં આર્દ્રકુમાર મહર્ષિના ચરિત્રનું વાંચન ઘણું જ ઉપયોગી બને તેમ છે.

એક બાજુ પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોનું આકર્ષણ, અને બીજી બાજુ ‘મેં કહ્યું એજ બરાબર’ આવી પોતાની જૈન શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ માન્યતાની પકડ, આ બે એવા સોહામણા મિનારા છે કે જેના પર મનને ચઢી જવાનું ઘણું પસંદ પડે છે. પણ એ મિનારે ચઢ્યા પછી મુક્તિનો કિનારો (કદાચ ઊંચેથી બહુ નજીક દેખાતો હોય તો પણ) ઘણો દૂર થઈ જાય છે. જ્યાં સુધી એ ગર્વના મિનારા ઉપરથી મન નીચે ઊતરીને મુક્તિના કિનારા તરફ પોતાની જીવનનાવ હંકારવા ન માંડે ત્યાં સુધી આ જન્મ-મરણની વિટમ્બણાઓનો અંત આવવો દુષ્કર છે. મનના મિનારેથી નીચે ઊતરીને આર્દ્રકુમાર મહર્ષિની જેમ મુક્તિના કિનારા તરફ આપણે સૌ જોરદાર પ્રગતિ કરીએ અને એ માટે પુસ્તકમાંથી પ્રાપ્ત થતી ભરપૂર અનુકૂળ પ્રેરણાત્મક સામગ્રીને સાર્થક કરીએ એ જ મંગળ કામના.

श्री अर्ह नमः

अेकान्तपाठ सामे लालभती : अनन्य प्रभावपंतो जैनधर्म

: लेखक :

पू. मुनिराज श्री जयसुंदरविजयज्ज महाराज

डाल : प.पू.आ.श्री जयसुंदरसूरीश्वरज्ज म.सा.

● प्रकाशक ●

दिव्यदर्शन ट्रस्ट

कलिकुंड, धोणका

શ્રી અર્હ નમઃ

૧૨૧. એકાન્તવાદ સામે લાલબત્તી : અનન્ય પ્રભાવવંતો જૈનધર્મ

(લેખક - પૂ. મુનિરાજ શ્રી જયસુંદરવિજયજી મહારાજ)

(દિવ્યદર્શનમાંથી ઉદ્ધૃત લેખો)

(લેખાંક : ૧)

(વર્ષ ૩૩ - અંક ૧૪, વિ.સં. ૨૦૪૧ તા. ૧૫-૧૨-૮૪)

(જીવોનું એકાન્તે હિત કરનાર વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલો ધર્મ દુન્યવી ઈરાદાથી કરવામાં આવે તો (૧) એ વીતરાગના ધર્મને ભુંડો કહેવાય કે નહિ ? (૨) એવા ઈરાદાથી પણ કરાતી જૈનધર્મની સાધના આત્માનું એકાંતે નિકંદન કાઢે કે કેમ ? (૩) સાંસારિક જીવનમાં ઊભી થતી એક યા બીજા પ્રકારની આધિ વ્યાધિ ઊપાધિના નિરાકરણ માટે ધર્મનું આલંબન લેવાય કે નહિ ?... ઈત્યાદિ પ્રશ્નોથી ઊભી થતી મુંઝવણ દૂર કરવા સરળ જીવો શાસ્ત્રીય માર્ગદર્શનની અપેક્ષા રાખે એ સ્વાભાવિક છે. સદ્ભાગ્યે આ બાબતમાં ખૂબ જ સુંદર શાસ્ત્રાનુસારી સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન અમોને પૂજ્યપાદ ન્યાયવિશારદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના પ્રશિષ્યરત્ન પૂ. સિદ્ધાન્તદિવાકર આચાર્યશ્રી વિજય જયઘોષસૂરિજી મહારાજના વિદ્વાન શિષ્યરત્ન પૂ. મૂનિરાજ શ્રી જયસુંદરવિજયજી મહારાજ તરફથી પ્રાપ્ત થયું છે. તે સૌ કોઈ શાસ્ત્રપ્રેમી સરળ હૃદયી પુણ્યાત્માઓની જાણ માટે અમે અત્રે રજૂ કરતાં હર્ષ અનુભવીએ છીએ - તંત્રી)

આપણું જૈન શાસન એવું અદ્ભુત છે કે જે માત્ર પંડિતો યા સમર્થોનું જ નહિ, કિન્તુ સમસ્ત ચૌદરાજ લોકવર્તી મંદબુદ્ધિ યા અસમર્થ એવા પણ તમામ જીવોનું હિત થાય એવો ઉત્તમ ધર્મ, મોક્ષમાર્ગ અને તત્ત્વોને દેખાડનારું છે. 'નમુત્યુણં' સૂત્રમાંના 'લોગહિયાણં' પદની વ્યાખ્યા કરતા સમર્થ શાસ્ત્રકાર આચાર્ય ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે શ્રી લલિતવિસ્તરા શાસ્ત્રમાં 'લોક' શબ્દનો

(૧૨૩)

‘પંચાસ્તિકાય લોક’ એવો અર્થ કરીને એનું હિત કરનારા એટલે કે ‘એના યથાર્થ પ્રરૂપક’ એવો અર્થ કર્યો છે. પદાર્થનું યથાર્થ નિરૂપણ એ જ એનું સાચું હિત છે. એવો ત્યાં હેતુ બતાવવામાં આવ્યો છે. આ હિસાબે ‘ભગવાન અને ભગવાનનું શાસન એકેન્દ્રિયાદિ જીવોનું શું હિત કરે?’ આવા પ્રશ્નનું સમાધાન થઈ જાય છે કે એની સાચી ઓળખ કરાવવી એ એનું હિત જ છે. જેમ કે, એની સાચી ઓળખ કરાવ્યાથી ભવ્ય જીવો મન-વચન-કાયાથી એ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોની દયા-રક્ષા-જયણા-અહિંસા પાળે છે.

તદ્દહન સત્ય વાત છે કે અનંત અનંત કાળથી સંસાર પરિભ્રમણમાં દુઃખોથી રીબાતા જીવો એવા ગોઝારા સંસારથી કેમ મુક્ત થાય અને પોતાના સહજ અનંત સુખોના ભોક્તા કેમ બને એ જૈનશાસનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે અને એ સિદ્ધ કરવા માટે ધર્મ જ એક સમર્થ સાધન છે. એટલે ‘જેને કોઈને સંસારથી મુક્ત થવાની અર્થાત્ મોક્ષ પામવાની ઈચ્છા હોય એને જૈન ધર્મની આરાધના એ જ જીવન-કર્તવ્ય છે, તથા સાથે સાથે જીવનમાં આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિઓની ઊભી થતી પીડાઓનાં નિવારણ માટે પણ જૈનધર્મનું જ આલંબન લેવા યોગ્ય છે,’ એવું જૈન શાસ્ત્રો ઠામ ઠામ ઉપદેશે છે. ધર્મની શ્રદ્ધાવાળો જીવ મોક્ષનો અભિલાષી છે છતાં જ્યાં સુધી મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી ઊભી થતી એ પીડાઓના નિવારણ માટે અરિહંતદેવ અને એમના ધર્મનું આલંબન ન કરે તો શું મિથ્યાદેવ-દેવી કે અસત્ય અનીતિ અને પાપ પ્રપંચોનું આલંબન કરે? ‘જીવ સંસારમાં બેઠો છે ત્યાં સુધી ઊભી થતી જરૂરિયાતો સિદ્ધ કરવા માટે પણ ધર્મનો જ આશ્રય કરે, નહિ કે પાપ પ્રપંચોનો’ એવું જૈન શાસ્ત્રકારો ફરમાવે છે. દેશના-સમયે બધા પ્રકારના જીવોનું ધ્યાન રહે તે માટે ખાસ -

ષોડશક શાસ્ત્ર શું કહે છે ?

ષોડશક શાસ્ત્રમાં જીવોને કેવો ધર્મોપદેશ કરવો એ માટે સંસારી જીવોની ત્રણ પ્રકારની કક્ષા બતાવી, બાળ-મધ્યમ અને બુધ. વળી ત્યાં કહ્યું : જે કક્ષાનો જીવ હોય એને એ કક્ષા યોગ્ય જ દેશના અપાય, એના બદલે જો માત્ર ઉપરની કક્ષાવાળાને યોગ્ય ઉપદેશ જ નિમ્નકક્ષાવાળાને આપ્યા કરે તો એ દેશના અસ્થાન

દેશના યા પરસ્થાન દેશના થાય અને પરસ્થાન દેશનાને આ શાસ્ત્રકારે પાપ દેશના કહી છે...

હવે જ્યાં બાળ-મધ્યમ અને બુધ ત્રણે પ્રકારના જીવોની સભા હોય ત્યાં જૈનશાસનને પામેલા તથા ભાવના જ્ઞાનની ઉચ્ચ ભૂમિકા પર પહોંચેલા મહાત્માઓની તમામ પ્રવૃત્તિ બાળ-મધ્યમ-બુધ સર્વ જીવોની હિત-કામનાથી ઓતપ્રોત હોવાના કારણે એમનો ઉપદેશ પણ એ બધા જીવોનું હિત સધાય એ પ્રકારનો હોય છે.

પ્ર૦ - 'ભાવનાજ્ઞાનની ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર પહોંચેલા' એટલે શું ?

ઉ૦ - શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ષોડશક શાસ્ત્રમાં ત્રણ પ્રકારનાં જ્ઞાન ઉપદેશ્યા છે. શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાન. પહેલું જ્ઞાન વાક્યાર્થમાત્ર વિષયક હોય છે. બીજું જ્ઞાન મહાવાક્યાર્થાવલમ્બી હોય છે કે જેમાં અનેકાન્તવાદના આધારે સૂક્ષ્મ યુક્તિઓથી વિચારવામાં આવે છે. ત્રીજું જ્ઞાન તાત્પર્યસ્પર્શી હોવા સાથે ઉપાદેયમાં વિધિપૂર્વક પ્રયત્ન કરાવનારું હોય છે. સમસ્ત જ્ઞેય વિષયોમાં સર્વજ્ઞ ભગવંતની આજ્ઞા જ એમાં મુખ્ય કારણરૂપે ભાસતી હોય છે.

આ ત્રણેય જ્ઞાનોનું ફલ દર્શાવતા શાસ્ત્રકાર ભગવંત ષોડશક શાસ્ત્રમાં (૧૧-૧૦/૧૧) ફરમાવે છે કે પહેલા શ્રુતજ્ઞાનથી જીવોને 'આ મેં કહ્યું છે, એ જ પ્રમાણભૂત છે, અમારો મત જ સારો છે અને બીજાનો સારો નથી' આવો આગ્રહ એટલે કે ખોટો પક્ષપાત જન્મે છે. ચિન્તામયજ્ઞાનથી એવો આગ્રહ નિવૃત્ત થઈ જાય છે. ન્યાદિગર્ભિત સિદ્ધાન્તોનો સાર જાણવામાં આવવાથી પોતાના કે બીજાના મતમાં કહેલી યુક્તિયુક્ત વાતોનો સ્વીકાર થાય છે. ભાવનાજ્ઞાનથી 'ચારિ સંજીવની ચરક' ન્યાય અનુસાર સર્વજીવો પ્રત્યે હિતકારી પ્રવૃત્તિ થાય છે.

ધર્મબિંદુ શાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

પ્ર૦ - 'ચારિ સંજીવની ચરક ન્યાય' એટલે શું ?

ઉ૦ - ધર્મબિંદુ શાસ્ત્ર કહે છે, - 'ચારિ સંજીવની-ચરક-ન્યાય' એટલે કે જે

(૧૨૫)

પુરુષ કોઈક ઔષધિના ભક્ષણથી પુરુષમાંથી બળદ બન્યો છે અને ઘાસચારો ખાઈને દિન વ્યતીત કરે છે, પણ સંજીવની નામની ઔષધિ ચરતો નથી, તે પુરુષની પત્ની તેને સંજીવની ઔષધિવાળા ક્ષેત્રમાં લઈ જાય છે. ત્યાં અનેક જાતની ઔષધિ ઊગેલી છે. એમાંથી સંજીવની કઈ એની એને ખબર નથી, પણ બીજી બધી ચારિ ચરતાં ચરતાં પેલી સંજીવની પણ એના ચરવામાં આવી જવાથી તે બળદ મટીને પુરુષ બની ગયો.

આ રીતે ભાવનાજ્ઞાની મહાપુરુષો સમજે છે કે - ઉત્તમ પુરુષો સહજ રીતે મોક્ષની અભિલાષાથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે છે, પરંતુ બાળ અને મધ્યમ જીવો એટલી કક્ષાએ નહિ પહોંચ્યા હોવાથી સાંસારિક વસ્તુના આશયથી પણ ધર્મનો આશરો લે છે. એવા જીવોને જો એમ કહીયે કે “ધર્મ મોક્ષ માટે જ થાય, ને મોક્ષની અપેક્ષાના બદલે આ લોકના પદાર્થની અપેક્ષાથી ધર્મ કરવામાં આવે તો એમાં ભાવ મલિન બને છે; અને મલિન ભાવથી ધર્મ કરાય તો દુર્ગતિ થાય અને ભવના ફેરા વધે” તો આવા ઉપદેશથી એ બાળમધ્યમ જીવો સહેજે ભડકે અને દુર્ગતિથી ભડકીને ધર્મ છોડી દે એવું બને, “ધર્મ કરીએ અને ભવના ફેરા વધે એના કરતા ધર્મ ન કરવો સારો. સાંસારિક વસ્તુની કોઈ જ ઈચ્છા મમતા નહિ હોય ત્યારે ભાવ ચોક્ષ્મા થશે, અને ત્યારે ધર્મ કરીશું બાકી અત્યારે તો ધર્મ કરવામાં જોખમ છે.” - એમ એના મનને થાય એ સંભવિત છે. આમ એ થોડો ઘણો ધર્મ કરતો હોય એ છોડી દે એમ બને. એનું પરિણામ એ આવે કે એ પાછો અર્થ-કામના પુરુષાર્થમાં ગળાબૂડ ડુબ્યો રહેવાનો !

આ ભયસ્થાનને લીધે એ ભાવનાજ્ઞાની મહાત્માઓ સમજે છે કે ‘એવા બાળ-મધ્યમ જીવોને ધર્મના ઉદ્દેશની શુદ્ધિ પર એકાન્તવાદ જકાર ગર્ભિત વધુ પડતો ભાર મૂકવાને બદલે પ્રારંભમાં ધર્મની પ્રવૃત્તિ પર ભાર મૂકવો અત્યંત જરૂરી છે. કેમકે જો એ ખાસ ધર્મ જ નહિ કરતા હોય તો એમને ઉદ્દેશની શુદ્ધિ ગોખાવાનો શો અર્થ રહેવાનો ? જીવનમાં સારી રીતે ધર્મ કરતો થાય, સર્વત્ર ધર્મને મુખ્ય બનાવે, તો હવે એને ઉદ્દેશની શુદ્ધિ કરવાની ભૂમિકા ગણાય. જીવનમાં જો ધર્મને એવું સ્થાન જ નથી તો એવાને ‘ધર્મ કરતાં જો મોક્ષ સિવાયનો બીજો આશય રાખશો તો ભવમાં ભટકતા થઈ જશો’ એવું કહેવાનો શો અર્થ રહે ?

(૧૨૬)

આમ ભાવનાજ્ઞાની મહાત્માઓ સમજે છે કે ‘જીવોને જીવનમાં એકવાર ધર્મને મુખ્ય કરવા દો, એમાં મોક્ષના આશયથી પણ ધર્મ કરે છે તો કદાચ સાંસારિક વસ્તુની સિદ્ધિ માટે પણ ધર્મ કરે છે. એમ જીવનમાં ધર્મને પ્રધાન-પ્રધાન કરતો રહેશે એટલે એ કર્મલઘુ યાને લઘુકર્મી બનીને મોક્ષના આશયને જ મુખ્ય કરનારો ઉત્તમ પુરુષ બનશે. એટલે જ,

પંચાશક શાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

(૧) ભાવનાજ્ઞાની મહાત્માઓ ધર્મના વ્યવહારોનું ખૂબ પાલન કરાવવા માટે ભાવ-પ્રધાન નહિ કિન્તુ વ્યવહારપ્રધાન દેશના આપે છે; અને વયમાં વયમાં શ્રોતાઓની યોગ્યતા પ્રમાણે ભાવ તરફ-નિશ્ચય તરફ ધ્યાન દોરતા હોય છે. આ દેશના સર્વજીવ-હિતકારી નિશ્ચય-પ્રાપક વ્યવહારનય-મુખ્યતાવાળી હોઈને જિનાજ્ઞા વિહિત દેશના છે, - દા.ત. પંચાશક શાસ્ત્રમાં (૧૮/૨૭) વ્યાખ્યાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિજી મહારાજ પણ જણાવે છે કે “મુગ્ધ લોકો (ઉત્તમ કક્ષાએ નહીં પહોંચેલો જીવો) રોહિણી આદિ દેવતાના ઉદ્દેશથી શરૂઆતમાં એ રીતે પ્રવૃત્ત થયેલા અભ્યાસાદિ દ્વારા કર્મક્ષયના ઉદ્દેશથી પણ પ્રવૃત્ત થાય છે, પણ શરૂઆતથી જ એ કાંઈ કર્મક્ષયના ઉદ્દેશથી પ્રવર્તી શકે તેમ હોતા નથી.” આ હકીકત હોવાથી જો બાલાદિ તમામ જીવોને મોક્ષ માટે જ ધર્મ થાય એવો એકાન્તે એક સરખો ઉપદેશ, એકાંત ગર્ભિત ઉપદેશ આપીએ તો એ પંચાશક શાસ્ત્રના કથન સાથે સંગત થાય? કે શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ પડે? એ વિચારવું જોઈએ.

આપણા સર્વ જીવોના હિતૈષી કોઈ પૂર્વાચાર્ય મહર્ષિએ એવા એકાન્તવાક્યોનું ઉચ્ચારણ કર્યું નથી. તેઓએ જેમ ઉત્તમ જીવોને મોક્ષ માટે ધર્મ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે, તેમ બાલાદિ બધા જીવોની સભામાં ભાવીમાં તેઓ મોક્ષાર્થી બને એ હેતુથી આલોક પરલોક સુધરે એ માટે પણ ધર્મ કરવાનો સ્પષ્ટ દીવા જેવો ઉપદેશ આપ્યો જ છે. દા.ત.

શ્રી ‘સિરિવાલકહા’શાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

(૨) શ્રીપાલ કથામાં જ્યારે ચારણમુનિ શ્રીપાલનો પરિચય મદનમંજુષાના પિતાને આપતા પહેલાં ધર્મોપદેશ આપે છે ત્યારે સૌ પ્રથમ જ કહે છે (શ્લો. ૫૫૮) (૧૨૭)

‘भो भो महानुभावा ! सम्मं धम्मं करेह जिणकहियं ।

जइ वंछह कल्लाणं इहलोए तहय परलोए ॥’

अर्थ :- હે મહાનુભાવો ! જો આલોક અને પરલોકમાં હિતને ઈચ્છતા હો, તો જિનેશ્વરદેવનો કહેલો સાચો ધર્મ બરાબર કરો.

શું આ ચારણમુનિને ખબર નહીં હોય કે ‘ધર્મ મોક્ષ માટે જ કરવાનો ઉપદેશ કરાય ? ઈહલોકાદિ માટે નહીં ?’ જે રાજા (મદનમુંજાષાના પિતા) ‘દહેરાસરમાં દીકરીના વરની ચિંતા ના થાય’ એવું જાણતો હતો તે શું સાવ બાળ હશે કે જેથી એની આગળ ચારણમુનિએ ઈહલોકના કલ્યાણની વાંછાથી પણ ધર્મ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો ? તદુપરાંત --

ષોડશક દીક્ષા પ્રકરણ શું કહે છે ?

(૩) બારમાં ષોડશકમાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ દીક્ષામાં નામાદિ સ્થાપના કરવાનું ખાસ વિધાન કરે છે. એના ઉપર પ્રશ્ન થાય કે દીક્ષા અવસરે નામાદિ સ્થાપનામાં મહાન આદર કરવાનું કેમ કીધું ? તેના ઉત્તરમાં શ્લો.૮ માં જણાવે છે કે -

‘कीर्त्यारोग्य-ध्रुवपदसम्प्राप्तेः सूचकानि नियमेन ।

नामादीन्याचार्या वदन्ति तत्तेषु यतितव्यम् ॥’

અર્થ :- નામ વગેરે કીર્તિ, આરોગ્ય, ધ્રુવ પદની પ્રાપ્તિના નિયમા સૂચક હોવાથી તેમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ...

ઉપાઠયશોવિજયજી મ. શું કહે છે ? :-

અહીં વ્યાખ્યાકાર ઉપાઠ શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ સાફસાફ જણાવે છે કે- “સાર્થક નામના કીર્તનમાત્રથી શબ્દાર્થ સ્પષ્ટ ભાસે છે, એનાથી વિદ્વાનો અને સામાન્ય લોકોને પ્રસન્નતા ઉપજે છે. તેનાથી એ દીક્ષા લેનારને અનેક લોકો દ્વારા ગુણગાન સ્વરૂપ કીર્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા ભાવગર્ભિત પ્રવૃત્તિદ્વારા રજોહરણ-મુહપત્તિ ધારણ કરવા સ્વરૂપ સ્થાપનાથી આરોગ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે.”

(૧૨૮)

આ રીતે કીર્તિ-આરોગ્યાદિ માટે નામાદિન્યાસનું વિધાન કરનારા શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ કે ઉપાઠ શ્રી યશોવિજયજી મહારાજને વિષાદિ અનુષ્ઠાનની ગતાગમ નહીં હોય ? અને દીક્ષા આપનાર કે લેનાર શું બાળ કે મુગ્ધ છે કે જેથી તેમને કીર્તિ-આરોગ્ય માટે નામાદિન્યાસ કરવાનું વિધાન કરવું પડે ? આનાથી તો એ ફલિત થાય છે કે ‘ઈહલોકાદિની કામનાથી મુગ્ધલોકો જ ધર્મ કરે, પ્રબુદ્ધ નહીં’ આવો એકાન્ત આગ્રહ શાસ્ત્રજ્ઞ મહાપુરુષોએ રાખવો જોઈએ નહિ.

અલબત્ત આ કહેવાનો એ આશય નથી કે “બાળજીવો આગળ પણ મોક્ષની વાત નહીં કહેવી.’ એવા જીવો આગળ પણ જીવનમાં ધર્મની જરૂરિયાત બતાવવા માટે પ્રારંભે આવું જ કાંઈ બતાવવાનું હોય છે કે સંસાર દુઃખરૂપ છે, દુઃખફલક છે, દુઃખાનુબંધી છે, જીવ મોક્ષ પામે ત્યારે જ આવા સંસારનો અંત આવે છે; અને એ મોક્ષ પામવા માટે એકમાત્ર તારણહાર ધર્મ જ સાધન છે. આવા ઉત્તમ આર્ય મનુષ્યભવમાં એ ધર્મ સુલભ બને છે એની જો સાધના ન થાય તો ભવ એળે જાય છે. કેમકે ધર્મના પીઠબળ વિનાના જીવને આ ભવ પછી દીર્ઘ સંસાર-ભ્રમણ પાછું ચાલુ થઈ જાય છે...” આમ બાળજીવો આગળ પણ મોક્ષનો અંતિમ ઉદ્દેશ બતાવવામાં આવે છે; અને વાત પણ સાચી છે કે અંતે તો મોક્ષ પામ્યા વિના સુખાર્થી જીવનો કોઈ છુટકો નથી. આમ છતાં એ જીવો જીવનમાં ધર્મને વ્યાપક બનાવે એ માટે જ્ઞાનીઓ એ પણ કહે છે કે ‘મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી પણ તમારે જો સુખી રહેવું હોય તો ધર્મ વિના કોઈ આરો-પ્રારો નથી; માટે જીવનમાં મુખ્યપણે ધર્મને આરાધવો’.....

ઉપમિતિ શાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

(૪) ઉપમિતિ ભવપ્રપંચ કથાકાર શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિ મહારાજ અર્થ-કામ અને ધર્મ પુરુષાર્થનું વર્ણન કર્યા પછી (જીઓ ભા. ૧ પૃષ્ઠ ૪૨) સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ ફરમાવે છે કે

ઉત્તરાધ્યયન-આગમ શું કહે છે ? :-

(૧૨૯)

‘अर्थकामार्थिभिः पुरुषैः परमार्थतो धर्म एवोपादातुं युक्तः’

‘अर्थकामना अर्था पुरुषोऽपि परमार्थी धर्मं करोति योऽर्थो’ अर्थात् अर्थ-काम ઈચ્છો છો? તો એ માટે પણ ધર્મ જ કરો. અર્થકામ માટે થતાં ધર્મને જો શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિ મહારાજ સર્વથા ‘ભૂંડો’ માનતા હોત તો આવું લખત ખરા? શું એ ભવભીરુ ન હતા? હજુ આગળ જોઈએ -

પુષ્પમાલા શાસ્ત્ર શું કહે છે :-

(પ) મલધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મ. પુષ્પમાલા ગ્રન્થમાં શ્લો. ૪૭૫માં સ્પષ્ટ જણાવે છે કે ‘જો વિષયતૃપ્તિ આદિ સુખો તું ઈચ્છતો હોય તો પણ ધર્મમાં જ ઉદ્ધમ કર’.

‘વરવિસયસુહં સોહગ્ગ-સંપયં, પવરુવ જસકિત્તિં ।

જહુ મહસિ જીવ ! નિચ્ચં, તા ધમ્મે આયરં કુણસુ ॥’

અર્થ :- હે જીવ જો તને સુંદર વિષયસુખ, સૌભાગ્ય, સંપત્તિ, સુંદરરૂપ તથા યશ-કીર્તિની ઈચ્છા હોય તો હંમેશા ધર્મમાં આદર કર !

શું આવો ઉપદેશ કરનારા શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજે પાપોપદેશ કર્યો એમ કહેવાની ધૃષ્ટતા આપણે કરશું? શું એમને મૂળભૂત જૈન સિદ્ધાન્તોની ગતાગમ નહીં હોય? અભિનિવેશ છોડીને શ્રી જિનશાસનના શાસ્ત્રોનું અવગાહન કરનારને તો આવાં પુષ્કળ વિધાનો ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. તથા

કલ્પસૂત્રટીકા શાસ્ત્ર શું કહે છે? :-

(દ) દરવર્ષે કલ્પસૂત્રના કરાતા શ્રવણમાં આપણને સાંભળવા મળે છે કે ઉપાઠ વિનયવિજયજી ગણિ મહારાજ ખરાબ સ્વપ્નના ફળથી બચવા માટે તેમજ સારા સ્વપ્નનું ફળ મેળવવા માટે જિનપૂજા વગેરેમાં પ્રયત્નશીલ બનવાનું સ્પષ્ટ લખે છે એ કોણ નથી જાણતું? પ્રશ્ન થાય, -

પ્ર૦ - આગમ શાસ્ત્રમાં ક્યાંય મોક્ષ સિવાયના આશયથી ધર્મ કરવાનું વિધાન છે?

ઉ૦ - એ પણ ઉપલબ્ધ છે. દા.ત. જુઓ,
(૧૩૦)

(૭) ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના સાતમાં અધ્યયનમાં ૨૩માં શ્લોકમાં ‘સાગરજળ જેટલા દેવતાઈ ભોગોની સામે માનવીય ભોગો ઘાસના અગ્રભાગે રહેલ જળબિંદુ જેટલા જ છે’ એમ કહ્યા પછી કહ્યું

‘કુસગ્ગમિત્તા ઇમે કામા સંનિરુદ્ધંમિ આડણ ।

કસ્સ હેડં પુરાકાડં જોગક્ષેમં ન સંવિદે ॥૨૭॥’

આ શ્લોકની વ્યાખ્યામાં પૂ. આચાર્ય વાદિવેતાલ શ્રી શાંતિસૂરિજી મહારાજે કહ્યું - “માનવીય ભોગો અત્યલ્પ કુશાગ્રજળબિંદુ જેટલા, ને તે પણ ‘સંનિરુદ્ધ’ એટલે કે અતિટુંકા સોપકમ આયુષ્ય પૂરતા જ ભોગો મળ્યા છે. (પણ નહિ કે અસંખ્ય વર્ષના દિવ્યભોગો), તો પછી ક્યા કારણને લઈને માણસ યોગક્ષેમને અર્થાત્ ધર્મની પ્રાપ્તિ અને પ્રાપ્ત ધર્મના પાલનને ધ્યાન પર નહિ લેતો હોય ? ન લેવામાં કારણભૂત એની (ઈહલૌકિક) ભોગોની આસક્તિ જ છે ને ? પણ તે ભોગો તો ધર્મથી પ્રાપ્ય દિવ્ય ભોગોની અપેક્ષાએ આવા જળબિંદુ જેટલા છે, તેથી

વાદિવેતાલ શાંતિસૂરિજી શું કહે છે ? :-

તત્યાગતો વિષયાભિલાષિણાપિ ધર્મે એવં યતિતત્ત્વમ્ -

અર્થાત્ અહીંના ભોગોનો ત્યાગ કરીને વિષયાભિલાષીએ અર્થાત્ દેવતાઈ સુખના અર્થીએ પણ ધર્મમાં જ યત્ન કરવો જોઈએ, એ સૂત્રકારનો અભિપ્રાય છે.”

જે લોકો એવી વાતો કરે છે કે ‘આવું તો ક્યાંક ક્યાંક જ કહ્યું છે, બધે નહિ’ એ વાત ગળે ઉતરે એવી નથી....

શ્રાદ્ધવિધિ-ધર્મ સંગ્રહ શાસ્ત્રો શું કહે છે ? :-

(૮) શ્રાવકે શું કરવું જોઈએ, એ બાબત ઉપર વિશદ પ્રકાશ પાથરનારા શ્રી રત્નશેખરસૂરિજી મહારાજ શ્રાદ્ધવિધિગ્રંથમાં તથા ઉપા૦ માનવિજય મહારાજ

ધર્મસંગ્રહ ગ્રન્થમાં શ્રાવકોને ખાસ ધર્મને પ્રધાન કરવાનો ઉપદેશ આપતાં ફરમાવે છે કે “સમુદિતક્રય-વિક્રયાદિપ્રારમ્ભે ચાઙવિઘ્નેનાભિમતલાભાદિકાર્ય-સિદ્ધ્યર્થ પંચપરમેષ્ઠિસ્મરણ-શ્રીગૌતમાદિનામગ્રહણ - કિયત્તદ્વસ્તુ શ્રી દેવગુર્વાઘુપયોગિત્વકરણાદિ કર્તવ્યં, ધર્મપ્રાધાન્યેન સર્વત્ર સાફલ્યભાવાત્”

અર્થ :- “જત્યાબંધ (અથવા અનેકની ભાગીદારીમાં) ખરીદ-વેચાણનો પ્રારંભ કરતાં પૂર્વે નિર્વિઘ્નપણે ઈષ્ટલાભ આદિ કાર્યસિદ્ધિ માટે પંચપરમેષ્ઠિ ભગવંતોને યાદ કરવા, શ્રી ગૌતમસ્વામીજી આદિનું નામ લેવું, લાભમાંથી અમુક ભાગ દેવ-ગુરુના ઉપયોગમાં લેવા સંકલ્પ કરવો. કારણકે ધર્મને પ્રધાન કરીએ તો જ સફળતા મળે.”

શું આવો ઉપદેશ કરનારા શ્રાદ્ધવિધિકાર તથા ધર્મસંગ્રહકારે પાપોપદેશ કર્યો ? શું તેઓ શાસ્ત્રોના મૂળભૂત સિદ્ધાન્તોથી અજાણ્યા હશે ?

પ્ર૦- શાસ્ત્રોમાં તો ઘણું લખ્યું હોય પણ બધું શ્રાવકોને કહેવાનું હોય ?

ઉ૦ - શ્રાવકોને માટે જ ખાસ જે ગ્રન્થોની રચના થઈ હોય તેની વાત શ્રાવકોને નહીં કહેવાની, તો કોને કહેવાની ? શ્રાવકોને આવી વાતો ના કહેવાય એવું માનનારા જ્યારે ઉપરોક્ત શાસ્ત્ર શ્રાવકોને સંભળાવશે ત્યારે ઉપરના શાસ્ત્રપાઠોને ક્યાં મૂકી આવશે ?

ઉપા૦ યશો૦ મહારાજ શું કહે છે ? :-

‘શ્રાવકે શું કરવું જોઈએ ?’ એ વાત ઉપર પ્રકાશ પાડતી વખતે જે લોકો ઉપરોક્ત શાસ્ત્રપાઠ ઈરાદાપૂર્વક છુપાવી રાખે તેઓને શું પૂ. ઉપા૦ યશોવિજયજી મહારાજનું નિમ્નોક્ત વચન બરાબર લાગુ નહિ પડે ?

“કેઈ નિજ દોષને ગોપવા, રોપવા કેઈ મત કંદ રે,
ધર્મની દેશના પાલટે, સત્ય ભાષે નહીં મંદ રે.”

તદુપરાંત - ‘મુગ્ધ લોકો સિવાય બીજાઓને અર્થાદિ માટે ધર્મ કરવાનું કહેવાય જ નહીં’ આવો એકાન્ત કદાગ્રહ ધારણ કરનારાઓ પણ ઉપરોક્ત

શાસ્ત્રપાઠો સામે તો ચૂપ જ છે. શ્રાવકો માટે રચાયેલા આ શાસ્ત્રોની વાતો શ્રાવકો આગળ છુપાવીને ખરેખર એ શાસ્ત્રકારોની અને એ શાસ્ત્રોની અવગણના કરી રહ્યા હોય તેવું જણાય છે.

મહાન શાસ્ત્રકારોની ધરાર અવગણના કરીને જ્યારે એવો સ્વૈચ્છિક ઉપદેશ દેવાતો હોય કે ‘મોક્ષ સિવાય બીજા કોઈ આશયથી ધર્મ કરાય જ નહીં., ધર્મ કરીને એના ફળરૂપે મોક્ષ સિવાય બીજું કશું ઈચ્છાય જ નહીં’ ત્યારે આવો એકાન્તવાદનો ઉપદેશ એ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ સ્વકલ્પિત ઉપદેશ છે, એ બતાવવા પૂરતાં જ ‘આ લોકના કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે પણ ધર્મનું વિધાન કરતા જુદા જુદા શાસ્ત્રોના પાઠો’ રજૂ કરી બતાવવામાં આવે છે કે જ્ઞાની શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ ક્યાં ક્યાં મોક્ષ સિવાયના આ લોકના કાર્યો સિદ્ધ કરવા પણ ધર્મનો જ આશ્રય લેવાનું કહ્યું છે !!

આ કહેવાય ત્યારે જે લોકો એવો આક્ષેપ કરે છે કે ‘તમે તો મોક્ષ માટે ધર્મના ઉપદેશને બાજુ પર મૂકીને સંસાર માટે જ ધર્મ કરવાનું કહો છો.’ આવો જુઠો આક્ષેપ કરવો એ નરી વક્તા છે. આ લોકના કાર્ય માટે પણ ધર્મનો આશ્રય લેવાય ત્યાં ધર્મ કરવામાં આ લોકના કાર્યની સિદ્ધિ કરવાનો આશય હોય, એવા થોકબંધ શાસ્ત્રપાઠો રજૂ કરવાનો હેતુ ‘મોક્ષ સિવાયના બીજા કોઈ આશયથી ધર્મ થાય જ નહીં’ એવા એકાન્તગર્ભિત ઉપદેશને શાસ્ત્રવિરુદ્ધ ઠરાવવાનો છે, પણ નહીં કે સંસાર માટે જ ધર્મ કરવાનું વિધાન ગોખાવવાનો ! મોક્ષ માટે તો ધર્મ કરવાનો જ છે, પરંતુ મોક્ષ સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી સંસારમાં પણ ધર્મને વ્યાપક બનાવવાનો છે. આમ સંસાર માટે જ ધર્મનું વિધાન કરવાનો હેતુ જ નથી, પછી એવો આક્ષેપ આંખો મીચીને અણસમજ વિના કોણ કરે ? કેમકે જગત જાણે છે કે મોક્ષ માટે ધર્મનો ઉપદેશ અમે કરીએ જ છીએ, આ તો ‘ભગવાન કે ધર્મ પાસે મોક્ષ સિવાય બીજું કશું મંગાય જ નહીં, ઈચ્છાય જ નહીં.’ એવો જૈનશાસ્ત્રોથી વિરુદ્ધ એકાન્તગર્ભિત ઉપદેશ ડિંડિમ વગાડી વગાડીને દેવાતો દેખાયો ત્યારે એની શાસ્ત્રવિરુદ્ધતા બતાવવા માટે શાસ્ત્રપાઠો અને એના પર શાસ્ત્રાનુસારી વિચારણા રજૂ કરવામાં આવે એ શાસ્ત્રપ્રેમીઓની.

પવિત્ર ફરજ છે. બાકી ‘મોક્ષના અંતિમ ઈષ્ટ માટે પણ ધર્મ જ શ્રેયસ્કર છે, ધર્મ કરીને આખરે તો આ જ ઈચ્છવા જેવું છે કે આપણા જન્મ-મરણની પરંપરાનો અંત આવે’... એવું તો આજ સુધી અમારા દ્વારા અનેકવાર કહેવાયું જ છે (દુપાવ્યું નથી જ). કેમકે જીવને વારંવાર જન્મ-મરણ જેવું બીજું દુઃખ નથી, બીજી વિટંબણા નથી, નાલેશી નથી... આ ઉત્તમ આર્ય માનવભવ આ જન્મ-મરણની નાલેશી હટાવવા માટે છે. મનુષ્ય જિંદગીનું, જન્મ-મરણનો કાયમી અંત લાવવા જેવું બીજું કોઈ ઊંચું પ્રયોજન નથી. આ જિંદગી જો આ પ્રયોજન માટે જીવાઈ જાય તો ખરેખર જિંદગી સફળ થઈ ગઈ. કારણ એક જ, સંસારના સમસ્ત દુઃખો આ જન્મ-મરણના દુઃખની પાછળ જ સિદ્ધ થયેલા છે. ત્યારે આ જન્મ-મરણાદિના દુઃખ નિવારવા અને જ્યાં કદી પણ જન્મ-મરણ નથી એવું મોક્ષનું શાશ્વત સ્થાન પમાડવા માટે એકમાત્ર ધર્મ જ સમર્થ છે. તેથી જન્મ-મરણનો અંત લાવી મોક્ષ પામવા માટે આ ઉત્તમ ભવમાં ધર્મ જ કરવો જોઈએ. મોક્ષ ન થાય ત્યાં સુધી ધર્મ ભલે સ્વર્ગાદિનાં સુખ દેખાડે, પરંતુ હંમેશ માટે આપણી કામના ધર્મ કરીને મુખ્યપણે જન્મ-મરણના અંત અને મોક્ષ માટેની રાખવાની; કેમકે સ્વર્ગાદિ સંસારસુખમાં અટવાઈ જવામાં તો મોક્ષ દૂર થઈ જાય છે. આમ ધર્મથી મુખ્યપણે મોક્ષ મેળવવાનો છે,’ - એવો તો કાયમનો ઉપદેશ રહેવાનો જ છે.

પરંતુ જ્યાં સુધી મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી જીવનમાં ઠેર ઠેર ધર્મને કેટલું સ્થાન આપવું, એ વિચારીએ ત્યારે અનેકાનેક પૂર્વાચાર્ય ભગવંતો ઉપદેશ કરી રહ્યા છે કે તમારે જીવનમાં સર્વત્ર ધર્મને પ્રધાન-મુખ્ય બનાવવો. તમે કોઈ વિશેષ વેપારાદિ કાર્ય કરવા જાઓ છો, ત્યારે ધર્મનું મંગળ કરીને જજો, કેમકે તમે ઈચ્છો તો છો જ કે ‘મારું આ સાંસારિક કાર્ય અનીતિ આદિ આચર્યા વિના સિદ્ધ થઈ જાય,’ તો સમજી રાખો કે એ કામ ધર્મથી જ થશે, કેમકે

ઉત્તરાધ્યયન અને શ્રાદ્ધવિધિ શું કહે છે ?

“ધર્મ પ્રાધાન્યેન સર્વત્ર સાફલ્યમ્”- (‘શ્રાદ્ધવિધિ’)

અર્થાત્ ધર્મને મુખ્ય કરવાથી સફળતા મળે. એટલે જ કહ્યું કે

“अर्थकामाभिलाषिणापि धर्म एव यत्तितव्यम्”- (‘उत्तराध्ययन’ टीका)

अर्थ-કામના અભિલાષીએ પણ ધર્મમાં જ પ્રયત્ન કરવા જેવો છે.

આમ ‘અર્થ-કામના અભિલાષીએ પણ’ એમાં ‘પણ’ કહેવાથી એ સ્પષ્ટ જ છે કે “મોક્ષના અભિલાષીએ તો ધર્મ કરવાનો જ છે, કિન્તુ અર્થકામાભિલાષીને માટે પણ શાસ્ત્રકાર ધર્મ કરવાનું વિધાન કરે છે. અર્થ-કામ માટે પણ ધર્મ જ કરો, પાપ નહિ, અર્થકામનો આશય હોય તો ય ધર્મ જ કર્તવ્ય છે.” - આવા શાસ્ત્રાનુસારી ઉપદેશ કરવામાં જે એમ ખોટી તારવણી કરે કે ‘તમે તો સંસારસુખ માટે જ ધર્મ કરવાનું કહો છો’ એ શાસ્ત્રાનુસારી ઉપદેશક પર જાણી બુઝીને ખોટો આરોપ મૂકવાનું હલકું કાર્ય છે.

બાકી અમે તો કહીએ જ છીએ કે ‘આ ઉત્તમ માનવજનમ આત્માને સંસારના બંધનોથી મુક્ત કરી મોક્ષ પામવા માટે જ છે, અને સંસારના બંધનો નષ્ટ કરવાનું તથા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનું ધર્મપુરુષાર્થથી જ બની શકે. તેથી એ અનંત કલ્યાણની સ્થિતિ ઊભી કરવા અને તેટલું ધર્મસાધનામાં લાગ્યા રહો, છતાં એટલું જોજો કે ધર્મ તો માત્ર મોક્ષ માટે જ કરવાનો એમ કરી સાંસારિક જીવનની ગડમથલમાંથી ધર્મને બાદ ન રાખતા. તેમજ બીજા અભિનવ શ્રદ્ધાવાળાને ભડકાવતા નહીં. વળી જો ભગવાન અને ધર્મના અચિંત્ય પ્રભાવ પર શ્રદ્ધા કેળવવી હોય તો હાડોહાડ માનજો કે જેમ મોક્ષનું પ્રયોજન ધર્મથી જ સિદ્ધ થાય છે, તેમ આ લોકનું કાર્ય પણ ધર્મથી જ સિદ્ધ થાય છે. તેથી આ લોકનાં કાર્ય સિદ્ધ કરવા જાઓ ત્યાં પણ ધર્મને જ આગળ કરજો, ધર્મને જ મુખ્ય કરજો, જો જિનેશ્વર ભગવાનના ધર્મને આગળ નહિ કરો, એને મહત્ત્વ નહિ આપો, ને ઈષ્ટ સાધવા જૂઠ, અનીતિ, પ્રપંચ, વિશ્વાસઘાત વગેરે મહાપાપોમાં પડશો, યા મિથ્યા દેવદેવીનો આશ્રય લેશો, તો ભયંકર કર્મ-બંધનો અને દુર્ગતિ ઊભી થશે.

આમ મોક્ષ માટે ધર્મ કરવાનો અમારો પહેલો ઉપદેશ હોવાની સાથોસાથ ધર્મને જીવનવ્યાપી બનાવવાનો ને ધર્મને જીવનમાં મુખ્ય સ્થાન આપવાનો અમારો ઉપદેશ છે.

(૧૩૫)

કેમકે જીવનમાં ધર્મની પ્રધાનતા એ જ સફળતા છે, અને જ્યાં ને ત્યાં ધર્મનો આશરો લેવાથી ધર્મસાધના કરતા રહેવાથી જ ધર્મ પર પ્રેમ વધે છે. ધર્મ ખાતર કે મોક્ષ ખાતર કશું કરવું નથી ને 'અમે તો મોક્ષનો જ આશય રાખનારા છીએ,' એમ પોપટપાઠની જેમ રટ્યા કરવું છે તો એ નર્ચો દંભ થાય.

અધ્યાત્મસાર શાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

નર્ચા દંભનું પ્રદર્શન થતું હોય ત્યારે કોઈપણ શાસનપ્રેમીના હૈયાને ઊંડો આઘાત લાગે. પૂ. ઉપા.યશોવિજય મહારાજ 'અધ્યાત્મસાર' માં કહે છે -

દમ્ભેન વ્રતમાસ્થાય યો વાંછતિ પરં પદમ્ ।

લોહનાવં સમારુહ્ય, સોઙ્ઘ્ધે: પારં યિયાસતિ ॥

'દમ્ભ વડે વ્રત રાખીને જેઓ પરમપદ-મોક્ષને વાંછે છે તે લોઢાની નાવમાં બેસીને સમુદ્ર પાર કરવાને ઇચ્છે છે.'

શું આ મોક્ષની મશ્કરી છે ? ના, બિલકુલ નહીં, આ તો મોક્ષની મશ્કરી કરાવનારાઓ સામે લાલબત્તી છે.

પેલો પોપટ... પિંજરામાં બેસીને રાત-દિવસ મુક્તિ-મુક્તિનો પોકાર કરતો હતો, ઘરમાં આવેલા અતિથિને દયા આવી ગઈ, સવારે શંકા ટાળવા બહાર ગયા ત્યારે પોપટને મુક્તિ અપાવવા માટે છાનામાના પિંજરાનું દ્વાર ખોલીને ગયા. પછીથી ઘરમાં પાછા આવી સવારે નાસ્તો પતાવીને જ્યારે વિદાય લેતા બહાર નિકળ્યા ને જોયું ત્યારે પેલો પોપટ ત્યાં જ બેઠેલો. અતિથિના હૈયાને ઊંડું દુ:ખ થયું કે અહો ! મુક્તિ-મુક્તિનો પોકાર કરનારાની આ દશા ?! ઓળખીને દૂર રહેજો એવા લોકોથી.

જ્યારે આ રીતે એકાન્તવાદની આગ્રહના પિંજરામાં બેઠેલા નનામી પત્રિકા લખનારા સૂત્રધારોની સામે અનેકાનેક શાસ્ત્રપાઠો દર્શાવવા છતાં પણ એ પિંજરું છોડવા તૈયાર થતા નથી ત્યારે તેઓ પોતે જ વાસ્તવમાં મોક્ષની મશ્કરી કરાવી રહ્યા હોય છે. જે તમામ શાસનપ્રેમી હૈયાઓને ઊંડો આઘાત જન્માવી જાય છે.

શાસ્ત્રકારોએ વિવિધ કારણથી કરાતા ધર્મના અમાપફળ કહી ધર્મ ખૂબ કર્યે જવાનું કહ્યું છે એ આ જ માટે કે ધર્મ ખૂબ સાધતા રહેવાથી ધર્મપ્રેમ ધર્મશ્રદ્ધા જાગે, ને વધતી રહે. સાંસારિક ફળ માટે પણ અમલ ધર્મ યાને જિનેશ્વર ભગવાનના ભાખેલા સેવા-પૂજા આદિ ઉત્તરોત્તરધર્મ કરવાથી અમાપલાભ થાય છે. તે માત્ર પરંપરાએ જ નહિ કિન્તુ નિકટમાં મુક્તિગામી, સાંસારિક ચીજ-વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ ભગવાનનો જ આશરો લેનારા જીવોને પણ સાક્ષાત લાભ થવાના દૃષ્ટાંતો અપાયા છે. દા.ત.

યોગશાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

(૯) શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને સંબંધીઓને સંપત્તિ વહેંચીને દીક્ષા લીધી તે વખતે નમિ-વિનમિ પરદેશ ગયા હતા તેથી એમને કાંઈ મળેલું નહિ. પણ પાછા ફર્યા ત્યારે ભરતે તેઓને રાજ્યનો ભાગ આપવા માંડ્યો પણ તેઓએ લીધો નહિ, અને એ આવ્યા ભગવાન પાસે. કાઉસગ્ગ ધ્યાનમાં રહેલા ભગવાનને પ્રણામ કરીને વિનંતી કરે છે કે ‘હમારા સ્વામી આપ જ છો, અમને રાજ આપો’ ભગવાન તો નિર્મમ હોવાથી કાંઈ જ બોલતા નથી; તો ભગવાનની સાથે જ રહીને રોજ ભગવાનની સેવાપૂજા કરે છે. એક વખત ત્યાં વંદન કરવા આવેલા ધરણેન્દ્ર એમને કહે છે ‘ભગવાન તો નિષ્પરિગ્રહી છે, એ શું આપશે? માટે તમે ભરત પાસે જઈને રાજ્ય માંગો’, ત્યારે નમિ-વિનમિએ જે જવાબ આપ્યો તે ભગવાન પાસે મોક્ષ સિવાય કશું મંગાય જ નહિ એવું એકાન્તે માનનારા અને ઉપદેશનારાની આંખ ખોલી નાંખે એવો છે. તેઓ કહે છે કે -

“આ વિશ્વના સ્વામી મળ્યા પછી અમે બીજા સ્વામી કરીએ નહિ. કલ્પવૃક્ષ મળ્યા પછી બાવળને કોણ સેવે? અમે તો પરમેશ્વરને છોડીને બીજા પાસે નહીં જ માગવાના. શું ચાતક પક્ષી મેઘને છોડીને બીજા પાસે યાયના કરે?”

આ જવાબ શબ્દેશબ્દે વાંચવો હોય, તો કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજના યોગશાસ્ત્ર પહેલો પ્રકાશ દસમા શ્લોકની ટીકામાં શ્લોક-૧૪૭ થી બરાબર વાંચો. વળી એ નમિ-વિનમિ ધરણેન્દ્રને કહે છે કે

“ભરતાદિનું કલ્યાણ થાઓ. તમારે અમારી ચિંતાનું શું કામ છે ? આ ભગવાન પાસેથી અમને જે મળવાનું હોય એ મળો. બીજાઓનું અમારે કામ નથી.”

કેવો સરસ ઉત્તર ! જો નમિ-વિનમિમાં આટલી સૂઝ હોય, તો એમનો જવાબ વાંચ્યા પછી પ્રબુદ્ધ શ્રાવકો શું એટલું ન સમજે કે ‘દા.ત. કદાચ મારે દેવું કરવું પડે એવી સ્થિતિ આવી હોય તો બીજા પાસે શું કરવા માગવા જવું ? મારા ભગવાન પાસે જ ન માગું ?’ શું નમિ-વિનમિને આવી માંગણીથી નુકશાન થયું ? શું એમના ભવના ફેરા વધ્યા ? અરે ! એ તો એ જ ભવમાં દીક્ષા લઈ બે કોડ મુનિઓ સાથે શ્રી સિદ્ધગિરિ પર અનશન કરી મોક્ષમાં ગયા ! ભગવાનને વિશ્વના સ્વામી, કલ્પવૃક્ષ, ને બીજા બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ, એવું સમજનારા અને ભગવાનની પાસે રાજ્ય માંગનારા તદ્ભવ મુક્તિગામી નમિ-વિનમિ શું સાવ મુગ્ધ હશે ? ભગવાન પાસે જ માંગવાનો નિર્ધારવાળા શ્રાવકોને આડકતરી રીતે ‘માગણીઆ’ કે ‘ભિખારી’ શબ્દથી નવાજવા એ શ્રાવકોની આશાતના કરવા જેવું છે.

સાધુને શ્રાવક-શ્રાવિકાની પણ આશાતના કરવાની મનાઈ છે, સાધુ રોજ બેવાર પ્રતિક્રમણમાં શ્રમણસૂત્રમાં ‘સાવયાણં આસાયણાએ, સાવિયાણં આસાયણાએ’ બોલીને શ્રાવકની ને શ્રાવિકાની આશાતના કરી હોય એનો મિચ્છામિ દુક્કંદ દે છે, વળી આપણે કોઈ મુગ્ધ આદિ જીવને સમજાવીએ કે ‘જો મોક્ષ માટે જ ધર્મ કરાય’ તો શું એટલા માત્રથી ‘પેલો સમજી જ જાય એમ ? ને આગ્રહ ન છોડે તો તે અયોગ્ય જ હોય ?’ એવો કદાગ્રહ કોઈ પણ શાસ્ત્રકારોએ રાખ્યો નથી. બધા જ મુગ્ધ જડ જીવો કાંઈ એક સરખા થોડા જ હોય ? કોઈ તાત્કાલિક સમજે પણ ખરો, તો કોઈ ન પણ સમજે, અર્થાત્ કષ્ટસાધ્ય હોય. એટલા માત્રથી ‘એ મુગ્ધ નથી’ - એમ કેમ માની લેવાય ?

ઉપમિતિ પહેલો પ્રસ્તાવ શું કહે છે :-

ઉપદેશકનું પણ ભાગ્ય એમાં કામ કરે કે નહીં ? ભગવાન શ્રી મહાવીરને જોવા માત્રથી ભડકીને ભાગી જનારો ખેડૂત ગૌતમસ્વામીથી પ્રતિબોધ પામેલો

એ આપણે ભૂલી ગયા ? ઉપમિતિનો પ્રથમ પ્રસ્તાવ જેણે ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યો હોય એને એવો વિભ્રમ કેમ થતો હશે ? થયો હોય તો ઉપદેશકોએ ફરીથી એ પહેલો પ્રસ્તાવ વાંચી જવો જોઈએ. દ્રમકને વારંવાર સમજાવવા છતાં તે નથી સમજતો પણ છતાંય મહા મહેનતે સમજે છે.

પંચાશક શાસ્ત્ર તપ અંગે શું કહે છે ? :-

(૧૦) આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ પંચાશક શાસ્ત્રમાં શ્લોક-૨૭માં, તથા તેના વ્યાખ્યાકાર નવાંગી ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિજી મહારાજ તે શ્લોકની વ્યાખ્યામાં સ્પષ્ટ રીતે જણાવે છે કે “સાંસારિક ઉપદ્રવ ટાળવા આદિના આશયથી રોહિણી-અમ્બા વિગેરે સાધર્મિક દેવતાના ઉદ્દેશથી કુશલાનુષ્ઠાનરૂપ તપમાં પ્રવૃત્તિ કરીને અનેક મહાનુભાવો કેવલિ ભાષિત ચારિત્ર ધર્મનો લાભ પામી ગયા”. જો સાધર્મિક દેવતાને ઉદ્દેશીને સાંસારિક આશયથી થતા તપ આદિ કુશલાનુષ્ઠાનરૂપ ધર્માચરણ (જેમાં શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાનની પૂજા કરવાનું વિધાન છે તેના) વડે ચારિત્રધર્મનો લાભ અનેકને થયો હોય તો દેવાધિદેવને ઉદ્દેશીને સાંસારિક ઈષ્ટસિદ્ધિ માટે કરાયેલા તપ વગેરેથી નુકશાન થવાનું, ભવભીરુ ઉપદેશક કઈ રીતે બોલી પણ શકે ? જો એ બોલે તો ભગવાનના શાસનનો પરમ દ્રોહ થાય કે નહીં ? તે વિચારવું જોઈએ.

શ્રાવક પરંપરાએ પણ મુક્તિમાં જાય એવા પવિત્ર આશયવાળા ધર્મોપદેશક ‘સાંસારિક લાભ માટે પણ શ્રાવક ધર્મ જ કરે.’ એવો ઉપદેશ કરે ત્યારે જે લોકો એમના પર એવો અસત્ આરોપ ચડાવી રહ્યા છે કે “આ તો સંસાર માટે ધર્મ કરવાનો કહે છે માટે મિથ્યાત્વના ઉદયથી પીડાઈ રહ્યા છે”... ઈત્યાદિ. એવો અસત્ આરોપ કરનારા લોકો ‘સીતા રાવણને ત્યાં રહી આવ્યા એનો અર્થ જ એ કે સીતા અસતી છે’ એવો આરોપ ચડાવનારા મૂઠ્ઠા લોકો જેવા કેમ નહીં ? ખરેખર તો એ ભીંત ભૂલી રહ્યા હોય અને ઉપર ઉલ્લેખેલા શાસ્ત્રકાર ભગવંતોનું ધોર અપમાન કરી રહ્યા હોય એમ લાગે છે.

પ્ર૦- શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ કીધું છે કે ભાવ વગર કરેલા ધર્મથી કલ્યાણ ના થાય તો હવે મોક્ષના આશય વિનાનો ધર્મ ભાવવાળો કેવી રીતે કહેવાય ?

(૧૩૯)

૭૦ - પ્રગટ મોક્ષનો આશય હોય તો જ તે ધર્મ ભાવવાળો બને એવું એકાન્તે માનવું ભૂલ ભરેલું છે.

‘કૂપ દષ્ટાન્ત’ શાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ ‘કૂપ દષ્ટાન્ત-વિશદીકરણ’ નામના ગ્રન્થમાં લખે છે કે ‘ન ચ સર્વાંઽપિ જિનપૂજાઽપ્રાધાન્યેનૈવ દ્રવ્યરૂપા, અપૂર્વત્વપ્રતિસંધાન-વિસ્મય-ભવભયાદિવૃદ્ધિ- ભાવાઽભાવાભ્યાં દ્રવ્ય-ભાવેતરવિશેષસ્ય તત્ર તત્ર પ્રતિપાદનાત્ ।’ તાત્પર્ય, ધર્મક્રિયા કરતી વખતે ઉલ્લાસ, રોમાંચ, વિસ્મય, અપૂર્વતાનું અનુસંધાન, આદર-બહુમાન, ભવભયાદિવૃદ્ધિ વગેરે... આ દરેક ભાવાન્તર્ગત જ છે.

પ્ર૦- મોક્ષના પ્રગટ આશય વિના આ બધું હોય ?

૭૦ - જરૂર હોઈ શકે છે. દા.ત.

પુ૦ પ્રબન્ધ સંગ્રહ શું કહે છે ? :-

(૧૧) શ્રી કૃષ્ણ મહારાજે જાહેર કર્યું કે આવતી કાલે પ્રભાતે સૌથી પહેલાં શ્રી નેમિનાથ ભગવાનને વંદન કરે તેને હું મારો પટ્ટઅશ્વ ઈનામ આપીશ આ સાંભળીને પટ્ટાશ્વ મેળવવા માટે (૧) પાલક વહેલી સવારે ઊઠીને શ્રી નેમનાથ ભગવાનને વંદન કરવા દોડ્યો, જ્યારે (૨) શામ્બ સવારે ઊઠીને ત્યાંજ રહી ભગવાનની દિશામાં સાત આઠ ડગલાં આગળ જઈ ભક્તિભાવથી વંદન કરે છે. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનેમનાથને ‘પહેલી વંદના કોણે કરી ?’ એવો પ્રશ્ન પૂછે છે, ત્યારે ખુદ નેમનાથ ભગવાન કહે છે કે ‘દ્રવ્યથી પાલકે કરી, અને ભાવથી શામ્બે પહેલી વંદના કરી.’ મોક્ષના પ્રગટ આશય વિના ભાવ હોય જ નહીં એવું માનનારા અહીં શું કહેશે ? પટ્ટઅશ્વ મળવાની આશાથી શામ્બે જે સવારે વંદના કરી, એ ભાવવંદના ન હતી એમ કહેવાની હિંમત કોણ કરશે ? તથા એણે કરેલી ભાવવંદના પટ્ટઅશ્વ માટે ન જ હતી તેવું કયા આધારે કહી શકાશે ?

પાંડવચરિત્રાદિ શાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

(૧૨) ક્ષાધિક સમક્તિ શ્રી કૃષ્ણવાસુદેવે અને ખુદ શ્રી નેમનાથ ભગવાને
(૧૪૦)

મૌન રહેવાને બદલે દ્વૈપાયનના ભાવી ઉપદ્રવથી બચવા માટે દ્વારિકાના લોકોને જિનપૂજા આયંબિલ વગેરે ધર્મ કરવાનું ઉપદેશ્યું, (જુઓ 'પાંડવચરિત્ર') અને દ્વારિકાના લોકોએ ૧૧ વરસ સુધી એ પ્રમાણે કર્યું, તો શું ભગવાનને વિષક્રિયા વગેરેની ખબર નહીં હોય ? જાણ્યા વગર અને સમજ્યા વગર જેઓ ધર્મક્રિયાને વિષક્રિયાના લેબલો માર્યા કરે છે તેઓને શું ભગવાન નેમનાથ કરતાં વધારે ડાઘા સમજવા ?

પ્ર૦- શું તમે એમ કહેવા માંગો છો કે “મરજીમાં આવે તેમ મંદિર-ઉપાશ્રયમાં ધર્મ કરો તો પણ કલ્યાણ થાય.” ?

ઉ૦- સ્વપક્ષપુષ્ટિ માટે મરજીમાં આવે ને ફાવે તેમ તોફાનો કરવા - કરાવવા માટે ઢંગધડા વગરનો ધર્મ કરવાથી-કરાવવાથી કે ફાવે તેમ બોલવાથી ધર્મ થાય એવું કોઈ ભવભીરુ ઉપદેશક કહે ખરા ? ભવભીરુ ઉપદેશકો તો એમ કહે છે કે કોઈપણ રીતે કરેલો ધર્મ નિષ્ફળ જતો નથી એનાથી મહાલાભ થાય જ છે. જુઓ- ‘ઉપદેશ તરંગિણી’ શાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

(૧૩) ઉપદેશ તરંગિણી ગ્રન્થમાં શ્રી રત્નમંદિરગણી મહારાજ કહે છે કે (પૃ. ૨૬૭) “દરેક રીતે કરેલો ધર્મ મહાલાભ માટે થાય છે” - “કિં બહુના ! ધર્મ: સર્વ પ્રકારૈઃ કૃતો મહાલાભાય ભવતિ.” તથા એ જ મહાપુરુષ પૃ. ૨૧૯ ઉપર કહે છે ‘કિં બહુના ! યેન કેન પ્રકારેણ પૂજા કૃતા ન નિષ્ફલા’ - શું ઘણું કહેવું ? કોઈ પણ પ્રકારે કરેલી શ્રી જિનપૂજા નિષ્ફળ હોતી નથી, એટલે જ તેઓશ્રી પૃષ્ઠ ૨૬૪ ઉપર કહે છે -

લજ્જાતો ભયતો વિતર્કવશતો માત્સર્યતઃ સ્નેહતો

લોભાદેવ હઠાભિમાન-વિનય-શ્રૃંગાર-કીર્ત્યાદિતઃ ।

દુઃસ્વાત્ કૌતુક-વિસ્મય-વ્યવહૃતેર્ભાવાત્ કુલાચારતઃ ।

વૈરાગ્યાચ્ચ ભજન્તિ ધર્મમસમં તેષામમેયં ફલમ્ ॥

અર્થ - “લજ્જાથી, ભયથી, વિતર્કવશ, મત્સરથી, સ્નેહથી, લોભથી,

હઠથી, અભિમાનથી, વિનયથી, શૃંગાર કે કીર્તિ માટે, દુઃખથી, કુતૂહલથી, વિસ્મયથી, વ્યવહારથી, ભાવથી, કુલાચારથી કે વૈરાગ્યથી અસમ (= અજોડ એવા શ્રી) જૈનધર્મને જેઓ ભજે છે તેઓને અમાપ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.’ આ શાસ્ત્રકારે પછી આ શ્લોકના પ્રત્યેક પદની વ્યાખ્યા અને અમાપ ફળ પામેલાનાં દષ્ટાન્તો મૂક્યા છે.

જે લોકો ઉપદેશ તરંગિણીકારના આ નિરૂપણ સામે ‘આજે તો ગમે તે રીતે ધર્મ કરો તો પણ અમાપ ફળ મળે’ આવું કહેનારા ઉપદેશકો પાક્યા છે...’ વગેરે વગેરે જેમ ફાવે તેમ અસત્ય ભાષામાં બોલ્યા કરે છે તેઓ આ શાસ્ત્રકારોની કેવી ધોર અવજા કરી રહ્યા હશે એ તો જ્ઞાની જાણે.

ભરતેશ્વરવૃત્તિ શાસ્ત્રનો પ્રાચીન શ્લોક શું કહે છે ?

(૧૪) શ્રી રત્નમંદિરગણિ પછી થયેલા શ્રી શુભશીલગણિ મહારાજ પણ ભરત બાહુબલી વૃત્તિ ગ્રન્થમાં નિર્ભયપણે એ જ શ્લોક ટાંકી ઉપરોક્ત હકીક્તનું પુનરુચ્ચારણ અને સમર્થન કરે છે. તથા

‘સવાસો ગાથાનું સ્તવન’ શું કહે છે ? :-

(૧૫) મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજ પણ સવાસો ગાથાના સીમંધર સ્વામીના સ્તવનમાં સાતમી ઢાળમાં શ્રી મહાનિશિથ સૂત્રના ઉલ્લેખ સાથે લજ્જાદિથી કરાતા ધર્મનું સમર્થન કરતા અંગુલિનિર્દેશ -

“તે કારણ લજ્જાદિકથી પણ શીલ ધરે જે પ્રાણીજી;

ધન્ય તેહ કૃતપુણ્ય કૃતારથ, મહાનિશીથે વાણીજી”

આ શબ્દોમાં જ્યારે કરી રહ્યા હોય ત્યારે એ બધા મહાપુરુષોની સામે બાંધેભારે યદ્વા તદ્વા લખનારા કે બોલનારા અને પોતાના જ વચનને જિનની વાણી કે મહાવીરનું શાસન હોવાનો દાવો રાખનારાઓને ખચકાટ થતો હશે કે નહીં એ પ્રશ્ન છે. કદાચ કોઈ ઊંડે ઊંડે શુભ આશયથી એવું બોલતા-લખતા હોય તો સૌ પ્રથમ તો તેઓએ ‘ધર્મબિંદુ’ શાસ્ત્રમાં કહેલી દેશના વિધિનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે.

(૧૪૨)

‘ઉપદેશ રહસ્ય’ શાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

(૧૬) પૂ. ઉપા૦ યશોવિજય મહારાજ ‘ઉપદેશ રહસ્ય’ શાસ્ત્રમાં શ્લો. ૮૮ ની ટીકામાં સૂત્ર કૃતાંગ સૂત્રની સાક્ષી આપીને કહે છે કે વ્યાખ્યાન કરનારો સાધુ અતિશય જ્ઞાની ન હોવાથી કોઈ અર્થના નિર્ણયમાં પોતાને શંકા ન હોય છતાં સાશંકપણે બોલે અને ‘હું જ આ વાત બરાબર જાણું છું બીજું કોઈ નહીં’ આવા અભિમાનનું પ્રદર્શન ન કરે, અસ્ખલિત સ્યાદ્વાદ ગર્ભિત પ્રરૂપણા કરે’ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મ. ના વચનોને સમજેલા મહાપુરુષો એટલે જ તો પોતાના વ્યાખ્યાનાદિ પૂરા થયા પછી ‘કદાચ મારાથી અનાભોગાદિથી કાંઈ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ બોલાઈ ગયું હશે તો’ એવી શંકા રાખીને અવશ્યમેવ મિચ્છામિ દુક્કડમ્ દેતા હોય છે. જે લોકો પોતાનું બોલેલું તે જિનની વાણી જ છે એવું અભિમાન રાખતા હોય તેમની પાસે આ સદાચાર-સુવિહિત પરંપરાના પાલનની શી અપેક્ષા રાખવાની હોય ?

(૧૭) જે લોકો ભોગાદિ ફલાકાંક્ષાવાળા ધર્માનુષ્ઠાનને એકાન્તે અપ્રધાન દ્રવ્ય ક્રિયામાં ખતવવા માગે છે તેઓએ શ્રી ‘ઉપદેશ રહસ્ય’ ગ્રન્થના ૨૧ મા શ્લોકની અવતરણિકા તથા એ શ્લોકની ટીકા ખાસ ધ્યાનપૂર્વક વાંચવી જોઈએ એમાં મોક્ષફળને આશ્રયીને અપ્રાધાન્ય નિર્દેશ કર્યો હોવા છતાં કુગ્રહ વિરહ સમ્પાદનાદિને આશ્રયીને પ્રધાન દ્રવ્યક્રિયા હોવાનું સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે...

(લેખાંક : ૨)

(દિવ્યદર્શન - વર્ષ ૩૩ - અંક ૧૫, વિ.સં. ૨૦૪૧ તા. ૨૨-૧૨-૮૪)

‘અષ્ટક શાસ્ત્ર’માં ભાવનું મહત્ત્વ :-

પ્રશ્ન-ઈહલૌકિક પરલૌકિક અર્થની કામનાને તો પૂ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા. ‘શ્રી અષ્ટક પ્રકરણ’ ના આઠમા અષ્ટકના બીજા શ્લોકમાં ભાવ પરચક્ષાણમાં વિઘ્નભૂત બતાવે છે, તેમજ એ કામનાની નિંદા કરે છે અને એ કામનાની નિંદા કરીને એવી કામનાપૂર્વકના પરચક્ષાણને (૧) ‘આ ભગવાનનું (૧) ‘આ

(૧૪૩)

અપ્રધાન દ્રવ્ય કહીને નિષ્ફળ બતાવે છે. તે તમે વાંચ્યું છે કે નહીં? કે પછી એમને એમજ હાંક્યે રાખો છો કે આ લોક પરલોકના સુખના અર્થીએ પણ ધર્મ જ કરવો જોઈએ ?

ઉત્તર - જરૂર વાંચ્યું છે, એ વાંચનાર સહજ રીતે સમજી શકે એમ છે કે હંમેશા નિંદા કરવી હોય તો એ કામનાની નિંદા કરો, પણ દાળ ભેગી ઈયળ ન બફાઈ જાય એ જોજો; તેમજ એ કામનાવાળા પચ્ચક્ષાણને ભૂંડું ભૂંડું કહી વગોવશો નહીં.

પ્ર૦- એ કામના જો ભૂંડી, તો પછી એ કામનાપૂર્વકના ધર્મને ભૂંડો કેમ ના કહેવાય ?

ઉ૦ - એટલા માટે કે શાસ્ત્રકાર ભગવંતો એ ધર્મ દ્વારા પણ એની ભાવીમાં પ્રગતિ થવાની શક્યતા જુએ છે. એટલે જ એ અષ્ટકના છેલ્લા શ્લોકમાં કહે છે કે,

(૧૮) ‘અષ્ટક’ શાસ્ત્રમાં દ્રવ્ય પચ્ચક્ષાણું મહત્ત્વ :-

દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાનં કિમનર્થકમેવ ? ન, इत्याह,

‘जिनोक्तमिति सद्भवत्या ग्रहणे द्रव्यतोऽप्यदः ।

बाध्यमानं भवेद् भावप्रत्याख्यानस्य कारणम् ॥८॥

અર્થ :- આ જિનનું કહેલું હોવાથી સદ્ભક્તિ વડે, દ્રવ્યથી પણ પળાતું (પચ્ચક્ષાણ) તે બાધિત થતુંથતું ભાવપચ્ચક્ષાણનું કારણ બને છે.

પૂ. શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ મહારાજ તેની વૃત્તિમાં ‘જિનોક્ત’ શબ્દના બે અર્થ કરીને આ શ્લોકની અક્ષરઘટના કરતાં કહે છે કે -

પૂ. જિનેશ્વરસૂરિજી મ. શું કહે છે :-

ફક્ત ભાવથી જ નહીં, કિંતુ અપેક્ષાદિ (= ઈહલૌકિક-પારલૌકિક અર્થની કામના આદિ) થી દ્રવ્યથી ગ્રહણ કરેલું પચ્ચક્ષાણ પણ ભાવપચ્ચક્ષાણનું કારણ છે, કેમકે તે

(૧૪૪)

ભગવાનનું ભાખેલું છે' એવા ઉલ્લેખપૂર્વકના પ્રશસ્ત બહુમાન બહુમાન વડે બાધિત થતું (એટલે કે ક્રમશઃ કામનાશૂન્ય બનતું) હોવાથી પારમાર્થિક પચ્ચક્ષાણનું કારણ છે.

(૨) અથવા (પ્રશસ્ત બહુમાનમાં 'આ ભગવાનનું ભાખેલું છે' તેવો કર્તાના ચિત્તમાં ઉલ્લેખ ભલે ન હોય છતાં પણ) આ દ્રવ્ય પચ્ચક્ષાણ ભગવાનનું ભાખેલું છે એટલે જ (ઈતર મિથ્યાદર્શનનાં પચ્ચક્ષાણ ન આદરતાં આ જિનોક્ત પચ્ચક્ષાણ જ આદરે છે એમાં આ જિનોક્ત પચ્ચક્ષાણ પર પ્રશસ્ત બહુમાન છે; ને એવાં) પ્રશસ્ત બહુમાન વડે અપેક્ષાબાધિત થઈને ભાવપચ્ચક્ષાણનું નિમિત્ત બને છે.

આગળ એ જ શ્લોકની વૃત્તિમાં સ્પષ્ટતા કરતાં કહે છે કે 'ભગવાનનું ભાખેલું માનવાની સદ્ભક્તિ છે; ને એ ભક્તિ દ્રવ્ય પચ્ચક્ષાણના હેતુભૂત અપેક્ષાદિ ભાવોની વિરોધી છે એટલે તે જ્યાં હોય ત્યાં અપેક્ષાદિની નિવૃત્તિ થતી રહેવાથી અંતે તે ભાવપચ્ચક્ષાણ બને છે, પણ બધું જ નહિ.

આ સંદર્ભથી એ સ્પષ્ટ તરી આવે છે કે જે લોકો 'આ મારા જિનેશ્વરદેવનું ભાખેલું છે.' - એવી સદ્ભક્તિથી અપેક્ષાદિપૂર્વક પણ પચ્ચક્ષાણ કરે છે તેઓની ભાવપચ્ચક્ષાણમાં પ્રગતિ થાય છે, અધોગતિ નહીં. તથા બીજા અર્થ પ્રમાણે આ જિનેશ્વરદેવનું ભાખેલું છે તેવો ખ્યાલ કર્તાને એ વખતે ન હોય તો પણ તે પ્રશસ્ત ભક્તિથી અપેક્ષાદિપૂર્વક પચ્ચક્ષાણ કરતો હોય તો તેની ભાવમાર્ગમાં પ્રગતિ થાય છે; કારણ કે એ જે પચ્ચક્ષાણ કરી રહ્યો છે તે જિનેશ્વરદેવનું ભાખેલું છે, પણ કોઈ સરાગીદેવનું ભાખેલું નથી. પ્રશસ્તભક્તિ અપેક્ષાદિ ભાવોની વિરોધી હોવાથી કોઈને ધીમે ધીમે, તો કોઈને ઝડપથી, અપેક્ષાની નિવૃત્તિ થયા વિના રહેવાની નથી. પ્રશસ્ત ભક્તિને બદલે જો અનાદર વગેરે પૂર્વક કરે તો એને લાભ થાય એવું તો કોઈ કહેતું નથી.

પૂજ્યપાદ શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ અને તેમના અષ્ટક પ્રકરણના વૃત્તિકાર શ્રી જિનેશ્વરસૂરિજી મહારાજે આ છેલ્લા શ્લોકમાં જે માર્ગદર્શન આપ્યું છે તે જેના હૈયામાં વસ્યું હશે તે અર્થની કામનાને જરૂર વખોડશે પણ પ્રશસ્ત

ભક્તિપૂર્વક થતાં અર્થકામઈચ્છાવાળા ધર્મને ભૂંડો ભૂંડો કહીને વગોવવાનું દુઃસાહસ તો ક્યારેય પણ નહીં કરે. મેલા કપડાવાળા સાધુને કોઈ ‘મેલો સાધુ’ કહે ?

દાળ ભેગી જેમ ઈયળ ન બફાય તેમ અર્થની કામનાને નિંદવા જતાં સાથે ધર્મ ન નિંદાઈ જાય તે દરેક ઉપદેશકે ધ્યાનમાં રાખવાની વાત છે.

ખાસ ધ્યાનમાં રહે કે આ બધા શાસ્ત્રપાઠો ‘મોક્ષ માટે જ ધર્મ થાય’ એવા શાસ્ત્રવિરુદ્ધ એકાન્તવાદની કર્કશતા દૂર કરવા માટે છે. ધર્મ મોક્ષ માટે જ બધા જીવો કરે તે અત્યંત ઈચ્છનીય છે. અને તે માટે મોક્ષની અપેક્ષાને સારી અને અર્થાદિની અપેક્ષાને ભૂંડી કહેવાની જરૂર છે, પણ નહીં કે તે અપેક્ષાપૂર્વક થતા કેવલિભાષિત ધર્મને !

આ વાત બરાબર ધ્યાનમાં રાખો કે અપેક્ષાપૂર્વક ધર્મ કરનારા જીવોને એ અપેક્ષાઓ અવશ્ય છોડાવવી જ છે, ને લોકો ધર્મ મોક્ષ માટે જ કરતા થાય એવું પણ કરવું છે, પણ તે શાસ્ત્રવિધિ મુજબ અપેક્ષાઓની ભરચક નિંદા કરીને, કિન્તુ નહીં કે તે અપેક્ષાપૂર્વક કરાતા ધર્મને ભૂંડો ભૂંડો કરીને, અને શાસ્ત્રવિરુદ્ધ બોલીને.

હવે જે લોકો શાસ્ત્રોને પૂરા ન વાંચી એવા અધૂરા વિધાનો કરે છે કે -

અધૂરા વિધાનોનાં નમૂના :-

(૧) “મોક્ષ માટે જ ધર્મ કરે તે ધર્મ નિર્મળ છે, સંસારની ઈચ્છાથી ધર્મ કરે તો તે ધર્મ થોડું સુખ આપી ભયંકર દુઃખ આપનાર છે, માટે તે ધર્મ પણ ભૂંડો જ કહેવાય.” (૨) “ધર્મ મોક્ષ માટે જ કરાય, મોક્ષ સાધ્ય ન હોય તે ધર્મ ધર્મ કહેવાય જ નહિ” (૩) “મોક્ષનો આશય ન ભળે તો તે જ ધર્મ ‘અધર્મ’ કરતાં પણ વધારે નુકસાન કરનાર બને.” (૪) “સંસારના સુખની ઈચ્છાથી જે ધર્મ કરે, તે ધર્મથી એકવાર સુખ મળે, પણ પછી એ ધર્મ ઘણા કાળ સુધી રીબાઈ રીબાઈને મારે, દુઃખી દુઃખી કરે.” (૫) “ધર્મ મોક્ષ માટે જ થાય. મોક્ષની ઈચ્છા વગરનો ધર્મ પણ ભૂંડો જ”

અધૂરાં વિધાનોની સમીક્ષા :-

આવા બધાં શાસ્ત્રવિરુદ્ધ અધૂરાં વિધાનો કરવા તે આવેશ અભિનિવેશ અને એકાન્તવાદની ચિરરૂઢ વાસનામાંથી નીપજેલું હોય તેમ લાગે છે. જરા વિચાર તો કરો કે પૂર્વે બતાવી ગયા તેમ અનેક ભાવનાજ્ઞાની શાસ્ત્રકારો મોક્ષ સિવાયના આશયથી પણ કરાયેલા ધર્મનું બીજા નંબરે સમર્થન કરી રહ્યા છે, ત્યારે કોઈ પણ ભવભીરુ, શાસ્ત્રમર્મજ્ઞ, ધર્મનો પ્રેમી ઉપદેશક “મોક્ષ માટે જ ધર્મ થાય.... તે સિવાયના આશયથી થતો ધર્મ તે અધર્મ, ભૂંડો, રીબાઈ રીબાઈને મારે, અધર્મ કરતાં પણ વધારે નુકશાન કરે....” આવું બધું જાહેર સભામાં બોલવાની હિંમત કરી શકે ખરો ? ‘ભૂંડો અને રીબાઈ રીબાઈને મારે, અધર્મ કરતાં પણ વધારે નુકશાન કરે’.... ઈત્યાદિ શબ્દપ્રયોગો તો અરિસાની જેમ બોલનારના અંતરના પ્રતિબિંબને જ છતા કરનારા કહી શકાય કારણ કે કોઈપણ ભવભીરુ શાસ્ત્રકારે કે ઉપદેશકે મોક્ષ સિવાયના આશયથી કરાતા આપણા ભગવાનના ધર્મને ‘ભૂંડો’.... ‘રીબાઈ રીબાઈને મારે’ વગેરે અસત્ય પ્રલાપો દ્વારા ક્યારેય જાહેરમાં પણ વખોડ્યો નથી.

(૧૯) હા,.... પોતાની સામે પ્રબુદ્ધ અને ઉત્તમ કક્ષાના શ્રોતા જ બેઠા હોય તો અને ત્યારે જ ‘ધર્મ મોક્ષ માટે કરીએ તે ઘણું રુડું અને ઉત્તમ પુરુષો મોક્ષ મેળવવા માટે જ ધર્મ કરતા હોય છે... ભાવ વિનાનું અનુષ્ઠાન તે ધર્મનુષ્ઠાન નથી... અને એજ વાસ્તવમાં ધર્મ કહી શકાય’.... ઈત્યાદિ નિશ્ચયનયને અનુસરતી દેશના કરે તે વાત જુદી છે. પરંતુ તે વખતે પણ મોક્ષ સિવાયના આશયથી થતા જૈનધર્મને ‘ભૂંડો ભૂંડો’ કહીને વગોવે તો નહીં જ; કારણ કે તે અમૂઢ ઉપદેશકને, ‘વ્યવહાર’ નયથી કેવી દેશના અપાય કે જેનાથી ઉત્તરોત્તર ‘નિશ્ચય’ પ્રાપ્ત થાય, તેનું બરાબર લક્ષ હોય છે. આ લક્ષ ન હોય એવા સ્વચ્છંદી ઉપદેશક માટે શું કહેવું ?

આ નિશ્ચયનય-વ્યવહારનયની બાબત માટે જરા શાસ્ત્રના આધારે વધુ સ્પષ્ટ સમજવાની જરૂર છે.

‘ઉપદેશપદ’ શાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

(૨૦) જુઓ શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ ‘ઉપદેશપદ’ શાસ્ત્રમાં શ્લોક ૯૪૯માં મતાન્તરથી ધર્માનુષ્ઠાનનું નિરૂપણ કરતાં કહે છે કે -

સતતાભ્યાસ, વિષયાભ્યાસ અને ભાવાભ્યાસ, ત્રણ પ્રકારના ધર્માનુષ્ઠાન છે, જે ઉત્તરોત્તર પ્રધાન છે.

એની વ્યાખ્યામાં કહ્યું છે કે, -

(૧) સતતાભ્યાસ એટલે લોકોત્તર ગુણપ્રાપ્તિની યોગ્યતા મેળવી આપનારું માતાપિતાદિ પ્રત્યે વિનયાદિ ભરેલું વર્તન, કે જે હરહંમેશ ઉપાદેય છે.

(૨) વિષયાભ્યાસ એટલે પૂજના ઉત્કૃષ્ટ વિષયરૂપ જે મોક્ષમાર્ગના સ્વામી અરિહંત છે, તેમને વિષે પૂજાદિ કરવારૂપ જે અભ્યાસ.

(૩) ભાવાભ્યાસ એટલે ભવના ઘણા જ ઉદ્વેગપૂર્વક સમ્યગ્દર્શનાદિ ભાવોનો અભ્યાસ.

હવે એ પછીના ૯૫૦મા શ્લોક અને ટીકામાં ગ્રન્થકારશ્રી પોતાની મીમાંસા જણાવે છે કે નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયથી પહેલા બે અનુષ્ઠાન કે જે સમ્યગ્દર્શનાદિની સાક્ષાત્ આરાધનારૂપ નથી, ને ભવવૈરાગ્યાદિ ભાવથી રહિત છે, તે ‘ધર્માનુષ્ઠાન’ રૂપ કઈ રીતે? અર્થાત્ એ નિશ્ચયનયથી ધર્મરૂપ નથી. એક માત્ર ત્રીજું ભાવાભ્યાસ અનુષ્ઠાન જ પરમાર્થોપયોગરૂપ હોવાથી ધર્માનુષ્ઠાનરૂપ છે. આ તો થઈ નિશ્ચયનયની વાત.

હવે વ્યવહારનયને આશ્રયીને એ શાસ્ત્રકાર વિસ્તારથી શી મીમાંસા કરે છે તે ધ્યાનપૂર્વક વિચારો... શ્લોક ૯૫૧ માં કહે છે. વ્યવહારનયને આધારે એ સતતાભ્યાસ આદિ ધર્માનુષ્ઠાનરૂપ હોવાની વાત વિષયભેદે અપુનર્બન્ધક વગેરે માટે બરાબર યોગ્ય છે. અપુનર્બન્ધક વગેરે... એટલે માર્ગાભિમુખ, માર્ગપતિત અને અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ સમજવાના છે.

શ્લોક ૯૫૧ પછી આ વાતનું સમર્થન કરવા માટે વિસ્તારથી જે ઉદાહરણો આપે છે એમાં શ્લોક ૯૭૦માં કહે છે કે પોપટ અને મેના વિષયાભ્યાસયોગથી
(૧૪૮)

તીર્થંકરપ્રતિમાની આમ્રમંજરીથી પૂજા કરીને સુખની પરંપરા પામ્યા. શા માટે સુખપરંપરા પામ્યા ? એના ઉત્તરમાં શ્લો ૦ ૮૭૧માં સાફ સાફ જણાવે છે કે વિષયાભ્યાસાનુષ્ઠાન (અર્થાત્ જિનપૂજાદિ ધર્મ) કુશલાશયનો હેતુ છે, પરિણામે સુંદર એવા વિશિષ્ટ સુખનો હેતુ છે. અને શુદ્ધ પુણ્યાનુબંધી-પુણ્યફલક હોવાથી જીવને પાપથી બચાવનારું છે. પહેલાં કહી તો ગયા જ છે કે પહેલા બે અનુષ્ઠાન સાક્ષાત્ સમ્યગ્દર્શનથી માંડીને મોક્ષ સુધીના ભાવોની આરાધનારૂપ નથી, તેમજ ભવવૈરાગ્યાદિ ભાવવાળા નથી; છતાં પણ એ જિનપૂજાદિ વિષયાભ્યાસરૂપ ધર્માનુષ્ઠાન પુણ્યાનુબંધી પુણ્યફલક હોવાથી વ્યવહારનયથી સુંદર છે. આ વાત શું હવે કોઈને સમજાવવી પડે ? પ્રગટ રીતે ભલે આ અનુષ્ઠાનો સાક્ષાત્ મોક્ષ સાથે સંકળાયેલા ન હોય કિન્તુ શ્લો ૦ ૮૮૫માં જણાવ્યા પ્રમાણે સતતાભ્યાસ અને વિષયાભ્યાસાદિ અનુષ્ઠાનો એ મોક્ષાનુકુલ ભાવ સાથે સંકળાયેલા જ છે. એટલે

શ્લો ૦ ૮૮૬ માં પૂજ્યપાદ હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ સ્પષ્ટ જણાવી દે છે કે સતતાભ્યાસાદિ ત્રણેય પ્રકારનું અનુષ્ઠાન (જેમાં પ્રથમ બેમાં તો ભવવૈરાગ્યાદિ ભાવ, નિશ્ચયનયના હિસાબે છે જ નહીં, તે) પારમાર્થિક વ્યવહારનયની દૃષ્ટિએ ‘સમ્યક્’ એટલે કે આજ્ઞાનુકુળ આચરણરૂપ જ છે. કારણ કે અપુનર્ભન્ચકાદિને છોડીને આ ત્રણેય અનુષ્ઠાનો બીજા સકૃદ્બંધકાદિ જીવોને હોતા જ નથી.

‘ઉપદેશરહસ્ય’ શાસ્ત્ર શું કહે છે -

(૨૧) પૂ. ઉપા. યશોવિજયજી મહારાજે પણ આ જ પ્રકરણનું “ઉપદેશરહસ્ય” ગ્રન્થમાં શ્લો ૦ ૧૮૬-૧૮૭ માં સમર્થન કર્યું છે. જે લોકો પૂ. ઉપાધ્યાયજી મ. ના પવિત્ર વચનોને ટંકશાળી ગણાવીને વારંવાર બીજા સુવિહિત ગીતાર્થ ઉપદેશકોની અસભ્ય શબ્દોમાં આશાતના કરતા રહે છે, એ લોકોએ પૂ. ઉપાધ્યાયજી મ. ના પવિત્ર વચનોનું સમગ્રરૂપે ફરી એકવાર શાંત ચિત્તે અધ્યયન કરી લેવાની જરૂર છે. “મોક્ષના આશય વિના કરાતો ધર્મ એ ધર્મ જ નથી, અધર્મ જ છે” આવું એકાન્તે જોરશોરથી બોલનારાઓ ખરેખર તો પૂજ્ય પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોની જ અવજ્ઞા આશાતના કરી રહ્યા છે.

(૧૪૮)

૧૯૯૦ નું મુનિસંમેલન શું કહે છે -

જે લોકો વ્યવહારનયની તદ્દન ઉપેક્ષા કરી રહ્યા છે, એવાઓ માટે શ્રી 'ઉપદેશપદ' શ્લો. ૩૨૬ માં ખાસ જણાવ્યું છે કે "વ્યવહારનય પણ તત્ત્વપ્રાપ્તિનું મહાન અંગ છે; કારણ કે વ્યવહારનયને અનુસરીને પ્રવર્તવા દ્વારા જ નિશ્ચયનયસાધ્ય ફળનો યોગ થાય છે. સ્વ. પરમ ગુરુદેવ સુવિહિત ગીતાર્થ પૂ. આચાર્ય શ્રી વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે પણ ગામે ગામ પ્રસારેલ પટ્ટકની એક કલમમાં કહ્યું છે કે દેશના નિશ્ચયલક્ષી વ્યવહારનયને પ્રધાન કરીને આપવી. વિ.સં. ૧૯૯૦ ના મુનિસંમેલનનાં ઠરાવોમાં પણ આ એક ઠરાવ છે કે 'દેશના વ્યવહારપ્રધાન આપવી.'

શ્રી યોગશાસ્ત્રનું કથન :-

(૨૨) ઉપદેશમાં વ્યવહાર-સમર્થનનું કેટલું બધું મહત્ત્વ છે એ આપણને સમ્યક્ત્વનાં પાંચ લક્ષણ અંગેની શાસ્ત્રવિચારણા પરથી સમજાય છે. શ્રી યોગશાસ્ત્ર-બીજોપ્રકાશ - શ્લો. ૧૫ની ટીકામાં શ્રી કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવંત ચોક્ષ્મું દીવા જેવું જણાવે છે કે 'લિંગિનિ સમ્યક્ત્વે સતિ લિંગૈરવશ્યં ભાવ્યમ્ ઇતિ નાયં નિયમઃ' જેનામાં શમ-સંવેગાદિ પાંચ લક્ષણ હોય તે અવશ્ય સમ્યગ્દષ્ટિ હોય જ. પરંતુ સમ્યક્ત્વરૂપ લિંગી હોય તો લિંગરૂપ શમ-સંવેગાદિ હોય જ એવો નિયમ નહીં. સમ્યક્ત્વનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં એ ભાવો આવવા અને રહેવા જરૂરી છે; પણ ક્યારેક કોક લક્ષણ કદાચ ન દેખાય ત્યાં સમ્યક્ત્વ ન જ હોય એવો એકાન્ત દુરાગ્રહ ન રાખવો જોઈએ.

તત્ત્વાર્થટીકા શાસ્ત્ર શું કહે છે :-

(૨૩) પૂ.ઉપા. શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે એટલા માટે તો શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રની ટીકામાં આ પાંચને નિશ્ચયનયના લક્ષણો હોવાનું કહ્યું છે. કારણ કે 'શીઘ્ર કાર્ય સાધે તે જ કારણ' એ નિશ્ચયનયનો મત છે. જ્યારે વ્યવહારનયનો મત છે - 'કાર્યસિદ્ધિ કરવાની યોગ્યતા ધરાવે તે પણ કારણ કહેવાય' નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનયનો આ સ્પષ્ટ ભેદ સારી રીતે સમજનારને કોઈપણ જૈનશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં મુંઝવણ થશે નહિ.

(૧૫૦)

એટલે જે લોકો સભાને વિભ્રમમાં નાખવા માટે વારે ઘડીએ બોલ્યા કરે છે કે - “જે સમકીતી હોય તે ધર્મ પાસે મોક્ષ સિવાય બીજું કશું માંગે ખરો ? સંસારનું સુખ તો પાપ છે, એ પાપ વધારવા માટે ધર્મ કરે ખરો ?” ઈત્યાદિ લાંબા-ચોડા પ્રશ્નો કર્યા કરે છે તે લોકો શ્રોતાઓને ઢસઢી ઢસડીને નિશ્ચય તરફ લઈ જવાનો દુરાગ્રહ સેવી રહ્યા છે, અને અશાસ્ત્રીય પ્રેરણા કરી રહ્યા છે. કારણ કે એનાથી કદાચ એકાદ-બે શ્રોતા નિશ્ચય પ્રત્યે ખેંચાઈ આવે ખરા, પણ બાકીનાં કે જેઓને હજુ વ્યવહારનયના સમ્યક્ત્વના પણ ઠેકાણાં નથી, એ બધાને બુદ્ધિભેદ થવાનો ઘણો સંભવ રહે છે. એવા ઉપદેશકોએ તો સમજી રાખવું જોઈએ કે -- ‘સ્યાદ્વાદ-કલ્પલતા’ શાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

(૨૪) ‘શાસ્ત્રવાર્તા-સમુચ્ચય’-શાસ્ત્રની ‘સ્યાદ્વાદ-કલ્પલતા’ - ટીકામાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજ ન્યાયદર્શનની ‘બલવદ્ અનિષ્ટ-સાધનતાનું જ્ઞાન પ્રવૃત્તિમાં પ્રતિબંધક છે’ એ એકાન્ત માન્યતાનું ખંડન કરતાં લખે છે કે “કોઈક સમકીતી જીવ ‘વ્યભિચાર એ નરકાદિ બલવદ્ અનિષ્ટનું કારણ છે’ એમ જાણવા છતાં એમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યાં માનવું જોઈએ કે પ્રતિબંધકની હાજરીમાં પણ ઉત્કટ વિષયરાગ ઉત્તેજક છે, ને એ દુરાચાર પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. આમ

“સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં પણ ઉત્કટરાગ ઉત્તેજક હોવાથી વિષયસુખની આકાંક્ષાઓ જનમવાનો સંભવ ટળી ગયો નથી. એટલે તો લોકોનો વિષયરાગ કેમ ઘટે, એ તરફ એમનું લક્ષ દોરવું જોઈએ કે - ‘વિષયો ભૂંડા છે, ઝેર જેવા છે, એની ઈચ્છા રાખવા જેવી નથી. ગમે એટલા ભોગવીએ તોય તૃપ્તિ થવાની નથી, ધર્મ કરીને મેળવેલા વિષયો પણ શાશ્વત રહેવાના નથી. ક્ષણિક વિષયસુખોમાં લોભાવાને બદલે શાશ્વતસુખ મેળવવા માટે પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ” આવું બધું કહેવાય તો વિષયરાગ ઘટતા નિશ્ચય તરફ પ્રગતિ થાય. પણ એવું કહેવાને બદલે ‘વિષયસુખ માટે ધર્મ કરનારા તમે રીબાઈ રીબાઈને દુઃખી દુઃખી થઈ જશો... વિષયરાગથી કરેલો ધર્મ ભવના ફેરા વધારનારો છે’.... ઈત્યાદિ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ ગોખાવ્યે રાખીને ધર્મ પ્રત્યે દુર્ભાવ પેદા કરવાનો

કોઈ અર્થ નથી. “મોક્ષનો આશય ન ભળે તો ધર્મ અધર્મ કરતાં પણ વધારે નુકશાન કરે. મોક્ષની ઈચ્છા વગરનો ધર્મ પણ ભૂંડો”... આવા બધા ભારપૂર્વકના કરેલા મનઘડંત આવેશપૂર્ણ વિધાનો પણ ઐકાન્તિક નિશ્ચયનયના દુરાગ્રહનું જ પરિણામ જણાય છે.

પ્ર૦ - પૂજ્યપાદ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ - વિરચિત ‘ઉપદેશપદ’ શાસ્ત્રમાં વ્યાખ્યાનકાર શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મહારાજ, વજ્રસ્વામી મહારાજના ચરિત્રમાં શું કહે છે ?

ઉ૦ - વ્યાખ્યાનકાર મુનિચંદ્રસૂરિજી મહારાજ શું કહે છે -

(૨૫) એઓશ્રી વજ્રસ્વામી મહારાજના ચરિત્રમાં ધર્મ નિત્ય (હરહંમેશ) સુંદર હોવાનું જણાવે છે. જુઓ શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાન એ કથાના ૨૨ મા શ્લોકમાં જણાવે છે કે ‘ધર્મ કરવાનો અનુપમ અવસર મળ્યો છે, તેને વ્યર્થ ગુમાવવો જોઈએ નહીં.’

તથા શ્રી ગૌતમસ્વામી મહારાજ વજ્રસ્વામીના જીવ તિર્યગ્જંભકદેવને શ્લો૦ ૭૭માં કહે છે કે ધર્મ હંમેશાં રમ્ય છે. સુખોની જન્મભૂમિ છે. શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ એવા ધર્મને પંડિતલોકોએ પીછાણ્યો છે.

પ્ર૦ - વજ્રસ્વામી મહારાજ પોતે શું જણાવે છે ?

ઉ૦ - વજ્રસ્વામી મહારાજ, પોતાને એની દિકરી રુકમણીને પરણાવવા આવેલા શ્રેષ્ઠિને વિષયો ભૂંડા જણાવ્યા પછી શ્લો૦ ૩૦૨ માં કહે છે કે ‘તમારી દિકરીને જો મારો ખપ હોય તો દીક્ષા લે.’ જોઈ લો... ‘મોક્ષનો ખપ હોય તો’ આમ કહેવાને બદલે ‘મારો ખપ હોય તો’ દીક્ષાધર્મ આદરવાનું જણાવ્યું તે શું વજ્રસ્વામી મહારાજે એને અધર્મ કરાવવા કહ્યું હશે ? રીબાઈ રીબાઈને મારવા કહ્યું હશે ?

વજ્રસ્વામીજી મ. શું કહે છે ? :-

પ્ર૦ શું એમણે ૨૬૨મી ગાથામાં ‘ધર્મ પરિણામે સુંદર નથી, કિંપાકફલ જેવો વિરસ છે’ એમ નથી કહ્યું ?

(૧૫૨)

૩૦ અરે ! પુણ્યવાનો ! એ જે કહ્યું છે એ તો કેવલિભાષિત જૈનધર્મને ઉદ્દેશીને નહીં, પણ અજ્ઞાનકષ્ટાદિ દ્વારા કરાતા કમઠાદિ જેવા તાપસાદિ ધર્મોને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે; જૈન (જિનોક્ત) ધર્મને ઉદ્દેશીને હરગીજ નહીં.

આ તો તમે જગલાને બદલે ભગલાને કૂટી મારવાનો ધંધો કરી રહ્યા હો એમ લાગે છે.

અમે તો નક્કર શાસ્ત્રપાઠોના આધાર પર ખાત્રીપૂર્વક કહીએ છીએ કે ભગલાને ભાખેલા ધર્મને ભૂંડો કહેવાનું દુઃસાહસ આજ સુધી કોઈ સુવિહિત આચાર્ય ભગવંતે કર્યું નથી. કોઈને આંખ ન હોય તો તેને સજજનો પ્રજ્ઞાયક્ષુ કહે છે, પણ આંધળો નથી કહેતા. એમ મલિન આશયથી પરિણામે સુંદર ન નીવડનારા ધર્મને પણ (જિનોક્ત હોવાથી) શાસ્ત્રકારો 'ભૂંડો' કહેતા નથી...

પ્ર૦ - આવું તમે શાના આધારે કહો છો ?

૩૦ - જુઓ કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવંતે શ્રી યોગશાસ્ત્રમાં (૨/૧૩) સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે

યોગશાસ્ત્રનો પાઠ :-

મિથ્યાદૃષ્ટિભિરામ્નાતો હિંસાચૈઃ કલુષીકૃતઃ ।

સ ધર્મ ઇતિ વિક્તોઽપિ ભવભ્રમણકારણમ્ ॥

અર્થ :- મિથ્યાદૃષ્ટિઓએ માનેલો હિંસા વગેરેથી મલિન કરેલો તે, ધર્મરૂપે કહેવાતો હોવા છતાં, સંસારપર્યટનનું કારણ છે.

જરા વિચાર તો કરો કે જ્યારે બીજા અનેક શાસ્ત્રકારો તથા ગૌતમસ્વામી ભગવંત વગેરે અરિહંતે ભાખેલા ધર્મને નિત્ય રમ્ય કહેતા હોય ત્યારે શું વજ્રસ્વામી મહારાજ ધર્મને ભૂંડો કહે ખરા ??? ખુદ વજ્રસ્વામી મહારાજ પણ આવી સ્પષ્ટતા કરવા માટે જ શ્લોક ૨૬૫માં સ્પષ્ટતા કરતાં જણાવે છે કે -

વજ્રસ્વામીની ધર્મવ્યાખ્યા :-

‘જો પુણ યજ્ઞમા-પહાણો પરુવિઓ પુરિસપુંડરીણિં ।

સો ધમ્મો મોક્ષો ચ્ચિય જમક્ષત્રઓ તપ્ફલં મોક્ષો ॥’

(૧૫૩)

અર્થ :- પુરુષોમાં કમળ જેવા (તીર્થંકરો)એ જે ક્ષમાપ્રધાન ધર્મ પ્રરૂપ્યો છે તેનું તો અક્ષત ફળ મોક્ષ છે એટલે એ ધર્મ મોક્ષરૂપ જ છે.

આ રીતે ભગવાનના ભાષેલા ધર્મને તો તેઓ સાક્ષાત્ જાણે કે મોક્ષરૂપ ના હોય-એવો દેખાડી રહ્યા છે. જ્યારે 'જે ધર્મ કે ધર્માનુષ્ઠાનો ભગવાનના ભાષેલા નથી એવા જૈનેતર મિથ્યાદષ્ટિઓના ધર્મો અજ્ઞાનીઓના કહેલા, તેમજ હિંસા વગેરે પાપોથી ખરડાયેલા અને સર્વજ્ઞઆજ્ઞાથી મુક્ત હોય છે. એટલે એવો ધર્મ 'પરિણામે સુંદર નથી' એમ કહે એમાં શું વાંધો છે ? જ્યારે ભગવાને કહેલ ધર્માનુષ્ઠાનો તો પૂર્વે કહી ગયા તેમ પ્રશસ્ત વિષયના અભ્યાસાદિરૂપ હોવાથી કદાચ તત્કાળ મોક્ષનો આશય ન હોય તો પણ ચરમાવર્તમાં આવેલા મુક્તિના અદ્વેષવાળા જીવોનું પરંપરાએ પણ હિત કરનારા છે.

કેટલાક પ્રશ્ન કરે છે -

પ્ર૦ - ભગવાનના ભાષેલા ધર્માનુષ્ઠાનો પણ સાંસારિક કામનાઓથી કરે તો એ પાપાનુબંધી પુણ્ય ના બંધાવે ?

ઉ૦ - પાપાનુબંધી પુણ્ય કોને કહેવાય, અને કોણ બાંધે, એ જાણો છો ? કે એમને એમ જ આકાંક્ષાપૂર્વક કરાતા ભગવાનના ભાષેલા ધર્માનુષ્ઠાનોને - ધર્મને પાપાનુબંધી પુણ્યબંધ કરાવનારા કહીને વગોવ્યા કરો છો ? જુઓ, પૂ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ શ્રી અષ્ટક પ્રકરણ ગ્રન્થમાં અને પૂ. શ્રી જિનેશ્વરસૂરિજી મહારાજ તેની ટીકામાં પાપાનુબંધી પુણ્ય કોને કહેવાય એની વ્યાખ્યા કરીને પછી એના ઉદાહરણો પણ દેખાડે છે.

‘અષ્ટક’ શાસ્ત્ર પાપાનુબંધી પુણ્ય કોને કહે છે ? :-

૨૪ મા અષ્ટકમાં બીજો શ્લોક -

ગેહાદ્ ગેહાન્તરં કશિચ્છોભનાદિતરન્નરઃ ।

યાતિ યદ્દદ્ અસદ્ધર્માત્તદ્દેવ ભવાદ્ ભવમ્ ॥

અર્થ :- જેવી રીતે રમણીય એવા ઘરમાંથી કોઈક મનુષ્ય અરમણીય ઘરે

જાય. એ રીતે અસત્ પાપાનુબંધી દયાદિજન્ય ધર્મ કરીને રમણીય મનુષ્ય ભવમાંથી અરમણીય હલકા ભવમાં જાય છે. જે ખરેખર શુભ મનુષ્ય ભવવાળા જીવને માટે પૂર્વભવમાં ઉપાર્જિત શુભ કર્મ, મનુષ્યત્વાદિ શુભ ભાવના અનુભવનો હેતુ બને પણ પછી નરકાદિ ભવોની પરમ્પરાનું સર્જન થાય. તે પાપાનુબંધી પુણ્ય કહેવાય. તે નિદાન અને અજ્ઞાન કષ્ટથી દૂષિત ધર્માનુષ્ઠાનથી બંધાય, દા.ત. બ્રહ્મદત્ત વગેરેને.

બરાબર ધ્યાનપૂર્વક વિચારો કે અહીં ક્યાંય સંસારની કામના હોવા માત્રથી થતા જિનેશ્વર ભગવાને કહેલા ધર્માનુષ્ઠાનોને પાપાનુબંધી પુણ્ય બંધાવનારા તરીકે કહ્યા છે ? કે નિદાનપૂર્વકના અને અજ્ઞાન કષ્ટ (અજ્ઞાન ગર્ભિત દયા વગેરે) થી થતા ધર્માનુષ્ઠાનને બ્રહ્મદત્તાદિના ઉદાહરણથી પાપાનુબંધી પુણ્યવાળા કહ્યા છે ? કેવળ વિષયસુખ-લંપટતાથી નિદાન કરનારને તો પાપાનુબંધી પુણ્યવાળા કહેવામાં કોઈને ક્યાં વિવાદ જ છે ? પૂછો -

પ્ર૦- પણ અહીં ‘અજ્ઞાન’ શબ્દથી ‘અજ્ઞાન કષ્ટ’ કયા આધારે કહો છો ?

ઉ૦ - ‘શ્રાદ્ધવિધિ’ ગ્રન્થમાં આ વ્યાખ્યા મળે છે.

‘શ્રાદ્ધવિધિ’ શાસ્ત્રમાં પાપાનુબંધી પુણ્યની વ્યાખ્યા :-

(૨૬) શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ ગ્રન્થમાં શ્રી ધર્મઘોષસૂરિ મહારાજના નામથી કહ્યું છે

કે

‘નિરોગાઙ્ ગુણ જુઆ, મહિદ્ધિઆ કોણિઝવ્ પાવરયા ।

પાવાણુબંધિ પુણ્ણા હવંતિ અન્નાણકટ્ટેણ ॥’

અર્થ :- પૂર્વના તાપસભવમાં અજ્ઞાન કષ્ટ કરવા વડે જીવો, કોણિક રાજાની પેઠે, મોટી ઋદ્ધિ તથા નિરોગી કાયા આદિ ગુણવાળા થાય, છતાં પણ ધર્મકૃત્ય કરે નહિ અને પાપકર્મમાં આસક્ત થાય, તેઓને પાપાનુબંધી પુણ્ય જાણવું.

‘ધન્યચરિત્ર’ શાસ્ત્રવાણી :-

તદુપરાંત - પૂ. જ્ઞાનસાગરસૂરિજીકૃત ‘ધન્યચરિત્ર’માં પણ પ્રારંભમાં પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદાહરણમાં પૂર્વભવમાં અજ્ઞાનકષ્ટગર્ભિત લૌકિક

(૧૫૫)

મિથ્યાધર્મની આરાધના કરીને પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધનાર વિશ્વભૂતિ બ્રાહ્મણનું ઉદાહરણ આપ્યું છે, નહીં કે આકાંક્ષાગર્ભિત જૈનધર્મની આરાધના કરનારનું. માટે જ સવાલ થાય ને કે -

ભગવાનના ભાષેલા ધર્મ કે ધર્મનુષ્ઠાનોને કયાંય પણ અજ્ઞાનકષ્ટ રૂપે શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ વખાડ્યા છે ખરા ?

(૨૭) જેને સમજવું હોય એ તો સમજી શકે તેમ છે કે સંસારમાં આપત્તિ વગેરે આવી હોય, અથવા કોઈક સુખ પોતે ઈચ્છવા છતાં ને પ્રયત્ન કરવા છતાં ન મળતું હોય ત્યારે જીવને અનીતિ - દુરાચારના માર્ગે જવાનું દિલ ન થતાં ભગવાનના ભાષેલા જિનપૂજા વગેરે ધર્મનુષ્ઠાનો કરવાનું દિલ જાગે, તો પુણ્યાનુબંધી પાપનો ઉદય ખરો કે નહીં? ‘પુણ્યાનુબંધી પાપ’ ના ઉદયે જીવને આપત્તિમાં કે રોગમાં ધર્મ કરવાનું મન થાય ત્યારે એને ‘પાપાનુબંધી પુણ્ય’નું લેબલ લગાવતા પહેલાં લાખ વાર વિચાર કરવો જોઈએ.

પાપાનુબંધી પુણ્યના ખોટા લેબલ :-

ખૂબ સમજવાની જરૂર છે કે મોક્ષના આશય વિના પણ જે લોકોને સંસારમાં રહેવાથી આવેલી આપત્તિ વગેરેને ટાળવાના આશયથી કે મોક્ષના દ્વેષ વિના સંસારના રાજ્યાદિ સુખ મેળવવાના આશયથી નમિ-વિનમિની જેમ, ભગવાનની પૂજા વગેરે ધર્મકૃત્ય જ કરવાનું દિલ જાગે છે તેઓને પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધનારા કયા શાસ્ત્રના આધારે કહી શકાય ? પુણ્યાનુબંધી પાપના ઉદયવાળા કેમ ના કહેવાય ? અથવા તો એ વિચારો કે

(૨૮) સીધે સીધા દેવદ્રવ્યમાં ભેટ તરીકે હજારો રૂપિયા જમા કરાવવાને બદલે, કોઈક ‘આ બધાની વચમાં હું જ પહેલી માળની મોટી ઉછરામણીની બોલી બોલું તો નામ રહી જાય’ એમ કરી બોલી બોલીને પહેલી માળા પહેરે, એમાં ઊંડે ઊંડે કાંઈક કીર્તિની કામનાથી પહેલી માળની બોલી બોલીને દેવદ્રવ્યવૃદ્ધિનો ધર્મ આરાધે, તો આ શું પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધશે? ‘ભગવાનની કે ગુરુની પૂજા તો પહેલી કરો કે છેલ્લી કરો, ભાવથી કરનારાને લાભ જ છે,’ એવું જાણ્યા પછી પણ ‘આ બધાની વચમાં હું જ મોટી બોલી

બોલીને પહેલી પૂજાનો લાભ લઉં' - આવી ઊંડે ઊંડે કીર્તિની કામનાથી પ્રભુપૂજા કે ગુરુપૂજનાદિની બોલીઓ બોલનારા અને એમ દેવદ્રવ્ય આદિની વૃદ્ધિ કરનારા શું પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધશે ?

(૨૮) મેતાર્ય મુનિને ઉપસર્ગ કરનાર સોનીએ પાછળથી આખી જિંદગી 'જો હું સાધુપણું નહીં લઉં, તો શ્રેણિક રાજા મને જીવવા જ નહીં દે', - એવા ભયથી સાધુપણું લઈને પાળ્યું, તો ત્યાં શું પહેલાં મોક્ષનો આશય નહિ હોવાથી એણે આખી જિંદગી પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધ્યું હશે ?

(૩૦) શ્રીપાલ જ્યારે ધવલશેઠના વહાણો ચલાવવાના સાંસારિક આશયથી નવપદનું સ્મરણ કરે છે, ત્યારે શું તેમણે પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધ્યું હશે ? શ્રીપાળ જ્યારે પરદેશ જાય છે ત્યારે વિરહવેદના ટાળવા માટે મયણાસુંદરી કહે છે કે 'હું સદા નવપદનું ધ્યાન કરતી રહીશ' તો શું એને પાપાનુબંધી પુણ્યનો બંધ થયો હશે ?

(૩૧) પટ્ટઅશ્વ માટે નેમનાથભગવાનને પ્રથમ ભાવવંદના કરનારા શામ્બે પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધ્યું હશે ?

(૩૨) સાંસારિક ફળના આશયથી વિવિધ પ્રકારના શાસ્ત્રોક્ત તપ કરનારાઓ ચાહે મુગ્ધ હતા કે ન પણ હતા, શું તેઓ બધા તરી ગયાના જે શાસ્ત્રોક્ત દૃષ્ટાન્તો છે, તે પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધીને તરી ગયા ?

(૩૩) તથા, મરકીના ઉપદ્રવને ટાળવા માટે મથુરા નગરીમાં ઘેર ઘેર શ્રી જિનમૂર્તિ બેસાડવાનો ઉપદેશ દેનારા મહા મુનિઓએ તે જીવોને ભવાંતરમાં રીબાઈ રીબાઈને મારવા માટે એવો ઉપદેશ આપ્યો હશે ?

'ગૌતમસ્વામી રાસ' શાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

(૩૪) તથા શ્રી ગૌતમસ્વામીના રાસમાં શ્રી વિનયપ્રભ ઉપાધ્યાયજી કહે છે કે

“પરધર વસતાં કાંઈ કરીજે, દેશ-દેશાન્તર કાંઈ ભમીજે, કવણ કાજ આયાસ કરો...

“પ્રહ ઊઠી ગોયમ સમરીજે, કાજ સમગ્ગહ તતખિણ સીઝે નવનિધિ વિલસે તાસ ઘરે...”

અર્થ :- શા માટે પારકે ઘેર જઈ વસો છો ? શા માટે દેશ-દેશાંતર ભમો છો ? શા માટે બીજી મહેનત કરો છો ? સવારે ઊઠીને ગૌતમસ્વામી ભગવાનનું નામસ્મરણ કરો, તમારા સઘળા કાર્ય તત્કાણ સિદ્ધ થશે, અને (પ્રભાતે જે ગૌતમસ્વામીને યાદ કરે) તેમને ઘેર નવનિધિ છલકાશે.

શ્રાવકોને કમાવા આદિ માટે દેશ-દેશાંતર ભમવાને બદલે શ્રી ગૌતમસ્વામી ભગવાનનું નામસ્મરણ કરવાની સલાહ આપનાર રાસકારે શું લોકોને દુઃખી કરવા ને ભવમાં ભટકતા કરવા આવી સલાહ આપી હશે ?

એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની કે પાપાનુબંધી પુણ્યબંધ નુકસાનકારક હોવાનું તો વજ્રસ્વામી ભગવંત વગેરે ઘણાં શાસ્ત્રકાર ઉપદેશકોએ ફરમાવ્યું છે, પણ પાપાનુબંધી પુણ્ય કઈ રીતે જીવો બાંધે એ વિષયની સ્પષ્ટતા ખૂબ જ ઓછા શાસ્ત્રકારોએ કરેલી ઉપલબ્ધ થાય છે, અને એ કોઈ પણ શાસ્ત્રકાર આ લોકના કોઈ ફળની ઈચ્છાવાળા જીવના ધર્માનુષ્ઠાનને પાપાનુબંધી કહેતા નથી; પણ નિયાણું કરનાર અને અજ્ઞાનકષ્ટ કરનાર બ્રહ્મદત્ત કોણિકાદિ જીવોના જ ઉદાહરણો આપે છે. આ સ્થિતિમાં સંસારમાં બધે દેવાધિદેવ અને ધર્મને મુખ્ય કરી ચાલવાના હિસાબે સાંસારિક ફળની ઈચ્છાએ જીવથી કરાતા ધર્માનુષ્ઠાનને ઝાઝો વિચાર કર્યા વિના કે બીજા સુવિહિત ગીતાર્થ બહુશ્રુતો સાથે ચર્ચા-વિચારણા કર્યા વિના આંખ મીંચીને પાપાનુબંધી પુણ્યબંધનું લેબલ લગાડી દેનારા મોટું દુઃસાહસ ખેડી રહ્યા છે.

(લેખાંક : ૩)

(દિવ્યદર્શન વર્ષ ૩૩ - અંક ૧૬, વિ.સં. ૨૦૪૧ તા. ૨૯-૧૨-૮૪)

પ્ર૦- શું સંસારફળની ઈચ્છાવાળા જીવો પરમાત્માની સેવા-ભક્તિ-પૂજા વગેરે ધર્માનુષ્ઠાનો કરે તો તે અસદ્ અનુષ્ઠાન ના કહેવાય ?

ઉ૦- બીજા મિથ્યાત્વી દેવ-દેવીની પૂજા કરવાને બદલે કે બીજા અન્યાય-અનીતિના માર્ગે જવાને બદલે, ફક્ત જિનેશ્વરદેવ પર પ્રેમ અને ભક્તિના કારણે શ્રી જિનેશ્વરદેવની સેવા-પૂજા કરનારને અસદ્ અનુષ્ઠાનવાળા કઈ રીતે કહી શકાય ? જુઓ,

ષોડશક શાસ્ત્ર શું કહે છે ? : ૪ સદનુષ્ઠાન :-

(૩૫) પૂ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ ‘ષોડશક’ માં સદનુષ્ઠાનની પ્રરૂપણા એવી કરે છે (૧૦ મુ ષોડશક-શ્લો. ૨)- “તત્વજ્ઞાનીઓએ ‘પ્રીતિ-ભક્તિ-વચન અને અસંગ’ આ ચાર પ્રકારના સદનુષ્ઠાન કહ્યા છે; અને એ ચારેય મોક્ષનાં સાધન છે.” (૧) જેમાં અતિશય પ્રયત્નરૂપ આદર હોય, હિતનો ઉદય કરાવનારી પ્રીતિ હોય, ને બીજાં કામ બાજુ પર મૂકીને કરાય, તે ‘પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન’ છે - (૨) ક્રિયાથી પ્રીતિ અનુષ્ઠાન જેવું હોય પણ કરનાર બુદ્ધિશાળી હોય અને વિશેષ ગૌરવપૂર્વક કરતો હોય તો વિશુદ્ધતર યોગવાળું એનું અનુષ્ઠાન તે ‘ભક્તિ-અનુષ્ઠાન’ છે - (૩) સર્વત્ર ઔચિત્યપૂર્વક શાસ્ત્રાનુસારી પ્રવૃત્તિ તે ‘વચનાનુષ્ઠાન’ છે, કે જે નિયમતઃ ચારિત્રીને હોય છે, બીજાને નહીં. (પૂ. ઉપાધ્યાયજી મ. જણાવે છે કે આ નિશ્ચયનયનો મત છે. વ્યવહારનયથી, માર્ગાનુસારી જીવ શાસ્ત્ર મુજબ પ્રવર્તે ત્યારે તેને પણ આંશિક વચનાનુષ્ઠાન હોય) (૪) અભ્યાસના અતિશયથી જિનકલ્પિકાદિ દ્વારા આત્મસાત્ ભાવે જે અનુષ્ઠાન થાય છે તે ‘અસંગાનુષ્ઠાન’ કહેવાય.

હવે વિચાર કરો કે માર્ગાનુસારી વગેરે જીવો જિનવચનને અનુસરીને જે ધર્મ આરાધે તે આંશિક વચનાનુષ્ઠાન; પણ જિનવચનની અવજ્ઞાનો જેમાં ભાવ નથી, કે વચનાનુસારિતા ન પણ હોય છતાં ભગવાન ઉપર પ્રીતિ અને ભક્તિથી

(૧૫૯)

શ્રી નમિ-વિનમિની જેમ 'માગું તો ભગવાન પાસે જ' એવા ભગવાન પરના પ્રેમ-બહુમાન વગેરેથી સાંસારિક વસ્તુની કામનાથી પણ ધર્માનુષ્ઠાન કરે, તો તે અનુષ્ઠાનને પ્રીતિ-ભક્તિરૂપ સદનુષ્ઠાન કેમ ના કહેવાય ? 'આપણે જૈન છીએ તો પછી અન્યાય, અનીતિ કે મિથ્યાત્વી દેવ-દેવીની પૂજા કરવાને બદલે આપણા ભગવાનને જ કેમ ન પૂજીએ ?' એવા ભવ્ય આશયવાળા જીવોના ધર્માનુષ્ઠાનને અસદ્ અનુષ્ઠાન કે પાપાનુબંધી કહેવાનો દુરાગ્રહ સેવનારાઓએ ખરેખર સદનુષ્ઠાનનો મર્મ સમજવાની જરૂર છે.

પ્રીતિ અને ભક્તિથી ભગવાનની પૂજા કરનારા શ્રાવક વગેરેને "આ લોકો તો ગમે એટલું કહીએ તો પણ - અમે તો બાયડી-છોકરા ને પૈસા-ટકા માટે જ ધર્મ કરવાના - આવું જ કહેવાના" આવા અદ્ધરિયા આક્ષેપો મૂકીને જે લોકો વગોવે છે એ શ્રાવકોની આશાતના કરે છે કે નહીં ?" એ ખાસ વિચારો, કોઈ એકાદ ગૃહસ્થ એવું બોલી ગયો હોય કે - અમે તો બાયડી-છોકરા માટે જ ધર્મ કરવાના - એ વાત બધાને લાગુ પાડી દેવામાં કાંઈ સાર છે ખરો ?

પ્ર૦- તો શું પૈસા-ટકા કે પરલોક માટે ધર્મ કરે, ને મોક્ષનો આશય ન રાખ્યો હોય તેઓ જે ધર્મ જ નથી કરતા એના કરતાંય વધારે ભૂંડા છે એવું ના કહેવાય ?

ઉ૦- એવું બોલનારાઓ શાસ્ત્રો ભૂલીને આવેશમાં આવ્યા હોય તો જ એવું બોલી શકે. જુઓ -

તત્ત્વાર્થ શાસ્ત્ર - મંગળકારિકા શું કહે છે ? :-

(૩૬) તત્ત્વાર્થ શાસ્ત્રકાર શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ તો એની મંગળકારિકામાં છ પ્રકારના જીવોમાં, ઉભયલોકના હિત માટે કે પરલોકના હિત માટે ધર્મક્રિયા કરનારાઓને અધમાધમ કે અધમ નહીં કહેતાં વિમધ્યમ અને મધ્યમ કક્ષામાં મૂકી રહ્યા છે; ત્યારે આપણને કોણે પરવાનો આપ્યો કે આપણે ઈહલોક-પરલોક માટે ધર્મ કરનારા એ જીવોને અધમાધમ કે અધમ કરતાં પણ ભૂંડા કહી દઈએ ? બીજા શાસ્ત્રોનો ખ્યાલ રાખ્યા વિના આવું સભામાં બોલાય કેવી રીતે ? એવું બોલનારને ષટ્ પુરુષની પ્રરૂપણા કરનારા

(૧૬૦)

શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજ કે શ્રી સિદ્ધર્ષિગણી મહારાજ વગેરેની આશાતનાનો ભય હશે કે નહિ તે જ્ઞાની જાણે

(૩૭) પ્ર૦ - પણ સભામાં બેઠેલા બધા તો સમજદાર જ હોય ને ? ને સમજદાર આગળ તો એમજ કહેવાય ને કે દુન્યવી સુખ માટે ધર્મ કરનાર કરતાં ધર્મ ન કરનાર સારો ?

ઉ૦ - બધા શ્રોતા સમજદાર હોવાનું કઈ રીતે માની લેવાય ? જૈન સાધુની સભામાં બધા પ્રકારના જીવો હોઈ શકે છે. એટલે તો નિશ્ચયનયના લક્ષવાળી એવી વ્યવહારનયની શૈલીથી પ્રરૂપણા કરવાનું શાસ્ત્રો ફરમાવે છે. માટે વક્તાએ એ રીતે પ્રરૂપણા કરવાની કાળજી કરવાની હોય છે. જો બધાને સમજદાર જ માન્યા છે તો ‘તમને સુખ ભૂંડું લાગ્યું છે ?’ એમ વર્ષોથી એકનો એક જ એકડો ઘુંટાવવો પડે ? એકડો તો બાળકને ઘુંટાવાય કે ભણેલા સમજેલાને ?

પ્ર૦- તો જે સભાને ઉદ્દેશીને “તમે બધા કાંઈ બાળ નથી સારા છો, સમજી શકો તેવા છો, ધંધા ધાપા મૂકીને અહીં આવો, રાજસત્તાને હંફાવો છો, ભલભલાને ઠગો છો, લાખ કર્માઈને દશ હજાર બતાવો છો, આવા તમને ‘બાળ’ માનનારા પાટ પર ચડી બેસનારો બેવકૂફ છે” આવું બોલનાર ગીતાર્થ કહેવાય ?

ઉ૦- કેવા વિચિત્ર પ્રતિપાદન થઈ રહ્યા છે ? પહેલી વાત તો એ, કે એક બાજુ ‘તમે સારા છો’ એમ કહેવું અને બીજી બાજુ ‘ભલભલાને ઠગો છો’ વગેરે કહેવું, એમાં સ્પષ્ટ પરસ્પર વિરોધ છે.

બીજી વાત આપણે કાંઈ સભામાં બેઠેલા બધાને બાળ માનવાના છે જ નહીં. એમાં મધ્યમે ચ હોય, ને પ્રબુદ્ધ પણ હોય. બાકી આજની સભામાં બે-ચાર કે દશ-બાર પ્રબુદ્ધ હોય તો તે પણ આનંદની વાત છે.

ત્રીજી મહત્વની વાત એ છે કે કોઈ માણસ રાજક્ષેત્રમાં રાજસત્તાને હંફાવે કે ધંધાના ક્ષેત્રમાં લાખો રૂપિયા કર્માઈ બતાવે, એટલા માત્રથી શું એને અહીં ધર્મક્ષેત્રમાં પણ આપણે ‘પ્રબુદ્ધ’ હોંશિયાર માની લેવા ? થોડો વિચાર તો કરો

કે ગમે એવો હોંશિયાર વકિલ હોય પણ દાકતરી ક્ષેત્રમાં એ કેવો ? બાળ કે પ્રબુદ્ધ ? ગમે તેવો વ્યાકરણ-કાવ્ય-કોશ ભણેલો હોય પણ તર્કશાસ્ત્રનાં ક્ષેત્રમાં એને કેવો માનશું ? બાળ કે પ્રબુદ્ધ ? એવાને ત્યાં પ્રબુદ્ધ માનનારા થાપ જ ખાય કે બીજું કાંઈ ? તો એવી જ રીતે ગમે તેવા કુશળ વેપારી-વાણિયા હોય પણ તેઓને જો વારેઘડીએ “તમે તો ધર્મનો કક્કો પણ સમજતા નથી. પચાસ પચાસ વરસથી તમને આ વાત કહેવાય છે. તો પણ તમે એવા ને એવા રહ્યા, તમને લોકોને હજુ મારી વાત બરાબર જોઈએ એવી બેઠી નથી માટે વર્ષોથી મારે તમને એકની એક વાત કર્યા કરવી પડે છે” આવું વારંવાર જે ઉપદેશકને કહ્યા કરવું પડતું હોય, તેમની સભામાં બેઠેલાને બધાને બાળ માનવા કે સમજદાર ?

જૈનધર્મની વાતો કરનારે તો ખાસ સમજી રાખવું જોઈએ કે જીવોનાં ક્ષયોપશમ વિચિત્ર હોય છે. સારામાં સારી પ્રતિભાવાળા કવિને પણ ગણિત ભણાવીએ તો કંટાળીને ઊઠી જશે. કોઈનો ક્ષયોપશમ ઇતિહાસના વિષયમાં ઘણો ઊંડો દેખાશે; પણ એને પૂછો કે વિજ્ઞાનના વિષયમાં કેમ છે ? તો એ કહેશે કે ‘સ્કૂલમાં વિજ્ઞાનનો વિષય આવે એટલે મારું માથું દુઃખી જતું હતું.’ એ જ રીતે જે લોકો ધંધામાં આજે ખૂબ પાવરધા છે તેમને પૂછો કે ‘તમે કેટલું ભણ્યા છો ?’ તો ઘણા કહેશે કે ‘સ્કૂલમાં તો મને કાંઈ આવડતુ જ નહોતું એટલે આઠમાં ધોરણથી જ ઊઠી ગયેલો.’ ક્ષયોપશમ કોઈ એક ક્ષેત્રમાં સારો હોય એટલે બધા ક્ષેત્રમાં અને ધર્મનાં ક્ષેત્રમાં પણ સારો હોય જ આવો હઠાગ્રહ આપણાથી રાખી શકાય ખરો ? ધંધાના કે ઘર સંભાળવાના ક્ષેત્રમાં ભલે ગૃહસ્થોનો ક્ષયોપશમ જોરદાર હોય, પણ એટલા માત્રથી ધર્મની વાતો સમજવામાં પણ એનો ક્ષયોપશમ જોરદાર હોવાનું માની લેનારા શાસ્ત્ર સત્ય તો શું પણ વ્યવહાર સત્યનો ય અપલાપ કરી રહ્યા છે. સારામાં સારા ભણેલા વકિલો કે ડોક્ટરોને પણ વ્યાખ્યાનમાં ઝોકા ખાતાં આપણે ક્યાં નથી જોયા ? આ સ્થિતિમાં ફક્ત આગળ બેઠેલા કે હા...જી...હા કર્યા કરનારને લક્ષમાં રાખીને આપણે મોટી મોટી નિશ્ચયનયની વાતો કરવા બેસીએ એ તો ‘મને જ શાસ્ત્ર મુજબ બોલતાં આવડે છે, પણ બીજાને નહીં,’

એવા મિથ્યા અભિનિવેશની નિશાની છે.

શ્રમણસૂત્ર શું કહે છે ? :-

(૩૮) વળી એક વાત એ છે કે જેઓનાં મોઢામાંથી ભ્રાષણમાં પણ વારેઘડીએ ‘બેવકૂફ’... ‘ભિખારી’... ‘લુચ્ચા’ વગેરે અપશબ્દોની ગંગા વહ્યા કરતી હોય, રોજ રોજ આવા અસભ્યપ્રાય: શબ્દોની રટના ચાલુ રહેતી હોય, તેમને અંતકાળે શું યાદ આવશે ? મોક્ષ કે પછી બેવકૂફ ? ‘આપત્તિકાળે સહાય જેની તેની પાસે નહિ પણ પ્રભુ પાસે જ માંગવા’ના નિર્ધારવાળા અને પ્રભુ પાસે જ સહાય માંગનારા શ્રાવકોને ‘ભિખારી’ કહીને વગોવવામાં ‘શ્રમણસૂત્ર’ મુજબ શ્રાવકની આશાતનાનું પાપ કેમ ન લાગે ? ખરી વાત એ છે કે આવા ભ્રાષણ કરનારા ભલે જેમ ફાવે તેમ મરજી મુજબ બોલ્યા કરે, આપણે એની બહુ પરવા કરવાની જરૂર જ નથી, આપણે તો સર્વજીવોનું હિત ઈચ્છનારા છીએ એટલે કદાચ કોઈ આવું આપણા માટે બોલે તો તે પ્રેમપૂર્વક સાંભળી લેવું... આપણે પણ સમજીએ છીએને કે ‘કડવાં ફળ છે ક્રોધનાં’... જેના અંતરમાં કષાયોની આગ ભડકે બળી રહી હોય તેઓ આવેશમાં આવી પોતાનું સ્થાન ભૂલીને આવું બોલી પણ નાખે... આપણે તો એમના હૈયા ઉપર શાસ્ત્રીય સત્યો અને શાસ્ત્રપાઠોના નીરનું પ્રેમાળ અને કોમળ હૈયે સિંચન કરવાનું હોય. તેમજ આપણે સૌએ પણ એ સાવધાની રાખવાની છે કે ભૂલે ચૂકે પણ કોઈની નિંદા ના થઈ જાય, કોઈના પણ પ્રત્યે કષાય કે દુર્ભાવ ના થઈ જાય એટલું જ નહિ પણ જેઓએ ભૂતકાળમાં ભગવાનના શાસનની ખૂબ સારી સેવા બજાવી હોય અનેકોના ઉદ્ધાર કર્યા હોય, એમનાં એ સુકૃતની અનુમોદના જ કરીએ. બાકી તો જે મિથ્યાત્વાદિ કર્મથી પીડાઈ રહ્યા હોય એવા શ્રાવક કે સાધુની ભાવદયાને બદલે નિંદા-તિરસ્કારમાં ઉતરવાની ભૂલ તો ક્યારેય પણ ન કરીએ. તથા જે સાચી હકીક્ત સમજાવે તે બરાબર સાંભળી, એના ઉપર બીજાઓ તેના માટે શું કહે છે એ પણ ધ્યાનમાં રાખીને, બધી બાજુનો વિચાર કરી તેનો સાર ગ્રહણ કરતા શીખીએ. નહીં તો વન સાઈડેડ એક જ પક્ષ તરફી વાતો

પકડી લઈને કદાગ્રહમાં ઊતરી પડવાના પાપમાં જોખમ ઘણું ઊભું છે. જે પુણ્યાત્માઓ મોક્ષ માટે જ ધર્મ કરે છે એને બધા જ શાસ્ત્રકારો ઉત્તમ માને છે, પણ મોક્ષ સિવાયના આશયથી ધર્મ કરનારા અધમાદિ કરતાં પણ ભૂંડા છે - એવું કોઈ જ શાસ્ત્રકાર કહેતા નથી. અગર પૂછો -

પ્ર૦- તમે આવું બધું કહો છો ત્યારે કેટલાક તમને કહે છે કે તમે સમકિત મોહનીયના ઉદયથી પીડાઓ છો, એ વાત સાચી ?

ઉ૦- એ કહેનારા ક્યારેક તો મિથ્યાત્વના ઉદયથી પીડાવાની વાત કરે છે, અને ક્યારેક સમકિત મોહનીયના ઉદયથી પીડાવાની વાત કરે છે. તો તમે બેમાંથી શું સાચું માનશો ? સમકિત મોહનીયનો ઉદય તો આવકારપાત્ર-સ્વાગત કરવા લાયક છે કેમકે સમકિત મોહનીયના ઉદયથી જ ક્ષયોપશમ-સમ્યક્ત્વ હોય છે. એનાથી કોઈ પીડાતું કહેવાય ખરું ?

પ્ર૦-કેટલાક ‘સમકિત મોહનીય પરિહર’ નો આધાર લઈને સમકિત મોહનીય ફેંકી દેવાની વાત કરે છે એ સાચું ?

ઉ૦- સમકિત મોહનીયનો ઉદય તો ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થવાની વેળાએ એની મેળે ટળવાનો છે, એ પહેલાં જે લોકો એને ફેંકી દેવાની વાત કરે છે તે શું સમજીને કરતા હશે તે જ્ઞાની જાણે. મિથ્યાત્વનો ઉદય તો ભયંકર છે, અને હાલ આપણે ક્ષાયિક સમકિત તો પામી શકીએ તેમ નથી, તેથી ક્ષયોપશમ સમકિતથી જ કામ ચલાવવું પડે; ને એમાં સમકિત મોહનીયકર્મ ઉદયમાં હોય જ, ઉદયમાં રાખવું જ પડે. હવે જો સમકિત મોહનીયને ફેંકી જ દેવાનું હોય તો શું મિથ્યાત્વે જવું છે ? સમકિત મોહનીયના ઉદય વિના ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ કઈ રીતે રહે એટલું ય વિચારવું નથી ? મુહપત્તિના બોલમાં જે સમકિત મોહનીય પરિહરવાનું કહ્યું છે, ત્યાં તો સમ્યક્ત્વના અતિચારો વર્જવાનું કહ્યું છે, આટલો ય વિવેક ન આવડે, એ નિર્વિવેકી ‘સ્નેહરાગ પરિહર’ માં શું કહેશે ? શું ભગવાન, ભગવાનનું શાસન, સંઘ, સાધર્મિકો, ને ધર્માનુષ્ઠાનો - આ બધા ઉપરનો સ્નેહરાગ પણ અત્યારે ફેંકી દેશે ? દાન-શીલ-તપ-જ્ઞાનાદિ માટેના

લોભાદિ કષાયો પણ ત્યજી દેશે ? શા માટે આવી ઉટપટાંગ ધડ-માથા વિનાની વાતો કરતા હશે ? જેને શાસ્ત્રસિદ્ધ સમ્યક્ત્વની જરૂર ના હોય અને સમ્યક્ત્વની સ્વકલ્પિત મનમાની વાતો કરીને વાસ્તવિક શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ સમ્યક્ત્વથી આધા જ રહેવું હોય અને ભોળા જીવોને બહેકાવી એ ઉન્માર્ગમાં પડે, તેમજ બુદ્ધિશાળી જીવો જાતની કાનપટ્ટી પકડે, વળી શ્રોતાઓ સદા લઘુતાગ્રંથિમાં જ પકડાયા રહે, ઉત્સૂત્રભાષી, હલકા...' વગેરે માનતા રહે, એવી જ વાતો શાસ્ત્રકારોના નામે કરવી હોય, તેમજ અનેક શાસ્ત્રના વિરોધો આવે એવી પ્રરૂપણા ચાલુ રાખવી હોય, એની તો આપણે દયા જ ચિંતવવી રહી, એવાઓ એવા સેંકડો લેખો લખે, કે ભાષણો કરે, તો પણ સુજાજનો એને આવકારવાના નથી, શાસ્ત્રના ચુસ્ત રાગીઓ ક્યારે પણ એને શાસ્ત્રસંમત માનવાના નથી, તેમજ સમકિતના ખપીજનો ક્યારેય પણ ક્ષયોપશમ સમકિતમાં અતિ જરૂરી એવા સમકિત મોહનીયના ઉદયને ફેંકી દેવા તૈયાર થવાના નથી.

ધર્મપુરુષાર્થની પ્રધાનતા અંગે અનેક શાસ્ત્રો શું કહે છે :-

મારે તો એ કહેવું છે કે ધર્મપુરુષાર્થને કોઈ જ દયાળુ શાસ્ત્રકારોએ વગોવ્યો નથી, એટલું જ નહીં પણ પ્રાયઃ બધા જ મહાદયાળુ પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ ધર્મપુરુષાર્થને ખૂબ ખૂબ વખાણ્યો છે. કેટલાય શ્રીસિદ્ધર્ષિગણી મહારાજ, શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મહારાજ, શ્રી કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજ... વગેરે અનેક મહાપુરુષોએ મોક્ષ કરતાં પણ ધર્મ-પુરુષાર્થને પ્રથમ ગણાવી ચઢિયાતો બતાવ્યો છે. દા.ત.

‘ઉપમિતિ’માં માત્ર અર્થ-કામ અને ધર્મ એ ત્રણ જ પુરુષાર્થ ગણાવ્યા પછી કહ્યું કે - “જો કે ચોથો મોક્ષ પુરુષાર્થ છે, પણ એ તો ધર્મનું જ કાર્ય છે - એટલે પરમાર્થથી ધર્મ જ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે.”

વળી ‘યોગશાસ્ત્ર’માં મોક્ષ પુરુષાર્થને અગ્રણી કહ્યો છે, છતાં ત્યાં પણ લખ્યું છે કે ‘મોક્ષ એ જ અર્થ છે અને એનું કારણ ધર્મ છે’ એનો ભાવ પણ એ જ છે કે ભલે મોક્ષ એ જ એક અર્થ યાને પ્રયોજન હોય, છતાં સમજી રાખો કે એ ધર્મથી જ સિદ્ધ થશે માટે જીવનમાં નિકટનું પ્રયોજન ધર્મ છે.

(૧૬૫)

વળી એ જ યોગશાસ્ત્રકાર ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત્રમાં ધર્મોપાર્જન કરવામાં તત્પર એવા પુરુષોને શિરોમણિ ભાવે ગણાવે છે. પણ નહિ કે મોક્ષને મુખ્ય પુરુષાર્થ માની ધર્મમાં નિરુદ્ધમી રહેનારને. તદુપરાંત,

ત્રિષષ્ટિ વગેરે અનેક ગ્રન્થોમાં પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ જ્યાં જ્યાં કોઈ ભગવાન કે મુનિની દેશનાની વાતો લખી છે, ત્યાં બધે જ પ્રાયઃ ધર્મપુરુષાર્થને જ પેટ ભરી ભરીને વખાણ્યો છે, તેમજ કલ્પવૃક્ષ વગેરે બધી સારી સારી સેંકડો ઉપમાઓ ધર્મને લગાડીને એને ખૂબ ખૂબ ઉત્તમ કહ્યો છે. એ દેશનાઓમાં શિવસુખ કે મોક્ષ વગેરેના ઉલ્લેખો ય છે, પણ તે છતાં ૧૦૦ એ ૮૦ ટકા જેટલી પૂર્વાચાર્ય મહાપુરુષોની ધર્મદેશનામાં ધર્મપુરુષાર્થના જેટલા ગુણગાન દેખાશે એટલા વિસ્તારથી નામોલ્લેખપૂર્વક મોક્ષપુરુષાર્થના નહીં દેખાય. આનું કારણ શું? એ જ કે અર્થ-કામ અને મોક્ષ ત્રણેયનું પ્રબળ અને અનન્ય કારણ ધર્મ જ છે. શરભત પીવાનું કહીએ એટલે સામો ભલે એને કદાચ સ્વાદ માટે પીતો હોય પણ પ્રાયઃ એની તરસ પણ મટવાની જ છે. એ રીતે ધર્મપુરુષાર્થને પ્રાધાન્ય આપી ધર્મ કરવાનું કહીએ એટલે એમાં મોક્ષફળની પ્રાપ્તિનો ઉપદેશ તો સમાઈ જ જાય છે, વધુમાં એ લાભ થાય છે કે અર્થ-કામના પ્રેમી જીવો પણ ધર્મપુરુષાર્થના માર્ગે આવી, ભારેકર્મી હોય તો પણ ધર્મના ક્રિયામાર્ગે આવી શુક્લપાક્ષિક થઈને પછી લઘુકર્મી બની ક્રમશઃ મુક્તિમાર્ગે પ્રયાણ કરનારા થાય છે. ‘માત્ર મોક્ષપ્રેમી જ હોય તે જ ધર્મશ્રવણને લાયક’ એવું કોઈ શાસ્ત્રકારે કહ્યું નથી. ચરમાવર્તમાં આવેલા મુક્તિના અદ્વેષવાળા અર્થ-કામપ્રેમી જીવોને પણ ધર્મશ્રવણ માટે યોગ્ય ગણ્યા છે. એ શ્રી ઉપમિતિ-ભવ-પ્રપંચકથા વગેરે ધર્મગ્રંથોમાં સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. ત્યારે દુઃખની વાત એ છે કે આ પ્રબળ વિદ્વાન પૂર્વ-પ્રતિષ્ઠિત સુવિહિત આચાર્યોની આચરિત ધર્મદેશના પધ્ધતિની સુંદર પ્રણાલિકાને બાજુ પર હડસેલી દઈને વજ્રસ્વામી ભગવંતની દેશના જેવી કોઈ એકાદ દેશનામાં આવતા કોઈ એકાદ શ્લોકનો અર્થ બરાબર સમજ્યા વિના જ જેમણે ધર્મને ‘ભૂંડો-ભૂંડો’ કહીને મોક્ષપુરુષાર્થ પર એકાન્તવાદમાં તાણી જાય એવો ભાર મૂકી દીધો છે, અને વર્ષોથી એ રીતે ટેવાઈ ગયા છે,

એવા ભાષણકારોએ આ શાસનમાં ભારે ગરબડ ઊભી કરી છે એમ આજે ઘણા સુવિહિત આચાર્યોને લાગી રહ્યું છે... જો એ લોકો કોઈ એકાદ પૂર્વાચાર્યની દેશનાને એકાન્તે નહીં પકડતાં, પ્રાચીન અનેક ધર્મશાસ્ત્રોમાં આવતી બધી ધર્મદેશનાઓ સંગૃહીત કરીને એની સાથે પોતાની દેશનાને સરખાવી જોશે તો જરૂર તેમને ઉપર કહેલી વાતની પ્રતીતિ થશે, ખાતરી થશે.

અમારો તો કોઈ પણ બાબતમાં વધારે પડતો બિનજરૂરી અતિઆગ્રહ નથી. ફક્ત એકાન્તવાદગર્ભિત ભારપૂર્વકના જકારગર્ભિત પ્રતિપાદનોની સામે જ અમારી લાલબત્તી છે. એ આ તકે ફરીથી સ્પષ્ટ કરીએ છીએ. કોઈ લાખો પ્રયત્ન કરે તો પણ અનેકાન્ત-પ્રતિપાદક શ્રી જિનવચન અન્યથા થવાનાં નથી. એક શંકા કરાય છે કે --

પ્ર૦ - તો પછી શાસ્ત્રે ઈહલોક પરલોકની આશંસાથી થતા ધર્માનુષ્ઠાનને વિષ-ગરલ અનુષ્ઠાન કેમ કહ્યા ?

ઉ૦ - ભલભલાને આવી શંકા થાય એમાં નવાઈ નથી, વળી વર્ષોથી એની એ વાત એકની એક જ રીતે ઉપર ઉપરથી વાંચી કે સાંભળી હોય એટલે એવો પાકો નિર્ણય પણ કોઈને થઈ ગયો હોય તો આશ્ચર્ય નથી, ખરી વાત એ છે કે દરેક શાસ્ત્રવાક્ય ખૂબ ઉંડાણથી આજુ-બાજુનો સંદર્ભ તપાસીને, તથા શાંતિથી બીજા ગ્રન્થકારો એ અંગે શું જણાવે છે એ બધાને ન્યાય આપીને, વિચારવું જોઈએ. એ રીતે જો વિચારાય તો કદાગ્રહમાં તણાવાનું નહીં થાય. બાકી એ રીતે વિચાર્યા વિના કદાગ્રહ પકડી રખાતો હોય અને પાછું મનાતું હોય કે 'વર્ષોથી મારી પાછળ ગ્રહ પડ્યો છે, (જે શાસ્ત્રના નામે વાતો કરે છે) પણ તે મેં ઘોળી પીધો છે,' તો ઘોળી પીધાનો અર્થ એ કે મારે કદાગ્રહ મૂકવાનો છે જ નહિ, સંસારમાં પણ આવું બનતું હોય છે કે જો કોઈ ખોટી મમતવાળાની પાછળ એનો કદાગ્રહ મૂકાવવા કોઈ હિતૈષી દા.ત. નાદાન કદાગ્રહી દીકરા પાછળ બાપ પૂંઠે પડી જાય, તો એ કદાગ્રહી દીકરાને એ હિતૈષી બાપ ગ્રહરૂપ લાગે છે. એવું અહીં પણ લાગે એ બનવાજોગ છે. વધારે દુઃખની વાત તો એ છે, કે જો આવો કોઈ ગ્રહ લાગુ પડ્યો લાગતો હોય તો શાસ્ત્રો જોવા વિચારવા

જોઈએ, પણ એ કર્યા વિના જો દાવો રખાય કે ગ્રહને ઘોળી પીવામાં આવ્યો છે તો તે ઘણું ખેદજનક કહેવાય. કદાગ્રહ આમેય સારો નહીં, તો પછી એને નિવારનારા ગ્રહને ઘોળી પીનારની કઈ દશા થાય ? કદાગ્રહ બાજુ પર મૂકીને વિચારીએ કે -

વિષ-ગરલ ક્રિયા અંગે યોગબિંદુ શાસ્ત્ર શું કહે છે ? :-

પૂજ્ય હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે વિષ-ગરલ અનુષ્ઠાનની પ્રરૂપણા જૈનમતે કરી છે ? કે અન્ય મતે ? યોગબિંદુની શ્લોક ૧૫૪ની વ્યાખ્યામાં શ્રી મુનિચન્દ્રસૂરિજી મહારાજ સ્પષ્ટપણે એને પાતંજલમત કહી રહ્યા છે. બીજું, પતંજલિએ એને કાળભેદ પાડીને કહ્યા નથી, જ્યારે જૈન શાસ્ત્રકાર એના ઉપરની મીમાંસામાં સ્પષ્ટ કહે છે કે વિષ-ગરલ અનુષ્ઠાન સામાન્યથી અચરમાવર્તકાળમાં હોય, અને વિશેષથી ચરમાવર્તકાળમાં મુક્તિના દ્વેષવાળાને હોય. મુક્તિના અદ્વેષવાળાને ચરમાવર્તકાળમાં પ્રાયઃ તદ્દહેતુ (અને આગળ વધતાં અમૃત) અનુષ્ઠાન હોય. આમાં મુખ્યત્વે ચરમાવર્તકાળમાં સહજમલની અલ્પતાને કારણે જન્મેલા મુક્તિના અદ્વેષને અથવા કંઈક મુક્તિના અનુરાગને કારણ તરીકે બતાવ્યો, નહીં કે એકાન્તે મુક્તિના અનુરાગને. તો હવે ચરમાવર્તમાં આવેલો જીવ ભલે કદાચ એ ઈહલૌકિક કાર્યની ઈચ્છાથી પણ ધર્માનુષ્ઠાન કરતો હોય, તો પણ એને વિષ-ગરલ અનુષ્ઠાન કઈ રીતે કહેવાય ? ‘બત્રીશ-બત્રીશી’ શાસ્ત્રની મુક્તિઅદ્વેષ-પ્રાધાન્યનામની ૧૩મી બત્રીશીમાં શ્લોક ૨૦-૨૧ની વ્યાખ્યામાં શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પણ સ્પષ્ટપણે કહે છે કે, -

‘દ્વાત્રિશદ્-દ્વાત્રિશિકા’ શું કહે છે ? :-

अपि बाध्या फलापेक्षा सदनुष्ठानरागकृत् ।

सा च प्रज्ञापनाधीना मुक्त्यद्वेषमपेक्षते ॥

અર્થ :- સૌભાગ્યદિફલની વાંછા પણ બાધ્યસ્વભાવવાળી તથા સદનુષ્ઠાનનો રાગ કરાવનારી હોય છે; અને તે ફલાપેક્ષાની બાધ્યતા ઉપદેશાધીન હોઈને કારણરૂપે મુક્તિ-અદ્વેષને સાપેક્ષ છે. આ રીતે ચરમાવર્તમાં મુક્તિઅદ્વેષના પ્રભાવે, સાંસારિક ફલની આકાંક્ષા પણ બાધ્ય કોટિની અર્થાત્ ભવિષ્યમાં

(૧૬૮)

નાબૂદ થનારી હોય છે. એટલે એ ધર્માનુષ્ઠાન બાધ્યકક્ષાની સાંસારિક ફલની આકાંક્ષાથી થવા છતાં ય, એમાં અભવ્યના ધર્માનુષ્ઠાન કરતાં ઘણો ભેદ છે, અને તેથી એ વિષ કે ગરલ અનુષ્ઠાન બનતું નથી, પણ તદ્દહેતુ જ બની રહે છે. ઉપરની વાત તથા આવા શ્રી ઉપાધ્યાયજી મ. ના ટંકશાળી વચનોને અવગણીને એ બાધ્યકક્ષાની ફલાકાંક્ષાવાળા અનુષ્ઠાનોને વિષ-ગરલમાં કોઈ ખપાવતું હોય, એમના ધ્યાન ઉપર લાવ્યા પછી પણ જો એ કદાગ્રહ છોડવા તૈયાર ન થાય તો ભવિતવ્યતાને જ દોષ દેવો રહ્યો. નિયાણું વગેરે કરનારા બ્રહ્મદત્ત વગેરે ચરમાવર્તમાં હોવા છતાં તેમની ફલાકાંક્ષા એવી તીવ્ર લંપટતાવાળી હતી કે જેને બાધ્યકક્ષામાં ગણી શકાય નહીં તેમજ જે લોકો ચરમાવર્તમાં હોવા છતાં વિષયસુખના અતિશય લંપટ હોય અને તે માટે જે આટામાં લૂણ જેટલો ધર્મ માંડ માંડ ભક્તિ-ભાવ-વિસ્મયાદિ વિના જ કરતા હોય, તો તેઓની પણ તે ફલાકાંક્ષા બાધ્યકક્ષામાં ન ગણાય. એટલે આવા તીવ્ર વિષયસુખની આકાંક્ષાવાળા હોય એવાના અથવા તો ચરમાવર્તમાં પણ અત્યંત અનાદરથી ધર્મ કરતા હોય એવાનાં ધર્માનુષ્ઠાન તદ્દહેતુરૂપ બનવાને બદલે વિષાદિરૂપ બને એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. માત્ર ચરમાવર્તમાં આવી જવા માત્રથી ધર્માનુષ્ઠાન તદ્દહેતુ કે અમૃત તુલ્ય બની જાય એવો એકાન્ત નથી, પરંતુ ‘મુક્તિ-અદ્વેષના પ્રતાપે બાધ્યકોટિની ફલાકાંક્ષાથી થતાં અનુષ્ઠાનો તદ્દહેતુરૂપ બને છે. વિષાદિરૂપ નહીં,’ - એ જ આ પ્રતિપાદનનો મુખ્ય હેતુ છે. માટે ‘આશય શુદ્ધિનું કાંઈ મહત્ત્વ જ નથી અથવા આશય સર્વથા ગૌણ છે,’ એવું કોઈએ સમજી લેવાની ગંભીર ભૂલ કરવી જોઈએ નહિ. શાસ્ત્રકારભગવંતોએ જ્યાં અચરમાર્વતકાળ અને ચરમાર્વતકાળ એમ કાળભેદને મુખ્ય દેખાડ્યો છે, ત્યાં જ આ વાત લાગુ પાડવાની છે.

જો મોક્ષના આશય સિવાયના આશય માત્રથી ધર્માનુષ્ઠાન એકાન્તે વિષ-ગરલ બની જતું હોત તો શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ પંચાશકમાં સૌભાગ્ય વગેરે સાંસારિક ફળના ઉદ્દેશવાળા તપોની રજુઆત કરત જ નહીં. એ તપ ‘વિશેષતઃ’ મુગ્ધજીવો માટે ભલે કહ્યાં હોય, પરંતુ ‘સામાન્યતઃ’ તે તે ફળના અર્થી બધાને માટે તે તપોનું વિધાન છે, એટલે તો એમણે ‘વિશેષતઃ મુગ્ધલોકે’ એવો

શબ્દપ્રયોગ કર્યો; નહીં તો 'મુગ્ધ જીવાનામેવ' એવો 'મુગ્ધ જીવોમાં જ' એમ 'જકારપૂર્વક પ્રયોગ કર્યો હોત, જૈનધર્મના વ્યવહારનયથી કોને તપ કહેવાય એ સ્પષ્ટ કરવા માટે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ૧૮મા પંચાશકમાં શ્લોક ૨૬માં ચોક્કમું જણાવ્યું છે કે --

પંચાશકશાસ્ત્રમાં તપની વ્યાખ્યા :-

जत्थ कषायणिरोहो बंभं जिणपूयणं अणसणं च ।

सो सच्चो चैव तवो विसैसओ मुद्धलयंमि ॥

અર્થ :- જેમાં કષાય ઉપર કાપ, બ્રહ્મચર્યપાલન, જિનપૂજા અને ભોજનત્યાગ-આ ચાર અંગો હોય તે બધા 'તપ' જ કહેવાય. મુગ્ધ જીવો માટે તો ખાસ.

જૈન તપની આ વ્યાખ્યા સમજનારા, સાંસારિક ફળના આશયથી થતાં ઉપરોક્ત ચાર અંગવાળા તપધર્મને 'ભૂંડો ભૂંડો' કહીને શો સાર કાઢતા હશે તે જ્ઞાની જાણે.

અહિં એક પ્રાસંગિક વાત પણ સમજવાની જરૂર છે કે- જૈનમાર્ગનો તપ કોને કહેવાય એની ઓળખ માટે પૂ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે અહીં અલબત્ત વ્યવહારનયને અનુસરીને તેની વ્યાખ્યા આપી છે, પરંતુ એથી એમને એમ કહેવું નથી કે 'આ ચાર લક્ષણવાળો તપ મોક્ષના હેતુથી નહિ કિન્તુ લૌકિક હેતુથી કરે તો તે અધર્મ છે, ભવવર્ધક છે, ભૂંડો છે.' આમ કહેનારા સ્પષ્ટપણે શાસ્ત્ર અને શાસ્ત્રકારનો દ્રોહ કરી રહ્યા છે; કેમકે શાસ્ત્રકારે તો ચોક્કમું કહ્યું છે કે 'સો સચ્ચો ચેવ તવો' એ બધો તપ જ-જિનશાસનનો તપધર્મ જ છે,' એને અધર્મ કે ભવવર્ધક યા ભૂંડો કહ્યો જ નથી, ભલે લૌકિક હેતુથી કર્યો હોય. આમ વ્યવહારનયને અનુસરીને તપધર્મ કોને કહેવાય એ બતાવ્યું.

‘જ્ઞાનસાર’ શાસ્ત્રમાં તપની વ્યાખ્યા :-

બીજી બાજુ નિશ્ચયનયને અનુસરીને શુદ્ધ તપની વ્યાખ્યા કરતાં, પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ જ્ઞાનસારના ૩૧ મા અષ્ટકમાં આ ૬ ઠા

(૧૭૦)

શ્લોકમાં ભોજન ત્યાગને બદલે સાનુબંધ જિનાજ્ઞા ઉમેરીને એને શુદ્ધતપ હોવાનું જણાવે છે -

यत्र ब्रह्म जिनार्चा च कषायाणां तथा हृतिः ।

सानुबन्धा जिनाज्ञा च तत् तपः शुद्धमिष्यते ॥

જૈનશાસનના સારને પામેલા મહાપુરુષો તો આ બંને વ્યાખ્યાને નય ભેદે પ્રરૂપે છે. પણ કેટલાક એકાંત નિશ્ચયવાદીઓ ઈરાદાપૂર્વક શ્રી જ્ઞાનસારના શ્લોકને વારંવાર આગળ કરીને પૂ. હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે વ્યવહારનયથી કરેલી વ્યાખ્યાને છૂપાવી એમનો દ્રોહ કરતા હોવાનું દેખાય છે. પણ આ રીતે સત્ય કદી છૂપાતું નથી.

‘પંચાશક’ શાસ્ત્રમાં વિષયશુદ્ધ અનુષ્ઠાન :-

તદુપરાંત, એજ ૧૮ મા પંચાશકના ૪૨-૪૩ મા શ્લોકમાં કહ્યું છે.

विसयसरुवणुबंधेहिं तह य सुद्धं जओ अणुड्डाणं ।

णिच्चाणं भणियं अण्णेहि वि जोगमगंगंमि ॥

एयं च विसयसुद्धं एगंतेणेव जं तओ जुत्तं ।

आरोग - बोहिलाभाइपत्थणाचित्ततुल्लं ति ॥

અર્થ :- બીજાઓએ પણ યોગમાર્ગમાં જો (૧) તીર્થંકર નિર્ગમ આદિ ‘વિષય’ (૨) આહાર-ત્યાગ-બ્રહ્મચર્ય-પૂજા-સાધુદાનાદિરૂપ ‘સ્વરૂપ,’ અને (૩) પરિણામ ટકી રહેવા દ્વારા પ્રકર્ષ પ્રાપ્તિરૂપ ‘અનુબંધ’ - આ ત્રણેયથી શુદ્ધ અનુષ્ઠાનને નિર્વાણનું કારણ કહ્યું છે, તો પછી જિનેશ્વરદેવોની વાત જ ક્યાં ?

સૌભાગ્યાદિ પૂર્વે કહેલા તપો સકલદોષમુક્ત શ્રી જિનેશ્વરદેવો સંબંધી શુદ્ધ વિષયને અનુસરતા હોવાથી એકાન્તે યુક્ત જ છે, ભલે તે પ્રાર્થનાગર્ભિત હોય ! કારણ કે તે આરોગ્ય-બોધિલાભની પ્રાર્થનાના જેવા જ છે. આવા વિષયશુદ્ધ તપ આદિ અનુષ્ઠાનને સૌભાગ્યાદિ લૌકિક આશયથી કરાતા છતાં, અહીં એને નિર્વાણઅંગ યાને મોક્ષનું કારણ કહે છે, એ નોંધપાત્ર છે.

જો ઇલલૌકિક પ્રાર્થનાગર્ભિત વિષયશુદ્ધ અનુષ્ઠાનો વિષ અને ગરલ બની જતા હોત, તો તે અનુષ્ઠાનોને શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ જેવા “એકાન્તે યુક્ત છે.” એમ કહેત ખરા? શું અહીં પોતે પોતાના જ યોગબિંદુ ગ્રન્થમાં કરેલી વિષ-ગરલ અનુષ્ઠાનની વાતો ભૂલી ગયા હોવાનું કોઈ કહી શકશે ખરું? જે મહાનુભાવો માત્ર હરિભદ્રસૂરિ કૃત યોગબિંદુ કે શ્રી ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજના કોક ફાવતા ગ્રન્થોમાંથી વિષ-ગરલ અનુષ્ઠાનની વાતોને એકાન્તે પકડી બેઠા છે, તેઓએ આ પંચાશક શાસ્ત્રની વાતો સભા આગળ આજ સુધી કેમ કરી નથી? હવે કહો કે “ધર્મ ભૂંડો નહીં, પણ એકાન્તવાદ ભૂંડો, એકાન્તવાદની વાસના ભૂંડી; અનેકાન્તવાદ રુડો, અનેકાન્તવાદ ગર્ભિત પ્રરૂપણા રુડી.”

આ સમગ્ર ચર્યાનો એ જ સાર છે, કે પોતાનું અને બીજાનું કલ્યાણ ઈચ્છનારા ભાગ્યવાનોએ કોઈ પણ શાસ્ત્રની વાત એકાન્તે પકડાઈ ન જાય તે માટે, બીજા શાસ્ત્રોમાં તે તે વિષયો અંગે શું શું ભાષ્યું છે તેની ખોજ કરવા પુરુષાર્થ આદરવો જોઈએ. શ્રી જિનેશ્વરદેવની સર્વ આજ્ઞાઓનો સાર બતાવતાં ‘ઉપદેશ રહસ્ય’માં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ એક જ વાત કરે છે કે - “જેમ જેમ રાગ-દ્વેષની પરિણતિ ઘટતી આવે તેમ તેમ પ્રવર્તવું, - આ જ જિનેન્દ્ર ભગવાનની આજ્ઞા છે.” આ સર્વ આજ્ઞાઓની સારભૂત આજ્ઞા સતત લક્ષમાં રાખીને જો આપણે ઉપદેશની ધારા વહેતી કરીએ તો પછી એના ઉપર ભલે બીજાઓ ગમે તેટલા અસત્ય શબ્દોમાં પ્રહારો કરતા રહે, તો ય આપણું એનાથી કાંઈ બગડી જવાનું નથી. બને ત્યાં સુધી નિષ્ફળ ચર્યાથી દૂર રહેવું. કોઈ વાર ન છુટકે દુખાતા હૈયે ચર્યા કરવી પડે, તો એ ચર્યા કરતાં પણ આપણા હૈયામાં કદાગ્રહ કે અભિનિવેશ અથવા બીજાઓ પ્રત્યે દ્વેષ-તિરસ્કારનો ભાવ ન આવી જાય, તેનો જ ખાસ ખ્યાલ રાખવાનો. ઉપરના સમગ્ર પ્રતિપાદનમાં પણ આ જ ભાવની અનુવૃત્તિ જાણવી, અને બીજાઓ જે કાંઈ કહેતા હોય; તે જો શાસ્ત્રોને બરાબર અનુસરતું હોય, અથવા શાસ્ત્રથી જરાય વિરુદ્ધ ન હોય, તો તે નયસાપેક્ષભાવે સ્વીકારવામાં સંકોચ જરાય રાખવો નહિ. એ રીતે આપણે સૌ અરિહંતના અચિંત્ય પ્રભાવે સ્વપરના કલ્યાણ માર્ગે આગળ વધીએ એવી પરમાત્માને પ્રાર્થના. શ્રી જિનાજ્ઞાથી વિપરીત કાંઈપણ કહેવાયું હોય તો.... મિચ્છામિ દુક્કડમ્.....

(૧૭૨)

૧૨૨. જીવનમાં અરિહંતદેવનું સ્થાન : ઈષ્ટફળ-સિદ્ધિનો શાસ્ત્રપાઠ-સિદ્ધ અર્થ

(લેખક-પૂજ્યપાદ ન્યાયવિશારદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા)

(લેખાંક-૧)

(દિવ્યદર્શન, વર્ષ-૩૩, વિ.સં.૨૦૪૦, આસો સુદ-૫, અંક નં.૪)

જૈનના જીવનમાં પરમાત્મા અરિહંતદેવનું સ્થાન કેટલું? તો કે જીવનમાં અરિહંતદેવની મુખ્યતા હોય; અર્થાત્ બધી વાતમાં અરિહંતદેવને આગળ કરનારો હોય. માટે તો સવારે જાગતા તરત પહેલું ‘નમો અરિહંતાણં’ યાદ કરવાનું શાસ્ત્ર કહે છે. એટલું જ નહિ ‘સૂતા બેસતાં ઊઠતાં જે સમરે અરિહંત’ પણ અરિહંતદેવને વાતવાતમાં યાદ કરવાનું શીખવે છે. અરે ! ‘ધર્મસંગ્રહ’ શાસ્ત્ર કહે છે, - ઘરેથી આજીવિકા માટે નીકળતાં નમસ્કારાદિ મંગળ કરે. શું સંસારની વાતમાં ભગવાનને લવાય ? હા, લવાય. સંસારના ઝેરથી બચવા ભગવાનને જ આગળ કરાય. શું લગ્નની ચોરીમાં નવકાર ગણીને બેસે એણે ગુનો કર્યો? પરગામ જવા નવકાર ગણીને નિકળે એ શું એણે પાપ કર્યું? ગાડીમાં ખીસાં ના કપાઈ જાય, કે રસ્તામાં ગાડી -રિક્ષાનો અકસ્માત ન થાય, એ માટે નવકારથી અરિહંત પ્રભુને નમસ્કાર કર્યો એ શું એણે પાપ કર્યું? ‘ભગવાનને તો માત્ર મોક્ષ માટે જ યાદ કરાય, સંસારની વાતમાં ભગવાનને લવાય જ નહિ’ ‘ભગવાન પાસે સંસારનું જરૂરી કશું મંગાય જ નહિ,’- આ ભ્રમણામાં પડેલો જીવ જીવનમાં અરિહંતને મુખ્ય કરવાના મહાન કર્તવ્ય અને કૃતજ્ઞતા ભૂલે છે.

જીવનમાં હાલતાં ને ચાલતાં પરમાત્મા અરિહંતદેવને મુખ્ય કરવાનું કારણ એ છે કે,

ઉપમિતિ શાસ્ત્ર કહે છે, - ઠેઠ નિગોદમાંથી જીવ આટલે ઊંચે ઉત્તમ મનુષ્ય જન્મ સુધી આવ્યો એ અરિહંતદેવના પ્રભાવે, અને હજી મોક્ષ સુધી પહોંચશે તે પણ એ ભગવાનની કૃપાથી. તો પછી કૃતજ્ઞતારૂપે પણ એ પ્રભુને કેમ એક ક્ષણ પણ ભૂલાય ? પ્રભુને જીવનમાં ક્યાં ને ક્યારે ભૂલાય ? કહો બધે જ અરિહંત પ્રભુ આગળ કરાય. જીવનમાં અરિહંત દેવનું સ્થાન સાર્વત્રિક હોય.

(૧૭૩)

વળી, ‘લલિત વિસ્તરા’ શાસ્ત્ર કહે છે કે, ‘ એક શુભ અધ્યવસાય પણ ભગવત્-પ્રસાદથી લભ્ય છે.’ આટલામાં ય ભગવાનનો પ્રભાવ, પછી મનુષ્યભવ જેવી મહાન સદ્ગતિ, ઉત્તમકુળ, પાંચે ઈન્દ્રિયો અને મનની પટ્ટા વગેરે ઉત્તમ પ્રાપ્તિઓ ભગવાનનાં પ્રતાપે જ મળ્યાનું પુછવું જ શું ? શ્રી લલિતવિસ્તરા શાસ્ત્રની ટીકામાં આચાર્ય દેવશ્રી મુનિચંદ્રસુરિજી મહારાજે આ સદ્ગતિ વગેરે ભગવાનના પ્રભાવે મળવાનું લખ્યું છે. આ હિસાબે ભગવાનનો કેટલી બધી બાબતોમાં ઉપકાર ? આ આવા ઉપકારી પ્રભુને ક્યાં ભૂલાય ? જીવનમાં અરિહંતદેવને ક્યાં સ્થાન ન હોય ?

વળી શ્રી ‘પંચસૂત્ર’ શાસ્ત્ર કહે છે કે તથાભવ્યત્વના પરિપાકથી જ પાપકર્મનો નાશ થઈને જીવનનાં સંસાર-ભ્રમણનો અંત આવે, ને એ પરિપાક કરવા માટેના ત્રણ સાધન પૈકી પહેલું સાધન ચાર શરણનો સ્વીકાર છે; અને એમાંય પહેલું છે ‘ અરિહંતશરણ’ સ્વીકારવાનું. આ અરિહંતશરણ એટલે શું ? જે અનુકૂળ પ્રાપ્તિઓ થઈ છે, એમાં અરિહંતનો ઉપકાર વારંવાર યાદ આવે કે ‘પ્રભુ ! તમારા જ પ્રભાવે આ અનુકૂળ અનુકૂળ બની આવ્યું છે, તમારો મહા ઉપકાર માનું છું,’ અને જે અનુકૂળ બનવાનું અપેક્ષિત છે, ત્યાં પણ પ્રભુનો પ્રભાવ યાદ આવી પ્રાર્થના થાય કે ‘પ્રભુ ! તમારા જ પ્રભાવે આ અનુકૂળ બનવાનું છે, તે બનો ; જેથી ચિત્તની સ્વસ્થતા જળવાય, અને સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મ-સાધનાઓ થાય. મારે તમારો જ આધાર છે.’

આવું અરિહંત પરમાત્માનું સક્રિય શરણ રખાય, તો તથાભવ્યત્વ પાકતું આવે.

આમ જીવનમાં અરિહંતની મુખ્યતા રાખવાની છે; એટલા માટે શ્રાવકને જીવન જીવતાં જીવનનિર્વાહની ચિંતા ઉભી થાય, રોગ વ્યાધિ થાય, જીવન જરૂરી વસ્તુની અછત ઊભી થાય, યા પોતાને કે કુંટુંબના સભ્યને મુશ્કેલી ઊભી થાય, ... વગેરે વગેરેમાં શ્રાવક ભલે ચાલુ બાહ્ય ઉપાય કરી લેતો હોય, છતાં એને મુખ્ય શ્રદ્ધા અરિહંત પ્રભુના પ્રભાવ ઉપર હોય કે ‘ જે કાંઈ સારું થશે તે મારાં અરિહંત પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવે જ થશે.’

‘જિનભક્તે જે નવિ થયું રે, તે બીજાથી નવિ થાય રે,’

એવી એની અટલ શ્રદ્ધા હોય છે. તેથી પ્રભુને પ્રાર્થના કરે છે કે ‘પ્રભુ

(૧૭૪)

તારા પ્રભાવે મારું આ ઈષ્ટ કાર્ય સિધ્ધ થાઓ. મને તમારા પર જ શ્રદ્ધા છે, મારે તમારું જ શરણ છે, તો હું ઈષ્ટ કાર્ય-સિધ્ધિ માટે બીજા ત્રીજાની આગળ શા માટે દીનતા કરું ? કે જેવા તેવા ભૌતિક ઉપાયોના પાપ-પ્રપંચ શા માટે કરું ? મને પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે તમારા જ પ્રભાવે મારું ઈષ્ટ કાર્ય સિધ્ધ થશે.’

આ કાંઈ સાંસારિક સ્વાર્થ માટે પ્રભુને વટાવવાની વાત નથી, પરંતુ પ્રભુને જીવનવ્યાપી બનાવવાની વાત છે. જેમ ધાર્મિક ઈષ્ટ સિધ્ધિઓ અરિહંત ભગવાનનાં પ્રભાવે જ થતી આવવાનું માને છે, એમ આ લોકની ઈષ્ટ સિધ્ધિઓ પણ પ્રભુના પ્રભાવે જ થવાનું માને છે.

એમાં એના દિલને ઈષ્ટ-સિદ્ધિ ગૌણ છે, સાર્વત્રિક અરિહંતશરણ એ મુખ્ય છે.

આ સમજીને જ ગણધર ભગવાને ‘જયવીયરાય’ સુત્રમાં ‘ઈટ્ઠ ફલસિદ્ધિ’ની માંગણી મૂકી છે. એમાં ‘ઈષ્ટફળ’ની વ્યાખ્યા મહાન પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ એકી મતે ‘ઈહલૌકિક પદાર્થ’ એવી કરી છે. કોઈને શંકા થાય કે ‘વીતરાગ ભગવાન આગળ પારલૌકિક વસ્તુ દાન, શીલ, જૈન ધર્મ, મોક્ષ માર્ગ, મોક્ષસાધક સામગ્રી, મોક્ષ વગેરે માગવાની સાથે ઈહલૌકિક અર્થાત્ આ લોકની (સાંસારિક) વસ્તુ માંગવાનું કેમ કરાવે છે?’ તો વ્યાખ્યાકાર મહર્ષિઓએ એનો ખુલાસો કર્યો કે આ ઈહલૌકિક ઈષ્ટ વસ્તુઓની માંગણી એટલા માટે કરાય છે કે એની પ્રાપ્તિ થવાથી ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે, ચિત્તની વ્યાકૂળતા મટે છે, એથી ‘ઉપાદેય-આદર’ યાને સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મ-પ્રવૃત્તિ થાય છે.

‘ઈટ્ઠફલસિદ્ધિ’નો આ અર્થ આપણે ટીકાકાર મહર્ષિઓના શબ્દમાં જોઈએ,-

(૧) સમર્થ શાસ્ત્રકાર આચાર્ય ભગવાનશ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રી ‘લલિતવિસ્તરા’ શાસ્ત્રમાં લખે છે, -

“તથા” ઇષ્ટફલસિદ્ધિઃ’ અવિરોધિ ફલ નિષ્પત્તિઃ । અતો હિ ઇચ્છા-વિઘાતાભાવેન સૌમનસ્યમ્’, તતઃ ઉપાદેયાદરઃ । ન ત્યયમન્યત્રાનિવૃત્તોત્સુક્યસ્યેતિ । અયમપિ વિદ્વજ્જનપ્રવાદઃ- ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’સ્તુ ઇહલૌકિકી યયોપગૃહીતસ્ય ચિત્તસ્વાસ્થ્યં ભવતિ ” ।

અર્થ :- તથા ઈષ્ટફળ સિદ્ધિ એટલે (જે ઉપાદેય ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવી છે એને) વિરુદ્ધ નહિ એવી વસ્તુની પ્રાપ્તિ; કારણ કે એ પ્રાપ્તિ થી (ઈષ્ટની) ઈચ્છાનો વિઘાત અર્થાત (અ-પૂર્તિ) નથી રહેતી. એટલે પૂર્તિ થવાને લીધે, સુમનસ્કતા (ચિત્તની સ્વસ્થતા) થાય છે, તેથી ઉપાદેય (ધર્મ)માં અવ્યાકૂળ પ્રયત્ન થાય છે. કિન્તુ આ ઉપાદેયનો અવ્યાકૂળ પ્રયત્ન બીજી જગ્યાએ (અર્થાત્ ઈષ્ટમાં) ઉત્સુકતા ન મટી હોય એવા પુરુષને થતો નથી. (આ એક વ્યાખ્યા. હવે બીજી વ્યાખ્યા,) આ પણ વિદ્વાન પુરુષોની વ્યાખ્યા છે, કે ઈષ્ટફળ સિદ્ધિ તો ઈહલૌકિક સંબંધિ (લેવાની), તેનાથી ઉપકૃત (મનુષ્ય)ને ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે.

(૨) મહાવિદ્વાન નવાંગી ટીકાકાર આચાર્ય ભગવાન શ્રી અભયદેવ-સૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રી ‘પંચાશક’ શાસ્ત્રની (૪-૩૩)ની ટીકામાં લખે છે,
 “ઈષ્ટફલસિદ્ધિઃઅભિમતાર્થનિષ્પત્તિઃયયોપગૃહીતસ્ય ચિત્તસ્વાસ્થ્યં ભવતિ, તતશ્ચ ધર્મે પ્રવૃત્તિઃ સ્યાદિતિ । ”

અર્થ :- ઈષ્ટફળ સિદ્ધિ એટલે ઈચ્છિત પદાર્થની પ્રાપ્તિ, જેનાથી ઉપકૃત થયેલા જીવને ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે, અને પછી ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય.

**જીવનમાં અરિહંતદેવનું સ્થાન : ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’નો શાસ્ત્રીય અર્થ
 (લેખાંક-૨)**

(દિવ્યદર્શન, વર્ષ-૩૩, વિ.સં.૨૦૪૦, આસો સુદ-૧૨, અંક નં.૫)

‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ની બે મહાન શાસ્ત્રકારોની વ્યાખ્યા જોઈ. હવે કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ‘શ્રી યોગશાસ્ત્ર’ (૩-૧૨૪) ની ટીકામાં શું લખે છે. તે જોઈએ. એ લખે છે.

(૩) ‘તથા ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિઃ’ અભિમતાર્થ-નિષ્પત્તિઃ ઐહલૌકિકી યયોપગૃહીતસ્ય ચિત્તસ્વાસ્થ્યં ભવતિ તસ્માચ્ચોપાદેયપ્રવૃત્તિઃ ।”

અર્થ :- તથા ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ એટલે ઈચ્છિત (વસ્તુ) ની ઉત્પત્તિ - (પ્રાપ્તિ), જે આ લોકસંબંધી હોય છે, જેનાથી ઉપકૃત થયેલા (જીવ) ને ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે, અને એના લીધે ઉપાદેય (ધર્મ) માં પ્રવૃત્તિ થાય છે. (આમાં ય સ્પષ્ટ આ લોકની વસ્તુ માંગી.)

(૧૭૬)

(૪) કર્મગ્રન્થાદિ-રચયિતા મહાન શાસ્ત્રકાર આચાર્ય ભગવાન શ્રી દેવેન્દ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજ શ્રી 'શ્રાદ્ધદિન કૃત્ય' શાસ્ત્ર (પૃ. ૭૫)માં લખે છે.

“ઈષ્ટફલસિદ્ધિઃ” ઐહિકાર્થ-નિષ્પત્તિઃ યયોપગૃહીતસ્ય ચિત્તસ્વાસ્થ્યં ભવતિ ।”

અર્થ:- ઈષ્ટફલસિદ્ધિ એટલે આ લોકસંબંધી પદાર્થની ઉત્પત્તિ, જેનાથી અનુગૃહીત (જીવ) ને ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે. (આમાં ય સ્પષ્ટપણે આ લોકની વસ્તુ માંગી.)

(૫) મહામહોપાધ્યાય શ્રી માનવિજયજી મહારાજ શ્રી 'ધર્મસંગ્રહ' શાસ્ત્ર (પૃ. ૧૬૩)માં લખે છે,-

“તથા ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિઃ’ અભિમતાર્થનિષ્પત્તિઃ ઇહલૌકિકી, યયોપગૃહીતસ્ય ચિત્તસ્વાસ્થ્યં ભવતિ, તસ્માચ્વોપાદેયપ્રવૃત્તિઃ।”

અર્થ:- યોગશાસ્ત્રના પાઠ પ્રમાણે.

આ ધુરંધર શાસ્ત્રકાર ભગવંતો 'ઈષ્ટફળ'નો એકમતે 'ઈહલૌકિકાર્થ' એટલે કે 'આ લોક સંબંધી વસ્તુ (સાંસારિક વસ્તુ)' એવો એક સરખો અર્થ કરે છે, અને ભગવાન આગળ 'ઈટ્ઠફલસિદ્ધિ' પદથી સ્પષ્ટપણે એની માગણી કરાય છે. (કેમ આની માગણી ?) તો કે “એનો સહકાર-સહાયતા પામેલા જીવને ચિત્તની વ્યાકૂળતા મટી ધરપત થાય છે, સ્વસ્થતા-શાંતિ થાય છે, ને તેથી ઉપાદેય ધર્મમાં સ્વસ્થ ચિત્તથી આદર એટલે કે પ્રયત્ન પ્રવૃત્તિ થાય છે.” - આવી એ જ શાસ્ત્રકારો ત્યાં સ્પષ્ટતા કરે છે.

હવે જો એમ કહીએ કે 'ઈષ્ટફલસિદ્ધિ'થી ભગવાન આગળ મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી જ મંગાય અર્થાત્ જો 'જ' કારથી 'ઈહલૌકિક વસ્તુ, સાંસારિક વસ્તુ મંગાય જ નહિ' એવો નિષેધ કરીએ તો પૂર્વોક્ત ધુરંધર શાસ્ત્રકાર ભગવંતોની અવગણના થાય, પૂર્વોક્ત મહાપ્રમાણભૂત શાસ્ત્રવચનોનો અપલાપ થાય. જિનવચનાનુસારિ ભવભીરુ આચાર્યકૃત શાસ્ત્રવચન એટલે જિનવચન, એની સામે બળવારૂપ થાય.

જો એમ કહિયે કે 'ઈષ્ટફલ'ની પૂર્વાચાર્યોએ કરેલી 'ઈહલૌકિક પદાર્થ'એવી વ્યાખ્યા પ્રામાણિક છે? કે અપ્રમાણિક? જો પ્રામાણિક છે તો એનો

અપલાપ કેમ કરાય? જો અપ્રામાણિક છે, તો શું એવી અપ્રામાણિક વ્યાખ્યા કરનારા પૂર્વાચાર્યો પોતે જ અપ્રામાણિક નહીં ઠરે? તેમજ,

કદાચ કહો કે, પૂર્વાચાર્યોનો કરેલો અર્થ તો પ્રામાણિક છે પરંતુ તે આજના જીવોને બતાવવા જેવો નથી. તેથી પરમાર્થ બતાવાય છે, તો સવાલ એ છે કે, પૂર્વાચાર્યોનો અર્થ આજના જીવોથી છુપાવી એના નિષેધક પરમાર્થ બતાવવા જતાં, જે આજના જીવો એ શાસ્ત્રો વાંચશે સાંભળશે એમને એમજ લાગશે કે “શાસ્ત્રોમાં લખેલ આ ‘ઈહલૌકિક પદાર્થ’ એવો અર્થ ખોટો, અને ‘મોક્ષ-મોક્ષસાધક સામગ્રી’ એવો અર્થ સાચો,” તો શું એથી એમનો બુદ્ધિભેદ અને શ્રદ્ધાભેદ નહિ થાય? અગર કહો, એમણે આ પરમાર્થ સમજવો જોઈએ, તો આ પરમાર્થનો કોઈ શાસ્ત્રપાઠ છે? અથવા ટીકાકારોએ ‘ઈહલૌકિક અર્થ’ એવી વ્યાખ્યા લખ્યા પછી એના હેતુ તરીકે આગળ જે પંક્તિઓ લખી છે એને આ પરમાર્થ સંગત છે?

અથવા મહાન પૂર્વાચાર્યોને જો ઈષ્ટફળનો ‘ઈહલૌકિક પદાર્થ’ એવો અર્થ ઈષ્ટ નહોતો, તો એમણે એના બદલે ‘ઈષ્ટફળ’ એટલે ‘મોક્ષ મોક્ષસાધક સામગ્રી’ એમ સીધો આ પરમાર્થ જ કેમ ન લખ્યો? કહો કે એમના મનમાં આ ભળતો પરમાર્થ હતો જ નહીં. ઈષ્ટફળનો મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી એ પરમાર્થ ભળતો બનાવટી અસત્ કેવી રીતે એ હવે જોઈએ.

‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિની ઈહલૌકિક પદાર્થ નિષ્પત્તિ’ એવી વ્યાખ્યા લખાયા પછી ‘ઈહલૌકિક’ એટલે કે આ લોકની વસ્તુ માગવાના કારણમાં એજ શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ કહ્યું. ‘જેની સહાયતાથી જીવને ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે અને તેથી સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે’ ધ્યાનમાં રહે કે,-

અહીં ‘ચિત્તસ્વસ્થતા થાય છે’ એ હકીકત લખી છે, માગણી નથી લખી.

માગણી તો ઈહલૌકિક વસ્તુની; પણ હકીકત એવી છે કે માંગેલી વસ્તુ મળે, તો એની સહાયતાથી મનની વ્યાકુળતા મટીને સ્વસ્થતા થાય છે; એટલે પછી સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મપ્રવૃત્તિ થાય છે. તો અહીં માંગ્યું શું? ચિત્તસ્વસ્થતા નહીં, પણ આ લોકની વસ્તુ જ માંગી.

વસ્તુસ્થિતિ પણ એવી જ છે. દા. ત. કુટુંબ લઈને બેઠેલા શ્રાવકને ધંધો કે નોકરી તૂટી ગઈ, તે તરતમાં બીજો ધંધો યા નોકરી મળતી નથી; હવે ‘કુટુંબને (૧૭૮)

શું ખવરાવવું' એની મોટી ચિંતા છે, ચિત્તને વ્યાકુળતા છે તો એ પ્રભુ પાસે કેવું 'ઈષ્ટફલ' માગવા જાય? શું એમ માંગે કે 'પ્રભુ! કુટુંબ ભલે ભૂખે મરતું, પરંતુ મને સમાધિ આપો, મારા મનને વ્યાકુળતા ન થાઓ સ્વસ્થતા રહો.' શું આવું માંગે? અથવા શું એમ માંગે કે 'ભૂખે મરતા કુટુંબને ચિત્તની સ્વસ્થતા રહો' શું આવું માંગે? જો પાસેવાળો કોઈ જૈનેતર આ જાણીને શ્રાવકને પૂછે 'કેમ ભાઈ! કુટુંબના ચિત્તને સ્વસ્થતા જ માગવી છે? પણ આ તમારુ કુટુંબ ભૂખે મરતું છે, એનું શું? એ કશું તમારા ભગવાન આગળ માંગવું નથી?' અને શ્રાવક જો એનો ખુલાસો કરે કે 'અમારા ભગવાન આગળ સાંસારિક વસ્તુ મંગાય જ નહી' તો પેલો કહે 'પણ આ કુટુંબના નાના નાના બચ્યા ભૂખ્યાડાંસ ખાવાની વસ્તુ માટે ટળવળી રહ્યા છે. એની દયા નથી આવતી ? ખરો તમારો ધર્મ !' તો આમાં શ્રાવકે બીજા આગળ જૈનધર્મની શોભા વધારી? કે બીજાને જૈનધર્મ પર સૂગ કરાવી ?

અરે ! બીજાને શું લાગે એ વાત તો પછી, પરંતુ છોકરા ભૂખે ટળવળતા હોય, રોતા હોય ત્યાં 'જેવાં એનાં કર્મ, ભગવાન આગળ છોકરા માટે ખાવાનું મંગાય નહી, ખાવા-ભેગી રોજી-પૈસા વગેરે સાંસારિક વસ્તુ મંગાય જ નહી' એમ કરી શું ઠંડે કલેજે નાના બચ્યાને ભૂખે ટળવળતા જોયા કરે? અમને સમાધિ મળો મોક્ષમાર્ગ મળો એમ રટ્યા કરે?

ત્યારે ગણધર ભગવાને 'જયવીયરાય' સૂત્રમાં 'ઈષ્ટફલસિદ્ધિ' પ્રાર્થના મૂકી તે શું પ્રાર્થના કરનારને આમ સાવધાન કરવાના આશયથી મૂકી કે "ભલે છોકરા ભૂખે મરતા હોય, પણ ખબરદાર, 'ઈષ્ટફળથી એમના માટે ખાનપાન-પૈસા આજીવિકા માગતો નહી, માત્ર મોક્ષ-મોક્ષમાર્ગ જ માગજે!' અથવા 'ખાનપાન-પૈસા માગે તો તે સંસારની વસ્તુ તરીકે ન માંગતો, પણ એને મોક્ષસાધક સામગ્રી તરીકે માંગજે!' શું ગણધર ભગવાનનો આ આશય હોય? ત્યારે જો હા કરીએ તો શું ખાનપાન-પૈસા એ મોક્ષસાધક સામગ્રી ગણાય? જો ગણાતી હોય તો તો પછી સંસારસાધક સામગ્રી કઈ ગણાય? વાસ્તવમાં જૈનશાસનમાં ત્યાગ, તપ, જિનભક્તિ, સામાયિક...વગેરે એ મોક્ષસાધક સામગ્રી છે, ને એની સામે આહાર-રસ, વિષયો, અર્થ, કામ, કષાયો, અશુભ યોગો.... એ સંસારસાધક સામગ્રી છે.

(૧૭૯)

સારાંશ ‘ઈટ્ઠફલસિદ્ધિ’એ ગણધર વચનની મોટા માંઘાતા પૂર્વાચાર્યોએ કરેલી વ્યાખ્યા અને એને બતાવેલ હેતુ સ્પષ્ટ કહી રહેલ છે કે ગણધર ભગવાન ‘ઈષ્ટફળ’થી ઈહલૌકિક અર્થાત્ આ લોકની વસ્તુ લે છે તે સમજીને જ કે ‘એની પ્રાપ્તિ પ્રભુ આગળ માગી શકાય છે ; કેમકે એ પ્રાપ્તિ થવાથી જીવને વ્યાકુળતા મટી સમાધિ-સ્વસ્થતા થાય છે, જેથી સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. પૂર્વાચાર્યોએ વ્યક્ત કરેલ આ ગણધરઆશય સ્પષ્ટપણે સૂચવી રહેલ છે કે ‘માગવાની ઈષ્ટ વસ્તુ ઈહલૌકિક વસ્તુ છે, પણ નહિ કે સમાધિ અને ધર્મ પ્રવૃત્તિ, અહીં સમાધિ કેમ ન માંગવી ? તો તે જ્ઞાની ભગવંત સમજે છે કે જીવને જીવનનિર્વાહનું સાધન જ નહીં હોય, પોતે અને કુટુંબ ભૂખે મરતું હશે અથવા રોગાદિની મહાવેદના હશે યા કોઈ પત્ની-પુત્રાદિ મહાપ્રતિકુળ હશે. કોઈ અણધારી રાજ્યસરકાર લૂંટારા વગેરેની આફત આવી હશે... વગેરે વગેરેમાં સંસારી જીવને કહીશું કે ‘સમાધિ રાખ’ તો એ ભારી આફતમાં વ્યાકુળ એનું મન સમાધિ શી રીતે રાખી શકવાનું હતું ? ત્યાં મુનિને પણ મનને સમાધિ મુશ્કેલ. એટલે શ્રાવકને જો કહીએ કે ‘ આ ભારી આપદા ટાળવાનું ને સાંસારિક અનુકૂળ વસ્તુ બનવાનું તારે મંગાય જ નહી તારે તો સમાધિ જ મંગાય,’ તો એ શે શક્ય બને ? કે એ માગણી શી રીતે વ્યવહારુ હોય ? એટલે નિશ્ચિત વાત છે કે માગણી સમાધિની નહી પણ ઈહલૌકિક વસ્તુની છે.

જીવનમાં અરિહંતદેવનું સ્થાન : ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’નો શાસ્ત્રીય અર્થ

(લેખાંક-૩)

(દિવ્યદર્શન, વર્ષ-૩૩, વિ.સં. ૨૦૪૦, આસો વદ-૩, અંક નં. ૬)

જૈનનાં જીવનમાં પરમાત્મા અરિહંતદેવનું સ્થાન કેટલું બધુ વ્યાપક છે કે એને સંસારવાસમાં અનેક તકલીફ આવે, અનેક સમસ્યા ઊભી થાય, એના ઉકેલ માટે એ બીજે ન જાય, તેમજ અસ્વસ્થ વ્યાકૂળ ન બને, આર્તધ્યાન ન કરે, એટલા માટે ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં ગણધર ભગવાન ભવનિર્વેદ માગનારા ભક્તને ‘ઈટ્ઠફલસિદ્ધિ’ માંગવાનું કહે છે, ને મહાવિદ્વાન પૂર્વાચાર્યો બધા જ

(૧૮૦)

એકમતે એ ‘ઈષ્ટફળ’ની વ્યાખ્યા ‘ઈલલૌકિક પદાર્થ’, અર્થાત્ આ લોકની વસ્તુ એવી વ્યાખ્યા કરે છે. પ્રશ્ન થાય કે ગણધર મહારાજા વીતરાગ ભગવાન પાસે આવું કેમ મંગાવે છે ? તો એના ખુલાસામાં આ પૂર્વાચાર્ય મહર્ષિઓ કહે છે કે એ આ લોકની વસ્તુની સહાયતાથી ચિત્તની સ્વસ્થતા સમાધિ થાય છે ; એથી સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મપ્રવૃત્તિ થાય છે.

અહીં ખાસ નોંધપાત્ર આ છે કે ઈલલૌકિક વસ્તુની માંગણી કરવાનો હેતુ એ બતાવ્યો કે એ વસ્તુની સહાયતાથી ચિત્તની સ્વસ્થતા-સૌમનસ્ય થાય છે. આનો સીધેસીધો અર્થ તો એ છે કે આ લોકની ઈચ્છિત વસ્તુ મળી આવે તો ચિત્તની વ્યાકુળતા-વિહ્વળતા મટે તેથી સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મપ્રવૃત્તિ થાય.

હવે અહીં જો એમ કહીએ કે “આ સ્વસ્થતા એટલે સમાધિ અને ‘સમાધિ’ એટલે મોક્ષસાધક સામગ્રી અને એજ વસ્તુ મંગાય. ” તો આ કહેવું બરાબર નથી; કેમકે ઈષ્ટફળ એટલે આ લોકની વસ્તુ દા.ત. ખાનપાન, વ્યાધિનાશ, કુટુંબફલેશનાશ, કોઈ આપત્તિ-વારણ વગેરે બની આવે એથી (૧) શું તરતમાં સીધો મોક્ષ થાય ? યા (૨) સીધો મોક્ષમાર્ગ સમ્યગ્દર્શનાદિ ઊભો થાય ? અથવા (૩) સીધી મોક્ષસાધક-સામગ્રી બની જાય ? ના, ‘ઈષ્ટફળ’ તરીકે આ લોકની કોઈ વસ્તુ મળ્યા પછી, આ મોક્ષ આદિ ત્રણ માટે તો જુદો જ પ્રયત્ન કરવાનો રહે છે. જ્યારે અહીં તો શાસ્ત્રકારો ઈલલૌકિક પદાર્થ મળવા પર સીધી સ્વસ્થતા થવાનું કહે છે, શાસ્ત્રકાર ભગવંતો આથી સ્પષ્ટ બતાવે છે કે, ઈષ્ટ-ઈચ્છિત વસ્તુ વિના જીવનું ચિત્ત આકુળ વ્યાકુળ અસ્વસ્થ હતું. તે હવે ઈચ્છિત મળી ગયાથી તરત જ વ્યાકુળતા સહેજે ટળી સ્વસ્થતા આવે. એટલે અહીં સ્વસ્થતા એટલે સમાધિ લઈ સમાધિનો અર્થ ‘મોક્ષમાર્ગ કે મોક્ષસાધક-સામગ્રી’ એવો કરવો એ પૂર્વાચાર્યોનાં વચનો સાથે તદ્દન અસંગત છે. એનો આગ્રહ રાખવો કે ‘આ જ અર્થ થાય’ એ દુરાગ્રહ છે, કેમકે ઈષ્ટફળ મળવા પર સીધી ચિત્ત-સ્વસ્થતા થાય છે, પણ સીધો મોક્ષમાર્ગ થતો નથી. હકીકતમાં જોઈએ તો આવું કોઈ માંગતું નથી કે ‘મને ઈષ્ટફળ મળો જેની સહાયતાથી મારે મોક્ષમાર્ગ થાય.’ હા, આવું જરૂરી માગે છે કે ઈષ્ટફળ મળો ચિત્તની મુંઝવણ મટી સ્વસ્થતા થાય.

(૧) વળી જો સ્વસ્થતા સમાધિનો જ અર્થ મોક્ષમાર્ગ લઈએ તો વ્યાખ્યાકારોએ જે પછી લખ્યું કે ‘તત્ત્વ ઉપાદેય પ્રવૃત્તિ:’ અર્થાત્ ‘સમાધિથી પછી ઉપાદેયમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે.’ એ લખવું નિરર્થક બની જાય. કેમકે આમાં ઉપાદેય એટલે જ મોક્ષમાર્ગ, ને એ તો તમે ‘સમાધિ’ પદથી જ લઈ લીધો.

(૨) અગર કહો ‘ઉપાદેય’એટલે મોક્ષ. તો સવાલ આ છે કે “ઉપાદેયમાં પ્રવૃત્તિ” કહી એટલે શું મોક્ષમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની ? પ્રવૃત્તિ તો મોક્ષનાં માર્ગમાં-ઉપાયમાં હોય, મોક્ષમાં નહિ. મોક્ષ તો ફળ છે, પ્રવૃત્તિ ફળના ઉપાયમાં હોય ? કે ફળમાં હોય ?

(૩) ખરી વાત એ છે કે અહીં પૂર્વાચાર્યોએ ‘સમાધિ’શબ્દ ન લેતાં ‘ચિત્તસ્વાસ્થ્ય’ શબ્દ લીધો છે એનો અર્થ ‘ચિત્તની સ્વસ્થતા-અવ્યાકુળતા-પ્રસન્નતા’ થાય, ને એ થવાનું ઈલલૌકિક ઈચ્છિત વસ્તુ બની આવવાથી શક્ય છે, એટલે જ આ ચિત્તસ્વસ્થતા એટલે મોક્ષમાર્ગ એવો અર્થ જ અહીં અસંગત છે અપ્રસ્તુત છે.

(૪) આમાં પણ વાસ્તવમાં માગણી ઈચ્છિત ઈલલૌકિક વસ્તુની જ છે, પણ નહિ કે ચિત્તસ્વસ્થતા-સમાધિની. એટલે પણ સમાધિનો અર્થ મોક્ષમાર્ગ કરી મોક્ષની માગણીનો પરમાર્થ-ભાવાર્થ કાઢવો એય શાસ્ત્રવચન સાથે અસંગત છે.

(૫) કદાચ કહો કે “ઈષ્ટફળ તરીકે આ લોકની વસ્તુની માગણી તો ખરી, પરંતુ તે મોક્ષમાર્ગ માટે છે,” તો આમાં તમે એટલું તો કબુલ કર્યું ને કે ભગવાન આગળ ભલે મોક્ષમાર્ગ માટે પણ આ લોકની વસ્તુ માગી શકાય’ તો પછી ‘ભગવાન આગળ આ લોકનું કશું મંગાવ જ નહિ’ એમ બોલવું એ ઉન્મત્ત પ્રલાપ નથી ?

મહાન આચાર્ય ભગવંતો ગણધર-વચનને સમજવામાં અને એની વ્યાખ્યા કરવામાં કેટલા બધા ચકોર અને ચોક્કસ હોય છે, એ અહીં આચાર્યશ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજના સૂત્ર જેવા વ્યાખ્યાશબ્દોમાં જોવા મળે છે. એમણે ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ તો ઈલલૌકિકી (લેવી), જેનાથી અનુગૃહીત માણસને ચિત્તસ્વાસ્થ્ય થાય છે’ એ લખતા પહેલાં લખ્યું કે “ઈષ્ટફળસિદ્ધિ” એટલે અવિરોધીફળ-નિષ્પત્તિ.”

આમાં ફળને અ-વિરોધી એટલે કે વિરોધી નહિં એમ કહ્યું તે ફળ કોનું વિરોધી ન હોવું જોઈએ ? તો કે પછીના પદોના સંદર્ભથી સમજાય એવું છે કે 'ઈષ્ટફળસિદ્ધિ' પછી ચિત્તસ્વસ્થતા થવી છે, ને પછી ધર્મ પ્રયત્ન થવો છે, તો એ બંનેની વિરોધી યાને બાધક ઈષ્ટફળસિદ્ધિ ન જોઈએ. દા.ત. કોઈ ઈષ્ટફળસિદ્ધિમાં પોતાના તથા કુટુંબના જીવનનિર્વાહ કરતાં વધુ પડતું માગે કે 'મને એક કોડ રૂપિયા મળો,' તો એ ઈષ્ટફળ ચિત્તસ્વસ્થતાનું અને સ્વસ્થ ચિત્તની ધર્મપ્રવૃત્તિનું વિરોધી છે; કેમકે એટલી મોટી રકમની આસક્તિ, પછી એ મળવાનો લોભ અને મળ્યા પર મમતા, એ જ ચિત્તની ભારે અસ્વસ્થતા છે, અસમાધિ અ-સુમનસ્કતા છે. તેથી એવું ઈષ્ટફળ ન ઈચ્છાય, કે મંગાય ; કેમકે એમાં તો પછી ધર્મ કરશે ત્યાં કલેજે ઠંડક ધર્મની નહિ, પણ સારા મનમાન્યા પૈસા મળ્યાની રહેશે. અહીં 'અવિરોધી' શબ્દ સ્પષ્ટપણે ઈષ્ટફળ એટલે મોક્ષમાર્ગ નહિ, કિન્તુ આ લોકની જ માંગણી સૂચવી રહ્યો છે, કેમકે ચિત્તસ્વસ્થતાના વિરોધી અવરોધી બે ભેદ આ લોકની વસ્તુમાં પડે મોક્ષમાર્ગમાં નહિ, આ લોકની વસ્તુ ચિત્તસ્વસ્થતા અને ધર્મની વિરોધી પણ હોય અને અવિરોધી પણ હોય, કિન્તુ મોક્ષમાર્ગ કાંઈ ચિત્તસ્વાસ્થ્યનો વિરોધી-અવિરોધી ન હોય, એ તો અવિરોધી જ હોય. આ પરથી દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે કે ઈષ્ટફળસિદ્ધિમાં ઈષ્ટફળ તરીકે આ લોકની વસ્તુ જ માંગવાનું, નહિં કે મોક્ષ યા મોક્ષમાર્ગ માગવાનું પૂર્વાચાર્ય ભગવંતો કહે છે.

પ્ર.-અહીં ઈષ્ટફળ એટલે કે ઈચ્છિત આ લોકની વસ્તુ પ્રભુ આગળ માગવી જ શા માટે ? એવી આ લોકની અર્થાત્ સાંસારિક વસ્તુની ઈચ્છા પૂરવાની શી જરૂર ?

ઉ. - જરૂર એટલા માટે છે કે અંતરમાં જ્યાં સુધી એ ઈચ્છા સળવળતી રહે ત્યાં સુધી મન અસ્વસ્થ રહે છે; ને મનમાં જ્યાં સુધી સ્વસ્થતા નહિં ત્યાં સુધી ધર્મમાં સ્વસ્થ મનથી પ્રવૃત્તિ નહિ. આ જ વસ્તુ ખુદ હરિભદ્રસૂરીજી મહારાજના શબ્દોમાં જોઈએ. લલિત વિસ્તરા શાસ્ત્રમાં એઓશ્રી લખે છે કે

અતો હીચ્છાવિઘાતાભાવેન સૌમનસ્યં,
તત ઉપાદેયાદરઃ, ન ત્વયમ્
અન્યત્રાનિવૃત્તૌત્સુક્યસ્યેતિ ।

અર્થ : ‘અતઃ’ અર્થાત્ અવિરોધી ઈષ્ટફળ મળી જવાથી હવે ઈષ્ટની ઈચ્છા સળવળતી નથી રહેતી (ઈચ્છા શાંત થઈ જાય છે.) તેથી ઈચ્છાથી સૌમનસ્યનો વિઘાત થવાનું નથી રહેતું એટલે સુમનસ્કતા મનની સ્વસ્થતા સજીવન થાય છે; એટલે ઉપાદેય (ધર્મ)માં સ્વસ્થચિત્તે પ્રયત્ન થાય છે પણ જો (આ ઉપાદેય ધર્મ સિવાય)બીજી વસ્તુમાંથી ચિત્તની ઉત્સુકતા નિવૃત્ત ન થઈ હોય ઉત્સુકતા-ઈચ્છા ઊભી હોય તો આ ઉપાદેયમાં આદર્શ (સ્વસ્થ પ્રયત્ન) નથી બનતો.

મહાન આચાર્ય ભગવાને અહીં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’થી ‘ઈચ્છા વિઘાતાભાવેન’ અર્થાત્ ‘ઈચ્છાદ્વારા વિઘાત થવાનું રહેતું નથી,’ તો આમાં ક્યા ઈષ્ટની ઈચ્છા ? અને એના દ્વારા કોનો વિઘાત ? તો કે અહીં ‘ઈષ્ટ’ તરીકે મોક્ષ લઈ શકાય જ નહીં, કેમકે મોક્ષની ઈચ્છા દ્વારા સૌમનસ્યનો ચિત્તસ્વસ્થતાનો વિઘાત-નાશ નથી થતો એટલે ઈષ્ટ તરીકે આ લોકની વસ્તુ કે બાબત જ લેવાની છે, ને એ ઈષ્ટની ઈચ્છા સળવળતી રહે એટલે સહેજે સુમનસ્કતા મનઃ શાંતિ વ્યાહત (નાશ) થઈ જાય. ભૌતિક ઈષ્ટ પદાર્થની ઈચ્છા ચીજ જ એવી છે કે એ સળવળતી હોય ત્યાં ચિત્તમાં શાંતતા સ્વસ્થતા ન રહે. પરંતુ હવે વીતરાગ જગદ્ગુરુના પ્રભાવે એ ઈષ્ટફળની સિદ્ધિ થવાથી એની ઈચ્છા શાંત થઈ જાય છે, ને તેથી ચિત્તસ્વસ્થતારૂપી સૌમનસ્યનો ઘાત-વિઘાત થવાનું રહેતું નથી, એટલે સૌમનસ્ય પ્રગટ થાય છે.

આમાં ‘ઈષ્ટ’ અને ‘સૌમનસ્ય’ પદોથી મોક્ષ-મોક્ષમાર્ગ-મોક્ષસાધક સામગ્રી કહેવાનો ભાવ જ ક્યાં છે ! છતાં તાણી તોડીને આ ભાવ કાઢવો એ શું મતાગ્રહ નથી ? એમાં (૧) ધુરંધર આચાર્ય ભગવાને ઈષ્ટફળથી ફરમાવેલ આ લોકની વસ્તુ માગવાનો ઈન્કાર કરવો તેમજ (૨) ‘સૌમનસ્ય’ પદથી ફરમાવેલ ચિત્તની શાંતિ સ્વસ્થતાની હકીકતનો ઈન્કાર કરી એની માગણી હોવાનું બતાવવું. અને (૩) એમાં પરમાર્થ તરીકે મોક્ષસાધક સામગ્રી જ માગણી હોવાનું કહેવું, એ કેટલું શાસ્ત્રસંગત કે બુદ્ધિસંગત છે ? તથા (૪) અરિહંતદેવના પ્રભાવે ઈષ્ટફળસિદ્ધિની માગણી દ્વારા જીવનમાં ઠામઠામ અરિહંતદેવને સ્થાન આપવાનો ગણધર ભગવાનનો આશય પણ ક્યાંથી સચવાય ?

જીવનમાં અરિહંતદેવનું સ્થાન: 'ઈષ્ટફળસિદ્ધિ'નો શાસ્ત્રીય અર્થ (લેખાંક-૪)

(દિવ્યદર્શન, વર્ષ-૩૩, વિ.સં.૨૦૪૦, આસો વદ-૧૦, અંક નં.૭)

અરિહંતદેવનો ભક્ત વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી અરિહંત પરમાત્માને જીવનમાં ઠામઠામ સ્થાન આપનારો હોય એમાં નવાઈ નથી; કેમકે

(૧) એ સમજે છે કે અરિહંત પરમાત્માને આ ઉત્તમ આર્ય મનુષ્યભવ બધી ભૌતિક અનુકૂળતાઓ તથા દેવગુરૂ વગેરે આરાધનાની સામગ્રી પમાડવાનો પરમ ઉપકાર છે, ને આગળ પણ ઠેઠ મોક્ષ સુધી પહોંચાડવાનો અનંત ઉપકાર થવાનો છે. એવા અનંત ઉપકારીને ક્યાં અને ક્યારે ભૂલાય ?

(૨) અરિહંતદેવના ભક્તને અરિહંત ઉપર એટલો બધો પ્રેમ છે કે માત્ર ધર્મ જ નહિં કિંતુ બીજાગમે તે કાર્ય વખતે પણ અરિહંતને ભૂલી શકતો નથી, મોક્ષનો પ્રેમ કેવો હોય એના માટે કહ્યું છે 'જિમ મહિલાનું (મન) વહાલા ઉપરે ઘરનાં કામ કરંત' અર્થાત જેમ પતિભક્તા સતી સ્ત્રીનું મન, ઘરના કામ બજાવતી વખતે પણ, વહાલા પતિ ઉપર જતું હોય છે, એમ મોક્ષાર્થી અર્હદ્ભક્તને દુન્યવી કાર્યો બજાવતી વખતે પણ મન પ્રિય મોક્ષ અને વહાલા અરિહંતદેવ ઉપર જાય છે.

(૩) મન અનંતાનંતકાળથી રાગ-દ્વેષ, પૌંદ્રગલિક આસક્તિ-અરૂચિ, મોહ-મદ-માયા-ઈર્ષ્યા વગેરે ખરાબીઓથી મલિન રહેતું આવ્યું છે, એને વિશુદ્ધ બનાવવા અને વિશુદ્ધ બન્યુ રાખવા શ્રેષ્ઠ ઉપાય અરિહંત પ્રભુનું સ્મરણ-ચિંતન છે. એવા અરિહંતદેવને સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં પણ ઘડી ય શાના વીસરાય ?

(૪) અરિહંતદેવના અનંત ઉપકારને સમજનારો ભક્ત કૃતજ્ઞતારૂપે કમમાં કમ એ પ્રભુનું અને પ્રભુના અનંત અચિંત્ય પ્રભાવનું આ રીતે સ્મરણ કર્યા વિના રહે નહિ, કે 'દુન્યવી કે આત્મિક કાંઈ પણ સારૂ મળ્યુ કે સારું મનગમતું બની આવ્યું તો તે મારા પ્રભુના પ્રભાવે જ પ્રભુની કરૂણાથી જ મળ્યુ, કે બની આવ્યુ, અને હજી પણ મલશે કે બની આવશે તે એ પ્રભુના પ્રભાવે જ પ્રભુની કરૂણાથી જ થવાનું છે' એ માને છે કે 'જિનભક્તે જે નવિ થયું રે, તે બીજાથી

નવિ થાય રે.' અહીં ગમતુ ન બનતું હોય યા અણગમતું થતું હોય તેમાં કારણ પૂર્વભવે અરિહંત પ્રભુની બરાબર ભક્તિ નથી કરી એ છે. માટે હવે અહીં પ્રભુની બરાબર ભક્તિ કરતો રહું.

(૫) સર્વ દુઃખથી ત્રાતા અરિહંતદેવ છે, સર્વ સુખના દાતા એ જ અરિહંતદેવ છે, આવા અરિહંતદેવના અનંત પ્રભાવને સમજી એના પર અનન્ય શ્રદ્ધા કરનારા ભક્ત કોઈ પણ દુઃખ-આપત્તિ-ક્લેશ ટાળવા માટે અને જીવનજરૂરી ઈષ્ટ વસ્તુ સાધવા માટે જેની તેની ચાપલુસી આજીજી શાનો કરે? એ તો ધા નાખે તો પરમ સમર્થ અરિહંતદેવની આગળ, અને પ્રાર્થના કરે તો એ પ્રભુની આગળ જ કરે. અર્થાત્ ઈષ્ટ મળ્યામાં ઉપકાર માનતો રહે અરિહંતદેવનો; અને ઈષ્ટ મળવામાં વીનવે એ જ અરિહંત ભગવાનને.

પ્ર.-એમ પ્રાર્થનાથી ઈષ્ટસિદ્ધિ થાય ?

ઉ.- શ્રી લલિત વિસ્તરામાં લખ્યું છે કે 'પ્રાર્થનાતઃએવ ઈષ્ટસિદ્ધિઃ' પ્રાર્થનાથી જ ઈષ્ટસિદ્ધિ થાય; માટે જ ગણધર ભગવંતે અહીં ભવનિર્વેદ માર્ગાનુસારિતા ઈષ્ટફલસિદ્ધિ વગેરે માટે વીતરાગ જગતગુરુ આગળ પ્રાર્થના કરવાનું મૂક્યું છે.

પ્ર.- પણ તેથી કાંઈ ભગવાન આગળ ઈષ્ટ દુન્યવી વસ્તુની માંગણી કરાય ? એમ કરવાની છુટ હોય તો તો જીવ વિષયોનો લાલચુ જ થઈ જાય ને?

ઉ.- ના, એનું કારણ, આ બરાબર સમજી રાખો કે આ 'ઈષ્ટફલસિદ્ધિ' માગનારો કોણ છે ? તો કે જેણે પ્રારંભમાં ભવનિર્વેદ ભવવૈરાગ્ય માગ્યો છે. એટલે હવે જે ભવ એટલે કે ઈન્દ્રિયોના વિષયો પર વૈરાગ્ય-અભાવ-ભડકવાળો છે. એ શું જીવનજરૂરી દુન્યવી વસ્તુ માંગવામાં વિષયોનો લાલચુ થતો હશે ? બાપની પાસે જીવનજરૂરી પૈસા માગનારો સુપુત્ર શું બાપની આખી મૂડીનો લાલચુ થઈ જાય છે ?

પ્ર.- ભલે અત્યારે વિષયલાલચુ ન હોય પણ એમ દુન્યવી વસ્તુ માગ માગ કરતાં આગળ પર એનો લાલચુ થવાનો સંભવ તો ખરો ને ?

ઉ.- ના, કેમકે એક તો પ્રારંભે ભવનિર્વેદ રોજ માગે છે, અને પછીથી ગુરુવચનસેવા અને ભવે ભવે પ્રભુચરણસેવા યાને પ્રભુશાસનની આરાધના રોજ માગે છે. એમાં વિરાગી ગુરુનાં વચનો તો વૈરાગ્યમૂલક વસ્તુના જ દેશક હોય, તેમજ પ્રભુશાસનની આરાધનામાં પ્રભુકથિત વૈરાગ્યપ્રધાન જ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધના માગી, પછી આમાં વિષયલાલસાને જાગવા કે રહેવા અવકાશ જ ક્યાં છે ?

પ્ર.- જો દુન્યવી વિષય લાલસાને અવકાશ જ નથી, તો પછી વીતરાગ પ્રભુ પાસે ઈષ્ટ દુન્યવી વસ્તુ માગે જ શા માટે ?

ઉ.- એ ઈહલૌકિક એટલે કે આ લોકની દુન્યવી વસ્તુ માગે છે તે જીવન જીવતાં એને જરૂરિયાત ઊભી થઈ છે. એટલે જીવન નભાવવા દિલમાં એની એને ઈચ્છા રહે, ને દિલમાં એ ઈચ્છા સળવળતી હોય ત્યાં ચિત્ત શાંત પ્રશાંત ન રહે, અસ્વસ્થ રહે, વ્યાકુળ રહે, આર્તધ્યાન ચાલ્યા કરે, એ સ્વાભાવિક છે ; તેમજ અસ્વસ્થ ચિત્તના લીધે ધર્મપ્રવૃત્તિ થાય નહિ, અગર થાય તો બરાબર થાય નહિ, ત્યારે જો એ ઈચ્છિત દુન્યવી વસ્તુ મળી જાય સહેજે ચિત્ત સ્વસ્થ બને, આર્તધ્યાન મટે, ને સ્વસ્થપણે ધર્મપ્રવૃત્તિ થાય, એ હકિકત છે. એટલે એ મોક્ષાર્થી અને આગળ પર ભવે ભવે વીતરાગચરણ યાને જિનશાસનની આરાધના માગનારો જીવ અહીં જીવનજરૂરી દુન્યવી વસ્તુની ભગવાન આગળ માગણી કરે એમાં કશું ખોટું નથી, કે એ કશું પાપ નથી કરતો, બલ્કે ડહાપણનું કામ કરે છે ; કેમકે એ સમજે છે કે “મારી પુણ્યાઈ દુબળી છે, એટલે કોને ખબર આ ઊભી થયેલી જીવનજરૂરિયાત ક્યારે સિદ્ધ થાય ; ને તે ન થાય ત્યાં સુધી ચિત્તની વિહવળતા-વ્યાકુળતા-અસ્વસ્થતા-આર્તધ્યાન કોણ જાણે કેટલાય લાંબા ચાલ્યા કરે, એના કરતા મારા અરિહંતદેવ અચિંત્ય પ્રભાવી છે. એમના પ્રભાવની શ્રદ્ધા તથા પ્રાર્થનાથી અંતરાય આદિનાં પાપ ઠેલાય છે, ને પુણ્યાઈ ઊભી થાય છે, તો એમની આગળ ઈષ્ટફળ એટલે કે ઈહલૌકિક દુન્યવી વસ્તુની માગણી-પ્રાર્થના કરવી એ અતિ આવશ્યક અને સમયોચિત તથા ડહાપણભર્યું છે. નકામું અસ્વસ્થતા-વિહવળતા-આર્તધ્યાનમાં લાંબું સબડયા કરવું એના કરતાં પ્રભુનું આલંબન લઈ એ ટુંકે પતાવવું શું ખોટું ?”

આ સમજીને ભગવાન આગળ ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ એટલે કે આ લોકની દુન્યવી વસ્તુ માગે. એમ ગણધર વચનથી ધુરંધર પૂર્વાચાર્ય ભગવંતો એકમતે કહે છે.

પ્ર.- આચાર્ય ભગવંતો એ માગવાનું કહે છે એમાં હેતુ તો ચિત્તસ્વસ્થતા મેળવવાનો જ આવ્યો ને એટલે વાસ્તવિક માંગણી તો દુન્યવી વસ્તુ કરતાં ચિત્તસ્વસ્થતાની જ આવી ને ?

ઉ.- જો એવું હોત, તો તો એ ધુરંધર આચાર્ય ભગવંતોને ‘ઈષ્ટફળ’ની સીધી વ્યાખ્યા ચિત્તસ્વસ્થતા લખતાં નહોતી આવડતી ? વચમાં ઈહલૌકિક વસ્તુની માગણી લાવવાની જરૂર જ શી હતી ? તે એક આચાર્ય નહી, બે આચાર્ય નહી, પરંતુ ચાર ચાર આચાર્ય ભગવાન અને એક ઉપાધ્યાય ભગવાન, બધાએ ‘ઈહલૌકિક વસ્તુ’ની જ માગણી શું કામ મૂકી ? મૂકી છે એ હકિકત છે, એ સૂચવે છે કે ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’થી વાસ્તવમાં માગણી આ લોકની દુન્યવી વસ્તુની જ છે. ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’નો પરમાર્થ એ જ છે, પણ નહિ કે ‘ચિત્તસ્વસ્થતા યા મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી’. ચિત્તસ્વસ્થતા તો ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’નું ફળ છે, એમ એજ આચાર્ય ભગવંતોએ સ્પષ્ટ કર્યું છે. ફળનું કારણ માંગ્યું ત્યાં ફળ માંગ્યું ન કહેવાય. ગરીબ માણસ દીકરી પરણાવવાના ખર્ચ માટે કોઈ પાસે સહાય માગે, તો એણે માગણીપૈસાની જ કરી કહેવાય, દીકરીના લગ્નની નહિ. અલબત્ત પૈસા મળવાનું ફળ લગ્ન છે, છતાં માગણી કરે છે તે વાસ્તવમાં પૈસાની માગણી કરે છે. એમ પ્રસ્તુતમાં પરમાર્થથી માગણી પણ ‘ઈહલૌકિક વસ્તુ’ની જ છે, ને એ કોઈ પણ પૂર્વાચાર્ય ભગવંતે ઈષ્ટફળની વ્યાખ્યા ‘સ્વસ્થતા, મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી’ એવી કરી જ નથી, કિન્તુ દરેકે દરેક આચાર્ય ભગવંતે ‘ઈહલૌકિક પદાર્થ’ એવી જ વ્યાખ્યા કરી છે, એ પરથી સ્પષ્ટ છે, હવે ‘ભગવાન આગળ આ લોકની કશી વસ્તુ મગાય જ નહિ. ભગવાન આગળ તો મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી જ મગાય’ આવું ‘જ’ કાર સાથે પ્રતિપાદન કરવું એ પૂર્વાચાર્યોનાં એટલે કે શાસ્ત્રના વચનને અનુસર્યા કહેવાય ? કે વચનનો અપલાપ કર્યો કહેવાય ?

અરિહંત પ્રભુપ્રત્યે અનન્ય ભક્તિભાવ કેમ આવે ?:

‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’નો શાસ્ત્રીય અર્થ (લેખાંક-૫)

(દિવ્યદર્શન, વર્ષ-૩૩, વિ.સં.૨૦૪૦, પોષ સુદ-૧૩, અંક નં.૧૭)

મોક્ષાર્થી જીવ મોક્ષ બતાવનાર અને મોક્ષ પમાડનાર અરિહંત પરમાત્માને ક્ષણભર ભૂલી શકે નહિ; તો જ જીવને અરિહંતની સાચી માયા લાગે, ને એમના પ્રત્યે સાચો ભક્તિભાવ દિલમાં આવે એના બદલે (૧) ધર્મ વખતે તો અરિહંતને યાદ કરે, પરંતુ તે સિવાય સાંસારિક જીવનમાં અરિહંતને આઘા રાખે ; (૨) માનવદેહ જીવન, સામગ્રી,... વગેરે જે સારું મળ્યું, ને મળી રહ્યું છે એમાં અરિહંતદેવનો કશો ઉપકાર માને નહિં, કશો ઉપકાર યાદ કરે નહિ, તેમજ (૩) ‘હજીય આગળ સારું મળશે, સારું થશે, એ ભગવાન અરિહંત પ્રભુના પ્રભાવે જ,’ આવું મન પર લાવે નહિ, એણે અરિહંતદેવને જીવનમાં શું સ્થાન આપ્યું? ને એમના પ્રત્યે શો ભક્તિભાવ કેળવ્યો ?

ત્યારે જેને મન અરિહંત જ સર્વે સર્વા છે, અરિહંત જ મોક્ષદાતા છે, અરિહંતદેવ જ સર્વ સુખદાતા છે, અરિહંત જ માતા છે, પિતા છે, બંધુ છે, મિત્ર છે, ગુરુ છે, રક્ષક છે, એ અરિહંતભક્તને તો સૂતાંય ‘અરિહંત’ને ઉઠતાંય ‘અરિહંત’ યાદ આવે છે, ખાતાંય ‘અરિહંત’, ને પિતાય ‘અરિહંત’ યાદ આવે છે, ઘરની બહાર નીકળતાંય ‘અરિહંત’ ને ઘરમાં પેસતાંય ‘અરિહંત’... એમ એ વારે વારે અરિહંતસ્મરણ અને અરિહંતને નમસ્કારરૂપે ‘નમોઅરિહંતાણં’ યાદ કર્યા કરતો રહે છે.

અહીં પ્રશ્ન છે કે આ બધે જ શું એ અરિહંતનમસ્કારનો ધર્મ બજાવે તે મોક્ષ માટે જ ? એટલે કે ‘આ અરિહંતનમસ્કારથી મને મોક્ષ મળો. મને મોક્ષ મળો’ એમ યાદ કરીને ‘નમો અરિહંતાણં’ કહે છે ?’ ના, એવું એકાન્તે કહેવાય નહી.

એ તો પોતાના જીવન પર અરિહંતનો જ અધિકાર સમજીને, તથા પોતાને મળતી સઘળી અનુકૂળતામાં અરિહંતનો જ ઉપકાર માનીને અરિહંતનમસ્કારનો ધર્મ કરે છે. આ જોતાં ધર્મ કરવામાં મોક્ષ સિવાય પણ કેટકેટલા આશય દેખાય છે ? ‘ એ ધર્મ નહિ’ એમ કહેવું એ કેટલું વ્યાજબી

કહેવાય ? અહીં તો શ્રાવક સમજે છે કે જેટલું વધારે અરિહંતનું સ્મરણ થાય, એમને જેટલા વધારે નમસ્કાર થાય, એટલું મનનું અને આત્માનું શુદ્ધિકરણ થાય છે, અને ભવાંતર માટે અરિહંતના ઢગલો સંસ્કાર ઊભા થાય છે.

આવી પવિત્ર સમજવાળો અને અરિહંત પ્રભુપ્રત્યે ભક્તિવાળો અરિહંતભક્ત જીવન જીવતાં કોઈક આફત આવી, કોઈક મુંઝવણની વસ્તુ બની, તો એ અરિહંત સિવાય બીજાને આફતમાંથી સમર્થ રક્ષક કે મુંઝવણ ટાળનાર સમર્થ દાતા તરીકે ઓળખતો જ નથી; તેથી એ અરિહંત પ્રભુને જ નમસ્કાર કર્યા કરે, ને પ્રાર્થના કરે, એ સહજ છે. એમાં એ અરિહંત પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવ પર, ને ખુદ અરિહંત પ્રભુ પર આ રીતે શ્રદ્ધા-બહુમાનને પુષ્ટ કરી રહ્યો છે કે ‘મારે તો એક આધાર અરિહંત હું શા માટે બીજાની ખુશામત કરું?’ તેમ અરિહંતદેવને આ પ્રર્થના ન કરતાં મારી આફતમાં આંતરિક મારી માનસિક વિહવળતા-વ્યાકુળતાને તથા આહારમાં કુટુંબના કષ્ટને લાંબો સમય જોતા બેસી રહેવાની શી જરૂર? એમાં તો જાત માટે આર્તધ્યાન, અને કુટુંબ પ્રત્યે નિર્દયતા ચલાવવી પડે. છોકરા ભૂખ્યા ટળવળતા હોય, એમને એમ ટળવળતા જોઈ રહેવામાં નિર્દયતા થાય. માટે ન્યાયગર્ભિત પુરુષાર્થ સાથે પ્રભુ પાસે જ આફત ટાળવાનું માગી લઉં.’

આવી અરિહંત પ્રત્યે બહુમાનભરી એની મનોદશા હોય છે. આમાં કોઈ એની મોક્ષ-ઈચ્છાને બાધ નથી પહોંચતો. ઊલટું એ સમજે છે કે ‘સંસાર આવી આવી વિટંબણાઓથી ભરેલો છે, તેથી જ્ઞાની ભગવંતોએ ઠીક જ કહ્યું છે કે ‘સંસાર અસાર છે, ને સંયમ જ સાર છે ; કેમકે સંયમથી જ સર્વ વિટંબણાઓથી મુક્ત થઈ મોક્ષ પામી શકાય.’

આમ (૧) સંસારમાં ઠામઠામ અને ડગલે ને પગલે વિટંબણાઓ જોતો. અને (૨) એથી સંસારથી સદા વિરક્ત રહેતો, તથા (૩) એવા સંસારથી મુક્તિ એકમાત્ર અચિંત્યપ્રભાવી સર્વજ્ઞ શ્રી અરિહંત પરમાત્માથી જ મળવાનું માનતો અરિહંતભક્ત ભીડમાં પડ્યે અરિહંત ભગવાન પાસે ભીડ ભાંગનારી વસ્તુ માગે, તો તેથી શું એણે એમાં સંસારલાલસા વધારી ? આમાં શું એણે લંપટતાથી સંસારના વિષયસુખ માગ્યા ? શું એણે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કાર્ય કર્યું ? ના, આમાનું કશું

જ નહિ. ઉલ્લું અરિહંતદેવ આગળ આ પ્રાર્થના દ્વારા એ અરિહંતદેવની વધુ નિકટ આવ્યો, કેમકે એણે અરિહંત પ્રત્યે અનન્ય બહુમાન ધરી એ શ્રદ્ધા પોષી, - કે ‘મારે જો સારું થવાનું, ને ચિત્ત-સ્વસ્થતા થવાની, તો તે અરિહંતદેવથી જ થવાની.’ અરિહંતદેવ પ્રત્યેનું બહુમાન અને એમના અચિંત્ય પ્રભાવ પર શ્રદ્ધા સમ્યક્ત્વને અજવાળે છે.

આ સમજીને જ ગણધર ભગવાને ભક્તને પ્રભુ આગળ ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ની માગણી કરાવી. ને ધુરંધર પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ ‘ઈષ્ટફળ’ તરીકે ચોક્ષ્મો ઈહલૌકિક પદાર્થ લીધો.

(૧) એમને જો ‘ઈષ્ટફળ’થી મોક્ષ-મોક્ષસાધક પદાર્થ જ લેવો ઈષ્ટ હોત, તો તો ‘ઈષ્ટફળ’નો એમણે ‘મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી’ એવો જ અર્થ કર્યો હોત, પરંતુ એવો અર્થ નથી કર્યો, ને ‘ઈહલૌકિક’ પદાર્થ જ અર્થ કર્યો છે. એ સ્પષ્ટ સૂચવે છે કે એમને આ જ અભિપ્રેત છે કે ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’થી ભક્ત પ્રભુ આગળ ઈહલૌકિક વસ્તુ માંગે.

(૨) વળી એ પણ વિચારણીય છે કે ‘ઈષ્ટફળ’નો એવો જો પરમાર્થ લેવાય કે “ભગવાન આગળ મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી જ મંગાય.” અને “એમાંના ‘જ’ કારથી ઈહલૌકિક પદાર્થ મંગાય જ નહી,” તો એવો નિષેધ કરવામાં તો સવાલ આ ઊભો થાય કે ‘શું શાસ્ત્રમાં એવી છુટ છે કે ઉપદેશક સાધુ સૂત્રના મૂળ પદનો મહાન પૂર્વાચાર્યોએ કરેલ અર્થનો જ ઈન્કાર કરીને, એનાથી વિરુદ્ધ પરમાર્થ ઉપદેશી શકે? ને જો એવું ઉપદેશે તો ‘પૂર્વાચાર્યોને એણે અજ્ઞાની ન ઠરાવ્યા? તેમજ પછીથી શ્રાવકને ભણવા યોગ્ય ‘યોગશાસ્ત્ર’ ‘ધર્મસંગ્રહ’ વગેરે શાસ્ત્રોમાંથી ‘ઈષ્ટફળ’નો અર્થ ‘ઈહલૌકિક પદાર્થ’ એને જાણવા-સાંભળવા મળે ત્યારે શું એને બુદ્ધિભેદ ને શ્રદ્ધાભેદ નહી થાય? જો થાય, તો એમાં નિમિત્ત કોણ?

(૩) ખરું તો એ જોવું જોઈએ કે ‘ઈષ્ટફળ’ માગનારો જીવ કયો છે? તે એ જીવ છે કે જેણે પહેલાં ‘ભવનિર્વેદ’-ભવવૈરાગ્ય-વિષયવૈરાગ્ય માગ્યો છે. એવો જીવ હવે ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ પદથી શું વિષયલંપટતાથી વિષયસુખો માગતો હશે? એ તો પોતાના જીવનમાં કોઈ એવા પદાર્થ વિના યા કોઈ આપત્તિમાં ચિત્ત-મુઝવણમાં રહેતું હોય. વિહ્વળ-વ્યાકુળ રહેતું હોય, તો એ ટાળવા માટે.

પૂર્વાચાર્યોએ કરેલી વ્યાખ્યા મુજબ, ‘ઈહલૌકિક પદાર્થ’ અર્થાત્ આ લોકની વસ્તુ માંગે. જો શાસ્ત્રને અનુસરીને આવુ માંગે, તો એમાં શું એણે ગુનો કર્યો ?

આમ શાસ્ત્રકારોએ સ્પષ્ટ કહેલું આચરે શું એ પાપી ? ગુનેગાર ? અને એ ન આચરવાનું કહે એ શું ધર્મી ? તેમજ મહાન શાસ્ત્રકારોએ ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ થી ઈચ્છિત ઈહલૌકિક પદાર્થની સિદ્ધિમાગવાનું કહ્યું, શું એ બતાવનાર પાપી ? અને એ ન માગવાનું બતાવે એ ધર્મી ? અહીં જો એમ કહીએ કે-

પ્ર- પણ એ તો ‘ઈષ્ટફળ’ના અર્થને બદલે એના પરમાર્થને માગવાનું કહે ત્યાં શો વાંધો ?

ઉ- કોઈ સૂત્રના પૂર્વાચાર્યોએ કહેલા અર્થનો ઈન્કાર કરી મનઘડંત પરમાર્થ લેવાનું કયા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે ? વાસ્તવમાં અહીં ‘ઈષ્ટફળ’ પદનો કહેવાતો પરમાર્થ એ પરમાર્થ છે જ નહી, ને એ લેવાનો ય નથી. અહીં તો સીધેસીધી વાત છે કે અરિહંતદેવના પ્રભાવે ભવનિર્વેદ-માર્ગનુસારિતા માગીને આગળ ભક્તને લોકવિરુદ્ધત્યાગ, ગુરુજનપૂજા, પરાર્થકરણ વગેરે જે જોઈએ છે, તે વસ્તુઓ દુન્યવી ભીડ-આપત્તિ આદિથી ચિત્તની વિહ્વળતા-વ્યાકુળતા ન હોય તો જ બની શકે, ને લૌકિક-લોકોત્તર ધર્મપ્રવૃત્તિ સ્વસ્થચિત્તે ચાલી શકે. આ વિહ્વળતા-વ્યાકુળતા ટાળવા માટે એ ભીડ-આપત્તિ ટાળવી એને અત્યંત જરૂરી લાગે છે એટલા માટે ગણધર ભગવાને પહેલાં ઈષ્ટફળ અર્થાત્ અભિમત (ઈચ્છિત) ઈહલૌકિક (દુન્યવી) વસ્તુની પ્રાપ્તિ મંગાવી.

ટીકાકાર મહર્ષિઓએ ઈષ્ટફળસિદ્ધિનો લાભ લખતાં આ જ સ્પષ્ટ શબ્દોથી કહ્યું છે કે ‘ઈચ્છિત ઈહલૌકિક વસ્તુ મળી જાય એના ઉપગ્રહ-અનુગ્રહ(સહાયતા)થી ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે, વ્યાકુળતા મટે છે, અને ધર્મપ્રવૃત્તિ સ્વસ્થચિત્તે થાય છે’

આમ જ્યાં માગણી જ ઈચ્છિત આ લોકના પદાર્થની જ છે. તો પછી ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ પદથી એજ માગવાની વાત હોય. એટલે અહીં માગણી ચિત્ત-સ્વસ્થતાની નથી એ ચિત્ત-સ્વસ્થતા તો ઈષ્ટફળ સિદ્ધિ થતાં સહજ બનવાની વસ્તુ છે, ત્યાં ઈષ્ટફળથી મોક્ષ-મોક્ષસાધક સામગ્રીની જ ઐકાન્તિક માગણીને અવકાશ જ ક્યાં છે ? છતાં એનો આગ્રહ રાખવો એ ગણધરવચનને

અનુસરનારા પૂર્વાચાર્યોને શું અજ્ઞાની મૂર્ખ ઠરાવવા જેવું નથી ? કેમ જાણે એ પૂર્વના મહાન આચાર્ય ભગવંતોને ઈષ્ટફળનો આ મોક્ષ-મોક્ષમાર્ગ-મોક્ષસાધક સામગ્રી- એવો અર્થ આવડ્યો નહી હોય તેથી અજ્ઞાનતાથી ‘ઈષ્ટફળ’ની ‘ઈચ્છિત ઈહલૌકિક પદાર્થ’ એવી વ્યાખ્યા લખી નાખી હશે!

આ જોતાં ‘ઈષ્ટફળ’ એટલે ‘મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી જ’ આવો અર્થ તારવવાના ઐકાન્તિક આગ્રહથી કેટલા બધા પૂજ્ય અને માનનીય ભવભીરુ શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓની આશાતના કરવાનું થાય ?

પ્ર- ‘ઈષ્ટફળ’ એટલે ઈચ્છિત આ લોકની વસ્તુ માગવાની હોય તો તો સંસારી જીવો લાલચુ થઈ જાય ને ?

ઈ- આવો પ્રશ્ન કરી શું એમ કહેવું છે કે “લાલચુ થઈ જવાની એ પૂર્વાચાર્યોને ગમ ન પડી એટલે એમણે ઈષ્ટ ફળની ‘ઈહલૌકિક પદાર્થ’ એવી વ્યાખ્યા કરી, પણ ‘મોક્ષ-મોક્ષસામગ્રી’ એવી વ્યાખ્યા ન કરી ?” એમ ઠરાવી એમને અજ્ઞાની બનાવવાની ભયંકર આશાતના નથી ? જ્યાં કોઈ એક પણ આચાર્ય ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ની ‘મોક્ષ-મોક્ષસાધક સામગ્રી’ એવી વ્યાખ્યા જ લખતા નથી, ત્યાં ‘જ’ કાર સાથે એ અર્થનો ખોટો આગ્રહ રાખવો એમાં શાસ્ત્રાનુસારિતા છે ? કે સ્વમતિ-કલ્પનાનું ઘોર પાપ છે ? અસૂત્રતા છે ? કે ઉત્સૂત્રતા ?

જીવનમાં અરિહંતપ્રભુનું સ્થાન : ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’નો

શાસ્ત્રપાઠસિદ્ધ અર્થ (લેખાંક-૬)

(દિવ્યદર્શન, વર્ષ-૩૩, વિ.સં.૨૦૪૧, પોષ વદ-૬, અંક નં.૧૮)

કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજીમહારાજા વીતરાગ ભગવાનને સ્તુતિ કરતાં કહે છે, -

‘તવ પ્રેષ્ઠોડસ્મિ દાસોડસ્મિ સેવકોઠ્ઠસ્મ્યસ્મિ કિંકરઃ ।

ઓમિતિ પ્રતિપદ્યસ્વ નાથ ! નાતઃ પરં બ્રુવે ॥’

અર્થાત્ “હે નાથ ! ‘હું તારો નોકર છું, તારો દાસ (ચાકર) છું, તારો કિંકર છું,’ એમાં ‘હા’ કહીને મને સ્વીકારી લે, આનાથી વધુ હું કાંઈ કહેતો

(૧૮૩)

નથી”,- આ કઈ સમજ પર કહેતા હશે? આ જ સમજ પર કે પ્રભુ ઠેઠ નિગોદમાંથી આપણને આટલે ઊંચે લાવનાર, અને હજી પણ ઠેઠ મુક્તિ સુધી પહોંચાડનાર છે. વર્તમાનમાં જે જીવી રહ્યા છીએ એમાં જો આપણે બુદ્ધિમાન હોઈએ તો પ્રભુના સહારે ‘માત્ર ખોળિયેજ માનવ અને દ્વદયથી પશુ નહિ, પરંતુ દ્વદયથી પણ માનવ બની શકીએ છીએ. માનવ જ શું, મહામાનવ અને પરમ માનવ બની શકીએ છીએ. પરંતુ એમાં એક મુખ્ય વાત આ કે આપણે આપણું અભિમાન છોડી અને મનથી જેના તેના આશરા છોડી એક માત્ર અરિહંત પ્રભુના દાસ અને પ્રભુના આશ્રિત બન્યા રહેવું જોઈએ.

‘અભિમાન છોડ્યું’ એટલે કર્તૃત્વનું અભિમાન છોડ્યું, એટલે કે મનને એમ ન થાય કે બધુ સારૂં અનુકૂળ મેં કર્યું’ યા ‘હું કરું છું,’ પરંતુ એમ થાય કે

‘સારું કરવાનું મારું શું ગજી? એ તો મારા પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવથી પ્રભુના ઉપકારથી ા થઈ રહ્યું છે.’

નોકર ને કોઈ કહે, ‘ભાઈ ! તમારા કપડા હાઈકલાસ ! તમે મકાન સારું બાંધ્યું !’ તો એ શું કહે છે ? ‘ભાઈ ! આમાં મારી કશી વડાઈ નથી. એ તો રુડા પ્રતાપ ઉદાર શેઠના કે આ બધુ સારું અનુકૂળ બની આવે છે.’ શું એ નોકરીની મજૂરી કર્યાવિના પામે છે ? ના, છતાં શેઠની દયા ઉદારતા કદરદાનતા વગેરેની આગળ (૧) પોતાની મજૂરી અને પોતે વિસાતમાં લાગતો નથી, (૨) જાતનું ને મજૂરીનું એને અભિમાન નથી, (૩) પોતાને તુચ્છ ગણે છે.

એમ આપણને બધી સારી પ્રાપ્તિમાં અરિહંત ભગવાનનો જ પ્રભાવ દેખાય, પ્રભુનો જ ઉપકાર દેખાય, તે એટલે સુધી કે જેમ નોકરને પોતાના ઘરમાં કોઈ જરૂર પડી યા મુશ્કેલી આવી તો એને શેઠ પરની શ્રદ્ધાથી શેઠ આગળ જ જરૂરી વસ્તુ માગશે, શેઠને જ મુશ્કેલી ટાળવાનું કહેશે, પણ બીજાને નહિ, એ તો શેઠને કહેશે કે ‘મારે તો તમે મારા શેઠ છો, એટલે બીજા પાસે હું શાનો માગું ? બીજા પાસે તો તમારી પ્રતિષ્ઠાને ધક્કો લગાડનારો થાઉં. એટલે માગું તો તમારી પાસે જ માગું ; અને મને પાકો વિશ્વાસ છે કે તમારી દયાથી તમારી ઉદારતાથી મારું કામ થઈ જ જવાનું,’ એ પ્રમાણે અહીં પણ ઈચ્છિત આ લોકની વસ્તુ સિદ્ધ કરવાનું ને ઈચ્છિત આફત નિવારવાનું અરિહંત પ્રભુ આગળ જ માગીએ, કોઈ

મિથ્યાત્વી દેવદેવી આગળ નહિં, કે કોઈ દુન્યવી માણસની આગળ નહિં, બીજાની ચાપલુસી કરીએ નહિં. ‘મારે તો સારું થશે એ મારા ભગવાનથી ; ને મારા ભગવાનથી એ અવશ્ય સિધ્ધ થશે,’-આવો અટલ વિશ્વાસ હોય, ત્યારે જ પેલાને જેમ અંતરમાં શેઠ પ્રત્યે આવો નોકરભાવ, દાસભાવ, સેવકભાવ, એમ આપણાં હૃદયમાં પ્રભુ પ્રત્યે સાચો નોકરભાવ, દાસભાવ, સેવકભાવ આવે.

પ્રભુ પ્રત્યે આવો નોકરભાવ રાખીએ એ કંલક નથી, પણ આપણી શોભા છે. આ સમજીને જ ગણધર ભગવંત અને શાસ્ત્રકારો મહર્ષિઓ તીર્થંકર ભગવાન આગળ ભગવાનના અર્ચિત્ય પ્રભાવે ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ એટલે ઈચ્છિત ઈહલૌકિક પદાર્થ સિદ્ધ થવાની માગણી કરાવે છે. જુએ છે કે એમાં જ આપણા પ્રભુ પ્રત્યે સાચો નોકરભાવ, આશ્રિતભાવ પોષાય છે, અને ‘પ્રભુ જ આપણા સ્વામી’ અને ‘પ્રભુ જ આપણા આશ્રયદાતા,’ ‘પ્રભુનો જ આપણે એક આશરો.’-એવો ભાવ આપણાં દિલમાં ચરિતાર્થ થાય છે. ત્યાં આપણે પ્રભુના જ સહારે રહ્યા, એટલે પ્રભુ આગળ આપણા અભિમાનને રહેવા જગા જ નથી રહેતી. ત્યારે “પ્રભુ આગળ મોક્ષ મોક્ષસામગ્રી જ મંગાય, આ લોકની વસ્તુ ન જ મંગાય” એમ એકાન્તે કહેવામાં તો કલિકાલ સર્વજ્ઞે કહેલ પ્રભુ પ્રત્યે દાસભાવ-નોકરભાવ-આશ્રિતભાવને આવતો અટકાવવાનું થાય છે, અને ભવી જીવોને અભિમાનમાં સબડાવવાનું થાય છે. અભિમાન આ, કે- ‘જરૂરી મળી આવશે તે, યા આફત ટળશે તે, મારી મહેનતથી, મારા પુણ્યથી થશે.’ ત્યારે આવી ઈહલૌકિક વસ્તુ જેવી નાની બાબતમાં ય જો પ્રભુના પ્રત્યે આશ્રિતભાવ અને પ્રભુમાં સમર્થસ્વામિભાવ મનમાં અને અમલમાં નથી લાવવો, પછી એ સમ્યક્ત્વ, દાન-શીલ-તપ-વ્રત-નિયમ... યાવત્ ચારિત્ર જેવી મોટી દુર્લભ બાબતોમાં અભિમાન ટાળી, ‘મારું શુ ગજુ ? પ્રભુનો જ ઉપકાર’- એવો પ્રભુ પ્રત્યે દાસભાવ-આશ્રિતભાવ શી રીતે લાવી શકવાનો હતો ? તે જીવનમાં અરિહંતદેવને કેટલું સ્થાન આપી શકવાનો હતો. એ તો માનતો રહેશે ‘પ્રભુએ મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો એ પ્રભુનો ઉપકાર, બાકી તો આપણે પુરુષાર્થ કર્યો તો જ સમક્તિ આવ્યું, તો જ દાન કર્યું, શીલ પાળ્યું, તપ કર્યો...’ આમ પુરુષાર્થના એટલે કે જાતના અભિમાનમાં તણાયો જશે ! ત્યારે અભિમાનીને કદી સીધેસીધો મોક્ષ મળ્યો છે ? કદી મોક્ષસાધક ધર્મપરિણતિ મળી છે ? એમ પ્રભુ પ્રત્યે

(૧૯૫)

સર્વેસર્વા દાસભાવ-નોકરભાવ-આશ્રિતભાવ શું આ પુરુષાર્થ અને જાતના અભિમાનમાં તણાનારાને આવે ? ને એ આવ્યા વિના હૈયામાં સાચી ધર્મપરિણતિ આવે ? ને મોક્ષ મળે ?

ભગવાન પાસે ‘ મોક્ષ-મોક્ષસામગ્રી જ મંગાય, આ લોકનું કશું જ મંગાય નહિ, ’ - એમ એકાન્તે ઉપદેશ કરવામાં, શ્રોતા ભવી જીવોને જીવનમાં અરિહંતનું સર્વેસર્વા સ્થાન ન પામવા દેવાની અને દિલમાં બધી વાતમાં અરિહંત પ્રત્યે સર્વેસર્વા દાસભાવ-આશ્રિતભાવ ન આવવા દેવાની કેવી કૂરતા થાય ? જ્યા ગણધર ભગવંત ખુદ કહે છે, - ‘હોઉ મમં તુહ્યભાવઓ ભયવં !’ અર્થાત્ ‘ભગવન્ ! તારા પ્રભાવથી મારે હો’ એ શું સમજ્યા વિના કહેતા હશે ? એ શું ભગવાનનો પ્રભાવ માત્ર આધ્યાત્મિક વસ્તુ મળવામાં જ માનતા હશે ? ને લૌકિક વસ્તુ મળવામાં ભગવાનનો પ્રભાવ નહિ માનતા હોય ? જગતના સુખમાત્રને ઈષ્ટમાત્ર અરિહંત ભગવાનના પ્રભાવે મળવાનું ગણધર ભગવાનથી માંડીને અનેકાનેક આચાર્ય ભગવંતો કહી રહ્યા હોય ત્યાં આપણી મતિ-કલ્પનાથી માનવું કે ‘ઈહલૌકિક વસ્તુ ભગવાનના પ્રભાવથી નહિ, પણ આપણા પુણ્ય અને પુરુષાર્થથી જ મળે,’ એ શાસ્ત્ર કહે છે ‘મૂઢે અમ્હિ પાવે...અણભિન્ને ભાવઓ...અભિન્ને સિઆ’ અર્થાત્ “ હે અરિહંત ભગવાન ! હું મુંઢ છું, પાપી છું,... ભાવથી અનભિજ્ઞ-અજ્ઞાન છું... તારા અચિંત્ય પ્રભાવથી અભિજ્ઞ-સજ્ઞાન થાઉં. માટે ‘ અરિહંતા મે સરણં’ મારે અરિહંત દેવોનું જ શરણ હો.”

અરિહંતના સર્વતોમુખી અચિંત્ય પ્રભાવના તો ધુરંધર વિદ્વાન આચાર્ય શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર મહારાજ શ્રી ઉમાસ્વાતિજી વાચકવર્ય, શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ, ઉપમિતિકાર શ્રી સિદ્ધર્ષિગણી મહારાજ, કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ. વગેરેએ ભરપૂર ગુણો ગાયા છે. ત્યાં ઈષ્ટફલસિદ્ધિ એટલે કે ઈહલૌકિક પદાર્થની પ્રાપ્તિ અરિહંતોના પ્રભાવથી ન માનવી, ન માગવી, એ નર્યુ મિથ્યાત્વ છે, મિથ્યા અભિનિવેશ છે, અરિહંતાના સર્વેસર્વા શરણભાવને સ્વીકારવાનો નિષેધ છે, ભવી જીવોને એથી વંચિત રાખવાની એમની ભાવ-કત્લેઆમ છે, કહે છે-

પ્ર.-ભગવાનના પ્રભાવે બધું બની તો આવે, પણ ભગવાન પાસે બધું મંગાય નહીં ?

ઉ.- જો અરિહંત ભગવાન પાસે ન મંગાય, તો શું મિથ્યા દેવદેવી પાસે મંગાય ? અથવા શું પાપપ્રપંચો કરીને એ ઈચ્છિત ઊભું કરાય ? શું એમાં નાનું પાપ લાગે ? ને ભગવાન પાસે માગીને મેળવે એમાં મોટુપાપ લાગે ? કઈ અક્કલ અને શાસ્ત્રબોધથી આવું બોલાતું હશે કે ભગવાન પાસે સંસારનું કશું મંગાય જ નહીં ભગવાન પ્રત્યે સાચો શરણભાવ તથા સેવકભાવ અને ભગવાનના સર્વેસર્વા અચિંત્ય પ્રભાવનો શ્રદ્ધાભાવ આ છે કે મન કહે “અરિહંતનાથ ! મારે તો બધી વાતે તું જ એક આધાર છે. મારે સારું થશે તે તારી કૃપાથી, તારા જ પ્રભાવે, માટે આ લોક, પરલોક, અને મોક્ષનું માગું તો તારી જ આગળ માગું.”

અરિહંતનો અચિંત્ય પ્રભાવ : ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ નો શાસ્ત્રીય અર્થ
(લેખાંક-૭)

(દિવ્યદર્શન, વર્ષ-૩૩, વિ.સં. ૨૦૪૧, પોષ વદ-૧૩, અંક નં. ૧૯)

જયવીયરાય ‘સૂત્રમાં પહેલી બે ગાથામાં પ્રભુને ૮ વસ્તુની પ્રાર્થના મૂકી. એમાં એક ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ની પ્રાર્થના છે, માગણી છે. આ ઈષ્ટફળસિદ્ધિની પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ ‘ઈચ્છિત ઈહલૌકિક (આ લોકની) વસ્તુની નિષ્પત્તિ’ એવી વ્યાખ્યા કરી છે, એ બતાવે છે કે ઈષ્ટફળસિદ્ધિની માગણીમાં ઈષ્ટફળ તરીકે ‘ઈહલૌકિક વસ્તુ’ જ લેવાની છે, પરતુ મોક્ષ-સામગ્રી નહિ, ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ પદથી મોક્ષ અને મોક્ષસામગ્રીની માગણી ન હોવાનું એક બીજું મહાન કારણ આ પણ છે, કે

જો ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’માં મોક્ષસામગ્રીની માગણી છે, તો પછી ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ સિવાય બીજી સાત માગણીમાં ભવનિર્વેદ માર્ગાનુસારિતા વગેરે જે માગ્યું એ શું મોક્ષ સામગ્રી નથી ? શું મોક્ષ માટે ભવનિર્વેદ ન જોઈએ ? શું મોક્ષ માટે માર્ગાનુસારિતા ન જોઈએ ?... એમ શું મોક્ષ માટે શુભગુરુયોગ ન જોઈએ ? મોક્ષ માટે એ બધું જ જોઈએ છે, માટે મોક્ષસામગ્રી જ છે, હવે જો

(૧૯૭)

ઈષ્ટફળ તરીકે મોક્ષસામગ્રી જ માગવી છે તે એમાં ભવનિર્વેદ, માર્ગાનુસારિતા, ને તે પછીના લોક વિરુદ્ધ-ત્યાગ, ગુરુજનપૂજા, ... વગેરે સમાઈ જ જાય છે, તો એને જુદા જુદા માંગવાની શી જરૂર પડી ? પણ એ અલગ અલગ માગ્યા છે એ જ બતાવે છે, કે 'ઈષ્ટફળ'થી પણ કશું અલગ માગ્યું છે, ને એ 'ઈલલૌકિક' વસ્તુ છે એ પૂર્વાચાર્યોએ સ્પષ્ટ કર્યું છે, ને સૂચવે છે કે ભગવાન પાસે ચિત્તની સ્વસ્થતા માટે આ લોકની વસ્તુ માગી શકાય છે.

બીજી વાત એ છે કે ભવનિર્વેદ પછી 'માર્ગાનુસારિતા' જે માગી, એનો અર્થ પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ 'તત્વાનુસારિતા' 'અસદ્-અભિનિવેશનો ત્યાગ' એવો કર્યો છે, એની પણ જીવનમાં જરૂર છે, કેમકે ભવનિર્વેદ એટલે કે સામાન્યથી સંસાર પર વૈરાગ્ય તો આવી ગયો, પરંતુ જો સાથે કુમતનો દુરાગ્રહ હશે, તો આગળ સર્વજ્ઞકથિત સત્ય મોક્ષમાર્ગ નહિ મળે. માટે એવા કદા ગ્રહનો અર્થાત્ કુમાર્ગાનુસારિતા યાને અસત્ તત્વના દુરાગ્રહનો-અભિનિવેશનો ત્યાગ જોઈએ. કુમતવાળાને ત્યાં જન્મી ગયો હોવાથી કુમતની માન્યતા હોઈ શકે છે, પરંતુ એનો આગ્રહ ન હોય. એનાથી અધિક સારુ-સાચું મળે તો સ્વીકારી લેવાની તૈયારી હોય.

આમ અસદ્ અભિનિવેશનો ત્યાગ જરૂરી છે. જેથી દુરાગ્રહ-મુક્ત મન સાચાં તત્ત્વ સાચો મોક્ષમાર્ગ જ્યારે મળે ત્યારે સ્વીકારી લે. એવું આ પણ એક જરૂરી છે કે માણસ કોઈ તકલીફ કાંઈ સંકડામણમાં આવી ગયો હોય ત્યારે જ્યાંસુધી એ ટળતી નથી ત્યાંસુધી એનું મન એમાં જ જાય છે મન એમાં પકડાઈ જાય છે. આ પણ મનનો એક પ્રકારનો આગંતુક આગ્રહ છે, ને એ અસદ્ એટલા માટે, કે મન એમાં ગયા કરવાથી ધર્મ સાધનામાં બાધક બને છે, મન સ્થિર રહેતું નથી. દા.ત. કોઈનો છોકરો ખોવાઈ ગયો, તો જ્યાં સુધી છોકરો નહિં મળે ત્યાં સુધી એનું મન છોકરામાં પકડાયુ રહેશે; ને ત્યાં સુધી મન ધર્મસાધનામાં નહિ લાગે. આવા વખતે અરિહંત પ્રભુનો ભક્ત પ્રભુનો અચિંત્ય પ્રભાવ સમજી, એ એ આફત-તકલીફ-સંકડામણનું નિવારણ માગે એ સહજ છે. એ કાંઈ એ માટે કોઈ મિથ્યા દેવદેવી પાસે જાય નહિ, કે પાપભર્યા માયા પ્રપંચ કરે નહિ. એટલે પ્રભુ પાસે ઉકેલ માગે એમ સહજ કશું ખોટું નથી કરતો, એટલા જ માટે પૂર્વાચાર્ય

ભગવંતો ઈષ્ટફળથી ઈહલૌકિક વસ્તુ માગવાની બતાવી ; અને ખરેખર ! પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવે મળી જાય છે.

સાબરમતીના એક ધર્માત્મા શ્રાવકે એકવાર ભાઈઓની કંપનીમાં કંપની ખાતે જ એક વેપાર કરેલો. એમાં અશુભના ઉદયે રૂપિયા ત્રણ લાખની ઊઠી. ત્યારે ભાઈઓ કહે ‘આ તો તમારો અંગત કરલો સોદો છે તેથી તમારે જ ખોટ ભોગવવાની.’ આ ધર્માત્મા શ્રાવક મુંઝાયા, એમણે ભાઈઓને સમજાવવા ઘણાં પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ પેલા માન્યા નહિ. ત્યારે આ વિચારે છે કે ‘મારે હવે બીજા ફાંફા શું કામ મારવા ? મારે તો ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ દાદા માથે બેઠા છે, એમનો જ આશરો લઉં, આમ વિચારી બીજી સવારે ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના દેરાસરમાં પૂજા કરી પ્રભુની સામે બેસી ગયા, અને પ્રભુને ઘા નાખી કે “પ્રભુ ! હું તારો ભક્ત છું, આ આફતમાં મૂકાયો છું, એમાંથી છુટવા શું કરવું ? મારે જવાબ જોઈએ. જવાબ નહિ મળે ત્યાં સુધી અહીંથી હું ઉઠવાનો નથી મને શ્રદ્ધા છે કે તારા અચિંત્ય પ્રભાવે મને ઉકેલ મળી જ જશે. મારું ઈષ્ટફળ સિદ્ધ થશે જ.”

એ બેઠા બેઠા તે ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨ વાગ્યા છતાં ઉઠ્યા નહિ! પૂજારીને પહેલેથી કહી રાખેલું કે ‘તું મને ઉઠાડવા આવતો નહિ. ટાઈમ થાય ત્યારે તું તારે, દહેરું મંગલિક કરી દેજે. હું અહીં બેઠો છું.’ આમ પહેલેથી કહી રાખ્યું હોવાથી પૂજારી ઉઠાડવા ન આવ્યો, હવે દેરાસરમાં લોકોની અવરજવર બંધ થઈ ગયેલી છતાં, પૂજારી રાહ જોઈ બહાર બેઠો છે. અહીં ચમત્કાર થયો, - આ ધર્માત્મા શ્રાવકની સામે એક બોર્ડ દેખાયું એમાં ઉકેલનો સચોટ ઉપાય લખ્યો હતો! શ્રાવક આ વાંચી ખુશી થઈ ગયા, અને પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવ પર ઓવારી ગયા, ‘ધન્ય પ્રભુ ! ધન્ય ! ભક્ત પર કેવી તમારી દયા !’ બસ આ મહાન ધર્માત્મા શ્રાવક ઊઠ્યા, એ પ્રમાણે ઉપાય કર્યો અને મામલો સુખદ ઊકલી ગયો. આ મહાન શ્રાવકે પછી તો શ્રદ્ધા વૈરાગ્ય વધતા દીક્ષા પણ લીધી.

ભગવાન પાસે આ લોકની વસ્તુ એટલે કે સંસાર-વેપારના ઉકેલની વસ્તુની પ્રાર્થના કરી, તે શું એણે એ પાપક્રિયા વિષક્રિયા કરી ? ત્યારે, એ ખોટ ન ભરવી પડે એટલા રૂપિયાનો પરિગ્રહ પોતાની પાસે બચ્યો રહે શું એ ધર્મ ભૂંડામાં ભૂંડો ? અધર્મ કરતાં ય ભૂંડો ?

એક મોટા શહેરમાં એક આગેવાન શ્રાવિકા સાધુને કહે, “ સાહેબ! આ દિવ્યદર્શનમાં જે રીતે આવ્યું છે એ રીતે અમે ઘણીવાર ભગવાન પાસે માગ્યું છે ; પણ પૂર્વે ‘ભગવાન પાસે મોક્ષ સિવાય કશું ન મંગાય’ એવું સાંભળતાં મનને ડંખ્યા કરતું કે ‘આપણે ભૂલ કરી છે, ખોટું કર્યું છે.’ હવે આ દિવ્યદર્શનમાં પૂર્વના મોટા આચાર્ય ભગવંતોના શાસ્ત્રપાઠો વાંચતાં મનમાં થયું કે આપણે કરતા હતા તે બરાબર હતું. સમાધિ માટે આપણે ભગવાનને ન કહી એ તો શું દેવ-દેવીને કહીએ ? સાહેબ! અમે તો સંસારી રહ્યા, અમારે અનેક પ્રકારના વિઘ્નો આવતા જ હોય, ચિંતાથી સળગીને ખાખ થઈ જતા હોઈએ, (આ સંસાર જ એવો છે.) મન અકળાય એટલે ભગવાન પાસે કહીએ કે ‘હે પ્રભુ ! મારું આ કાર્ય થઈ જાય તો હું નિરાંતે આરાધના કરી શકું’... આવું કહેવાની ઈચ્છા ન હોય તો પણ અકળામણના કારણે ભગવાન પાસે કહેવાઈ જતું, અને ભગવાનની કૃપાથી કામ થઈ જતું; ને અમે સ્વસ્થતાથી આરાધનામાં લાગી જતા.” ઉપરોક્ત બે દૃષ્ટાન્ત શું સૂચવે છે ?

આ જ કે અનેકાનેક મોટામોટા આચાર્ય ભગવંતો શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ. શ્રી અભયદેવસૂરિજી મ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મ. વગેરે એ ‘ઈટ્ઠફળસિદ્ધિ’ પદથી ‘ઈચ્છિત ઈહલૌકિક વસ્તુ’ ભગવાન પાસે માગવાનું લખ્યું ત્યારે એ માગવાનો નિષેધ કરનારી ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ પદથી મોક્ષ અને મોક્ષસામગ્રી જ મંગાય એવી પ્રરૂપણા કરવી, અને ‘જ’ કારથી પૂર્વાચાર્યોના સીધા કથનનો સામનો કરવો, એ કેટલું વ્યાજબી લેખાય?

પ્ર.- આમાં પૂર્વાચાર્યના કથનનો સામનો ક્યાં કરે છે ? પૂર્વાચાર્યના કથનનો પરમાર્થ કહે છે ને ?

ઉ.- અસત્ય અને અસંગત પરમાર્થને જો પરમાર્થ કહેવાતો હોય, તો તો બધાંજ શાસ્ત્રવચનોનો સૌ પોતપોતાને મનને ફાવતો પરમાર્થ કાઢશે! પછી શાસ્ત્રવચનોનું કશું મહત્વ અને સત્ય જ ક્યાં રહેશે ? જૈન મતમાંથી કુમતો કાઢનારાઓએ આવું જ કર્યું છે.

હકીકતમાં અહીં ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં શ્રી હરિભદ્રસૂરીજી મહારાજે લખ્યું છે કે પહેલી છ માગણી લૌકિક સોંદર્યની છે, અને પછીની ૭મી ૮મી

માગણી લોકોત્તર સૌંદર્યની છે. 'લૌકિક સૌંદર્ય' એટલે ઈતર દર્શનોમાં પણ મલે એવા આત્મ-સૌંદર્ય. 'ઈષ્ટફળસિદ્ધિ' એ છમાં અંતર્ગત છે, હવે જુઓ કે જો 'ઈષ્ટફળ' નો અર્થ મોક્ષસામગ્રી હોય, તો શું એ માગીને ઈતરદર્શનમાં કહેલી મોક્ષસામગ્રી માગી? મોક્ષસામગ્રી સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે, ને એ પમાડનારા પાંચ પરમેષ્ઠી મોક્ષસામગ્રી છે, એ શું મિથ્યાદર્શનમાં હોય ? ના, તો શું ઈતરદર્શનમાં કહેલી મોક્ષસામગ્રી અહીં ઈષ્ટફળથી માગવી છે ? ના, અહીં મોક્ષસામગ્રી માગવી નથી, એનું બીજુ એક કારણ આ પણ છે કે,

વાસ્તવમાં અહી ભવનિર્વેદ પછી 'માર્ગાનુસારિતા' એટલે કે અસદ્ અભિનિવેશ-ત્યાગ અસદ્ આગ્રહ-ત્યાગ માગ્યા બાદ, જીવનમાં અંતરાયાદિથી ઊભી થયેલ જે મુશ્કેલી ચિત્તને વિહ્વળ કરતી હતી, એના પર મનનો આગ્રહ રહી એ આગ્રહ ધર્મસાધનાને બાધક બનતો હતો, તેને નિવારવા મુશ્કેલી-નિવારક ઈચ્છિત વસ્તુની માગણી જરૂરી છે, ને એ 'ઈષ્ટફળસિદ્ધિ' પદથી અહીં ત્રીજી માગણી તરીકે રજૂ કરાયેલ છે. એટલે કે મોક્ષસાધક સામગ્રીનો અહીં કોઈ પ્રસંગ જ નથી. તેથી 'ઈષ્ટફળસિદ્ધિ' પદમાંથી એનો પરમાર્થ કાઢવો એ તદ્દન અસંગત છે.

**દુર્ધ્યાન ટાળવું હોય, જે માંગવું હોય તે
પરમાત્મા પાસે જ મંગાય, બીજા પાસે શા માટે ?**

**પાપના પાતાળકુવામાં ઉતરી રહેલી દુનિયાને ધર્મનો જ
માર્ગ બતાવો એના વગર મોક્ષ નથી**

૧૨૩-ધર્મ શા માટે કરવાનો ? : વર્ષોના ધર્મીમાં અનુચિત દોષો કેમ ?

(લેખક-પૂજ્યપાદ ન્યાયવિશારદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્

વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ)

(લેખાંક - ૧)

(દિવ્યદર્શન, વર્ષ-૩૩, વિ.સં.૨૦૪૧, કારતક વદ-૯, અંક નં.૧૦)

ધર્મી જીવને કોઈ પૂછે 'તમે ધર્મ શા માટે કરો છો ? તો ધર્મનું ખરું મહત્વ સમજનાર સહેજે કહેશે કે 'ધર્મ કરવાથી જનમ મરણના ફેરા ટળે, અને મોક્ષ મળે, એ માટે અમે ધર્મ કરીએ છીએ' મતલબ, જન્મ-મરણનો અંત અને મોક્ષ-પ્રાપ્તિ એ ધર્મપ્રવૃત્તિનો ઉદ્દેશ છે. આ ઉદ્દેશ પવિત્ર છે આના પર હવે વિચાર આ કરવાનો છે કે મોક્ષના પવિત્ર ઉદ્દેશ થી ધર્મ કરનારના જીવનમાં (૧) ધર્મ કરતી વખતે પણ કેટલીક વાર મદ-અહંત્વ-ઈર્ષ્યા-કલહ વગેરે દોષો કેમ ઝગમગતા દેખાય છે ? તેમજ (૨) જીવનમાં કોઈ ભાઈ ભાંડુ સાથે વૈર-વિરોધ-અંટસ ઊભા કેમ ? (૩) ધંધા-વેપારમાં લીનતા ને ધનની તીવ્ર તૃષ્ણા કેમ ? (૪) ખાનપાનની લાલસા ને વિષય-લંપટતા કેમ ? (૫) જિન-વચનની ઉપેક્ષા કેમ? તથા (૬) જીવઘાતક આરંભ-સમારંભમાં નિર્ભીકતા, અને (૭) સાધુ-સાધ્વી-સંઘ પ્રત્યે અનાદર... ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ મહાદુર્ગુણો વર્ષોના કેટલાંક ધર્મીમાં કેમ જીવતા જાગતા દેખાય છે ? મોક્ષના મહાન પવિત્ર ઉદ્દેશથી ધર્મ કરનારમાં આ સંગત છે ? ધર્મ ગમે તેટલો કરે છતાં જો આ દોષો ઝગમગતા રહે તો કદીયે મોક્ષ ઉદ્દેશ સિદ્ધ થાય ? વર્ષોથી ધર્મ કરે અને એ દોષ-દુર્ગુણો-દુષ્ટત્યો ઓછા ન થાય ? ઓછા ન થવાનું શું કારણ ?

આના પર વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે ધર્મ કરતી વખતે, અરે! એક નવકાર-સ્મરણ કરતી વખતે પણ, છેલ્લો બહુ આધેનો (પરંપરપ્રયોજન) મોક્ષનો ઉદ્દેશ રાખ્યો છે, પરંતુ અનંતર પ્રયોજનરૂપ નજીકનો આવા કોઈ દોષના નિવારણનો ઉદ્દેશ કે એના કોઈ ઉપાયનો ઉદ્દેશ જ રાખ્યો નથી, પછી ધર્મ કરીને એ ઉદ્દેશ શી રીતે સિદ્ધ થાય?

શું એવા નજીકના ઉદ્દેશ હોઈ શકે છે ?

હા; માટે તો બોલાય છે કે 'આટઆટલો તપ કર્યો છતાં કોઈ ઓછો ન થયો ?' આ શું સમજીને બોલાય છે ? એ જ કે તપ કરતાં કરતાં કોઈ દબાવતા

(૨૦૨)

ચાલવાનું છે, અર્થાત્ તપ કરવાનો તે મનને તપાવીને-કસીને ક્રોધને દબાવવાના ઉદ્દેશથી કરવો જોઈએ. આ ઉદ્દેશ નજીકનો ઉદ્દેશ છે, અને એ એવો ઉદ્દેશ છે કે એ નજીકમાં સિધ્ધ થઈ શકે. મોક્ષનો ઉદ્દેશ તરત સિધ્ધ ન થાય, પરંતુ આ તરત સિધ્ધ થાય. તપ કરતાં જઈએ અને મનમાં એ ખ્યાલ રાખતા રહીએ કે 'મારે તપ ક્રોધ ઓછો કરવાના ઉદ્દેશથી કરવો છે, તપથી મારે મારો ક્રોધ ઓછો કરવો છે, ને તે મહાતપસ્વી ભગવાન મહાવીર પ્રભુ, પંચકમુનિ વગેરેને નજર સામે રાખ્યા કરવાથી થઈ શકે છે. એમણે ક્રોધને સાવ કચડી ઘાલ્યો, નષ્ટ કરી દીધો, તો હું પણ ક્રોધને કમમાં કમ દબાવી કેમ ન શકું?' આમ ક્રોધ દબાવવાના ઉદ્દેશથી તપ કરતાં કરતાં ક્રોધ કેમ ન દબે? નજર સામે એ ઉદ્દેશ જોઈએ.

આવો નજીકનો 'રાગ ઓછો કરવાનો' ઉદ્દેશ નહિ, તેથી વીતરાગનાં દર્શન કરતો રહે છે, ને સેવાકારી રૂપાળી પત્નીનું મોં જોઈ જોઈ રાગાંધ પણ બન્યો રહે છે! ને ખુશી ખુશી થાય છે! આને પ્રભુ-દર્શનમાં શું મોક્ષનો ઉદ્દેશ નથી? છે, પણ મોક્ષ તો હજી મળવાની વાર છે ને? ત્યાં સુધી પત્નીના રૂપાળા મોં પર રાગ અકબંધ રહે એ તો એને સ્વાભાવિક લાગે છે!

'હું વીતરાગના દર્શનનો ધર્મ એટલા માટે કરું છું કે મારા રાગ-દ્વેષ-મદ કાંઈક કાંઈક ઓછા થાય'.- આવો ઉદ્દેશ જ મન પર ન હોય અને માત્ર 'મારે દર્શનથી મોક્ષ જોઈએ છે' એવું જ ખ્યાલમાં હોય, પછી ત્યાં દર્શન વખતે દ્વેષ ઓછો કરવાનો ઉદ્દેશ જ નહિ, તેથી દર્શન કરતાં બીજો કોઈ દર્શન પૂજા કરનારો આડો આવી ઊભો તો એના પર ત્યાં જ પ્રભુની સમક્ષ જ દ્વેષ કરતાં કશો સંકોચ શાનો થાય? અથવા પોતાને જ કોઈએ ટકોર કરી કે, 'દર્શન કરવા થાંભલાની જેમ ક્યાં સુધી વચ્ચે ઊભા રહેશો' બીજાને દર્શન માટે જગા નહિ આપવાની?' ત્યાં 'દર્શન હું અહંત્વ દબાવવાના ઉદ્દેશથી કરું છું,' એ ખ્યાલ નહિ હોય એટલે અહંત્વ આવતાં શી વાર? અહંત્વથી ઝટ કહેવાનું મન થશે તમને કોણે દોઢાડ્યા કર્યા? તમારા બાપનું દેરાસર છે?' અહંત્વનું આ પ્રભુની જ સામે કેવુંક નાટક!

સારાંશ, મોક્ષ જેવો બહુ આઘેનો (પરંપરપ્રયોજન) ઉદ્દેશ રાખવા સાથે નિકટના ઉદ્દેશ રાગનિગ્રહ, દ્વેષનિગ્રહ...વગેરેના પવિત્ર ઉદ્દેશને મુખ્ય રાખવાની જરૂર છે. ધર્મ કરીને 'મારે મોક્ષ જ જોઈએ છે મોક્ષ જ જોઈએ છે' એટલું જ ગોખ્યા ન કરો, પરંતુ આવા નજીકની સિદ્ધિના ઉદ્દેશ રાખો.

દા.ત. મારે તપ કરી કરી આહાર સંજ્ઞા મારવી છે; 'વીતરાગનાં દર્શન કરી કરી રૂપાળી પત્ની વગેરેના રાગ ઓછા કરવા છે;' 'મને દર્શનાદિમાં અંતરાય કરનાર પર થાતાં દ્વેષ દબાવવા છે' ... આવા આવા ઉદ્દેશ મન પર હશે તો ધર્મ કરતાં એ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા પર પાકું લક્ષ રહેશે. લક્ષ સિદ્ધ થતું નહીં દેખાય ત્યાં દુઃખ રહેશે કે 'હાય! તપ કરું છું ને આ આહારની સંજ્ઞા કેમ ઓછી થતી નથી? વીતરાગનાં દર્શન કર્યાં કરું છું ને પત્ની પર એની સેવા ને સૌંદર્ય પર હૈયું કેમ ઓવારી જાય છે?' આ અફસોસી રહેતી હશે તો એ ધર્મ કરતાં કરતાં હાલ સંજ્ઞા અને રાગ ને દ્વેષ ઓછા કરવાની મથામણ રહેશે. માત્ર મોક્ષનો જ ઉદ્દેશ હશે એ આ શી મથામણ કરે ?

ધર્મ મોક્ષ માટે કરવાનો એની ના હોય જ નહીં, પરંતુ પહેલાં તો આ નિકટની વસ્તુ સિદ્ધ કરવાના ઉદ્દેશ પણ રાખવાની ખાસ જરૂર છે. જુઓ શાસ્ત્રકારોએ ધર્મનાં અનુષ્ઠાન બતાવ્યાં છે એમાં પણ આવા નિકટની વસ્તુની સિદ્ધિનાં ઉદ્દેશ બતાવ્યા છે, ને એ ઉદ્દેશથી કરાતી ધર્મસાધના એ પાપક્રિયા નથી કહી. દા.ત.

મોક્ષ સિવાયના અનંતરપ્રયોજન રૂપ ઉદ્દેશના શાસ્ત્રીય દાખલા :-

પ્રતિક્રમણની ક્રિયા પણ એ બતાવી રહી છે જેમ કે, 'અરિહંત ચેઈયાણં'ના કાઉસ્સગ્ગની ક્રિયા કરાય છે અરિહંત ચૈત્યના વંદન-પૂજનાદિની અનુમોદનાના લાભના ઉદ્દેશથી કરાય છે. 'ભગવાનનાં બીજા ભક્તોથી કરાતાં વંદન-પૂજન આદિના મને લાભ મળો' એ નિમિત્તે અર્થાત્ એની અનુમોદનાર્થે કાયોત્સર્ગ ક્રિયા કરાય છે. આ મોક્ષનો જ ઉદ્દેશ છે એમ નહી કહેવું, કેમ કે તો પછી આગળ 'નિરુવસગ્ગ વત્તિયાએ' પદથી 'મોક્ષના નિમિત્તે' એ કહેવું નિરર્થક ઠરે! એ છ પદોમાં દરેક પદ સ્વતંત્ર છે, અલગ અલગ ઉદ્દેશ બતાવે છે. માટે તો કાયોત્સર્ગનાં આ ૬ નિમિત્ત છે, ૬ ઉદ્દેશ છે. હવે જુઓ એકલો મોક્ષના જ ઉદ્દેશથી ધર્મ કરવાનો આગ્રહ રાખનાર અહીં 'અરિહંત ચેઈયાણં' સૂત્રમાં બતાવેલ છ ઉદ્દેશ પૈકી એક મોક્ષ ઉદ્દેશ સિવાયનાં પાંચ ઉદ્દેશ અંગે શું કહેશે? એમ મોક્ષ ઉદ્દેશ સિવાય જે બીજા પાંચ ઉદ્દેશ બતાવ્યા છે એ પાંચ ઉદ્દેશમાં મોક્ષ ઉદ્દેશ સમાઈ જતો હોય તો 'નિરુવસગ્ગવત્તિયાએ' પદથી જુદો મોક્ષનો ઉદ્દેશ કહેવાની શી જરૂર?

‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ આદિ સૂત્ર બોલી કાયોત્સર્ગ કરાય છે તે વૈયાવચ્ચ-શાંતિ-સમાધિ કરનારા દેવો આદિને એ વૈયાવચ્ચ આદિ કરવામાં ઉત્સાહ વધે, એ ઉદ્દેશથી કરાય છે. હવે જોઈએ તો અહીં આ કાયોત્સર્ગ ક્રિયા શું એકમાત્ર મોક્ષના જ ઉદ્દેશથી કરી? કે વૈયાવચ્ચકારીની ઉત્સાહ-વૃદ્ધિના ઉદ્દેશથી કરી? ત્યારે શું વૈયાવચ્ચઆદિના ઉત્સાહ એ મોક્ષ છે તે એમ કહેવાય કે એનો ઉદ્દેશ એટલે મોક્ષનો ઉદ્દેશ છે? મોક્ષ અવસ્થામાં તો કોઈ પ્રશસ્ત પણ કષાય નથી, એટલે પછી ત્યાં વૈયાવચ્ચનો ઉત્સાહ ય શાનો હોય?

ધર્મ શા માટે કરવાનો ? (લેખાંક -૨)

(દિવ્યદર્શન, વર્ષ-૩૩, વિ.સં.૨૦૪૧, માગસર સુદ-૨, અંક નં.૧૧)

‘ધર્મસાધનામાં એકલો દૂરનો મોક્ષનો જ ઉદ્દેશ રાખવા જતાં બીજા દોષ-ત્યાગ વગેરે નિકટની વસ્તુ સિદ્ધ કરવાના ઉદ્દેશ નજર સામે ન રહેવાથી આત્માના કેટલાય દોષો ધર્મી જીવમાં પણ વર્ષો જવા છતાં એમ જ ઊભા રહે છે, એ દોષો દબાવવા માટે આ નિકટના બીજા ઉદ્દેશ રાખવા જરૂરી છે’, એનો ગત લેખમાં વિચાર કર્યો. સાથે ધર્મક્રિયામાં શાસ્ત્ર પણ એવા બીજા ઉદ્દેશ બતાવે છે એ પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયામાં મોક્ષ સિવાયનાં બીજા ઉદ્દેશથી ધર્મક્રિયા કરવાનું ‘અરિહંત ચેઈયાણં’ ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ના દાખલાથી જોયું. હવે એ જોઈએ કે મહાન આત્માઓએ આપત્તિ વખતે કેવા કેવા સમાધિ વગેરે બીજા બીજા ઉદ્દેશથી ધર્મસાધનાઓ કરી છે દા.ત.

સુદર્શન શેઠ પર રાણીએ કલંક ચડાવ્યું ને રાજાના હુકમથી શેઠને શૂળીએ ચડાવવા લઈ ચાલ્યા. શેઠની પત્ની મનોરમાને પૂરી ખાતરી છે કે ‘મારા પતિમાં દુરાચારની ભાવના ય સંભવે જ નહીં,’ તેથી એણે આમાં શાસનદેવતાની સહા લેવા માટે કાયોત્સર્ગ લીધો છે અહીં કાયોત્સર્ગ ક્રિયાનો ઉદ્દેશ શો હતો ? આ જ કે, ‘પતિ પરનું કલંક ઊતરે, ને એ સારું દેવતા સેવા-વૈયાવચ્ચ માટે આવે.’ આ શું મોક્ષના ઉદ્દેશથી કાયોત્સર્ગ અને અનશનની ધર્મક્રિયા કરી, તો શું એણે વિષક્રિયા-પાપક્રિયા કરી?

અહીં જો મનોરમા... એટલી જ સમજ હોત કે ધર્મ તો મોક્ષ માટે જ થાય તો એ આ કાયોત્સર્ગ ધર્મ (૧) પતિનું કલંક ઉતારવા માટે, અને (૨) એ સારુ શાસનદેવતાને આકર્ષવા માટે શી રીતે કરી શકત? પરંતુ એ માટે એણે કાયોત્સર્ગ

(૨૦૫)

ધર્મ કર્યો તો છે જ; તે એમ સમજીને જ કે ‘આવી આપત્તિ ટાળવા માટે પણ ધર્મ થઈ શકે; ને એ ધર્મક્રિયા કાંઈ વિષક્રિયા નથી બની જતી’ ત્યાં જો આપણે વિષક્રિયાનો સિક્કો મારીએ તો એ ધર્મ અને મનોરમાની આશાતના થાય. મનોરમા સમકિતી મહાસતી સ્ત્રી છે. ‘એણે આ કાયોત્સર્ગ-અનશન કર્યા એ પાપક્રિયા કરી,’ એમ ઠરાવવું શું એ એની સરાસર આશાતના નહિ તો અનુમોદના છે?

સુલસા શ્રાવિકાએ, પતિને દીકરો ન હોવાનું ભારે દુઃખ અસમાધિ જોઈ, પહેલાં તો એ દુઃખ કાઢી નાખવા બહુ સમજાવ્યું છતાં દુઃખ ઊભું જોઈ એણે ધર્મ વધાર્યો. ‘ભરતેશ્વર-વૃત્તિ’ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે. - સુલસાએ જ્યારે જોયું કે પતિનું દુઃખ પતિની અસમાધિ પુત્ર થયા વિના મટે એવી જ નથી, ત્યારે પતિને એણે કહ્યું ‘મારાભાગ્યમાં પુત્ર લાગતો નથી, તો તમે બીજી પત્ની કરી લો. એને હું મારી સગી નાની બેનની જેમ સાચવી લઈશ.’ ત્યારે પતિ નાગરથિકે કહ્યું ‘મારો સં: ય છે કે આ જનમમાં તારા સિવાય કોઈ સ્ત્રીનો સંબંધ જ ન ખપે.’

“સુલસા કહે તો પછી પુત્ર ન હોવાનું દુઃખ ભૂલી જાઓ.” ત્યારે પતિ કહે ‘તમે કહ્યું એ બધું હું સમજું છું કે, પુત્રથી આત્માનું કલ્યાણ નથી, પરંતુ દિલમાંથી આ દુઃખ ખસતું જ નથી’ હવે અહીં સુલસા એ વિચારે છે કે ‘આ દુઃખ શું કે બીજું દુઃખ શું, બધા દુઃખને ટાળનાર ધર્મ છે. ધર્મ માતા છે, પિતા છે, બંધુ છે, રક્ષક છે, નાથ છે, ધર્મ શું નથી? બધું જ છે. માટે મને ધર્મનો જ આશ્રય લેવા દે. ધર્મનું જ બળ વધારું;’ અને એમ વિચારીને, આમ તો એ ધર્મ સાધનારી ધર્માત્મા હતી જ, પરંતુ હવે પોતાની ધર્મસાધનામાં વિશેષ ઉલ્લાસ, વિશેષ સમયવ્યય, વિશેષ કાયકષ્ટ, વગેરે વધારી દીધા. તે ય એવા સત્વથી વધાર્યો કે સ્વર્ગમાં ઈન્દ્રે દેવોની સભામાં ગુણ ગાયા કે ‘સુલસાનું ધર્મસત્ત્વ એવું ઊંચું છે કે કોઈ દેવતા પણ એને ધર્મમાંથી ચલિત કરી શકે નહીં.’

હવે અહીં એ જોવાનું છે કે, સુલસાએ ધર્મ વધાર્યો એ માત્ર મોક્ષના ઉદ્દેશથી વધાર્યો નથી, પરંતુ પતિને પુત્ર ન હોવાનું થતું દુઃખ ટાળવાના અર્થાત્ કહો કે પુત્ર મેળવી પતિની અસમાધિ અટકાવવાના ઉદ્દેશથી વધાર્યો છે, તો શું એણે ‘ધર્મક્રિયા કરી એ વિષક્રિયા કરી? પાપક્રિયા કરી?’

‘હેં! મોક્ષનો ઈરાદો નથી? મોક્ષ સિવાય બીજો ઈરાદો અર્થાત્ પુત્રરૂપ સંસારની વસ્તુનો ઈરાદો છે? બસ, તો પછી એ ધર્મક્રિયા નહીં, પણ પાપક્રિયા-

વિષક્રિયા છે,' એમ કહી પાપક્રિયાનો સિક્કો ઠોકવામાં અહીં આ આપત્તિ આવે કે તો પછી શું ઈન્દ્રે સુલસાની પાપક્રિયાના સત્વના ગુણ ગાયા ?

ઈન્દ્ર એટલે એક મહાન સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા છે, પ્રભુનાં કલ્યાણક ઉજવવામાં અડધા અડધા થઈ જાય છે! અવન કલ્યાણકની ઉજવણી વખતે શરીરે રોમાંચ અને આંખે આંસુ સાથે શકસ્તવ ભણે છે. જન્માભિષેક ઉજવી ઘુંટણીએ પડી અશ્રુભીની આંખે પ્રભુને કહે છે 'નાથ! આજ તમારી ભક્તિમાં જે આનંદ આવ્યો એવો આનંદ આખા સ્વર્ગના સુખમય જીવનમાં નથી દેખ્યો!'...

આવો પ્રભુ ઉપર અને જિનભક્તિ આદિ ધર્મ ઉપર ઊંચળતા અથાગ પ્રેમવાળો ઈન્દ્ર સુલસાના શું ધર્મ-સત્વને વખાણે ? કે પાપ-સત્વને ? સુલસાએ હમણાં જે ધર્મ નિશ્ચલપણે સાધવાનું ચલાવ્યું છે, એ સ્પષ્ટ પુત્ર-પ્રાપ્તિ અને પતિને સમાધિ થવાનાં ઉદ્દેશથી ધર્મ સાધવાનું ચલાવ્યું છે. અહીં કોઈ અત્યારે માત્ર મોક્ષનો ઉદ્દેશ મન પર નથી લીધો. એ ધર્મમાં નિશ્ચલપણાના સત્વની ઈન્દ્ર પ્રશંસા કરે તે શું સમજીને કરે ? સુલસાની સાધના ધર્મક્રિયારૂપ સમજીને ? કે વિષક્રિયારૂપ-પાપક્રિયારૂપ સમજીને? અવધિજ્ઞાની સમકિતી ઈન્દ્ર અહીં સુલસામાં શુદ્ધ ધર્મ ક્રિયાની જ સાધના જુએ છે, પાપક્રિયા-વિષક્રિયાની સાધના નહિ.

ધર્માત્મા યુવાન માણસ હોય, પ્રભુની ખૂબ ભક્તિ કરતો હોય, એમાં વેદનો ઉદય પીડવા લાગ્યો. પત્ની છે નહી, તેથી પ્રભુ પાસે માગે છે 'પ્રભુ ! બ્રહ્મચર્ય પાળવાની તાકાત નથી અને સદાચાર પાળવાનો નિર્ધાર છે, દુરાચારના માર્ગે હરગીજ જવું નથી, વેદના ઉદયથી અસમાધિ ઘણી રહે છે, પણ પત્ની છે નહી, મારે શું કરવું ? બીજા દેવી-દેવલાને ભજવા નથી, મારે તો તું જ એક આધાર છે, તારા પ્રભાવથી મારે સદાચાર સુરક્ષિત રહો, તારી ભક્તિના ફળમાં દુરાચાર આવતો અટકે ને સમાધિ રહે એમ ઈચ્છું છું,'- આમ કરી પ્રભુભક્તિ ખૂબ કરે, તો અહીંઆ એણે માત્ર મોક્ષ નથી માંગ્યો; તો પછી શું એની પ્રભુભક્તિ એ વિષક્રિયા પાપક્રિયા થઈ ? અહીં વિવેક આ વાપરવાનો છે. એ ખૂબ પ્રભુભક્તિનો ધર્મ કરે છે તે સંસારસુખના લહાવા લૂંટવા નહી, કિન્તુ દુરાચાર અને અસમાધિ દૂર રાખવા માટે કરે છે.

ભૂલવા જેવું નથી, પેલી અનામિકાએ ઋષભ-પ્રભુના જીવ લલિતાંગદેવની ફરીથી સ્વયંપ્રભાદેવી થવાનો નિર્ણય કરલો, અને તે લલિતાંગ

દેવે જ કરાવેલો. એ નિર્ણય વાસુદેવના જીવો પૂર્વભવે કરે છે એવો પાપનિયાણારૂપ નહોતો. એવું હોત તો સ્વયંપ્રભાના અવતાર પછી એને અધમ ભવોમાં ભટકવાનું થાત! જ્યારે સ્વયંપ્રભાને તો પછી લલિતાંગદેવની સાથોસાથ ઉત્તરોત્તર ચઢતી કળા થઈ છે, તે સ્વયંપ્રભાને અંતે શ્રેયાંસકુમારના ભવે અવસર્પિણીમાં પહેલું સુપાત્રદાન શરૂ કરવાનું બન્યું છે. તે પણ પહેલા તીર્થંકર પ્રભુને જ દીક્ષા પછી પહેલું પારણું કરાવનારું સુપાત્રદાન!

અહીં સ્પષ્ટ છે કે અનામિકાએ પોતાના વ્રત-તપ-અનશનરૂપી ધર્મના ફળરૂપે સ્વયંપ્રભાદેવી થવાનું માગ્યું એ મોક્ષ નહિ પણ સંસારની વસ્તુ માંગી છે. તો શું એની એ ધર્મસાધના વિષક્રિયા-પાપક્રિયા થઈ? ના, એમાં એના ઉદ્દેશ તરીકે લલિતાંગ જેવા એક ઉત્તમ ગુણિયલ આત્માનો કલ્યાણયોગ મળે. એના સંપર્કે ગુણોનો અભ્યાસ મળે, એ ઉદ્દેશ હોતો. આ કોઈ પાપ-ઉદ્દેશ નથી. માટે એ મેળવવાનો નિર્ણય ભવવર્ધક પાપનિયાણું ન થયું.

વાત એ છે કે ધર્મસાધના (૧) શુદ્ધ મોક્ષના ઉદ્દેશથી જોઈએ, એમ (૨) ચિત્તસમાધિના ઉદ્દેશથી પણ થાય; (૩) જીવનમાં જિનાજ્ઞાપાલનની શક્ય એટલી વધુ કમાઈના ઉદ્દેશથી પણ થાય; (૪) દિલના રાગ-દ્વેષ ઓછા કરવાના ઉદ્દેશથી પણ થાય; (૫) ધર્મને જ જીવન-કર્તવ્ય અને જીવન-સર્વસ્વ બનાવવાના ઉદ્દેશથી ય થાય; (૬) ધર્માત્માઓ-ધર્મીસ્નેહીઓના કલ્યાણયોગ-સત્સમાગમ ખૂબ મળે માટે પણ થાય, પછી એ સત્સમાગમમાં પ્રભુનો સમાગમ એ પણ સુગુણી સ્નેહીનો છે; તેથી કવિ કહે છે, - “સુગુણ સનેહીરે કદીય ન વિસરે.” ‘સેવો ભવિયા વિમલ જિજ્ઞેસર, દુલ્હા સજ્જન-સંગાજી!’ ‘આપણાં દિલમાં સાચા સ્નેહી -સ્વજન પ્રભુ અને સાધુઓ તથા સાધાર્મિક જ બન્યા રહે’ એ ઉદ્દેશથી ધર્મ થાય. (૭) પાપથી બચવાના ઉદ્દેશથી ધર્મ થાય. ‘જેટલો ધર્મમાં રહીશ એટલું પાપથી બચાશે’ એમ (૮) ‘લાવ, ધર્મસાધનામાં રહું તો પાપવિકલ્પો-પાપવિચારોથી બચાશે’ એમ પાપવિકલ્પોથી બચવાના પવિત્ર ઉદ્દેશથી પણ ધર્મ થાય (૯) નિજ આત્મઘરમાં જઈ રહેવાના ઉદ્દેશથી ય પરઘરમાંથી ખસેડનારો ધર્મ થાય... આવા આવા ઉદ્દેશથી ધર્મ કરે એ એકલા દૂરના મોક્ષના ઉદ્દેશથી નથી, કિંતુ નિકટના શુભ પવિત્ર ઉદ્દેશથી છે, અને ધર્મ કરીને સીધો એ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાનું બની શકે છે, ને એથી મોક્ષ નિકટ કરવાનું થાય છે.

(૨૦૮)

ઉદ્ભૂત ગ્રંથોની સૂચિ

	પેજ નં.		પેજ નં.
૪૫ આગમની પૂજા (ફળપૂજા)	૩૨	પ્રશ્નચિંતામણી	૨૨
અષ્ટકશાસ્ત્ર	૨૩	પ્રશ્નોત્તર કર્ણિકા	૪૬
અજિતશાંતિ	૪૪	ભરતેસરવૃત્તિ (આર્દ્રકુમારચરિત્ર)	૧૮
અનેકશાસ્ત્રોમાં આવતો શ્લોક	૭	ભવભાવના	૬૪
આત્મપ્રબોધ	૨૪	મણોરમા કહા.	૩૮, ૩૯, ૩૯, ૩૯
આખ્યાનક મણિકોશ	૫	મોટીશાંતિ	૪૧
આચારંગસૂત્ર	૫૬	મહાનિશિથ	૫૮
આવશ્યક નિર્યુક્તિ	૬૬, ૫૮	યોગબિંદુ	૪
ઉપદેશ પદ	૨૮, ૨૯, ૨૯, ૨૯	યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય	૭
ઉપદેશપ્રસાદ	૩૭	યોગશાસ્ત્ર (પ્રકાશ-૧)	૧૭, ૧૮, ૨૧
ઉપદેશ રત્નાકર	૫૪	લલિતવિસ્તરા	૨૧, ૫૭
ઉપદેશરહસ્ય	૩૬, ૩૭	લલિતવિસ્તરા (પંજિકા)	૨૧
ઉપદેશમાલા	૧૧, ૧૨, ૬૦	લલિત વિસ્તરા-શ્રુતસ્તવ	
ઉપદેશતરંગિણી	૧૮	વસુદેવહૌડી	૩૧
ઉપમિતિ ભવ, ભા-૧	૧૦, ૪૨, ૬૨	વિવિધ પ્રશ્નોત્તર	૪૮
ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર/અધ્યયન	૧૪, ૧૬, ૧૬	વીતરાગસ્તોત્ર (૨૦મો પ્રકાશટીકા)	૨૦
કહારયણકોસ	૪૪	વૃંદાઋવૃત્તિ	૨૨
કલ્પસૂત્ર (સુબોધિકા)	૨૦, ૩૫	શાંતિનાથચરિત્ર	૩૪
કૂપદષ્ટાન્તવિશદીકરણ	૩૫	શાસ્ત્રવાર્તા સમુ.	૪૦
ગૌતમસ્વામીરાસ	૩૭	ખોડશક	૧૦
ચઉપનિષદપુરિસચરિત્ર	૧૬	સંધ્યાચારવૃત્તિ	૨૧
ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ	૫૮	સવાસોગાથાસ્તવન	૩૬
ચેઈઅવંદણ મહાભાસ	૨૮	સમ્યક્ત્વકૌમુદી	૩૩, ૩૩, ૩૪
જયાનંદકેવલી ચરિત્ર	૪૨	સમ્યક્ત્વ સમતિકા	૨
દ્વાત્રિંશદ્-દ્વાત્રિંશિકા-૧૩	૨૫	સિરિવાલ કહા.	૮, ૯, ૬૨
ધર્મપરીક્ષા	૩, ૪	સુકૃતસાગર	૧૮
ધર્મરત્નપ્રકરણ	૬, ૫૦	સૂયગડાંગસૂત્ર	૨૭
ધર્મસંગ્રહ	૬૬, ૧૭, ૨૨	હીરસૌભાગ્ય	૩૧
ધર્મબિન્દુ	૬૬	ત્રિષષ્ટિ-પર્વ-૧૦	૫૮, ૬૪
નવપદ પ્રકરણ	૫૫	ત્રિ.શ.પુ. પર્વ-૫, સર્ગ-૧	૬૨, ૬૩
નાણ પંચમી કહાઓ	૧	ત્રિષષ્ટિ દેશના સંગ્રહ	૨૦
પંચાશક	૨૧, ૨૬, ૨૬, ૫૬	જ્ઞાનસાર	૭
પાંડવચરિત્ર	૩૦	શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય (ભા-૧)	૨૨
પરમતેજ પ્રસ્તાવના (આ. મુક્તિચંદ્ર સૂ.)	૩૮	શ્રાદ્ધવિધિ-ધર્મસંગ્રહ	૧૭
પઉમચરિત્ર (ભા-૨)	૨૮	શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણસૂત્ર	૩૫
પર્વકથા સંગ્રહ (જ્ઞાનપંઠ)	૩૨	શ્રીપાળચરિત્ર (પ. રત્નશેખરસૂ. મ.)	૮
પુષ્પમાલા (ઉપદેશમાલા)	૧૧, ૧૨	શ્રીપાળ રાસ ખંડ-૩	૯
પ્રતિમાશતક	૨૩		

તંત્રી : સ્વ. શેઠ ગુલાબચંદ દેવચંદ
તંત્રી-મુદ્રક-પ્રકાશક
મહેન્દ્ર ગુલાબચંદ શેઠ

‘જૈન’ વીર સં. ૨૫૧૫ : વિ. સં. ૨૦૪૪, કારતક વદ દિ. ૭
વર્ષ : ૮૪ તા. ૧૩ નવેમ્બર, ૧૯૮૭, શુક્રવાર
અંક : ૨૫

સુખદ સમાધાન

સિદ્ધાન્તમહોદધિ સ્વ. પૂ. આચાર્યદેવશ્રી વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટધર પૂ. આચાર્યશ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તથા પૂ. આચાર્યશ્રી વિજયભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ વચ્ચે હાલમાં ઘણા જ સમયથી શ્રી જિનશાસનની દેશના પદ્ધતિ અંગે તથા શ્રી પ્રાર્થના (જય વીયરાય) સૂત્રમાંના ‘ઈષ્ટ ફલ સિદ્ધિ’ પદના પરમાર્થ સંબંધમાં ભારે મતભેદ ઊભો થયેલ અને તે માટે સંબંધિત પત્રોમાં તેનું પ્રતિપાદન થતું હતું. આ બન્ને આચાર્યદેવોની વચ્ચે તાજેતરમાં તેનું સમાધાન થતાં ધર્મોપદેશકોને તથા તત્ત્વજિજ્ઞાસુ શ્રદ્ધાળુઓને ‘ઈષ્ટ ફલ સિદ્ધિ/તથા દેશના પદ્ધતિ’ વિશે શાસ્ત્રાનુસારી માર્ગદર્શન આપતો બન્ને આચાર્યદેવોની સહીથી પ્રગટ થયેલ એક નિર્ણય... (જુઓ પેજ નં. ૫૧). જે ઉદારતાથી પરમ પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ. એ આ બાબતમાં સમાધાન કરેલ છે. તેવી રીતે તિથિ પ્રકરણનું સમાધાન લાવી તપગચ્છ જૈન સંઘમાં વ્યાપેલ કલહને દૂર કરે તેવી પ્રાર્થના.